

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LXVI/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LXVI/1

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др МАРИНА КУРЕШЕВИЋ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
Др МОТОКИ НОМАЧИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН
Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr MARINA KUREŠEVIĆ, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr MOTOKI NOMACHI,
Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr VLADISLAVA RUŽIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LXVI/1

НОВИ САД
2023

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Ана Кречмер: Писмена култура <i>Православне Слaвије</i> у радовима Никите Толстоја	7
Tanja Milićev: Verb-Final Orders in Slavonic-Serbian: Linguistic Factors	43
Милан Ивановић: Велико слово у етнoнимији неформалних урбаних варијетета: имамо ли норму и каква би она требало да буде	63
Јелена Редли: Језичка средства перспективизације у изворним и адаптираним српским народним бајкама	81
Aleksandra Janić, Marta Veličković: Recent Adjectival Anglicisms and Their Serbian Equivalents: An Associative Approach	93
Sonja Filipović Kovačević: English Culturally Expansive Words with Figurative Meanings and Their Adaptations in Serbian: a Cognitive Linguistic View	119
Mirjana Mirić, Svetlana Ćirković: The Postnominal Position of Modifiers in the Gurbet Romani Noun Phrase: A Corpus-Based Study	137

ХРОНИКА

Марта Бјелетић: In memoriam: Hanna Popowska-Taborska (22. III 1930 – 6. XII 2022)	175
---	-----

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Марина Курешевић: Ilona Janyšková, Helena Karlíková, Vít Boček (eds.). <i>Old Church Slavonic Heritage in Slavonic and Other Languages</i>	179
Јелена Јовановић Симић: Гордана Штрбац, Гордана Штасни. <i>Слика ђприроде у српском језику</i>	184
Бранкица Марковић: Слађана М. Цукут. <i>Српски ђовори Шийова</i>	194
Јасмина Дражић: Биљана Бабић. <i>Унуђарјезичке ђреџке у насђјави српскођ језика као сђиранођ</i>	199
Мирјана Петровић-Савић: <i>Pleteršnikova rokopisna zbirka zemljepisnih imen</i>	203
Упутство за припрему рукописа за штампу	207
Contents	213

UDC 811.161.1:929 Tolstoj N.

UDC 811.16

https://doi.org/10.18485/ms_zmsfil.2023.66.1.1

Изворни научни рад

Ана Кречмер

ПИСМЕНА КУЛТУРА ПРАВОСЛАВНЕ СЛАВИЈЕ
У РАДОВИМА НИКИТЕ ТОЛСТОЈА

Истраживања Никите Толстоја посвећена донационалној писмености код православних Словена спадају у најзначајнија у овом тематском кругу. У раду се скицира срж његовог методолошког апарата – концепција *Православне Слатије* као вишевековног хомогеног културног ареала свих православних Словена, Влаха и Молдављана и анализирају се његови најважнији радови посвећени овој области истраживања. Посебна се пажња притом поклања двама темама, које се тичу позног периода *Православне Слатије* (17–18. в.), а сразмерно слабо су проучене. То су: славеносрпска епоха српске културне и језичке историје и културно-језичка диференцијација унутар источне Слатије. Посебна пажња поклања се, такође, особеностима научног приступа Никите Толстоја, који доследно оперише на ширем, надетничком нивоу и укључује у анализу, поред језичких, културолошке и историјске параметре.

Кључне речи: *Православна Слатија*, донационална писменост, надетнички приступ, надлингвистички приступ, славеносрпски.

Nikita Tolstoy's research dedicated to pre-national literature among Orthodox Slavs is among the most significant in this area of scholarship. This paper sketches out the essence of his methodological apparatus – the conception of *Slavia Orthodoxa* as a centuries-long, homogenous cultural sphere of the Orthodox Slavs, Wallachians, and Moldovans – and his most important works in this field are analyzed. Special emphasis is placed on two themes related to the later period of *Slavia Orthodoxa* (17th–18th centuries), which are not otherwise well-studied. Those themes are: the Slavonic-Serbian period of Serbian history and cultural-language differentiation among the eastern Slavs. The specificities of Nikita Tolstoy's scholarly approach are also presented which, besides linguistics, include an analysis of culturological and historical parameters.

Key words: *Slavia Orthodoxa*, pre-national written heritage, supraethnic approach, supralinguistic approach, Slavonic-Serbian.

Донационална писменост православних Словена представља један од централних тематских блокова у истраживањима Никите И. Толстоја. Нарочиту пажњу су му привлачили руско (источнословенско) и српско подручје – за које је Толстој, дете руских емиграната, рођен и одрастао у Југославији, био и лично посебно везан. Овде ће бити приказани основни правци и резултати његових истраживања у овом домену – као и методолошка база његовог истраживачког поступка. Интерес Н. Толстоја за управо ову област историјске славистике није случајан – њега су нарочито привлачила отворена, нерешена, занемарена питања и теме. Методолошку основу његовог приступа овој тематици представља концепција *Православне Слатије*, при чему је историји писмене културе приступао контрастивно и у ширем, надетничком контексту. У славистици се, напротив, проучавању старијих словенских писмених традиција и њихових језика прилази обично из перспективе појединих

језика и етноса – у чему се може видети одјек романтизма, у оквиру којег је настала научна словенска филологија.

Словенски стандардни језици већином су млади, нарочито они код православних Словена. У таквој ситуацији постоји одређена тенденција ка претерано аутохтоној интерпретацији ‘своје’ етничке (националне) културе и њеног језика. У русистици се томе у совјетско доба придружује и одређена идеологизација истраживања. На пример, у досовјетско доба није био оспораван статус и улога црквенословенског (даље: цсл.) у донационално доба. Али сакрални – и туђи – књижевни језик није се уклапао у социјалистичку идеологију. Стога се у совјетској науци улога цсл. у историји и обликовању руског језичког стандарда сводила на минимум, или чак и негирала (уп. Обнорский 1946). И у србистици се ‘народност’ књижевног (стандардног) језика схвата као апсолутна врлина и мера његовог квалитетета, а Вуков модел језика – као оптимално решење. Док се у русистици том народном, ‘својем’, супротставља (и негативно конотира) цсл., у србистици као опозиција Вуковој народности иступа славеносрпска писменост учених аустријских Срба. Другим речима, и у русистици и у србистици се заступало (и заступа се) схватање о предности народног језика, што се одражава у правцима и методологији истраживања културнојезичке историје. У совјетској русистици је уз то још свесно и доследно умањиван значај хришћанске компоненте те историје. У вези са тим треба поменути да не постоји валидна дефиниција *народног језика* – упркос високој фреквентности тог појма и у србистици и у русистици, на шта је више пута упозоравао и Н. Толстој.

Концепцију *Православне Слaвије* (*Slavia Orthodoxa*) формулисали су почетком 1960-их два великана историјске славистике, Никита Толстој и Рикардо Пикио (Толстој 1961; Риснио 1962). Програмски рад Р. Пикија био је објављен на немачком, који је већ тада у великој мери био изгубио некадашњи статус коинеа научне славистике. Рад Н. Толстоја „К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян” био је објављен 1961. у угледном часопису *Вопросы языкознания*. У вези с тим треба подсетити на глобални контекст тадашње совјетске науке. То је било доба релативне либерализације после Стаљина, што се одразило и на историјску русистику. Након вишедеценијске доминанте совјетске концепције аутохтоног развоја руског књижевног језика и одрицања значаја цсл. за тај развој, водећи русиста Виноградов (који је пре тога низ година био под репресијама) добио је могућност да објави своју (компромисну) концепцију старог руског књижевног језика са два типа – књишко-словенским (еуфемизам за цсл.) и народно-књижевним (који углавном остаје недефинисан) (Виноградов 1958).¹ То је било 1958. године, када се у Москви одржавао први послератни Међународни скуп слависта. Већи степен рехабилитације цсл. тада није још био могућ. Међутим, само три године касније Толстој у својем поменутом раду постулира егзистенцију културне заједнице Словена управо на основи конфесионалне одреднице – православља, са цсл. као заједничким језиком писмене културе. Овај фундаментални рад Н. Толстоја, чак

¹ Истој тематици посвећен је и његов рад „Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX вв.” (Виноградов 1934; 1938²).

врста манифеста, не само да није изазвао било какву озбиљнију научну дискусију у русистичи већ није утицао ни на званичну слику руске књижевно-језичке историје, у којој се и даље заступала теорија аутохтоног развоја. Та совјетска теорија заступљена је, на пример, у ауторитетној монографији *Истоки и судьбы русского литературного языка* ‘сивог кардинала’ совјетске русистике Федота П. Филина из 1981,² дакле двадесетак година након рада Н. Толстоја. У међународним славистичким круговима концепција *Православне Слатије* наишла је на више одјека. У следећем одељку рада биће приказане њене главне одлике – како на основу радова Толстоја, тако и неких других истраживача.³

Православна Слатија (*(Pax) Slavia Orthodoxa*) схвата се као вишевековна културна заједница свих православних Словена (као и Влаха и Молдављана) у донационалном периоду. Реч је само о писаној, цивилизацијској (хришћанској) култури, док су се усмене народне културе развијале и обликовале у границама појединих етноса. Та заједничка писмена култура показује низ суштинских разлика како у односу на културе неправославних Словена,⁴ тако и Западне Европе. Главну њену дистинктивну особину чини изричита сакралност. У донационално доба уобичајена је појава да се језик цркве употребљава као књижевни, на шта у својим радовима о донационалним писменим језицима упозоравају већ Прашки лингвисти (уп. HAVRÁNEK 1963; 1971). У старије доба уобичајен је и високи ауторитет цркве у целокупном животу (а тиме и у култури) Европе. Особина *Православне Слатије* састоји се у томе да сакралност културе постаје њена апсолутна доминанта. Њоме се детерминише читав низ других особина. На пример, одсуство световне компоненте у књижевности – световни жанрови се развијају сразмерно касно и налазе се на маргини жанровског система; њихов основни домен током векова остаје усмена народна култура. Писменост *Православне Слатије* има чврсту хијерархијску структуру у облику жанровског канона. Његов модел представљен је, поред осталог, у раду „Однос старог српског књишког језика према старом словенском језику” (Толстој 1982).⁵ Модел се састоји од 14 нивоа (слојева), при чему су на самом врху жанрови нарочито блиски области сакралног: (1) литургијска, (2) химнографска, (3) хагиографска (житијна), (4) панегиричка писменост, док је при дну световна утилитарна писменост: (11) научна и оконаучна, (12) нецрквено право, (13) пословна и (14) свакодневна (Толстој 2004: 153). Горњи жанрови показују изузетну стабилност у времену и простору што је, такође, образложено њиховом сакралношћу – пошто је писменост⁶ сматрана елементом вере, свака промена у њој могла би (барем потенцијално) представљати одступање од праве вере. Као заједнички језик неутилитарне

² Монографија сумира резултате дугогодишњих истраживања Филина (уп. KRETSCHMER 1986: 33–36).

³ Схватања Р. Пикија овде неће бити разматрана (уп. Пиккио 2002; 2003; Рисснју 1962; 1991).

⁴ Постоји више предлога за аналогну номинацију неправославног словенства: *Slavia Latina / Romana / Christiana* (уп. МАРТ 1989; Живов 2002а). Треба поменути да културе ових ареала нису ни приближно толико хомогене као код православних Словена – оне се развијају у великој мери независно једна од друге (у глобалном контексту западног, не источног Рима).

⁵ Исто у: Толстој 2004: 148–156.

⁶ У коју не спадају утилитарни жанрови (право, администрација и сл. – уп. д.).

писмености *Православне Слaвије* иступао је цсл. (Толстој: *древнеславянский*) у својим локалним редакцијама (питању језика вратићемо се нешто касније).

Сакралност писмене културе *Православне Слaвије* образложила је и неке друге особине – као, на пример, одсуство индивидуалног ауторства. Наиме, преписивање текстова, као и стварање нових по постојећим канонима, спадало је у хришћанске дужности оних који су за то били оспособљени – као што је њихово читање (слушање) спадало у свакодневне обавезе православних хришћана. Другим речима, ауторство није било значајно као такво. Са тим у вези треба посматрати и начелну ‘отвореност’ текстова, њихову припадност целокупној заједници православних верника. Тиме се отварала могућност скраћивања и одређених промена текстова, њиховог пребацивања у састав других зборника и конволута и сл. – свакако, са изузетком горњих жанрова.

Питање језика писмености православних Словена, одн. питање његове припадности, спада у најсензибилнија у историјској русистици. Након више деценија одрицања цсл. компоненте у старој руској писмености, Виноградов је иступио са својом горепоменутом компромисном концепцијом двају типова старог руског књижевног језика. Међутим, појава ‘вишејезичности’ у старијим епохама сама по себи није нешто необично. Дискусија у русистици се води пре око питања статуса и функционалног репертоара појединих језичких облика (типова). У таквом контексту је почетком 1980-их настала концепција *диглосије* као вишевековне базичне језичке ситуације у *Православној Слaвији*. У темељу те концепције је социолингвистичка теорија коју је на грађи неколико савремених језичких ареала предложио Ч. Фергусон (FERGUSON 1959). Борис Успенски ју је транспоновао у диахронијску перспективу (УСПЕНСКИЙ 1983) и на ареал Источне Слaвије. Али ситуација диглосије у ствари важи за *Православну Слaвију* у целини, барем у старије доба. Диглосија се схвата као посебна врста избалансираног билингвализма. Суоднос оба језика заснован је на принципу комплементарне функционалне дистрибуције – њихове сфере употребе су, дакле, строго одређене и одвојене. Језици у диглосији нису равностатусни – тзв. *high variety* има знатно виши углед, кодификована је и поседује текстовну традицију (као и низ других дистинктивних особина), док се *low variety* претежно употребљава у усменој свакодневној комуникацији. У тој улози обично иступа локални идиом, одн. његов функционални аналог – док као горња варијанта према Успенском код православних Словена иступа цсл. Око концепције диглосије предложене од стране Б. Успенског (која углавном остаје неприхваћена у русистици и данас) годинама је вођена оштра дискусија.⁷

У историјској русистици контроверзно се расправља и о карактеру развоја књижевног језика. У схватању совјетске школе то је еволутивни, континуирани развој, и то на бази народног језика. Континуитет књижевног језика постулира и истакнути представник научне руске емиграције Борис Унбегаун – само што је за њега то континуитет цсл. – од Владимира, великог

⁷ Не улазећи даље у ову тематику, треба ипак поменути да се добар део примедби не може сматрати довољно аргументованим. Анализу и преглед дискусије о диглосији до 1993. в. у: KRETSCHMER 1994.

кнеза и покрститеља Кијевске кнежевине до Владимира Лењина (УНБЕГАУН 1970; 1971). Александар Исаченко, други истакнути представник научне руске емиграције, напротив, смешта почетак формирања савременог руског књижевног (стандардног) језика тек у касни 18. век, и постулира пре тога, у доба Петра Великог и у послепетровски период, вишедеценијску фазу прекида и потраге за адекватним књижевним језиком, фазу, 'ничије језичке земље'.⁸ Према томе, савремени руски књижевни језик није огранак, односно наследник језика старије, допетровске руске писмености. Компромисни став по овом питању заузима Херта Хитл-Фолтер, по којој у 17. и 18. веку долази до битних промена, али не и до потпуног прекида са старом традицијом (HÜTTL-FOLTER 1979; 1987). Приступ Н. Толстоја и ту се начелно разликује, јер он оперише у ширем, надетничком контексту. При томе он (као у одређеном степену и Успенски) доследно узима у обзир битне разлике културно-језичког развоја у Московској и у тзв. Југозападној Русији, тј. данашњим украјинским и белоруским пределима који су од касног 13. века припадали другим државама, већим делом Великој кнежевини Литванији, односно краљевини Пољској. Историјска русистика, напротив, обично занемарује језичку диференцијацију Источне Слатвије.

На фону овог увода у актуелно стање концепције *Православне Слатвије* биће укратко приказан рад у којем је Толстој пре више од пола века формулисао њене основе – „К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян” (Толстой 1961).⁹ Уместо у историјској славистици уобичајених истраживања у границама појединих етноса и култура, Толстој захтева надетнички приступ – на бази постулата о јединству писмене културе источних и делова јужних Словена и Влаха (Молдављана) од 9. до краја 18. века. Заједнички језик те јединствене културе, за који Толстој користи одредницу *древнословенски* (цсл.) (66), истражује се помоћу метода синхроних пресека (*синхронных срезов*). Притом се подвлачи варијабилност норми цсл. (у одређеним границама) у дијахроној перспективи – уз њену начелну стабилност (70). Функционални репертоар цсл. такође показује одређену варијабилност у појединим епохама одн. регионима. У истраживању се захтева строго историјски приступ, чиме се искључује (уобичајена у историјској славистици) оријентација према савременим нормама и канонима (66). Старословенски (даље: стсл.) као заједнички језик писмености *Православне Слатвије* дефинише се према следећим ознакама: сакралност, вештачки и надетнички карактер („ареально-интернациональный”), нормираност, функционалне разлике у односу на регионалне идиоме (68). Он иступа као модел¹⁰ („еталон”) за касније локалне редакције цсл. – овај његов статус заснован је на угледу канонских сакралних стсл. текстова (69). Ти текстови били су сврстани у строго хијерархијски жанровски канон (70). Делатност копирања канонских текстова иступа као механизам стабилизације норме (70–71).¹¹ Тај заједнички цсл. књижевни језик сматра се једном од

⁸ „Sprachliches Niemandsland” (ISSATSCHENKO 1983: 561).

⁹ Овде се користи издање у: Толстой 1998: 66–89, по којем се у заградама наводе стране.

¹⁰ О статусу модела уп. и стр. 66–67.

¹¹ О механизмима стабилизације норме у старије доба уп. АЛЕКСЕЕВ 1987.

централних формалних ознака *синкретичке* природе књижевности *Православне Слације* (71). Прелаз од синкретичке ка уметничкој књижевности везан је за нестанак целокупног комплекса верских, моралних и естетичких схватања која су била карактеристична за ‘грчко-словенски свет’ 10–17. века. Са тим нестаје и цсл. али све до у 17. век старе норме пажљиво се чувају. Треба узимати у обзир и чињеницу да се норма у прошлости схватала прилично широко (74). У раду се указује на неопходност емпиријске базе истраживања у облику репрезентативног текстуалног корпуса. У вези са тим нарочити значај добија питање одређивања граница тог корпуса, о чему се у раду детаљно расправља. Ту спада, поред осталог, питање односа између цсл. и локалног идиома – према Толстоју ради се не о билингвализму, већ о односу језгра и периферије (74–76). Зато, на пример, реконструкцију староруског књижевног језика није могуће одвојити од цсл., који је иступао као стабилизатор (74). У раду се даје и графички приказ односа различитих језичких манифестација код православног словенства (77). У вези са тим обрађује се и питање варијабилности у границама заједничког модела (77–80), укључујући ту и питање временских одредница и периодизације писменог језика (80–85). Методолошки је значајно и упозорење на специфику донационалних књижевних језика, као и оправдана критичка запажања у погледу претеране усмерености истраживања према ‘народности’ књижевног језика, што води селективном приступу корпусу и занемаривању канонских цсл. текстова у корист ‘народних’. Као што је познато, у славистици се и данас води полемика о дијалекатској основи стсл. Према Толстоју, међутим, она није значајна – јер је у питању његова функција књижевног језика (85–86). Генетска блискост између стсл. и словенских идиома („субстрата”) омогућавала је њихову интерференцију, као и стране позајмљенице. Толстој више значаја додељује специфичној појави ‘миграције центара’ унутар православног словенског света. Локалне редакције иступале су при томе као компоненте цсл., а корисници су осећали како њихову дијалекатску базу, тако и интернационалну природу – пре свега у облику бројних грецизама (у синтакси, фразеологији, лексици) (87). При томе се подвлачи да моделирање историје цсл. не само да не искључује бављење историјама појединих словенских књижевних језика, већ представља неопходан услов за то, јер „народно-литературный тип” из-за крайней неустойчивости его норм, а может быть, и отсутствия их в древнейшую эпоху трудно поддается исследованию без соотношения с моделью (нормой) ‘книжнославянского типа’” (88). На крају се предлаже следећа схема периодизације цсл. као заједничког писменог језика православног словенства:

- (1) 9–10. (делимично 11. век): рана (стсл.) фаза; епицентар развоја чине у ово доба Македонија и источна Бугарска.
- (2) 12–16. век: средња (цсл.) фаза у којој се издвајају:
 - (а) период одређене децентрализације (12–13. век);
 - (б) период централизације (14–15. век); од нарочитог су значаја у овом периоду Трновска и Ресавска школа и њихов, тзв. 2. јужнословенски утицај код источних Словена;
 - (в) крај 15–16. век: премештање центара у Западну и Московску Русију и почетак децентрализације; у 2. пол. 16. века делови канонске писмености и

црквене омитике у појединим ареалима испадају из сфере цсл. књижевног језика (то се показује на примеру Пересопницког Јеванђеља и дамаскина).

- (3) 17–18. век: позна (цсл.) фаза, у којој се издвајају:
- (a) 17. век: децентрализација; паралелни развој ‘ареалних’ и ‘локалних’ књижевних језика ван сфере цсл.; центри: Кијев, Вилњус, Москва;
- (б) 18. век: последња централизација под утицајем позног руског типа књижевног језика; центар: Москва; у 2. половини 18. века: формирање националних словенских књижевних језика (88–89).

Толстој указује на веома сложене процесе који су се одвијали током 17–18. века и који су припремили тло за националне словенске књижевне језике. То је доба ‘кризе’ заједничког цсл. књижевног језика: у њега улази већи број елемената руског супстрата; истовремено се сужава његов функционални репертоар, иако се у српском и бугарском подручју још чува његова унификаторска функција. Нарочито се истиче сложена ситуација односа књижевног и пословног језика, утицај латинизама и западноевропских позајмица и др.

Нешто каснији Толстојев рад „Древнеславянский литературный язык в XII–XIV вв. (его функции и специфика)” (Толстой 1989)¹² односи се на средњу фазу цсл. У 12. веку цсл. (стсл.) већ је иза себе имао преко два века историје и развоја. Стсл. традиција је нестала у западн словенским пределима, где се налазио њен изворни центар – али се сфера његове употребе од краја 10. века проширила на Источну Слaviју, након покрштавања по византијском обреду. У овом средњем периоду већ се јасно издвајају локалне редакције заједничког књижевног језика – у раду се даје њихов преглед на основу фонетских и графичких ознака (90–91). Као механизам стабилизације књижевног језика иступа заједничка књижевност (93–94). Она је била изричито сакралне природе, већином преводна, пре свега са грчког, који Толстој сматра као ‘идеални модел’ за цсл. – у сферама стилистике, поетике, делимично фразеологије, лексике и семантике (али и граматике – синтакса). Грчко-црквенословенски билингвализам је притом стизао чак до сфере усмене употребе – у оквиру скрипторија и преводилачке делатности. Крајем средњег периода шири се корпус не само конфесионалне, већ и параконфесионалне писмености (крмчије, номоканони, апокрифи), као и жанровски састав неконфесионалне писмености (хронике, приповедачки, поучни и научно-популарни текстови). При томе расте број оригиналних радова. Границе између локалних књижевности су дискретне, али се чува јединство језика (95). Не оспоравајући познату одредницу Лихачова „литература-посредница” у односу на заједничку цсл. књижевност, Толстој ипак упозорава на то да за њу исто важе одреднице ‘књижевност-основа’ одн. ‘књижевност-извор’ – када су у питању њени односи са локалним књижевностима (95–96). Упозорава се и на то да стара књижевност није поседовала комплетну жанровску структуру, а њен језик није био поливалентан (96). У вези са тим наводи се хијерархички жанровски канон. Његове горње рубрике (1–7) заступљене су заједничком, надетничком књижевношћу (литургиком, химнографијом, хагиографијом, патристиком и сл. – укључујући апокрифе). Док доње рубрике (8–12)

¹² Овде се користи издање у: Толстой 1998: 90–101, по којем се у заградама наводе стране.

заузимају жанрови локалних, етничких књижевности (историографија, хомодоташа, научни, правни и пословни списи и сл.) (96–97). Изоморфна је била сфера језичке употребе – у заједничким, надетничким жанровима употребљавао се цсл., у осталим жанровима – локални књижевни језици (98). Језичку ситуацију овог доба Толстој дефинише као дискретну диглосију (јер се ради о генетски блиским језицима) уз различите мешовите облике. Књижевнојезичка ситуација у целини одређује се као хомогена диглосија¹³ и употребљује се са ситуацијом код неправославних Словена – која показује много већи степен хетерогености. Тамо је заступљен хетерогена диглосија уз немогућност прелазних одн. макаронских облика (98–99). У вези са тим подвлачи се улога и углед византијске културе у ‘грчко-словенском’ културном свету под чијим је утицајем настала „словенска рецензија (редакција) византијске културе” (Лихачев 1968: 18) (99–100). Истиче се и појава *миџрације ценџара*, коју Толстој сматра за једну од најважних особина *Православне Славије*. За средњи период, којем је посвећен рад, од централног је значаја реформа црквених књига бугарског патријарха Јефтимија из средине 14. века, чији одјек представља 2. јужнословенски утицај, који је имао изузетне последице за писмену културу Источних Словена и њен језик (100–101).

Веома је интересантан постулат изоморфизма између структуре језичке ситуације и конфесионалне и етничке самосвести тога доба. Градација у језику спроводи се од надетничког општесловенског књижевног језика преко књижевних језика појединих словенских народности све до локалних усмених дијалекатских облика. Конфесионална градација обухвата припадност конфесионалном (православном) макроареалу, онда словенској заједници (језичкој и племенској), конкретном словенском етносу и, на крају, ужој, регионалној заједници. У овом периоду може се видети јачање треће карике конфесионално-етничке структуре и слабљење четврте, у чему Толстој види утицај параметра државности. Ситуација у неправославном словенском свету и у овом погледу је била другачија (101).

Рад „Взаимоотношения локальных типов древнеславянского (литературного) языка позднего периода (2-я пол. XVI–XVII вв.)” (Толстой 1963)¹⁴ посвећен је каснијем периоду цсл., који је, према Толстоју, сразмерно слабо проучен, а истраживање се води у границама историја појединих словенских језика (102–103). У раду се упозорава на методолошке недостатке конвенционалних истраживања, у које, поред осталог, спадају занемаривање битних разлика између историје језика као система и историје књижевног језика (за старије доба потребна је и даља диференцијација: *књижевни – њисмени језик*). У томе Толстој види утицај младограматичке парадигме, али указује и на објективне проблеме са којима се суочава истраживач – у касније цсл. доба односи између заједничког цсл. и локалних супстрата нарочито су сложени. Историју цсл. књижевног језика Толстој посматра као прилично доследну промену периода централизације и децентрализације – што се испољава у *миџрацији ценџара* (103–104). Развој цсл. представља дискретан процес, при чему свака нормализација води архаизацији – док развој супстрата, напротив,

¹³ При томе остаје неразјашњен однос између билингвализма и диглосије.

¹⁴ Овде се користи издање у: Толстой 1998: 102–147, по којем се у заградама наводе стране.

представља еволутиван процес (105). Рад садржи низ других занимљивих, пре свега методолошких запажања. Поред осталог, подвлачи се да стсл. иступа као *модел* заједничког књижевног језика, што подразумева како његову стабилност (иза које стоји принцип непоколебљивости сакралног језика) у времену и простору, тако и одређену варијабилност нормe (106). Сложени односи надетничког цсл. са локалним књижевним језицима водили су њиховој креолизацији, настанку хибридних облика. Као пример наводи се (и иначе веома занимљив) превод Библије белоруског културног посленика Франциска Скорине (објављен пре превода Библије Мартина Лутера) (106). Код Источних Словена хибридан писмени језик формира се након 2. јужно-словенског утицаја. У њему су се на бази модела источнословенских језика ‘рестаурисале’ цсл. нормe „в духе представлений того времени о дрсл. языке” (107). Други јужнословенски утицај је, према Толстоју, од огромног значаја, али није још довољно проучен. При томе, основна пажња поклања се фонетици и графији, док се подсистеми лексике и синтаксе занемарују.¹⁵ Према Толстоју, овај утицај на источнословенском тлу жив је све до 17. века¹⁶ (107–109). У језичкој свести друштва формира се низ готово непромењивих ознака, које се схватају као обавезна обележја свете старине („священной старины”). То се показује на примеру културно-језичке ситуације у Московској Русији у 16. веку (109–111), али последице се осећају и у 17. веку. Током 16. и 17. века мења се целокупан општеевропски контекст – то је доба реформације и противреформације и увођења унијатства у деловима Слaвије. Толстој се посебно бави формирањем етничких књижевних језика у контексту реформације – словеначког, румунског, албанског, чешког, пољског, литванског (111–116). Али у фокусу пажње је ипак ситуација у Источној Слaвији. На њене просторе се са словенског Југа, освојеног од стране Турака, центри цсл. културе премештају у тзв. југозападну као и Московску Русију. За разлику од конвенционалних третмана источнословенске културнојезичке историје, Толстој јој приступа диференцирано, доследно издвајајући два веома различита ареала – Московску и тзв. (југо-)западну Русију. Последњој се поклања нарочита пажња, на пример, делатности белоруских калвиниста (код којих је видљив и утицај аријанства) – преводу катихизиса Симона Будног одн. двојезичном (цсл. – белоруском) издању Јеванђеља аријанца Василија Тјапинског. Двојезичност и вишејезичност је и иначе заступљена у конфесионалној писмености овог терена (114–115). Било је и украјинских превода Светог писма, али су они, за разлику од радова белоруских културних посленика, остали у рукопису. У овом контексту посматра се *ѣросѣа мова* – језик на основи локалног идиома који је у 16–17. веку био у употреби у несакралној писмености Велике кнежевине Литваније и пољско-литванске државне заједнице. У ово доба Толстој сврстава и почетке писменог руског језика на основи језика Москве (115–116).¹⁷

Веома је занимљив типолошки приступ књижевним језицима централне и источне Европе средином 16. века (116–118), које Толстој сврстава у три базична типа:

¹⁵ О нарочитом значају синтаксе за дијахронијска истраживања уп. HÜTTL-WORTH 1978.

¹⁶ У русистичи се тај утицај датира обично сред. 14– сред. 16. века.

¹⁷ О улози московског коинеа у формирању великоруског писменог језика уп. ЛАРИН 1961.

- I. Књижевни језици без претходне писмене традиције: словеначки, лужичко-српски, литвански, румунски, албански – ситуација хетерогене диглосије одн. полиглосије.
- II. Књижевни језици са претходном писменом традицијом: чешки, пољски, хрватски – ситуација хетерогене диглосије одн. полиглосије.
- III. Књижевни језици са претходном писменом традицијом: грчки, великоруски, бугарски, српски; делимично „западноруски” (укр., бел.) – ситуација хомогене диглосије.

Дакле, у ‘грчко-словенском свету’ (сем румунског ареала) у ово доба била је заступљена хомогена диглосија, а у Централној Европи – хетерогена. Границу између ‘грчко-словенског’ и ‘латино-словенског’ света према Толстоју чинила је управо тзв. Западна Русија, у којој је у ово доба језички контекст био веома сложен (углавном у облику хомогеног мултилингвализма) и без аналога у ‘грчко-словенском’ свету (118). Њеној језичкој ситуацији (делимично у поређењу са Московском Русијом) поклања се посебна пажња (118–142). Као центри цсл. писмености иступају Вилњус и Кијев. Поред тога, у употреби су пољски и западноруски књижевни језик¹⁸ (119). Толстој посебно истиче слободу филолошког приступа текстовима, чак и конфесионалним – чега није било ни у Московској Русији ни у Јужној Слатвији. У сложенем контексту тзв. Западне Русије језик добија статус симбола (верске) припадности – православни источни Словени служе се цсл. (и грчким), док су пољски и латински – језици католичке околине (120). У ово доба развија се оштра верска (и језичка) полемика између католика (и унијата) и православца. Занимљиви су аргументи које се наводе у корист одн. против употребе цсл. као књижевног језика. Исусовац Петар Скарга га одбија јер „со словенским јазыком никто ученым стать не может”. Он није нормиран, нема граматика и речника – док католичка црква има (латинске) школе и сферу образовања. Православац Иван Вишенски, напротив, пише да ђаво мрзи словенски језик, јер га Бог највише воли зато што је „без поганских хитростей и руководствъ, се же есть кграматикъ, риторикъ, діалектикъ и прочіихъ ихъ коварствъ тщеславныхъ, діавола вмѣстныхъ” (120). При томе су обе стране у полемичке сврхе употребљавале световне језике. Православци – просту мову и пољски (од 1660-их – готово само још пољски), католици и унијати – просту мову. Цсл. није био оспособљен за световне сврхе (120–121) – али његово познавање било је важно за сврхе католичења. Скарга је чак заступао идеју да католичка црква треба да уведе своје православне цркве како би одгајала католике који знају ‘словенски’ језик (121). У овом језичком контексту настају двојезични текстови (за које није знала остала *Православна Слатвија*) са паралелном употребом цсл. и просте мове одн. пољског и просте мове. Било је и ‘превода’ са пољског који представљају готово чисту графичку транспозицију латинице у ћирилицу (122). Све то водило је повећању варијабилности норме и у некодификованом цсл. и у простој мови (при чему као најстабилнија иступа морфологија). У раду се приказује више двојезичних споменика верске полемике (122–126). Такви текстови заступљени су од краја 16. века до 1630-их година – овај период Толстој сматра веома значајним

¹⁸ *Проста мова* – „експеримент создания своеобразного литературного койне”.

за формирање касног цсл. (у вилњуском и кијевском центру) и просте мове и за продор пољског на украјински и белоруски језички простор (127). У оквиру тога даје се преглед развоја просте мове на прелазу из 16. у 17. век, стварања хибридног језика на основи цсл. и просте мове одн. лавовског и вилњуског коинеа (обрађених и оспособљених за функције писменог језика) (127–128). Ситуацији у Западној Русији приступа се у ширем контексту који укључује целу Источну Слатију, Јужну Слатију и централну Европу (128–129). Нарочити интерес заслужује анализа жанровског састава источнословенске писмености у Пољској, где је проста мова успела да доспе чак у сферу професионалне писмености (све до литургије). У целини гледано, полиглосија је на овом тлу била донекле уређена (129–133).

Међутим, управо веома широки језички репертоар овог подручја био је узрок кризе цсл. Осећај кризе цсл. изазивао је покушаје његовог сређивања, стабилизације. Тако настају први покушаји кодификације – што се показује на примеру делатности Зизанија, Смотричког, Острошког круга. У вези са тим указује се на знатно раније сличне подухвате у Латинској Слатији (131–137). У Западној Русији заступљена су два начелно различита начина нормализације цсл. – *іѣксійолошки* („исправление книжное”) који има дугу традицију у *Православној Слатији*,¹⁹ и *ірамаійички*, за који се у ‘грчко-словенском’ свету пре 17. века готово није знало и који је настао под утицајем сличних кодификацијских подухвата у Латинској Слатији (134–136). Као најзначајнији резултат текстолошког приступа наводи се Острошка библија, настала 1581. по обрасцу Генадијевске библије (1499), у којој је заступљен канонски позни цсл. језик. Он се преузима готово без промена у Московској Русији и служи касније као ауторитетни образац и норма широм *Православне Слатије* све до појаве нове редакције настале по наредби цара Петра 1712. (136–137). Граматички приступ представљен је у граматизи Мелетија Смотричког (1619). Њена редигована руска верзија штампана је у Москви 1648. – што је за Толстоја симбол победе Москве као цсл. центра за цео ‘грчко-словенски’ свет. Тој победи доприноси и политички контекст – успеси Москве у борби за украјинске пределе, за уједињење Велике и Мале Русије (1648–1654). Међутим, за Белу Русију то је доба максималне експанзије пољске шљахте и пољског језика (137–139).

Језичка ситуација у Московској Русији била је хомогенија него у западним деловима Источне Слатије. На прелазу из 16. у 17. век има одређене демократизације везане пре свега за ширење жанровског састава. У вези са тим истиче се значај пословног језика („приказной язык”) – који, као и елаборисана форма говорног језика (московски коине) улази и у одређене сфере (несакралне) писмености. Опозицију им чини цсл. (накићен западноруским ‘барокним оделом’) који иступа у два типа са различитим жанровским сферама. Први је заступљен искључиво у, за Московску Русију новим, барокним жанровима, пре свега у реторици и полемици, други – у традиционалним канонским жанровима. Толстој упућује на одређену тенденцију ка самоизолацији, ка езотеричној употреби књижевног језика у уском кругу зналаца. Заступљени су и хибридни облици – као, на пример, писменост расколника,

¹⁹ О нормализаторским приступима у старој Русији уп. АЛЕКСЕЕВ 1987.

преводна историографија и други научни текстови. У Московској Русији, дакле, стално су присутне две супротне тенденције – ка приближавању књижевног језика говорном народном и ка издавању високог ‘словенског’ језика (139–142).

Језичка ситуација у Источној Слатији упоређује се са оном на православном словенском Југу. Ту се у 16–17. веку углавном чува традиција Трновске и Ресавске школе, док од 18. века на српским и бугарским подручјима јача утицај цсл. позног московског типа. У бугарским и македонским земљама значајна је била улога дамаскина – поучних зборника по обрасцу новогрчког *Θησαυρός* Дамаскина Студита (1557–1558). Овде настају бројни хибридни текстови са јаким утицајем цсл. (Пајсије Хиландарски и Софроније Врачански). Говорни језик неометано се развија у правцу аналитизма, али се види и развој у правцу будућег бугарског националног књижевног језика (142–145).

У српским земљама у 2. пол. 16. и у 17. веку народни говорни супстрат у књижевности слабо је заступљен. Стара србуљска традиција траје овде до почетка 18. века (иако у ограниченом обиму), при чему границу чини делатност Рачана. Нарочити интерес, према Толстоју, представљају српски летописи (145). Административно-пословна и дипломатска писменост у ово доба активно је заступљена само још у Влашкој и Молдавској кнежевини. Ту се од доба Цамблака и до у 17. век одвија активна посредничка делатност између словенског Југа и Истока. Паралелно се развија писменост на румунском и настаје широки круг његових значајних рукописних и штампаних споменика. У 17. веку ту се устаљује кијевски (источнословенски) тип цсл., што је везано за делатност кијевских учитеља и штампара у Молдавији у доба господара Василија Лупе и Матеја Басарабе. Тај тип цсл. задржава се све до 2. пол. 18. века – тј. краја цсл. периода у румунским пределима (146). Јачање московског типа позног цсл. (на бази нормe заступљене у граматичи Смотричког) у 18. веку на југу *Православне Слатије* Толстој сматра последњом централизацијом и нормализацијом овог заједничког књижевног језика православног словенства. То је истовремено и доказ за постојање православне словенске заједнице и у ово касно доба, уп.:

„не было локально замкнутого, независимого и параллельного развития древнеславянского языка в отдельных странах или локальных ареалах, а шел процесс развития, при котором соотношения между одельными изводами устанавливались по принципу сообщающихся сосудов, с обнаружением стремления к общему уровню” (147).²⁰

Специфика културе *Православне Слатије* формирала је схватања људи који су у њој живели. Овој тематици посвећен је веома занимљив рад „Старинные представления о народно-языковой базе древнеславянского литературного языка (XVI–XVII вв.)” (Толстой 1976).²¹ За православне Словене начелно је била битна непромењивост културе (и писмености), које су биле

²⁰ Уп. рад „Роль древнеславянского литературного языка в истории русского, сербского и болгарского литературных языков в XVII–XVIII вв.” (Толстой 1962; српски превод у: Толстой 2004: 23–44), који се бави завршним периодом цсл. као заједничког књижевног језика православног словенства.

²¹ Овде се користи издање у: Толстой 1998: 148–173, по којем се у заградама наводе стране.

обележја вере. У темељу погледа православних Словена на живот и свет су традиција и вера „без анализа исследования и описания” – *анализа* се у са знању везала за сумњу, којом се угрожавала непромењивост, стабилност традиције, тј. вере (148). Такав животни став био је, према Толстоју, разлог за то што се вековима није осећала потреба за кодификацијом књижевног језика – за разлику од Латинске Слатије (148–150). Уколико је филолошка делатност у *Православној Слатији* и била заступљена, она се одвијала у оквирима текстолашког, не граматичког приступа (као у Латинској Слатији). Зато граматикографска делатност почиње не у Московској, већ у Западној Русији – у ситуацији сталног контакта са европским културним моделом и у контексту глобалне конфесионалне борбе (реформација, противреформација, настанак црквене уније) (150). Ту настаје граматика Смотрицког, покушај кодификације позног цсл., за који је био уобичајен назив „словенски”. Та одредница у 16–17. веку била је мултисемантичка, а целокупна језичка ситуација била је прилично сложена.

У Московској Русији је књижевни језик (према Виноградову) био заступљен са два типа (уп. г.). Према Соболевском, Русија „пользовалась двумя языками. Один из них был литературным, другой живым и деловым. Первый в своем основании был не русский, а церковнославянский язык...” (Соболевский 1911: 1) (152). Према сведочанству Немца Лудолфа у Московској Русији крајем 17. века била је заступљена стриктна опозиција „словенског” језика и локалног идиома. Неки странци, међутим, нису правили разлике међу њима, већ су указивали на сродство свих словенских језика (153–154). „Словенски” је за већину странаца био и језик богослужења (154–155). Другачији став по овом питању заузима хрватски аутор Јурај Крижанић, који је у 2. пол. 17. века дуже боравио у Русији.²² Он поистовећује цсл. и руски и предлаже назив *руски* за заједнички књижевни језик *Православне Слатије* (155–156).

У раду се детаљно разматра питање о томе како се схватала дијалекатска основа цсл. у прошлости, као и питање да ли се осећала опозиција између њега и локалних идиома (156–172) – како код православних Словена, тако и код странаца. Тако, пољски историчар Меховита сматра да је језик богослужења *словенски* (српски), који он супротставља *словенском* руском који је у употреби у Москoвији (Велика Русија) и у Русији (Бела и Мала Русија) (160). И у расправи између московских богослова и граматикографа Лаврентија Зизанија²³ из Западне Русије, коју је на почетку 17. века наложио патријарх Филарет, ради се о опозицији *руски* – *словенски* (српског порекла). Ова полемика добро показује усмереност московских богослова (као и руских расколника) на ‘свету старину’, на традицију.²⁴ Тиме се образлаже и став Московске Русије према дошљацима из Западне Русије, који су генерално били сумњичени за јерес. Они су зато поново крштавани, чак и владике и монаси. Свима њима је било ускраћено право приступа деловима цркве. Према Грцима, православним јужним Словенима, Власима и Румунима није се, међутим, тако понашало (160–163). У Московској Русији сматрало се да је у богослужењу

²² При томе низ година у изгнанству у Сибиру.

²³ Аутор азбуке и граматике цсл. (1596).

²⁴ Уп. г. ‘текстолошки’ приступ цсл.

(32–33). Са настанком стсл. у Европи у 10. веку, поред романско-германског и грчко-византијског макроареала, формира се трећи, словенски – који је према интенцији Солунске браће требало да постане општесловенски (33). На позадини кратког осврта на ситуацију у Латинској Слатвији (33–35) у раду се приказује културно-језички развој *Православне Слатвије* и његове специфичне ознаке – јединство и континуитет (сакралног) књижевног језика у целокупном ареалу све до 18. века, намерна успореност развоја уз доследну тежњу ка стабилности, чак непромењивости писмене културе – усмереност на конзервацију ‘свете старине’. У донационално доба нема одвојеног развоја појединих (етничких) књижевних језика – као што је случај код неправославних Словена, већ постоје локалне редакције цсл. Уз начелну стабилност, стсл. (цсл.) показује и одређену варијабилност и флексибилност норме. Као пример наводе се разлике у језику преводних и оригиналних текстова – у којим неретко има свесног одступања од цсл. норме. Током историје цсл. смењују се фазе централизације и децентрализације његове норме (35–37). У Латинској Слатвији етнички књижевни језици се обликују сразмерно касно (14. век: чешки; 15. век: пољски; 16. век: словеначки; 16–17. век: лужичкосрпски; крај 18. века: словачки), док у *Православној Слатвији* заједнички књижевни језик на словенској основи постоји већ од 10. века. У Латинској Слатвији заступљен је другачији систем књижевно-језичких односа. Овде нема заједничког културног центра нити заједничког културног језика сродног словенским. У старије доба у појединим случајевима има утицаја једног ареала на други (на пример, чешког на пољски). Касније, у процесу формирања етничких књижевних језика, јаче је заступљено одвајање (на пример, словачког од чешког) (37–39). Разликују се и стилистички системи. У *Православној Слатвији* постоји строга дистрибуција жанрова између цсл. и локалних језика – уз дискретне граничне сегменте са мешовитим језичким облицима. У Латинској Слатвији књижевни језик и локални идиоми строго су одвојени, нема мешања и нема ‘средњег’ решења (38). У *Православној Слатвији* представљена је диглосија која касније прелази у диференцирани (али јединствени) систем три стила. У Латинској Слатвији постоји хетерогена диглосија, који се завршава потпуним потискивањем латинског (‘језика-посредника’). У *Православној Слатвији* поједини етнички књижевни језици обликују се према различитим моделима. Руски чува цсл. традицију, док српски прекида са њом (поред осталог, у корист зближавања са хрватским). У бугарском је заступљена компромисна позиција према цсл., за украјински и белоруски је типично одвајање од њега, а за македонски – одвајање од српског и бугарског (38–39). У овом контексту наводи се мишљење Трубецког о руском књижевном језику:

„будучи модернизированной и обрусевшей формой церковнославянского языка, русский литературный язык является единственным прямым преемником общеславянской литературной традиции, ведущей свое начало от Первоучителей славянских, т. е. от конца эпохи праславянского единства (Трубецкой 1927: 94)” (39).

Развој писмености (књижевности) у оба дела Слатвије одвија се изоморфно развоју у сфери књижевних језика – јер су и књижевност и језик конституенти

културе. У *Православној Славији* заступљена је заједничка (цсл.) књижевност са одређеним жанровским саставом и каноном. Према Толстоју, она има не само статус ‘књижевности-посредника’ (како то види Лихачов), већ аутономни статус основе за целу *Православну Славију* (39–40). Иако се на почетку калкира систем византијске књижевности, књижевност Православне Славије била је аутономна и независна од грчке и латинске. Код неправославних Словена локалне књижевности се развијају одвојено – у контексту опште-европске латинске традиције (40).

Толстој иступа против претеране усмерености истраживања историје писмености код православних Словена на националну специфику и занемаривање њене заједничке позадине (која се неретко у конвенционалним истраживањима представља као нешто ‘туђе’). Захтева се, напротив, предност наднационалног приступа – јер се и однос ‘својег’ и ‘туђег’ у старој Православној Славији схватао другачије него данас (40–41).

Надетнички контекст имају и истраживања Н. Толстоја посвећена почецима словенске писмености, делатности и добу Солунске браће. Показаћемо то овде на примеру рада „Роль кирилло-мефодиевской традиции в истории восточно- и южнославянской письменности”, објављеног поводом 1100 година мисије Ћирила и Методија (Толстой 1963).³⁰ Борба православних источних и јужних Словена за ћирилометодијевску традицију, за заједничку културу и њен језик одиграла је огромну улогу у 19. в., у време словенског националног препорода – нарочито код западних и јужних Словена (150). У фокусу рада су, међутим, 16. и 17. век, који се приказују на фону прегледа ранијег периода историје. При томе се истиче значај словенског света у опште-европском контексту у 9. веку, у доба ћирилометодијевске мисије (140–141). Упркос различитим теоријама о дохришћанској писмености код Словена – за које нема валидних доказа, словенска писменост почиње тек са мисијом Солунске браће. Византија је, као што је познато, у сврху мисије дозвољавала употребу и локалних идиома. У оквиру овога се разматра питање језика и тзв. ‘тројезичне јереси’, на грађи *Житија* Константина Филозофа и списка Црнорица Храбра (142).

Пре доласка Мађара у Панонију и пада Великоморавске кнежевине на прелазу из 9. у 10. век западни и јужни Словени нису били одвојени једни од других – тако да је мисија Солунске браће могла да се одвија у безмало општесловенском контексту. Када се крајем 11. века у западним словенским пределима гаси мисионарска делатност у традицији Ћирила и Методија, велики део Словена већ се око три века служио заједничким књижевним језиком (143).

И овај рад бави се питањем дијалекатске основе стсл. – које Толстој из више разлога не сматра битним. Један од разлога чини висока дијалекатска хомогеност словенског ареала (много већа него, на пример, код германских језика). У 9. веку, за време Ћирила и Методија, словенски дијалекатски континуум у великој мери још чува стање касног прасловенског. Други разлог је у томе што је стсл. био елаборисан књижевни језик, врста ‘наддијалекатског модела’ – за разлику од географски везаних дијалеката. За разлику од

³⁰ Овде се користи издање у: Толстой 1988, по којем се у заградама наводе стране.

њих, он је био истовремено ограничен социјално и није био подједнако у употреби код свих слојева друштва.³¹ Стсл. – за разлику од дијалеката – показује и јак утицај грчког, нарочито у лексици (са око 1200 грецизама – при лексичком саставу класичних стсл. текстова од око 9000 лексема), у творби речи, стилу, синтакси. Стсл. од самог свог настанка има, дакле, обележја интернационалног, међусловенског језика – као и његов наследник, цсл. (143–144). У оквиру тог постулата разматра се питање стабилизације ћирилометодијевског наслеђа као алата међусловенске културе. Често је томе служила архаизација, али не увек. Нормирање се притом сматрало као централизација норме. Толстој постулира за 1000³² година постојања стсл. (цсл.) књижевног језика три нормализаторска таласа:

(1) 9–10. век: стсл. (ћирилометодијевски) период и делатност школа које су настале у том оквиру;

(2) 14–15. век: делатност Трновске и Ресавске школе; 2. јужнословенски утицај у Источној Слатвији;

(3) 2. пол. 16. и 17. век: центри цсл. културе су вилњуска и кијевска³³ као и московска школа.

У сва три таласа заступљена је оријентација на грчке обрасце и тежња ка одвајању књишког језика од говорног (‘супстратно-дијалекатског’), тежња ка чувању међусловенске природе цсл., ка архаизацији норме – у максимално широком просторном (цео ‘грчко-словенски’ ареал) и временском распону (144–145). У другој и нарочито у трећој развојној фази ситуација постаје сложенија због локалних књижевних етничких језика. При томе постоје и одређени утицаји супстратних језика на конфесионалну писменост – што се обично схватало као кварење књижевног језика, чак као јерес. У вези са тим приказује се делатност Трновске и Ресавске школе – реформа патријарха Јефтимија Трновског, рад Константина Костенечког и Григорија Цамблака. Константин Костенечки подвлачи интернационалну природу цсл., који по њему треба називати ‘словенским’ и упућује на његову нарочиту блискост руском (ово је најраније такво сведочанство).

У овом контексту разматра се 2. јужнословенски утицај у Источној Слатвији. При томе се посебна пажња поклања делатности ‘странаца’ – угледних страних црквених великодостојника (руска црква тада није још била аутокефална) и учених монаха – митрополита Кипријана, Григорија Цамблака, Пахомија Логотета, Максима Грка и др. Њихова делатност је темељ премештања културног центра ‘грчко-словенског’ света у Западну и Московску Русију у 17. веку (145–146). Тај процес приказује се на широком фону европске историје 16. и 17. века – са реформацијом, противреформацијом, ренесансом, бароком и др. Једна од последица реформације било је формирање етничких књижевних језика на супстратној основи (словеначки, литвански, лужичко-

³¹ У вези са тим Толстој критикује усмереност конвенционалног приступа према „народности” – а тиме и питању дијалекатске основе стсл., што представља покушај „довољно праволинейно решати проблем језика дијалекта-первоисточника и језика литературног – стсл.” (144). Он при томе упућује на социолингвистичке и културолошке карактеристике језика писмености и вере.

³² Тој историји припада, према Толстоју, и цео 18. век.

³³ Уп. тзв. 3. цсл. утицај у Московској Русији (Успенский 1983: 84–99).

српски, румунски и др.). Одјека европских догађаја има у 2. пол. 16. века и у Источној Европи, у облику првих превода Светог писма на језик близак локалном идиому. У вези са тим указује се на изразито мултиконфесионални контекст западних предела источне Слатије – са протестантизмом, католичанством, аријанством, унијатством, православљем. Православци су притом управо у унијатству видели главну опасност за своју (украјинску и белоруску) културу. Хетероген био је и књижевно-језички контекст овог ареала – са пољским, латинским, цсл. и тзв. *йросійом мовом* (уп. г.). Учени православци на овим просторима све више су осећали недостатке још увек некодификованог цсл. и потребу за његовом нормализацијом. У таквом контексту настају први кодификацијски подухвати – граматика Смотричког, Острошка библија, буквари, азбуковници, лексикони (уз чување оријентације на грчке обрасце) (147–148).

Посебан став заузима по том питању Јурај Крижанић, хрватски католик, панслависта у души, који је у 17. веку дуже боравио у Московској Русији. Он посматра оријентацију према грчком као кварење цсл. и предлаже свој модел вештачког међусловенског књижевног језика ближег народној (по њему, хрватско-српској) основи. Такав заједнички језик помогао би да уједини Словене западног и источног закона. Иза тога става Крижанића Толстој види пансловенске идеје кругова далматинских, хрватских, чешких и пољских представника идеја епохе хуманизма. Такве идеје нарочито се испољавају у историографији.

У 16. и 17. веку у Источној Слатији нагло се развија жанр верске полемике у оквиру које се разматра и питање језика писмене културе.³⁴ У Западној Русији се та полемика води између католика (који заступају предност латинског као језика знања и науке) и православца, присталица цсл. Истакнуту позицију у католичкој полемици заузима исусовац Петар Скарга који сматра да ‘словенски’ није оспособљен за функцију језика науке и образовања. Њему противрече Иван Вишенски, православни монах, огорчени противник унијатства, који каже да ђаво мрзи ‘словенски’, али воли латински. У *Палинодији* (1621) Захарије Копистенског, јеромонаха, архимандрита угледне Кијево-печерске лавре, изложен је став православне цркве према црквеној унији. Православно становништво реаговало је на увођење црквене уније и сталне прогоне од стране католичке цркве (и католичке државе) јачањем сопственог образовног система и издавачке делатности. У оквиру тога објављују се православне књиге, уводи се настава реторике и поетике. Тако у тзв. Западној Русији, у Кијеву и Вилњусу, настају центри цсл. књижности. Занимљиво је да су се и унијати залагали за чување цсл. – али су при томе полазили од западног, римског порекла ћирилометодијевске мисије (149–150).

Тој мисији посвећен је рад „Кирилло-мефодиевская традиция у славян”.³⁵ Језичку ситуацију Слатије Толстој посматра као симбиотичку. Тек од 19. века почиње тежња ка дивергенцији („языковое отталкивание”) (47). Чување цсл.

³⁴ У ствари су то две полемичке струје – у Московској и у Западној Русији (државној пољско-литванској заједници).

³⁵ Настао је на основи пленарног иступања на Међународном скупу слависта у Братислави 1993. Овде се користи издање у: Толстој 1998: 43–48, по којем се у заградама наводе стране.

традиције у времену и простору одвија се преко делатности различитих школа (центара). Посебна пажња поклања се формирању словенске самосвести (којој се Толстој враћа касније у својим другим радовима), чији почетак он ставља већ у великоморавски период (дакле, још пре црквене шизме 1054). Суштинску ознаку тог периода представља ‘словенско хришћанство’ (48). Код легендарног источнословенског летописца Нестора³⁶ у 12. веку словенска самосвест већ се испољава у облику вишекомпонентне хијерархијске структуре, на чијем се врху налази верска припадност коју прате (у овом редоследу) општесловенска, етничка и племенска (усколокална) припадност (47–48).

Важно место у радовима Толстоја заузима донационална писменост код Срба, при чему се српској грађи доследно приступа у ширем контексту не само Православне, већ и целокупне Слaviје, неретко и на општеевропском фону. Посебна пажња се поклања славеносрпској културнојезичкој традицији. Резултати вишедеценијских истраживања ове традиције представљени су у фундаменталном раду „Литературный язык сербов в XVIII – начале XIX в.”.³⁷ Веома су значајни и радови „К историко-культурной характеристике „славяно-сербского” литературного языка” (Толстой 1988б),³⁸ „К вопросу об историкографическом слоге сербского („славеносербского”) литературного языка” (Толстой 1990в), „Архаизм и новаторство у језичкој реформи Вука Караџића” (Толстой 1966) и „Конкурентција и коегзистентција норми у књижевном језику XVIII века код Срба” (Толстой 1982).³⁹ Ови радови пружају готово панорамску слику славеносрпске епохе у широком временском распону од Велике Сеобе до око 1825. године (почетак Вукове делатности), која се приказује на бази корпуса, репрезентативног и у квантитативном и у жанровском погледу.

Славеносрпски период још увек пружа бројна отворена питања у које спада и питање његових временских граница одн. периодизације. Толстој углавном преузима шему развоја довуковске писмености, коју је 1935. предложио Борис Унбегаун (UNBEGAUN 1935). Он у њој издваја три фазе:

- (1) 1690–1740.
- (2) 1740–1780.
- (3) 1780. – поч. 19. века.

Толстој подвлачи значај ванјезичких параметара у историји писмене културе, на којим је утемељена и Унбегаунова периодизација (218–219, 243–245).⁴⁰

1690. – година Велике Сеобе (којом се српски етнос дели све до 1918.)

1740–1780. – владавина Марије-Терезије

1780–1790. – доба јозефинизма, период релативне толеранције према мањинама у царевини и ратних успеха против Турака (1788–1791).

Две последње деценије века припремају тло за преокрет у српској историји кроз Први и Други српски устанак и стварање српске државе (244).

³⁶ Уп. и Живов 2002б.

³⁷ Први пут објављен у два чланка (у обрнутом хронолошком редоследу) (уп. Толстой 1978; 1979). Овде се користи издање у: Толстой 1998: 239–344; српски превод у: Толстой 2004: 65–147).

³⁸ Српски превод у: Толстой 2004: 186–192.

³⁹ Оба рада се налазе и у: Толстой 2004.

⁴⁰ Ту и даље се стране у заградама наводе према: Толстой 1998.

На основу корпусних података Толстој диференцира другу и трећу фазу шеме. Почетак славеносрпског он датира не раније од 1760. – према томе се претходни период (1740–1760) помера у дославеносрпско доба. У завршној фази Убегаунове шеме Толстој издваја два периода. Први (1780–1800) представља прелаз између славеносрпског (рускословенског) књижевног језика и књижевног језика на народној основи (289), док је други (1800–1825) доба конкуренције различитих норми књижевног језика.

Преглед почиње делатношћу Рачана (245–252). Она представља позну фазу средњовековног цсл. културног наслеђа у српском сегменту *Православне Славије*, али показује и одређене иновације, образложене животним контекстом српског друштва у то доба, као и битан утицај локалног идиома. Проповеди Рачана Толстој при томе сврстава не у круг традиционалне омитике, већ их схвата као посебан жанр (246). Језик Рачана приказан је на примеру ходочашћа Јеротеја Рачанина у Свету земљу (1727) и стваралаштва најзначајнијег аутора тог круга, Гаврила Стефановића Венцловића. У језику Јеротеја заступљене су три компоненте – поред србуљске, позни цсл. руске редакције и српски говорни језик. Њихова употреба је донекле регулисана, пре свега стилистичким параметрима (247).⁴¹ За разлику од других истраживача, који почетак руског утицаја у српској писмености сврставају у доба тек после 1740, Толстој га утврђује већ код Јеротеја. Утицај се при томе још не одвија на системском нивоу, већ у облику укључивања појединачних елемената цсл. позног руског типа. Венцловић је, вероватно, те три компоненте схватао не као варијанте инвентара истог језика, већ као два (‘прости’ српски – цсл. србуљског одн. московског типа) или чак три различита (иако блиска) језика. Толстој упозорава на паралеле у схватањима о језику код Венцловића и код ‘јужноруских’ (украјинских) учених људи 17. века (248),⁴² као и на свесну језичку употребу код Венцловића (249).⁴³ У вези са тим поставља се питање статуса оригиналне писмене (књижевне) делатности у поређењу са преводном. Наиме, у раним периодима књижевних традиција код православног словенства доминирају преводи, односно адаптације страних извора. Толстој у вези са тим заступа став да параметар оригиналности не треба употребљавати у евалуативне сврхе – већ њему, као и параметру индивидуалног ауторства, треба приступати диференцирано, нарочито када је у питању доба промене норме, стилског система.⁴⁴

Помињу се у раду и тзв. ‘руске’ школе код аустријских Срба у првим деценијама 18. века. Последицом њихове делатности Толстој сматра битну

⁴¹ Толстој указује на одређене (структурне!) паралеле са једним од најзначајних споменика писмене традиције руских расколника – *Житије*м (1672) протопопа Авакума (246).

⁴² „Суждения Венцловича близки к представлениям южнорусских (украинских) книжников XVII в., различавших ‘словенский’ язык и ‘простую мову’ и пользовавшихся нередко и тем и другим”.

⁴³ „Некоторые произведения инок Гавриил просто переписывал, некоторые при переписке перерабатывал и приближал к народному языку, некоторые переводил на язык, очень близкий к народному”.

⁴⁴ У културној парадигми старе *Православне Славије* индивидуално ауторство само по себи није било значајно. Преписивање канонских текстова и стварање нових (према канонима) схватало се као део животног задатка православног хришћанина, не као индивидуално стваралаштво.

промену језичког репертоара – место старе србуљске редакције заузима руски тип цсл., и то како у конфесионалној, тако у великој мери и у световној писмености, уп.: „В церковном обиходе, а в значительной мере и в обиходе гражданском, древнеславянский (церковнославянский) язык сербского образца был заменен древнеславянским языком русского образца” (254). Руски утицај, међутим, не проширује се на пословну писменост и приватну преписку, који не спадају у сферу књижевног језика и обично се занемарују у истраживањима. Толстој њих, напротив, сматра важним изворима за историју писмене културе (256–257). Српски развој се пореди са развојем у Московској Русији. Нарочита пажња се при томе поклања руском пословном језику. Он је током 17. и 18. века правио опозицију цсл. норми и корелирао како са народним говорним коинеом и дијалектима, тако и са језиком усмене народне културе.⁴⁵ За разлику од Московске Русије, пословни језици у јужним пределима *Православне Слaviје* били су већином несловенског порекла („латинский, немецкий, турецкий”).

Током другог периода славеносрпског (1740–1780) у писмености готово потпуно доминирају позни руски тип цсл. и високи стил руског књижевног језика. Од 1760. континуирано јача секуларизација писмене културе и одступање од жанровског канона *Православне Слaviје*, док се пре 1760. објављују само појединачни световни текстови. Као пример приказују се *Сѣмѣиѣрафија* Жефаровића (1741) и опис Јерусалима Симеона Симоновића (1748). Оба аутора свесно употребљавају прилично нормализовани језик далек и од народног и од србуљске традиције (261). Захарије Орфелин 1759. године објављује своју *Калиѣрафију* – коју Толстој, заједно са неким другим текстовима, сврстава у сферу „делового церковного и гражданского языка в середине XVIII в.” (261). Треба истаћи да његова анализа укључује и сферу усмене употребе књижевног језика – у проповеди и драми (263–267), барокним жанровима. У проповеди је јак утицај омитике Јоаникија Галатовског, Лазара Барановича, Стефана Јаворског, Теофана Прокоповича – угледних духовних лица доба Петра Великог, пореклом из тзв. Југозападне Русије. Драма је заступљена *школском драмом*, добро познатом наставницима ‘руских’ школа („драмы разучивались школярами и исполнялись в школе под руководством учителей”) (265).⁴⁶

Током следеће фазе славеносрпског (1760–1780) нагло расте број штампаних књига и удео оригиналних делова међу њима. Шири се жанровски репертоар и читалачка публика – на бази српског грађанског сталежа који се полако формира (289). Од преко стотину књига штампаних у овом периоду 40 још припадају конфесионалној писмености, али број световних текстова стално расте. Одређене секуларизације има и у конфесионалној писмености – у облику нове катихетике, чији језик показује већ прилични број

⁴⁵ „...большую роль играл достаточно четко нормированный и почти лишенный ярких локальных особенностей государственно-канцелярский, деловой ‘приказной’ язык”, который противопоставлялся языку с древнеславянской (церковнославянской) нормой и входил в определенную систему отношений с народно-разговорным койне и диалектами, а также с фольклорным языком”.

⁴⁶ Уп. трагедију наставника ‘руске’ школе Козачинског о смрти Уроша, сина цара Душана (1736) која је сачувана у редакцији (1795.) његова ученика, Јована Рајића.

србизама (уп. популаран катихизис Јована Рајића у више издања). Руски утицај и даље остаје јак, како у погледу жанровског репертоара, тако и језика писмености⁴⁷ (267–269). У световној писмености највише су заступљени различити приручници и уџбеници, као и административни текстови (прописи, закони, наредбе и сл.) (270–274). Њихов језик је у високој мери нестабилан и хетероген (272), што се показује на примеру *Нове сербске ариџметике* Василија Дамјановића (1767), првог српског уџбеника математике (273–274). Насупрот томе, језик историографије (*историографический слој*)⁴⁸ у овом периоду већ је у високој мери устаљен (274). Толстој при томе успоставља везу између ране славеносрпске историографије и језика и стила *Славеносрпских хроника* Ђорђа Бранковића. Оне не припадају славеносрпском добу, али представљају карику која повезује стару летописну традицију и научну српску историографију која започиње у ово доба (274–275).

Најзначајнији аутори овог периода су Павле Јулинац и Захарије Орфелин (којег Толстој сматра за његову централну личност) (276–289). Њихов језик (као и језик Јована Рајића) он сврстава у посебан тип (278). Језички репертоар, којим се Орфелин служи веома је широк, у њему су заступљени готово чисти позни цсл., историографски стил, језик близак говорном и руски књижевни језик тога доба (на пример, у биографији цара Петра из 1772). Избор језика детерминише се жанром и интенцијом текста. Свесна промена језичког кода нарочито је испољена у првом (и једином) броју првог српског часописа *Славено-србски маџазин*, који је Орфелин издао 1768.⁴⁹ и који садржи текстове веома различитих жанрова – савете домаћег лекара, епиграме, приповетке, историјске и морално-поучне списе итд. Употреба језичких кодова код Орфелина је у знатној мери сређена и устаљена (287). Његово доба према Толстоју представља врхунац развоја и функционисања ‘руског’ типа славеносрпског (рускословенског) књижевног језика.⁵⁰ Тај језик остаје у употреби до 19. века, али се њему у последње две деценије 18. века све више супротставља ‘средњи’ језик (на народној основи), у којем се број рускословенских елемената доследно смањује (288–289). И овде се указује на неодређеност појма ‘народни’, уп.: „само понятие и формы ‘народной’ основы были в то время достаточно расплывчаты и требуют дополнительного определения” (289).

На прелазу из 18. у 19. век постоји, дакле, коегзистенција три основна језичка модела (типа), или чак и три језика – руског (‘рускословенског’), цсл. руског типа и српског. Толстој нарочито подвлачи да се ради о моделима одн. системима одређених норми – док је у језику конкретних текстова готово увек заступљена мешавина елемената различитог порекла. Цсл. се при томе

⁴⁷ „Приток русских книг конфессионального и неконфессионального характера за этот период не ослабевал, а усиливался”.

⁴⁸ Толстој том стилу додељује истакнуту улогу у формирању и стабилизацији славеносрпског (уп. Толстой 1990в; српски превод у: Толстой 2004: 186–192).

⁴⁹ По обрасцу руског часописа *Ежемесячные сочинения*, који је излазио средином 18. века. Анализу Орфелиновог часописа в. у: KRETSCHEMER 1989.

⁵⁰ „... период 1760–1780 гг. был временем кульминационным для развития и функционирования славяно-сербского, по сути дела русско-славянского (по терминологии А. Младеновича) литературного языка”.

све више потискује из сфере несакралне писмености, а у књижевном језику јача опозиција *рускословенски* – *српски народни* (289–290). Нестанак цсл., који је имао функцију координатора, карике између њих, води распаду целокупног система, чиме неспојивост различитих језика и њихових елемената постаје све очигледнија. Коегзистенција језика (стила) претвара се у процес њиховог разилажења (291), изазваног променама у жанровском и стилском саставу писмености и наглим порастом броја штампаних књига. Језик писмености овог доба Толстој дефинише као „язык торгово-интеллигентской среды Воеводины, своеобразное воеводинское койне” (292).⁵¹ У конфесионалној и параконфесионалној писмености и даље је заступљен цсл. (руског типа) „часто со значительной долей элементов русского литературного языка XVIII в.”, док србуљска редакција није више у употреби (293). Другим речима, у ово доба јача процес раздвајања језика сакралног (цсл.) и несакралног, којим се, за разлику од првог, могло служити у и црквеној и у световној писмености (294). Значајно место у жанровском систему и даље заузима историографија, чије је централно дело *Истѳорија словенских народа* Јована Рајића (1794–1795). Она је успела да сачува свој значај и ауторитет и током потоњих деценија. Њен језик веома је близак језику Орфелиновог *Жиѳиѳа* цара Петра (1772), тј. језику тадашње руске историографије. У већини текстова, међутим, видљива је тенденција да место руских елемената заузимају посрбљени односно српски. То се добро види у језику биографије руског војсковође Суворова, коју је за српску публику 1799. превео Никола Лазаревић (295). Прилично близак језику историјских списа је језик пословне писмености, у мањем степену – периодике. Она је већ заступљена са више издања, што према Толстоју сведочи о знатном порасту српске читалачке публике крајем 18. века (298). Периодика је жанр са изразито хетерогеним саставом, а њен језик је зато у високој мери мешовит.

Школска и окошколска писменост и крајем 18. века заузима једно од централних места у штампаној продукцији. Занимљиво је да Толстој посебно истиче тај жанр, који је иначе слабо заступљен у истраживањима. Ради се о тада веома популарној врсти „торжественного красноречия” (позиви на јавне испите, говори захвалности крајем школске године и сл.). Указује се на значај ових текстова, који немају књижевне вредности, али у којима се осликава норма језичке употребе тадашње школе и образовних установа која је несумњиво утицала на развој књижевног језика (302–304).⁵² Језик уџбеника углавном је близак језику периодике – са изузетком буквара, у којима је заступљен прилично чист славеносрпски рускословенског типа (301). Исто важи и за граматiku Аврама Мразовића (1794), споменик кодификације позног цсл.⁵³ Сам славеносрпски остаје некодификован, иако је таквих подухвата било – што се показује на примеру италијанске граматике В. Љуштине (1794) и немачко-српског речника који се приписује Т. Аврамовићу (1790) (301–302).

⁵¹ О улози коинеа у процесу формирања словенских књижевних језика уп. KUNA 1976.

⁵² Уп. о томе КРЕЧМЕР 2021.

⁵³ И буквари и граматика имали су веома широки круг читалаца и непосредно су утицали на обликовање норме и језичку праксу српског друштва.

Анализа обухвата и песништво, жанр који је, такође, слабо представљен у истраживањима. Писмена култура *Православне Слaвије* није поседовала тај жанр (који је био заступљен само у усменој народној књижевности), али на прелазу из 17. у 18. век већ постоје и дитирамбска поезија класицизма и лирика (304–310). Песнички језик показује одређене подударности како са језиком поменуте свечане реторике (али без њених синтаксичких латинизама), тако и са језиком руске књижевности. Нарочито се подвлачи утицај „южнорусских школьных духовных песен и вирш, принесенных русскими учителями еще в первой половине XVIII в.” на српско песништво тога доба (305–306).⁵⁴ Разматра се и веома популарна рукописна поезија, којој се ретко обраћају истраживачи, иако су у њој заступљени готово сви типови књижевних језика, који су тада били у употреби.⁵⁵ Избор језика је при томе обично условљен тематиком (наменом) текста. Језик рукописне лирике, која се налази „на грани устной и книжной словесности” прилично је слабо нормиран – али је она (у њој заступљена народна традиција) имала одређени утицај на штампана поетска дела духовне и историјске тематике – као пример наводе се дела владике Стратимировића, В. Ракића, С. Рајића и Ј. Рајића (307–309). У овим текстовима језик наслова разликује се од језика самог дела – у насловима је заступљен рускословенски тип језика, док је језик поетског текста близак локалном идиому (308).⁵⁶

Место раније барокне школске драме сада заузима комедија, углавном у облику превода одн. адаптација страних предложака. Више таквих комедија издао је за српску публику Емануило Јанковић. Њихов језик близак је говорном српском, док је број русизама сразмерно мали (312). Језичку праксу Е. Јанковића, према Толстоју, одређује сам жанр комедије, уп.:

„Не только и не столько сербское национальное самосознание побудило Э. Янковича выбрать довольно чистый сербский народный язык для своих переводов

⁵⁴ У српским истраживањима славеносрпског одредница *руски* обично се употребљава недиференцирано у односу на целокупну Источну Слaвију, чиме се занемарују битне разлике у историјском, културном и језичком развоју између Московске и тзв. Југозападне Русије (данашњих украјинских и белоруских предела) (уп. г.).

⁵⁵ „... эти стихи демонстрируют по сути дела все типы (виды) литературного языка, или, точнее, литературных языков, бытовавших в сербской среде во второй половине и к концу XVIII в. – русского, славяно-русского (т. е. церковнославянского русского типа с элементами русского, а иногда и сербского языка), смешанного славяно-русско-сербского (очень часто со значительным преобладанием последнего) и чисто сербского языка, т. е. языка, близкого к народному или народного”.

⁵⁶ Такве разлике у језику и стилу између делова који ‘урамљују’ основни текст (предговори, поговори и сл.) и самог текста заступљени су у различитим жанровима, нарочито у раним фазама славеносрпског, и имају готово системски карактер. Ово је битно пре свега у културолошком погледу: световна писменост овог доба представљена је претежно преводима, адаптацијама одн. имитацијама страних образаца и жанрова, који нису били заступљени у жанровском канону старе *Православне Слaвије*. Предговоре, уводе, коментаре за њих и сл. писали су сами славеносрпски аутори (преводиоци) – са намером да тиме учине дела разумљивијим за српског читаоца, тада још слабо упознатог са европском књижевношћу и њеним жанровима. Они при томе исказују своје ставове о важности образовања и знања за опстанак српског друштва у туђој средини, о култури и језику. Стога је, вероватно, методолошки исправније разматрати те делове одвојено од основног текста дотичног споменика. Уп. о томе Браловић 2022.

и переделок. Сам жанр комедии решително требовал „простого” языка, а не возвышенного слога”.

Толстој подвлачи и битне разлике између усменог идиома свакодневице и књижевног језика, уп.: „язык Э. Янковича был довольно точной фиксацией воеводинского диалекта с некоторыми элементами нормализации и искусственности, без которых невозможно формирование литературного языка” (311). За разлику од горепоменутих поетских текстова, језик предговора (које су писали славеносрпски преводиоци одн. приређивачи страних узорака) и самих комедија је исти.

Е. Јанковић је 1787. издао први српски уџбеник физике – као и бројни други славеносрпски аутори, он пише различите жанрове. Језик уџбеника и комедија у ово доба готово се не разликује – што према Толстоју указује на свесну тежњу аутора да језик њихових дела буде разумљив српском читаоцу. На примеру Јанковићевог уџбеника разматра се важан процес настанка српске терминологије. Јанковић веома опрезно уводи нове речи и појмове који не постоје у народном језику, користећи при томе синониме или тумачења, уп.: „*часть, таль, парче*”, „*Океанъ* – наивеће море у свету” (312). Језик тада веома популарне поучне, морализаторске писмености такође је близак језику уџбеника. И овде већину текстова представљају преводи и адаптације страних предлогака. Као пример наводи се популарни француски *Поучишелни маџазин за децу*, који је превео Аврам Мразовић (1787–1800) (313).⁵⁷

Посебан статус у кругу аутора овог доба заузима Доситеј Обрадовић – амблем српског просветитељства, бивши монах, који је свој живот посветио просвећивању свог народа⁵⁸ (313–319).⁵⁹ Толстој посебно подвлачи хомогеност Обрадовићевог језика, у чему он види одјек његове свесне књижевнојезичке концепције (315–316).⁶⁰ Српске културне процесе он и овде посматра у ширем контексту, уп.: „Если обращаться к национальным аналогиям, которые всегда приблизительно, а во многих случаях и рискованны, то в истории сербского литературного языка Обрадович выполнял ту же роль, что у русских Карамзин, а Негош – что и Пушкин” (317).

Истакнута личност српске културе на прелазу из 17. у 18. век био је и Јован Рајић. Ђак ‘руске’ школе, он је као и бројни други славеносрпски аутори био духовно лице. У Рајићевом језику цсл. је заступљен знатно више него код Доситеја, у чему Толстој види свесну опозицију код Рајића – „сторону полемическую, направленную против расстриги Обрадовича, увлеченного

⁵⁷ Овај магазин био је преведен на више језика. Могуће је да се Мразовић служио његовим немачким, односно руским преводом.

⁵⁸ Уп.: „все основные сочинения Обрадовича имеют одну, довольно четко выработанную моралистическую, отчасти этико-философскую, отчасти дидактико-практическую направленность, подчиненную его рационалистическо-педагогическим взглядам. Секуляризация народного просвещения становилась целью его литературной и общественной деятельности.”

⁵⁹ Вредно помена је да је Обрадовић своје радове свесно штампао грађанском ћирилицом, што је тада била прилично ретка појава, којом је истицана позиција аутора у културнојезичкој полемици око улоге и статуса цсл. у српском књижевном језику.

⁶⁰ Уп.: „Язык Обрадовича был в общем единым в его произведениях. Этот момент очень важен и для понимания его литературно-языковой концепции, и для определения в языковом плане места его произведений в общей системе и соотносительности произведений его современников-сербов.”

идеями иозефинизма, рационализма и антиклерикализма”. Док код више аутора овог доба јача тенденција ка употреби ‘средњег’ стила (језика), Рајић припада кругу присталица старијег система три стила (321).⁶¹

Све видљивије постају разлике у схватањима суштине и функција књижевног језика, што је према Толстоју карактеристично за процес прелаза од коегзистенције различитих језика писмености ка јединственом књижевном језику. Према Толстоју, ‘вишејезичност’ писмености у одређеној фази развоја неминовно прелази у конкуренцију „опытов”⁶² нормирования и кодифицирования литературного языка”. То се односи на периоде „борьбы за становление норм национального литературного языка. Именно в „преднациональный” период эта конкуренция обостряется, а ее прекращение знаменует собой начало нового этапа, этапа стабилизации норм национального литературного языка” (Толстой 1988в: 190). У прве две фазе Унбегаунове периодизацијске шеме (1690–1780) конкуренција норми још није заступљена (Толстой 1981: 188). Међутим, у 2. фази (1740–1780) већ коегзистира више стилова („многостилие”), при чему је избор стила и језика одређен жанром и тематиком текста.⁶³ Толстој и овде оперише у ширем, надетничком контексту, упоређујући српске књижевнојезичке процесе са руским, украјинским, бугарским и др., и успоставља, уз битне иновације, одређени континуитет традиционалног књижевнојезичког система *Православне Слaвије* и у 18. веку. Тај стари књижевни језик није био поливалентан,⁶⁴ у употреби су били различити облици језика – чији избор се одређивао жанром. У 19. веку, у новом културном контексту, већ се етаблира јединствена норма за све жанрове и све функције књижевног језика, чиме се онемогућује коегзистенција и конкуренција различитих норми (Толстой 1988в: 189).⁶⁵

За завршни славеносрпски период карактеристичан је ‘убрзани’ развој књижевности (Толстой 1988в: 190).⁶⁶ Руска књижевност кроз тај процес промене културног модела пролази нешто раније од српске, али развојне тен-

⁶¹ Уп.: „... он в своей литературной практике пользовался довольно четко нормированными различными языками.” Систем три стила, по којем се избор језика и стила детерминише жанром и интенцијом текста, у руску писменост средином 18. века увео је истакнути руски полихистор Михаило Ломоносов.

⁶² Тако је у оригиналу.

⁶³ То се нарочито добро види код Орфелина, уп. Толстой 1981: 188–189.

⁶⁴ Александар Исаченко формулисао је дистинктивне ознаке стандардних (код Исаченка: савремених књижевних) језика: поливалентност, кодификована норма, обавезна употреба, развијени репертоар функционалних стилова (Исаченко 1958).

⁶⁵ Уп.: „В применении к сербскому языку, как и к русскому, украинскому, болгарскому и др. в XVIII в. можно наряду со значительными инновациями констатировать и континуитет ранней книжно-языковой системы, которая не требовала поливалентности (термин А. В. Исаченко) литературного языка, т. е. его употребления во всех функциях, но определяла для различных жанров даже различные языки и допускала для отдельных жанров употребление народного или еще не выработанного (‘провизорного’) литературного языка. XIX век решительно и бескомпромиссно потребовал единой нормы для всех жанров и для всех функций литературного языка без конкуренции и сосуществования норм”.

⁶⁶ Уп.: „С 1780 г. до выхода Вукова *Српској речника*, – это время ускоренного литературного и литературноязыкового развития”. Концепцију ‘убрзаног’ развоја књижевности (у односу на бугарску ситуацију у позном 19. веку) предложио је познати културолог Г. Гачев (1964). Толстој постулира сличне ситуације за целокупну *Православну Слaвију*. Током прелаза на европски културни модел различити стилови (барок, рококо, класицизам, сентиментализам,

денције су исте у оба ареала, уп.: „Чувство припадности к ареалу *Rach Slavia Orthodoxa* слабеет, и одновременно растёт авторитет и притягательность своего более узкого, национального ареала, границы которого окончательно определяются”. У српској писмености у ово доба коегзистирају следеће норме: (1) архаична славеносрпска (изразито руског типа); (2) новаторска (народносрпска); (3) цсл. руског типа (ретко србуљског) (Толстой 1988в: 191). Коегзистенција норми прелази у њихову конкуренцију – али даљи културно-језички развој иде код Руса и Срба различитим путевима и има различите резултате. Што се српске ситуације тиче, када је уклоњен најслабији елеменат система – цсл. – конкуренција се одвија између ‘средњег’ стила (језика) и језика блиског народном. Као што је познато, победу је однео последњи. У Русији, међутим, победио је управо ‘средњи’ стил, који је и постао темељ савременог језичког стандарда (Толстой 1988в: 192).⁶⁷ Пример ‘средњег’ стила у славеносрпској писмености пружају дела двојице популарних аутора с почетка 19. века, Милована Видаковића и Јоакима Вујића (Толстой 1998: 333–337), Вукових савременика и противника.

Толстој се више пута бави Вуковом делатношћу, иако обично у ширем тематском контексту. Он његову највећу заслугу види у реформи правописа, док најзначајнијом личношћу тадашње српске књижевности сматра Доситеја, уп.:

„Вероятно ему, а не Вуку Караджичу следует в первую очередь приписать роль реформатора сербского литературного языка. Вук же закончил, теоретически обобщил, лингвистически обосновал (вкупе с Дж. Даничичем и другими его последователями) и кодифицировал то, что производил и произвел Обрадович” (Толстой 1998: 325).

Толстојеви погледи разилазе се са општеприхваћеним ставовима србистике и по једном другом важном питању. Наиме, Толстој сматра да је народни језик био заступљен у српској књижевности и пре Вука и пре Доситеја – већ почевши од Венцловића, али тада још није био поливалентан (Толстой 1998: 326). Указује и на то да је формирање књижевних језика могуће према различитим моделима – како уз чување везе са традицијом, тако и (као што је случај са Вуковим моделом) уз прекид са њом, „который при всех обстоятельствах, как показал удавшийся эксперимент Караджича, не мог быть полным” (Толстой 1998: 326). У вези са тим указује се и на одређене недостатке књижевних језика фокусираних претежно на локални идиом (Толстой 1998: 317–318).⁶⁸

романтизам и др.) не одвијају се сукцесивно, већ се (делимично) преклапају, а целокупан развојни процес се одвија у много краћем року него у неправославној Европи (‘убрзано’).

⁶⁷ Уп. KRETSCHMER 2012.

⁶⁸ Уп.: „Караджич же и его сторонники пошли дальше, настаивая на более радикальных мерах, которые, на наш взгляд, не могли не привести к значительному сокращению стилистических возможностей литературного языка”. Уп. и Толстојева запажања у вези са истраживањима А. Албина (Албијанића) језика славеносрпских новина (Албин 1968): „если уж различать шумадијско-воеводинские черты и черты народные ‘общие’ (что вызвано, вероятно, ретроспективным взглядом от караджичевской или даже современной нормы), то следует, безусловно, отграничивать и русский язык XVIII в. от древнеславянского (церковнославянского) языка русской редакции, хотя сербскими писателями и журналистами в конце XVIII в.

У свим наведеним Толстојевим радовима посвећеним славеносрпском добу грађи се приступа са надјезичког (филолошког) и надетничког нивоа, при чему се узимају у обзир културолошки, историјски, етнолингвистички параметри и подаци. Тиме се омогућује ‘панорамски’ поглед на културно-језичку ситуацију у прошлости и њена реконструкција.

Веома су занимљиви и приступи реконструкцији погледа на свет, (етничког) сазнања у старој *Православној Славији* и процеса у њој уочи стварања националних стандардних језика. Свој основни метод ‘синхронних пресека’ („синхронных срезов”) Толстој примењује и овде. Најстаријим периодом словенске историје у том погледу бави се рад „Древняя славянская письменность и становление этнического самосознания у славян” (Толстой 1982).⁶⁹ Формирање етничке самосвести доводи се у везу са настанком заједничког – надетничког – културног језика (стсл.), који Толстој сматра најистакнутијом ознаком средњовековне Славије. Та самосвест представља сложену појаву која показује варијабилност у времену и простору (49). Најважнију базу података за проучавање формирања самосвести пружају словенски извори. Као и у другим радовима, и овде се посебна пажња поклања методолошкој бази истраживања. У овом раду су формулисана релевантна питања, односно проблеми. У први круг проблема сврставају се време формирања словенске писмености и сфере њене употребе; питање временског односа глаголице и ћирилице, односно словенске и несловенске писмености (азбуке и књижевног језика). У други круг проблема спадају етнички контекст словенске писмености, односно етничка структура словенства у доба формирања те писмености и утицај писмености и књижевности на самосвест. Трећи круг проблема представљају односи словенске писмености и књижевности и верских институција (сакрални текстови, богослужење, црквена хијерархија и сл.) (49–50). У наставку се спроводи анализа постављених питања (проблема). Настанак словенске писмености везан је за мисију Солунске браће – Толстој аргументовано одбија хипотезе о дохришћанској словенској писмености (50–51). Иако је период готово општесловенске заступљености стсл. био веома кратак, он ипак сведочи о свести о јединству, односно блискости словенских говора, што подржава формирање словенске самосвести (52–53). Он истиче и аутономност глаголице, њену независност од грчке или латинске грађије – према Толстоју, она је „демонстрация славянской культурной автономии” (53). Разматрају се и разлике у развоју између Православне и Латинске Славије након црквене шизме 1054. (55–56). Тако, у 13–14. веку у Латинској Славији заступљена је хетерогена диглосија, а у *Православној Славији* – хомогена диглосија. При томе је степен хомогености био толико висок да неки стручњаци сматрају ситуацију монолингвалном (уз одређену стилистичку диференцијацију јединственог језика). Потврдом тога могу се сматрати ‘прелазни’, хибридни облици језика у одређеним жанровима – као, на пример, у источнословенским летописима. На почетку 12. века летописац Нестор одређује Словене као заједнички етнос са посебним језиком и специфичном писме-

употребљались преимущественно такие русизмы, которые были общи русскому языку XVIII в. и древнеславянскому поздней русской редакции” (Толстой 1998: 298).

⁶⁹ Овде се користи издање у Толстой 1998: 49–63, по којем се у заградама наводе стране.

ношћу (56).⁷⁰ При томе он формулише одређену градацију њихове самосвести.⁷¹ заједничка општесловенска припадност (ниво етничке (генетске) породице), етнички (народни) и племенски (трибални) ниво. Према томе, на горњем нивоу Словени улазе у опозицију, на пример, са Власима, Аварима, Половцима и др. На другом нивоу заступљене су опозиције типа Чеси vs. Морављани (Срби и сл.). Као пример за племенски ниво наводи се позната листа источнословенских племена код Нестора (57).⁷² С обзиром на важност конфесионалне припадности за самосвест људи у донационално доба, наведеној градацији *племе – народ – етничка породица* додаје се параметар верске припадности (58–61). При томе долази до мешања националног (етничког) и верског, уп.: ‘српска вера’ у односу на православље; руска реч *крестьянин* (хришћанин) за сељака и др. Тема одбране свог (верски везаног) књижевног језика остаје стално актуелна у оквиру средњовековне словенске полемике о ‘тројезичној јереси’. У вези са тим упућује се на, већ од 9. века, веома популарна схватања о сакралности словенске азбуке, која чине саставни део самосвести Словена – уп. тзв. *азбучну молићву*. То је нарочито испољено у односу на глаголицу (60–61). Дакле, настанак стсл. писмености Толстој сматра изузетно значајним импулсом за развој и формирање словенске самосвести – без обзира на то што је свест о словенској заједници постојала и пре тога.

Нешто каснијем периоду, и само једном етничком сегменту Слатије, посвећен је рад „Этническое и культурное самосознание сербов в связи с развитием письменности (литературы) и литературного языка в XII–XIV вв.” (Толстой 1989).⁷³ У ширем историјском контексту до 12. века (са фокусом на балкански простор) приказује се значај покрштавања за формирање српске народности и етничке самосвести (184–185) и даје се преглед етничке, дијалекатске и државне структуре српског простора. При томе се испољавају две тенденције које се стално смењују – конвергенција и дивергенција (186–187). У центру пажње рада је период Немањинке државе (12–14. век) (188). При томе се 13–14. век (према Белићу) сматрају централним периодом еволуције српског језика. Књижевни језик у ово доба већ је добро развијен, а дијалекатске особине у њему слабо су заступљене (190–192). Паралелно постоји пословни језик – као пример наводи се Законик цара Душана (196–197). Приказује се жанровски систем тога доба и његов развој (193) – при чему се подвлачи да је култ Немањинића био заступљен и у иконографији и хагиографији (194–195). Нарочити интерес представљају осврти на исихазам код Срба (196) и на контекст тадашње Босне, укључујући богумилство и његову писменост (197–199).

⁷⁰ Уп. и Толстой 1993 – исто у: Толстой 1998: 431–439.

⁷¹ Формирању самосвести и сазнања о словенској заједници посвећена су веома занимљива истраживања Миљникова, уп. Миљников 1996, 1999.

⁷² При томе се упозорава на то да је одредница *Русь* код Нестора пре државна него етничка. Као што је познато, атрибуција те одреднице и данас представља отворено питање праћено оштромpoleмиком.

⁷³ Овде се користи издање у: Толстой 1998: 184–199, по којем се у заградама наводе стране. Српски превод в. у: Толстой 2004: 175–185. О етничкој и културној самосвести Хрвата у 12–14. в. в. Толстой 1989; исто у: Толстой 1998: 345–359. Уп. и Толстой 1998а; Толстой 1990.

На крају, желели бисмо да укратко представимо још два рада: „Язычество и христианство Древней Руси” (Толстой 1992) и „Два иностранных свидетельства XVI в. о славянах, русских, о церковнославянском и русском языке” (Толстой 1990). У првом чланку⁷⁴ говори се о изузетном значају покрштавања Словена и, у овом контексту, настанка првог и заједничког (на почетку готово за целокупну Славију) књижевног језика на словенској основи.⁷⁵ Навешћемо само нека важна запажања у вези са настанком хришћанске писмене културе код Словена. У раду се подвлачи изузетни значај византијског утицаја на ту културу – као и грчке диглосије (*кайтаревуса* vs. *димойиики*) за диглосију *Православне Славије* (427–428). Језик је компонента културе – и њен алат (428). Тиме је образложен доследни приступ истраживању језика у радовима Н. Толстоја на надјезичком и надетничком нивоу – у анализу се укључује глобални културно-историјски контекст. Занимљиво је да покрштавање Словена није водило ка протеривању старе, паганске културе, већ ка врсти синтезе, симбиозе обе културе. Толстој узрок томе види у природи хришћанства које је, за разлику од низа других конфесија, заснованих на митологији, „религия историческая” (429).⁷⁶ Специфичност рецепције хришћанства вероватно је узрок и томе што стара Русија није знала за двоверје слично скандинавском (430). Код Словена се развија јединствени систем, у којем је (у небеској сфери) заступљен хришћански култ, док су у земљи, и нарочито у подземном свету, смештене природне појаве, а још више нечиста сила. У схватању простог народа то су биле (и још јесу) супротстављене снаге – али унутар истог система. Словенска рецепција хришћанства ретко се тематизује у радовима историјске славистике. Већ у овом кратком раду Н. Толстој успева да покаже више грана те веома сложене тематике.

Рад „Два иностранных свидетельства XVI в. о славянах, русских, о церковнославянском и русском языке” (Толстой 1990)⁷⁷ бави се, на први поглед, другим питањима – међутим, и овде се ради о важним изворима који се не користе у довољној мери у истраживањима. Реч је о сведочанствима странаца који су посећивали (и описивали) стару Славију. У њиховим списима представљен је поглед ‘споља’ који пружа важну позадину за реконструкцију живота, културе и језичке употребе у Славији. У раду су представљени сведочанства пољског историчара Матеја Меховите (из 1517) и Италијана Антонија Посевина. Обојица су, дакле, католици, Посевино чак и исусовац, посланик римског папе. Обојица су била довољно упозната са Славијом – Меховита је аутор чувене пољске историје Новог доба, Посевино – дипломата, добро упознат са Пољском и Московском Русијом.⁷⁸ Такав контрастивни приказ словенског и несловенског савременика тада у Европи још слабо

⁷⁴ Овде се користи издање у: Толстой 1998: 422–430, по којем се наводе странице у заградама.

⁷⁵ Тема словенског паганског пантеона заступљена је више као позадина – уп. осврт на хришћанску транспозицију словенских паганских божанстава (428).

⁷⁶ Уп.: „... попытаемся объяснить, почему после Крещения Руси столкновение двух различных систем – христианской и языческой – не привело к непримиримому конфликту, к исчезновению одной из них, а создало ... определенные условия для культурного сосуществования и взаимодополнения”.

⁷⁷ Овде се користи издање у: Толстой 1998: 440–453, по којем се наводе странице у заградама.

⁷⁸ Први исусовац који је посетио Москву.

познате Московске Русије и сам по себи је занимљив и вредан пажње. Али тематска позадина рада је ипак значајнија – виђење Слатије, нарочито њеног православног дела, уочи Новог доба из Европе.⁷⁹ Наиме, дуго пре 16. века (којим се бави рад) код страних, словенских и несловенских европских хроничара постојала је прилично јасна слика словенске заједнице – у етничком, историјско-културном и језичком погледу. У 16. веку – добу пољског ‘сарматизма’ и далматинског ‘илиризма’ – она постаје још јаснија и потпунија (440). Тако, Меховита указује на аутохтоност словенског становништва у различитим земљама. У својем „Трактату о две Сарматије” он даје доста тачну слику поделе Словена на јужне, западне и источне. У јужне Словене он сврстава Србе, Бугаре, Босанце, Хрвате и Слате (вероватно: Словенце) – уз Далматинце (словенски живаљ Далмације) и Панонце (Хрвате, можда и Србе северније од Дунава) (441). Посебно се издвајају Карни (словеначки живаљ Горње и Доње Крајне – данашња централна Словенија) (442). Међу западним Словенима нарочито детаљно се приказују Пољаци, које Меховита деле на четири групе, додајући им Кашубе и Поморане. Помињају се и лужички Срби. Код Меховите је нарочито интересантно виђење источних Словена – он ту издваја Рутене (на земљама ван Московске Русије – пре свега, у државној пољско-литванској заједници) и Московите (у Московској Русији).⁸⁰ Занимљиво је и његово сведочанство о језичкој употреби: у руским црквама у богослужењу се употребљава српски (дакле, ‘словенски’), док целокупни простор Источне Слатије од Новгорода до јужно од Кијева говори на руском и на ‘словенском’, држи се грчког обреда и припада јурисдикцији цариградског патријарха (444).

У трактатима Посевина о Московској Русији, насталим 1582–1583, такође се помињу две Русије – једна под владавином московског цара, друга – пољског краља. (446). За разлику од Меховите, Посевино ‘словенски’ језик богослужења сматра руским и указује на то да је он готово идентичан ономе који је у употреби код Источних Словена, поданика пољског краља. Бележи се одсуство штампарија у Московској Русији (књиге се преписују) (447), као и одсуство школа сличних онима у западној Европи, као и учених богослова, који би својим проповедима просвећивали народ. Код Московљана се изузетно образованим сматра већ онај који зна ‘словенску’ азбуку (448). Али се бележе бројни преводи канонске патристике.

Према Толстоју, списи Меховите и Посевина (као и нешто касније познати Лудолфов спис) сведоче о томе да су странци били свесни како разлика између говорног руског и језика богослужења (цсл.), тако и њиховог генетског сродства. Посевино се највише занимао за могућности прелаза источних Словена у католичку веру. То би се по њему дало остварити преко Западне Русије, која је била под владавином католичког краља. Ово запажање је веома значајно, јер показује да је Посевино знао за углед и утицај учених људи и богослова управо из ових предела на верска питања у Московској Русији.⁸¹

⁷⁹ Уп. фундаментална истраживања ове значајне теме у: Мьльников 1996; 1999.

⁸⁰ Важна информација даје се овде и у опширним фуснотама.

⁸¹ Тзв. 3. цсл. утицај – Југозападне Русије на културу и писмени језик Московске Русије у 17. веку (уп. Успенский 1983: 84–99).

Основни циљ нашег прегледа био је да се покаже значај, ширина и дубина истраживања Никите Толстоја, једног од великих слависта 20. века, посвећених донационалној култури и језику *Православне Слaвије*. Формат рада захтевао је неопходност одређене селекције. Ипак, надамо се да смо успели да изнесемо увид у неке његове нарочито значајне радове и да прикажемо особености његовог истраживачког поступка.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Албин Александар. *Језик новина Сћефана Новаковића*. Нови Сад: Матица Српска, 1968.
- АЛЕКСЕЕВ, А. А. Пути стабилизации языковой нормы в России XI–XVI вв. *Вопросы языкознания* 2 (1987): 34–46.
- АЛЕКСЕЕВ, А. А. Внутренняя хронология русского литературного языка. В. Н. Топоров (ред.). *Philologia Slavica* (к 70-летию академика Н. И. Толстого). Москва: Наука, 1993, 238–244.
- БРАЛОВИЋ, Александра. О предговорима као жанру славеносрпске писмености (на грађи текста З. Орфелина). *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 51/1 (2022): 61–70.
- ВИНОГРАДОВ В. В. *Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX вв.* Москва: Гос. учеб.-пед. изд-во, 1934 (1938²).
- ВИНОГРАДОВ В. В. *Основные проблемы изучения образования и развития древнерусского литературного языка*. IV Международный съезд славистов, Доклады. Москва: АН СССР, 1958.
- ГАЧЕВ, Георгий. *Ускоренное развитие литературы*. Москва: Наука, 1964.
- ЖИВОВ, В. М. Особенности рецепции византийской культуры в Древней Руси. В. М. Живов. *Разыскания в области истории и предыстории русской культуры*. Москва: Языки славянской культуры, 2002а, 73–115.
- ЖИВОВ, В. М. Об этническом и религиозном сознании Нестора Летописца. В. М. Живов. *Разыскания в области истории и предыстории русской культуры*. Москва: Языки славянской культуры, 2002б, 170–186.
- КРЕЧМЕР, Ана. Культурное наследие Православной Славии в рассеянии (школа и письменная культура у сербов на австрийских землях после великого исхода). Светозар Бошков, Борис Стојковски, Предраг М. Вајагић (ур.). *Ејархија Бачка у осмовековној истајорији Српске православне цркве*. Бачка Паланка – Нови Сад: Филозофски факултет – Српска православна Црквена општина Бачка Паланка, 2021, 78–94.
- ЛАРИН, Б. А. *Разговорный язык Московской Руси*. Начальный этап формирования русского литературного языка. Ленинград: ЛГУ, 1961.
- ЛИХАЧЕВ, Д. С. Древнеславянские литературы как система. *Славянские литературы*. VI Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. Москва: АН СССР, 1968, 5–48.
- МЫЛЬНИКОВ, А. С. Картина славянского мира: Взгляд из Восточной Европы. Этногенетические легенды, догадки, протогипотезы XVI – начала XVIII века. Санкт-Петербург: РАН, 1996.
- МЫЛЬНИКОВ, А. С. Картина славянского мира: Взгляд из Восточной Европы. Представления об этнической номинации и этничности XVI – начала XVIII века. Санкт-Петербург: РАН, 1999.
- ОБНОРСКИЙ, С. П. *Очерки по истории русского литературного языка старшего периода*. Москва – Ленинград: АН СССР, 1946.
- ПИККИО, Рикардо. *Древнерусская литература*. Москва: Языки славянской культуры, 2002.
- ПИККИО, Рикардо. *Slavia Orthodoxa*. Литература и язык. Москва: Знак, 2003.
- СОБОЛЕВСКИЙ, А. И. *1711–1911. Ломоносов в истории русского языка*. Санкт-Петербург: Имп. Акад. наук, 1911.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян. *Вопросы языкознания* 1 (1961): 52–66 (исто: Толстой 1988: 34–52; Толстой 1998: 66–89).
- ТОЛСТОЙ, Н. И. Роль древнеславянского литературного языка в истории русского, сербского и болгарского литературных языков в XVII–XVIII вв. Р. И. Аванесов, С. И. Котков (изд.). *Вопросы образования восточно-славянских литературных языков*. Москва: АН СССР, 1962, 5–21 (исто: Толстой 1988: 87–108).

- Толстой, Н. И. Взаимоотношения локальных типов древнеславянского (литературного) языка позднего периода (2-я пол. XVI–XVII вв.). *Славянское языкознание. V Межд. съезд славистов. Доклады сов. делегации.* Москва: АН СССР, 1963, 230–272 (исто: Толстой 1988: 52–87; Толстой 1998: 102–147).
- Толстой, Н. И. Роль кирилло-мефодиевской традиции в истории восточно- и южнославянской письменности. *КСИС* 39 (1963). *Исторические связи славянских народов.* Доклады к V Международному съезду славистов. София, сентябрь 1963, 27–38. (исто: Толстой 1988: 140–153).
- Толстой, Н. И. Старинные представления о народно-языковой базе древнеславянского литературного языка (XVI–XVII вв.). *Вопросы русского языкознания.* Москва: МГУ, 1976, 177–204 (исто: Толстой 1988: 108–127; Толстой 1998: 148–173).
- Толстой, Н. И. Литературный язык у сербов в конце XVIII – начале XIX века. *Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков.* Москва: Наука, 1978, 269–328.
- Толстой, Н. И. Литературный язык сербов в XVIII в. (до 1780 г.). *Славянское и балканское языкознание.* История литературных языков и письменность. Москва: Наука, 1979, 154–201.
- Толстой, Н. И. Культурно- и литературно-исторические предпосылки образования национальных литературных языков (на материале сербскохорватского, болгарского и словенского языков). *Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе.* Москва: Наука, 1981, 122–134 (исто: Толстой 1988: 154–164).
- Толстой, Н. И. Древняя славянская письменность и становление этнического самосознания у славян. *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья.* Москва: Наука, 1982, 236–247 (исто: Толстой 1988: 128–140; Толстой 1998: 49–63).
- Толстой, Н. И. *История и структура славянских литературных языков.* Москва: Наука, 1988.
- Толстой, Н. И. Отношение древнесербского книжного языка к старославянскому языку. Н. И. Толстой. *История и структура славянских литературных языков.* Москва: Наука, 1988а, 164–173.
- Толстой, Н. И. К историко-культурной характеристике „славяно-сербского” литературного языка. Н. И. Толстой. *История и структура славянских литературных языков.* Москва: Наука, 1988б, 174–186 (исто: Толстой 1998: 212–228).
- Толстой, Н. И. Конкуренция и сосуществование норм в литературном языке XVIII века Н. И. Толстой. *История и структура славянских литературных языков.* Москва: Наука, 1988в, 186–194.
- Толстой, Н. И. Древнеславянский литературный язык в XII–XIV вв. (его функции и специфика). *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма.* Москва: Наука, 1989а, 14–24 (исто: Толстой 1998: 90–101).
- Толстой, Н. И. Этническое и культурное самосознание сербов в связи с развитием письменности (литературы) и литературного языка в XII–XIV вв. *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма.* Москва: Наука, 1989б, 117–129 (исто: Толстой 1998: 184–199).
- Толстой, Н. И. Этническое и культурное самосознание хорватов в связи с развитием письменности (литературы) и литературного языка в XII–XIV вв. *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма.* Москва: Наука, 1989в, 152–164 (исто: Толстой 1998: 345–359).
- Толстой, Н. И. Два иностранных свидетельства о славянах, русских, о церковнославянском и русском языке. М. Я. Гловинская, Е. А. Земская (ред.). *Язык: система и подсистемы. К 70-летию М. В. Панова.* Москва: АН СССР, 1990а, 265–280 (исто: Толстой 1998: 440–453).
- Толстой, Н. И. Несколько размышлений о славянских литературных языках, литературно-языковых ситуациях и концепциях. Славянские и балканские культуры XVIII–XIX вв. Москва: АН СССР, 1990б, 29–36 (исто: Толстой 1998: 22–29).
- Толстой, Н. И. К вопросу об историографическом слоге сербского (‘славеносербского’) литературного языка. *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику* 33 (1990в): 479–486 (исто: Толстой 1998: 229–238).
- Толстой, Н. И. Этническое самопознание и самосознание Нестора Летописца, автора „Повести временных лет”. Б. А. Успенский, М. Н. Шевелева (ред.). *Исследования по славянскому историческому языкознанию.* Памяти Г. А. Хабургаева. Москва: МГУ, 1993, 4–12 (исто: Толстой 1998: 431–439).

- Толстой, Н. И. Как называли сербы свой литературный язык в XVIII и начале XIX века? *Славяноведение* 1 (1996): 32–38.
- Толстой, Н. И. Slavia Orthodoxa и Slavia Latina – общее и различное в литературно-языковой ситуации (опыт предварительной оценки). *Recherche slavistique* XLII (1995): 89–102 (исто: *Вопросы языкознания* 2 (1997): 16–23).
- Толстой, Н. И. *Избранные труды*. Т. II. Москва: Языки русской культуры, 1998.
- Толстой, Н. И. Язык – словесность – культура – самосознание. Н. И. Толстой. *Избранные труды*. Т. II. Москва: Языки русской культуры, 1998а, 10–21.
- Толстой, Н. И. Литературный язык сербов в XVIII – начале XIX в. Н. И. Толстой. *Избранные труды*. Т. II. Москва: Языки русской культуры, 1998б, 239–344.
- Толстой, Никита. Архаизм и новаторство у језичкој реформи Вука Караџића. *Анали Филолошкој факултета Београдској универзитету*. Год. 1965. Св. 5 (1966): 227–234.
- Толстой, Никита. Конкуренција и коегзистенција норми у књижевном језику XVIII века код Срба. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 10 (1981): 33–40.
- Толстой, Никита. Однос старог српског књишког језика према старом словенском језику. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 8/1 (1982): 15–25.
- Толстой, Никита. Језичка ситуација у западним деловима Источног и Јужног словенства у XVII веку. *Књижевни језик* (Сарајево) 19/4 (1990): 161–167.
- Толстой, Никита. *Сјудује и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Матица Српска, 2004.
- Трубецкой, Н. С. *К проблеме русского самопознания*. Париж: Евразийское книгоиздательство, 1927.
- УНБЕГАУН, Б. О. Происхождение русского литературного языка. *Новый журнал* 100 (1970): 306–319.
- УНБЕГАУН, Б. О. Русский литературный язык: проблемы и задачи его изучения. А. А. Алексеев (ред.). *Поэтика и стилистика русской литературы*. Ленинград: АН СССР, 1971, 329–333.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. *Языковая ситуация Киевской Руси и ее значение для истории русского литературного языка*. IX Международный съезд славистов. Доклады. Москва: МГУ, 1983.
- Филин, Ф. П. *Истоки и судьбы русского литературного языка*, Москва: Наука, 1981.

*

- FERGUSON, Charles. On Diglossia. *Word* 15 (1959): 325–359.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Československá akademie věd, 1963.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. Задачи литературного языка и его культура. *Prager Linguistischer Zirkel*. München: Propyläen, 1971, 338–377.
- HÜTTL-FOLTER, Gerta. Zusammenhänge zwischen dem sprachlichen Erbe und der neueren russischen Literatursprache. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 25 (1979): 26–47.
- HÜTTL-FOLTER, Gerta. Zur Rolle des 17. Jh.s in der Sprachgeschichte Russlands. *Sprache und Literatur Altrusslands*. Münster: Aschendorff, 1987, 73–80.
- HÜTTL-WORTH, Gerta. Zum Primat der Syntax bei historischen Untersuchungen des Russischen. *Studia Linguistica Alexandro Vasilii filio Issatschenko a collegis amicisque oblata*. Lisse: P. de Ridder Press, 1978, 187–190.
- ISSATSCHENKO, Alexander. *Geschichte der russischen Sprache*. Bd. 2. Heidelberg: Winter, 1983.
- KRETSCHMER, Anna. *Zur Diskussion um den Ursprung des russischen „literaturnyj jazyk“* (seit Ende der 50er Jahre). Hagen: Bochumer Slavistische Beiträge 8, 1986.
- KRETSCHMER, Anna. *Zur Methodik der Untersuchung älterer slavischer schriftsprachlicher Texte* (am Beispiel des slavenoserbischen Schrifttums). Slavistische Beiträge 241. München: Kubon & Sagner, 1989.
- KRETSCHMER, Anna. Und noch einmal zur Diglossie. *Wiener Slavistischer Almanach* 33 (1994): 181–195.
- KRETSCHMER Anna. Šta bi bilo da nije bilo Vuka? G. Ilić Marković, A. Kretschmer, M. Okuka (Hg.). *An den Anfängen der serbischen Philologie. Salo debeloga jera libo azbukoprotres* von Sava Mrkalj (1810–2010) – на почечима српске филологије. *Сало гебелоја јера либо азбукојпро-џрес* Саве Мркаља (1810–2010). *Philologica Slavica Vindobonensia*. Bd. 1. Frankfurt/Main u. a O.: Peter Lang, 2012, 281–285.
- KUNA, Herta. Књижевне koine u relaciji prema predstandardnim idiomima i standardnom jeziku. *Књижевни језик* (Sarajevo) 5/1–2 (1976): 9–20.

- MARTI, Roland. Slavia Orthodoxa als literar- und sprachkritischer Begriff. *Studia slavico-byzantina et medievalia europensia*. Vol. I. Studies on the Slavo-Byzantine and West European Middle Ages: In memoriam Ivan Dujčev. Sofia: Dr. Peter Beron, 1989, 193–200.
- ПИСЧНО, Riccardo. Die historisch-philologische Bedeutung der kirchenslavischen Tradition. *Welt der Slaven* VII (1962): 1–27.
- ПИСЧНО, Riccardo. *Litteratura della Slavia ortodossa* (IX–XVIII sec.). Bari: Dedalo, 1991.
- УБЕГАУН, Boris. *Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes*. Paris: Champion, 1935.

Ана Кречмер

ПИСЬМЕННАЯ КУЛЬТУРА ПРАВОСЛАВНОЙ СЛАВИИ
В ТРУДАХ Н. И. ТОЛСТОГО

Резюме

К теме донациональной славянской письменности Н. И. Толстой обращался в течение почти всей своей научной жизни. Особое внимание он уделял при этом письменной культуре православного славянства. Методологической базой этих его исследований является концепция т. н. *Православной Славии* – единого в отношении цивилизационной (христианской) культуры многовекового ареала всех православных славян, влахов и молдаван. В работе рассматриваются основные характеристики концепции и некоторые особо значимые работы Толстого в данной области. Представлены также особенности его научного подхода, по многим параметрам отличающегося от конвенциональных исследований старых письменных традиций. Особое внимание в работе уделяется двум относительно слабо разработанным тематическим блокам. Это – славяносербская письменность австрийских сербов (сер. XVIII – сер. XIX вв.) и внутренняя культурно-языковая дифференциация Восточной Славии, в которой представлены две весьма различные культурные традиции – Московской и т. н. Юго-Западной Руси.

Institut für Slawistik der Universität Wien
AAKH, Spitalgasse 2-4, Hof 3
1090 Wien, Österreich
anna.kretschmer@univie.ac.at

(Примљено: 3. априла 2023;
прихваћено: 18. маја 2023)

Tatjana Milićev

VERB-FINAL ORDERS IN SLAVONIC-SERBIAN: LINGUISTIC FACTORS

This paper presents quantitative evidence of object-verb (OV) orders leading to the clause final position of the verb in *Kratka vsemirna istorija od Georgija Magaraševića, profesora (1831)*, written in Slavonic-Serbian, and argues that OV orders arise not (only) as a stylistic feature of the so-called baroque configuration of the sentence, but due to linguistic factors. We show that grammatical factors influencing the rates of OV orders are statistically significant. Finally, we argue that since neither OV nor VO comes with a unique information-structural interpretation (IS), the frequency and 'oddity of' OV orders comes from the fact that what is IS/pragmatically marked are not discourse referents (terms) but predicates, and that the relevant IS notion is predicate focus. While some uses of predicate focus marking are difficult to motivate, our corpus offers evidence that predicate focus can be employed as a means of indicating discourse subordination and narrative discourse development.

Key words: Slavonic-Serbian, verb-final orders, OV/VO variation, predicate focus marking.

У овом раду представљају се квантитативни подаци о реду речи објекат-глагол (OV), који доводе до финалне позиције глагола у *Крајњој всемирној историји од Георгија Магарашевића, професора* (1831), писаној на славоносрпском језику, на основу којих се предлаже да OV ред речи не настаје (само) као стилистичка одлика такозване барокне конфигурације реченице, већ је последица лингвистичких фактора. Утрђује се да су граматички фактори који утичу на OV ред речи статистички значајни. Будући да не постоји јединствена информацијско-структурна интерпретација ни OV ни VO реда речи, претпоставља се да висока фреквентност OV реда речи (због које се из данашње перспективе сматрају изузетно до „неприродно“ маркираним) потиче од чињенице да се у њима примарно обележавају информацијско-структурна својства предиката, а не референата у дискурсу. Иако је релативно тешко пронаћи разлоге за посебно обележавање фокуса на предикату, подаци у корпусу показују да предикатски фокус може бити средство обележавања дискурсне субординације и развоја наративног дискурса.

Кључне речи: славоносрпски, финални положај глагола, варијација OV/VO реда речи, обележавање предикатског фокуса.

1. INTRODUCTION. Verb-final orders represent one of the dominant features in Slavonic-Serbian (a literary language of mid/late 18th and early 19th century Serbian authors in Vojvodina, cf. Ivić 1998; MLADENović 1969, a.o.). In present-day Serbian, verb-final orders are considerably marked, and the high frequency of such orders in Slavonic-Serbian is assumed to be motivated by stylistic reasons, under foreign influence (GRICKAT 1987; SUBOTIĆ 2007). In this paper, I will propose that OV orders, and the verb-final effect in general, can be captured in terms of linguistic factors.¹ Based on the quantitative empirical evidence from *Kratka vsemirna istorija od Georgija Magaraševića, profesora (1831)* (*A Short History of the World*,

¹ Given that in languages standardly labeled as 'verb-final' (German or Latin, for example) the position of PPs is not categorically preverbal, here I will also make use of the idealized generalization that OV equals 'verb-final', even though the verb is actually not in the clause final position.

by Georgije Magarašević, Professor, 1831) (AJDŽANOVIĆ – BJELAKOVIĆ 2013),² I propose that certain factors giving rise to verb-final orders are too systematic for them to be considered purely stylistic or to be imitations of ‘verb-final’ languages such as Latin or German. Specifically, I will focus on the relative ordering of the verb and the nominal object (OV or VO), with occasional reference to the position of PP modifiers (adjuncts). As OV orders alternate with VO orders, both will be quantified, and the rates will be correlated with grammatical factors such as clause type (main/subordinate) and verb type (finite/non-finite). As neither grammatical factor categorically leads to OV or VO, I will examine the role of information-structural (IS) factors in the variation, and propose that object (and adjunct) preposing is motivated by information-structural (IS) marking. But unlike present-day Serbian, what is IS marked in Slavonic-Serbian is not only discourse participants (terms), but predicates as well. Namely, verb-final orders can be employed to ensure that the verb/predicate alone is in the clausal focus position. Compared to IS marking of terms, predicate focus marking yields much subtler pragmatic effects, which are not easily or immediately observable. Moreover, in some grammatical contexts, the strong preference for verb-final orders makes the role of predicate focus marking pragmatically irrelevant, as V-final comes close to being an indicator of a specific syntactic structure. Still, the fact that this strong preference can be overridden by IS factors, speaks in favor of the hypothesis that verb-final orders do reflect a specific IS configuration, despite it being difficult to motivate in discourse-pragmatic terms. Also, the grammatical contexts where OV and VO orders are balanced (in ‘free variation’) suggest that the reasons for predicate focus marking (use of OV/verb-final orders) can be sought in the way the narrative discourse is structured.

2. BACKGROUND. Before we present quantitative and interpretational differences between OV and VO orders, we need to lay out some basic theoretical assumptions and highlight the research problem.

2.1. BASIC THEORETICAL ASSUMPTIONS. In this paper, the basic assumptions about the syntactic structure are within the general theoretical framework of Generative grammar (CHOMSKY 1993, a.o). Thus, syntactic structure is a hierarchical configuration in which every phrase is a combination of a head and its projection (argument, adjunct, specifier). The clausal architecture includes three domains: vP/VP (verb phrase) TP (tense phrase) and CP (complementizer phrase).

The assumptions about IS marking and discourse development essentially follow KRIEKA 2008, who relies on Stalnaker’s (1974) view that communication involves continuous change of the Common Ground (information shared by the interlocutors). The basic IS notions are topic, focus and givenness.³ I depart from

² It may seem too hasty to make generalizations about the entire Slavonic-Serbian based on one text. Moreover, as Ajdžanović and Bjelaković (2013: 9) state, *Kratka vsemirna istorija* was written in a special ‘type’ of Slavonic-Serbian, the so-called Dositej-type of language, which has more features of Serbian-proper/Serbian vernacular, compared to the earlier literary language forms (cf. Ivić 1998: 139–142; Mladenović 1969: 43–53). Antić 2019 demonstrates that *Kratka vsemirna istorija* has all the features identified in other texts written in the Dostej-type of Slavonic-Serbian. It is thus clear that the term ‘Slavonic-Serbian’ used here is simplified for convenience, and should be understood only in this sense.

³ At some points in the discussion of Givenness, I will rely on Prince’s (1981) taxonomy of cognitive statuses of referents.

Krifka's view of focus, and adopt that of Zimmermann (2008), who argues that contrastive focus is an independent focus category, with unique pragmatic-semantic characteristics. Semantically, focus always evokes alternatives, but pragmatically it marks unexpectedness. In that sense, the term contrastive should not be confused with focus used for true 'contrast'. Contrastive focus will be kept apart from new information focus. After NEELEMAN et al. 2009, I will take that in Slavic new information focus is clause-final (but the clause final position is not uniquely associated with new information focus). Crucially for the analysis presented here, I follow ZIMMERMANN 2016 that not only terms (discourse referents) but also predicates (verbs or VPs) can be focus marked. The term *predicate focus marking* will refer to the latter case.

2.2. WHAT MAKES THE SYNTAX OF SLAVONIC-SERBIAN SPECIAL. Slavonic-Serbian, or more precisely, the Slavonic-Serbian of the Dositej-type (*Dositejan language*)⁴ under investigation here is often characterized as a literary language idiom whose base is primarily vernacular Serbian, with elements of the earlier Russian Church Slavonic, particularly at the higher lexical level (IVIĆ 1998; MLADENOVIĆ 1969; SUBOTIĆ 2007). Without denying the Serbian grammar base of the Dositejan Slavonic-Serbian, Subotić (2007: 245) emphasizes that the syntax is still relatively removed from the vernacular Serbian, exhibiting features inherited from the earlier Church-Slavonic literary idiom.⁵ These inherited features are characterized as 'baroque style' (GRICKAT 1987; SUBOTIĆ 2007). The 'baroque sentence' is characterized as long, heavy, ornate and difficult to process. Some of the features are purely stylistic (e.g., parallelism, the use of asyndeton to the extent of run-on sentences), while others pertain to the word order of sentence elements. Both Grickat (1987) and Subotić (2007) attribute the 'baroque configuration' of the sentence to the Latin-German influence. Subotić (2007) lists the following syntactic features which characterize the 'baroque' Slavonic-Serbian sentence: clause final position of the infinitive, final position of the predicate, preposing of objects and adjuncts, discontinuous phrases, NP internal inversion of head-adjuncts and preposing of genitive phrases, and syntactic parallelism.

On most accounts, Slavic languages have been 'underlyingly' SVO ('head initial', i.e., phrasal heads always precede their complements) since the earliest stage. Even though Old Church Slavonic (OCS) has both VO and OV orders, VO is considered to be unmarked (cf. WILLIS 2000, a.o.).⁶ Pavlović (2011) convincingly demonstrates that Old Serbian had all the features of 'non-configurationality' (in the sense that the ordering of predicates, arguments and adjuncts is heavily influenced by IS and pragmatics). In that respect, Old Serbian patterns with OCS, but differs slightly from Old Russian, where certain 'non-configurational features' are absent.

⁴ After Dositej Obradović (1739/1741-1811), the most influential writer, scholar and educational reformer of the period, recognized for advancing vernacular Serbian in the literary language.

⁵ It may seem contradictory to state that the grammar of Dositejan Slavonic-Serbian is genuinely Serbian, while the syntax is not, given that syntax is a (if not the) core property of grammar. But the term syntax here seems to refer to linearizations/word order patterns, rather than core syntactic/grammar rules.

⁶ An opposite view is given in PANCHEVA 2008, who argues that OCS TP can be both head-initial and head-final, thus exhibiting the 'competing grammar' scenario. MIGDALSKI 2018 gives a number of arguments why this hypothesis cannot hold.

Given that in its development Serbian has been shown to be head-initial, the presence of head-final linearizations in Slavonic-Serbian cannot be viewed as a relic of an earlier head-final underlying structure of Slavonic-Serbian. Even though we cannot view Slavonic-Serbian as a stage in the development/continuity of Serbian, it seems safe to assume that the syntax of Slavonic-Serbian can be accounted for under the hypothesis that it is also a head-initial ‘non-configurational’ language. However, the overwhelming presence of preposed complements (both nominal and non-finite VP) is an oddity, and it is not surprising that the authors such as Grickat or Subotić attribute it to foreign influence (of Latin and/or German), adopted as stylistic features of a particular genre. Given that in all the stages of the vernacular Serbian preposing is employed for IS/pragmatic purposes, to test the hypothesis that Slavonic-Serbian employs the same strategy, we need to measure out the rates of OV orders in particular syntactic contexts, and establish what exactly makes preposing, and consequently verb-final orders in Slavonic-Serbian so ‘foreign’.

3. THE CORPUS, QUANTITATIVE EVIDENCE. In this study, verb-final orders will be investigated based the relative positioning of NP objects with (a) synthetic (‘tensed’) lexical verbs (V_{TNS}) and (b) l-participles (V_{PTC}), which, together with the auxiliary *jesam* ‘be’, forms the perfect tense.⁷ Occasionally, we will make reference to the position of PP adjuncts, again only in the presence of an object. The corpus sentences from *Kratka vsemirna istorija*, extracted from Magarašević’s text alone (i.e., excluding the Foreword in the 1831 edition written by Pavle Stamatović), amounting to 3860 clauses, have been syntactically parsed and quantified with the help of fourth-year’s students at the Department of English, University of Novi Sad, in the research course Theoretical Grammar 1 (fall semester 2022).⁸

Before we present the rates of OV and VO orders, some clarifications about the factors and the structural domain of variation chosen for this study are in order. Namely, not all OV and VO linearizations have been taken into the count. I have excluded the cases where either the object or the verb is in a high (TP-peripheral) position in the clause, yielding OV or VO orders for independent reasons.⁹ Also, all finite verb forms are treated as tensed, including the present tense form invariably introduced by the complementizer *da* in subordinate clauses. Due to the relatively small corpus size, I have also chosen to include coordinated clauses, although they are not of uniform structural size, in fact, often much smaller than those of uncoordinated ones.

⁷ Non-finite (infinitival) v/VP complements will not be dealt with here, because the ordering complement-head and head-complement seems to be influenced by a much larger set of factors. We leave this for future research.

⁸ I am particularly grateful to Isidora Bjelaković, who sparked my interest in Slavonic-Serbian, and Peda Kovačević, who helped me with many aspects of the corpus collection.

⁹ Both high objects and high verbs have been diagnosed via ‘inversion’ with an overt subject; high participles have been identified based on the participle-auxiliary clitic orders. Since both the subject and the clitics are generally in a high position in the clause, they are good indicators of the high position of the elements preceding them. This decision has removed unambiguous instances of high verb position. On the other hand, since subjects are often null, some orders with null subjects and tensed verbs, which remained in the corpus, could in principle feature verbs in the same high position. While this may lead to somewhat higher rates of VO with tensed verbs, we had to make this compromise in the absence of reliable diagnostics.

3.1. THE RATES OF VO AND OV ORDERS. The rates for VO and OV orders in clauses with the perfect tense are given Table 1. Matrix clauses are divided into uncoordinated (MAT), comma-coordinated (formally uncoordinated matrix clause following a comma or semicolon; MAT-COMMA) and conjunct-coordinated (MAT-COORD). Subordinate clauses (SUB) are all treated as one group.

Table 1. The relative ordering of the I-participle and objects in main and subordinate clauses

	MAT	MAT-COMMA	MAT-COORD	ALL MAT	ALL SUB	Total
V _{PTC} O	10	7	5	22	14	36
OV _{PTC}	24	20	22	66	120	186

There are two main findings that emerge from the figures in Table 1. First, OV orders are strongly preferred with verbs in the participial form. Overall, in such contexts, there are 186 attested OV orders in contrast to 36 VO configurations. A chi-squared test confirmed that the difference was statistically significant with a very high effect size ($\chi^2 = 101.351$, $p < .00001$). Second, subordinate clauses show a strong preference for the OV order as evidenced by the fact that there were only 14 attestations of VO orders in subordinate clauses and 120 attested OV structures ($\chi^2 = 83.851$, $p < .00001$).

The rates for OV/VO orders with a synthetic ('tensed') verb are given in Table 2.

Table 2. The relative ordering of the tensed verb and objects in main and subordinate clauses

	MAT	MAT-COMMA	MAT-COORD	ALL MAT	ALL SUB	Total
V _{TNS} O	77	43	72	192	19	211
OV _{TNS}	12	6	53	71	129	200

The findings for tensed verb forms show a pattern different from the one observed with participles. In MAT and MAT-COMMA clauses, the VO order is used predominantly. Out of 99 matrix clauses with tensed verb forms, 77 exhibited the VO order, which is a statistically significant difference ($\chi^2 = 47.472$, $p < 0.00001$). MAT-COMMA clauses revealed the same tendency, albeit with a smaller effect size. On the other hand, in stark contrast to matrix clauses, SUB clauses with tensed verb forms showed a strong preference for the OV order, reflected in 129 attestations and only 19 VO structures, which was also a rather strong and statistically significant effect ($\chi^2 = 81.757$, $p < 0.00001$). Finally, coordinated matrix clauses exhibited a kind of free variation of the relative order of the verb and the object (72 VO orders vs. 53 OV orders), and the chi-squared test did not confirm the statistical significance of the observed difference in figures ($\chi^2 = 2.888$, $p = 0.08924$).

3.2. FOREIGN INFLUENCE/IMITATION OF LATIN AND/OR GERMAN. As so many participles are clause final, one cannot but wonder if Slavonic-Serbian has indeed 'borrowed' the head-final vP from German and/or Latin. Given that NP complements of infinitives are also predominantly preverbal, we may be inclined to think that head-final vP are employed in non-finite contexts. The foreign influence hypothesis, without sufficient explications of the process itself, is impossible to falsify. Some 'extraordinary' features of Slavonic-Serbian resemble German, some

resemble Latin. Even though Latin is commonly treated as a *bona fide* OV language, Danckaert (2017) shows that Latin was not uniformly head-final in its history. He demonstrates that in lexical VPs the rate of VO orders was relatively constant at 20%. Similarly, PP adjuncts are allowed in the postverbal position (cf. GORDON 2020), obliterating verb-final linearizations. German, on the other hand, is ‘more’ head-final, generally banning nominal objects in the postverbal position, and rather exceptionally allowing postverbal PP adjuncts. So, when Slavonic-Serbian shows variation, it ‘follows’ Latin, rather than German. If no or little variation is observed, as in subordinate clauses, then the German influence would have to be resorted to, as the Latin syntax is not asymmetric in main and subordinate clauses. If, on the other hand, Slavonic-Serbian ‘follows’ German in subordinate clauses, then one should not expect discontinuous and phrase-internally scrambled object NPs to be frequent in the preverbal area, as discontinuous NPs are rather restricted in German (but not in Latin, McFADDEN 1999). Also, the foreign influence would predict that the relative ordering of preverbal objects and PP adjuncts to be conditioned by the object type (in German objects precede PPs when they are definite, while in Latin referential objects precede PPs, and non-referential ones follow them (cf. DEVINE – STEPHENS 2006). This does not seem to be the case in Slavonic-Serbian, as non-referential objects can precede proposed PPs.

Even from this brief (and rather simplified) overview of the syntactic behavior of verbs and complements and Latin and German, it is clear that the elucidation of the foreign influence is difficult to achieve.¹⁰ For that reason, it seems fitting to first examine whether ‘native resources’ can be held responsible for odd distributions of OV and VO orders. As the word order variation in Slavic is generally correlated with IS and pragmatics, in the following section we will try to establish whether Slavonic-Serbian uses syntactic displacement for specific IS/pragmatic marking.

4. IS FACTORS IN THE OV/VO VARIATION. In this section we will examine to what extent IS/pragmatic factors can explain the variations observed in Tables 1 and 2. As tense has been shown to play an important role, sentences with the perfect tense (V_{PTC}) and the present, aorist and imperfect (V_{TNS}) will be discussed separately.

4.1. IS IN V_{PTC} O/OV $_{PTC}$ ORDERS. In clauses with the predicate in the perfect tense, the dominant order is OV $_{PTC}$. V_{PTC} O is much less frequent, and we will first see what licenses these ‘exceptional’ orders.

4.1.1. ‘EXCEPTIONAL’ V_{PTC} O. In languages where the OV order is canonical, dominant or preferred, VO orders might arise for some independent structural reasons. Second conjunct objects, coordinated objects, objects modified by relative clauses, or simply objects which are ‘heavy’ (usually those containing more than three words) undergo extraposition, or are difficult to front (cf. BEHAGHEL 1939;

¹⁰ This, of course, does not make the foreign influence hypothesis impossible. An anonymous reviewer warns of a high probability that *Kratka vsemirna istorija* is not an original text, but a translation, given that Magarašević is also attributed a translation from German of another historical text (cf. AJDŽANOVIĆ – BJELAKOVIĆ 2013: 8, fn.4). As at the moment I have no clear evidence that the work under analysis here is in fact a translation, I cannot entertain this idea any further.

ROSENBAUM 1967, among many others).¹¹ This can also be observed in our corpus. In both matrix and subordinate clauses, many postverbal object are heavy. (1) illustrates a case where the heavy second conjunct is postverbal, while the short first conjunct is preverbal.

- (1) Oni su i staklo izobrel i **purpuru** **ili** bagrjanovidnu
 They aux.cl also glass invented and purpura or purple

 boju
 color
 ‘They also invented glass and the color purple’ (p. 69)

Heaviness however, is not a sufficient condition for an object to occur postverbally (as heavy objects are possible in the preverbal position). What seems to be the deciding factor is focus: postverbal objects introduce new discourse referents in the sense that these referents will be elaborated in the following discourse. In (2) the heavy NP object ‘animals and plants that were either scary or useful to the Egyptians’ are presented as discourse referents and the discourse continues with specifying and describing particular animals and plants (crocodile, cat, onion, garlic, bull). Note also that the heavy object is actually *not* extraposed to the clause final position, as it precedes the short PP *za Boga* ‘as God’.

- (2) Egipťjani su poćitovali **ćivotna** i **raštenija**, **koja** **su**
 Egyptians aux.cl worshiped animals and plants which aux.cl

im **polezna** **ili ućasna** **bila** za Boga
 to-them.cl useful or horrible been for God
 ‘The Egyptians worshiped animals and plants, which were useful or horrible to them, as God’ (p. 63)

Being ‘in focus’ does not entail being a new discourse referent. In (3), the object *prostotu* ‘the plebs’ is part of the Common Ground (CG) (the preceding sentence establishes that in the Roman state conflicts between the patricians and the plebs arose again); it is postverbal not just because it is modified by a relative clause, but because the relative clause picks up the referent *prostota* ‘the plebs’ as the discourse topic in the following utterances, i.e., the discourse continues to be about what the plebs did (the event of the first *secessio plebis* in the Roman history).

- (3) Blagorodni su *ugnjetavali* **prostotu**, koja ostavi Rim i
 the-patricians aux.cl oppressed the-plebs who left Rome and

 otide na oblićnju planinu Celiju...
 went to nearby hill Caelia
 ‘The patricians oppressed the plebs, who left Rome and went to the nearby Caelian Hill...’
 (p. 95)

¹¹ Dative complements of control verbs also might prefer to stay adjacent to the postverbal clausal complement whose null subject (PRO) it controls (i.e., provides interpretation).

Focus on the postverbal object can be contrastive. The object *evropejska monarha* ‘a European monarch’ in (4) is to be interpreted only in relation to the alternative, non-European set of monarchs.

- (4) I to je, bez sumnje, prvi put bilo da je
 And it aux.cl without doubt first time been that aux.cl
 ledeno more na sebi imalo **evropejska monarha**
 North Sea on it had European monarch
 ‘It was, undoubtedly, the first time that the North Sea had a European monarch’ (p. 253)

Some $V_{PTC}O$ orders, however, do not involve focusing of the object. Non-referential objects *uticaj* ‘influence’ with the light verb *imati* ‘have’, and *njegovog srca* ‘his heart’ in the idiomatic predicate *kosnuti se nečijeg srca* ‘take to heart’ in (5), obviously do not introduce new referents (new information focus marked), nor are contrastively focused. Contrastive, alternative evoking focus is on some other element in the sentence. In (5a) it is the PP complement, indicated by the presence of the focus particle *i* ‘also’. Similarly, in (5b’) the focused subject opens up a list of things associated with the dignity of the Roman rule which did not affect the Asian and northern barbarians (focus alternatives). In both examples, the non-focused part of the proposition is part of the CG (‘Reformation having influence’ and ‘Asian and northern barbarians not caring for anything’ are given earlier in the discourse).

- (5) a. Reformacija je takoder i na nauke i
 reformation aux.cl likewise also on sciences and
 hudožestva imala **svoje vtećenije**
 arts had its influence
 ‘The Reformation also had influence on the sciences and arts’ (p. 239)
- b. Asijatski i severni varvari nisu ni za što marili; staro dostojanstvo rimskog vladenija
 nije nji[h] ni do udivljenija ni do počitanija dovelo;
 ‘Asian and northern barbarians did not care about anything; the old dignity of the
 Roman rule did not lead them to admiration and respect’
- b’. ukrašenije gradova nije kosnulo se **njiovog srca**
 decoration of-cities not-aux affect rfl.cl their heart
 ‘Decoration of cities did not affect their hearts’ (p. 133)

Even though we have identified focus as possibly the crucial factor in licensing $V_{PTC}O$, this still happens rather rarely, and we cannot expect that objects with new referents would be absent in OV_{PTC} orders, or that objects cannot be contrastively focused preverbally. As throughout its history Serbian has shown to allow OV linearizations, via leftward movement/fronting/preposing, and given that this movement is generally thought to be motivated by IS/pragmatic reasons, we need to inspect whether we can find a common factor in Slavonic-Serbian OV_{PTC} orders as well. While the studies into a more precise characterization of the IS/pragmatic effects of OV orders in Old Serbian are still lacking, OV orders in present-day Serbian (and other contemporary Slavic languages) are assumed to arise due

to ‘scrambling’, driven by some topicality or focus feature of the object. We will thus first try to establish to what extent object preposing in our corpus correlates with IS marking of the object.

4.1.2. OV_{PTC} ORDERS: TOPICALITY AND/OR GIVENNESS OF THE OBJECT? Even though the term topic/topicality is used in the description of object scrambling in Slavic, it is difficult to give a fully reliable characterization of ‘topicality’ as most IS studies of topics are about the properties of sentence topics (be they subjects or clause-initial objects). I will assume that in present-day Serbian, clause internal scrambled objects are topical in the sense of ‘aboutness’ and that they must be +Given (part of the CG). Thus, new discourse referents will not be successfully scrambled. Non-referential nominal objects can scramble, but under the condition that their denotations have been under some kind of discussion in the preceding discourse. If –Given, fronted objects can only be focused.

In the corpus, very few fronted objects actually meet the topicality criterion. (6) is an illustration of Peter the Great’s inclination towards science and learning, which he wanted to spread in the whole country. The plural indefinite *škole* ‘schools’ can be said to be +Given by inference relation to science and learning. But *škole* does not seem to meet the requirement of aboutness. So, we might say that marking the IS category givenness is what makes Slavonic-Serbian odd from the present-day perspective.

- (6) Sam pisati nije znao, nego posle rado tome
 himself write.INF not-aux known but later eagerly that
- se naučio, on je **škole** *podizao...*
 rfl.cl learned he aux.cl schools founded
- ‘He himself did not know how to write but he eagerly learned it later, he founded schools...’
 (p. 159)

However, neither topicality nor givenness of referents seems to be the licensing factor of OV_{PTC} orders. This is evident in (7b), where both the subject (Belisarius) and the object referents (Vandal and Ostrogothic kingdoms) are discourse new. The segment is about Justinian I and (7b) gives the events illustrating how he was more a fortunate than a talented ruler.

- (7) a. Justinijan Prvi vladao je od 527. do 565. g.: muž koji je više sreće nego darovanja imao.
 ‘Justinian I ruled from 527 to 565: a man who had more luck than talent’

- b. Pod njim je Velizarij 534. g. **Vandalsko** **carstvo**
 under him aux.cl Belisarius 534 Vandal kingdom
- u** **Afriki,** a **Ostgotsko** **u** **Italiji** Carigradu
 in Africa and Ostrogothic in Italy to-Constantinople
- pokorio i u Italiji grčki egzarhat osnovao.
 subjugated and in Italy Greek exarchate founded
- ‘Under him, in 534, Belisarius conquered the Vandal kingdom in Africa and the Ostrogothic kingdom in Italy for Constantinople and founded a Greek exarchate in Italy’ (p. 151)

Discourse new referents can also be observed in subordinate clauses with OV_{PTC}. The discourse preceding the temporal clause in (8) in no way makes the fronted object *najveću biblioteku mudrosti u Aleksandriji* ‘the biggest library of the ancient world in Alexandria’ given. One might argue that the author treats the existence of this famous library as common, encyclopedic knowledge, but this cannot be something we can take for granted. The subject referent (caliphs) is also discourse new.

- (8) Kad Su kalife **najveću biblioteku drevnosti u**
 when aux.cl caliphs biggest library of-antiquity in
Aleksandriji zapalili,
 Alexandria burned
 ‘When the caliphs burned the biggest library of the ancient world in Alexandria’ (p. 147)

In addition to novel discourse referents in OV orders, what additionally makes V-final orders in *Vsemirna istorija sveta* so heavily marked and ‘foreign’ is that adjuncts, or more specifically, PPs, which in present-day Serbian occur postverbally, prepose as well, often together with the object. If both constituents move leftward because of topicality and/or givenness, then we must deal with a case of multiple topicalization, which is not impossible but should be highly marked. Needless to say, preposed adjuncts in the corpus need not be topical, or even given. In fact, they often introduce new information. This is illustrated in (9). While the referent of the object, *Turke* ‘the Turks’ is topical and given in the utterance immediately preceding it, the location in the PP adjunct *kod Sente* ‘at/near Senta’ is not.

- (9) koji Je Turke **kod Sente** sasvim *razbio*,
 who aux.cl Turks at Senta completely destroyed
 ‘who completely destroyed the Turks near Senta...’ (p. 241)

Some of the fronted objects are contrastively focused, and potentially match the cases of (contrastive) focus scrambling. (10) is an instance of multiple focus marking, where all the constituents except the verb are interpreted relative to the alternative set given in the preceding clause (as the utterance is about the use science to invent new weapons, where Archimedes’ and Callinicus’ inventions against the sieges of Syracuse and Constantinople are compared). While focus triggered scrambling is possible in present-day Serbian, having multiple focus moved constituents with – Given referents is pragmatically odd.

- (10) a. Tako se naročito kaže o Arhimedu 212. godine pre Hrista da je s različnim mašinama otečestvo svoje, grad Sirakuzanski protiv Rimljana branio,
 ‘So it is especially said of Archimedes in 212 BC, that he, with various machineries defended his homeland, the city of Syracuse’
 b. tako je Kalinik godine 676. posle Hrista
 so aux.cl Callinicus year 676 after Christ
Carigrad protiv napadenija Arava branio
 Constantinople against attacks of-Arabs defended
 ‘so did Callinusu in 676 AD defended Constantinople against the attacks by the Arabs’ (p. 197)

The range of IS interpretations of OV_{PTC} orders can be summarized as follows. Some OV_{PTC} involve IS marking of the object. Preverbal objects are rarely topical, and most of them are +Given, in the widest sense (including inferable and plausible referents). Some are focused, often in a multiple focus structure. Multiple contrastive focus utterances do not evoke new alternative sets, but are interpreted relative to the alternative set already in the CG, and in a way pattern with +Given interpretations in being dependent on the CG. However, in so many other cases, preverbal objects easily have novel discourse referents, and it is clear that OV_{PTC} orders do not have a unique IS interpretation. In addition, the fact that both objects and PP adjuncts prepose, without being triggered by givenness or contrastive focus feature strongly suggests that objects and PPs prepose for other reasons. On the other hand, the 'exceptional' VO orders are not random, as we can clearly identify focus as a common factor. But $V_{PTC}O$ orders do not have a uniform interpretation in terms of focus, as they arise when either the object itself is focused, or the focus is on a PP adjunct or the subject.

4.2. IS IN $OV_{TNS}/V_{TNS}O$ ORDERS. In main clauses, the OV_{TNS} order is rare and exceptional in subordinate clauses. Coordinate main clauses pattern with both main and subordinate clauses, as they generally employ both orders (with only a slight preference for $V_{TNS}O$ order). In this section, we will illustrate how IS marking works in the exceptional or lower-frequency cases. As true variation is found in MAT-COORD, both orders will be commented on.

4.2.1. 'EXCEPTIONAL' $V_{TNS}O$ IN SUBORDINATE CLAUSES. Subordinate clauses with a tensed verb do not differ from those with a participle, as in them as well we find that the object occurs postverbally under the same condition.

Again, the main factor in licensing VO orders is focus. If the embedded clause introduces a discourse referent, as in (11), the opening sentence in the chapter dedicated to the invention of paper and typography, sheets on which the Egyptians could write need to be overtly marked as new information focus.

- (11) Stari još Egiptjani upotrebljavali su koren tako
ancient yet Egyptians used aux.cl root of-so
- nazvanog drveta papirusa na to da otud prave
called tree papyrus on that that from-it make
- listove** po kojima su pisali
sheets on which aux.cl written
- 'The ancient Egyptians (yet) used the root of the so-called tree papyrus to make sheets on which they wrote' (p. 199)

Object referents undergoing a change of state need new information focus and postverbal position. In (12) the regions formerly under the Austrian rule change their status now being united as a French sister republic.

- (12) ... prinudi on ... Austriju k miru, koja je sada
 ... forced he ... Austria to peace which aux.cl now
 sve zemlje svoje u Italiji i Franciji ustupila, iz
 all countries its in Italy and France surrendered, from
 koji Bonaparte načini **Respubliku** **cisalpijsku**
 which Bonaparte made Republic Cisalpine
 '... he forced Austria towards a peace treaty, which now surrendered all its countries in
 Italy and France, from which he formed the Cisalpine Republic' (p. 287)

Finally, contrastive (additive) focus on the subject, indicated by the focus particle *i* 'and, also' – the subject *Anglija everopejska* 'European England' evokes the alternative country, France, which first realized that the American colonies had grown strong.

- (13) ... da *i* *Anglija* *evropejska* upozna **krepost** **svoji**
 ... that also England European learns strength of-its
kolonija...
 colonies
 '... that European England also realizes the strength of its colonies' (p. 271)

4.2.2. LOW FREQUENCY OF OV_{TNS} ORDERS IN MAIN CLAUSES. To address the question of relatively low frequency of OV_{TNS} orders in main clause, we need to establish what IS features these preposed object have that might tell us why tensed verbs, unlike participles, are not more permissive to OV.

From our data, it seems that the key characteristic of OV_{TNS} orders in MAT clauses is topicality of the object referent. Often, the object seems to be more topical than the subject. In (14) both the subject (Egyptians) and the object (Romans) are given in the preceding discourse ('After these and many other rebellions, *the Macedonian state* got divided into many smaller kingdoms, which, little by little, became part of the *Roman territory*'). However, the subject *Egipćani* 'Egyptians' is in the part-whole relation with the Macedonian state (Egypt being one of the many countries in the 'Macedonian state'), while the Romans, the referent of the object, is more or less explicitly given in the preceding discourse.¹²

- (14) Egipćani prvi, bojeći se Seleicira **Rimljane** pozovu
 Egyptians first fearing rfl.cl Seleucus Romans call
 u pomoć
 to help
 'The Egyptians first, being afraid of Seleucus, called the Romans to help' (p. 91)

In (15), the subject's referent Friedrich is topical in the preceding segment. But the exposition about Friedrich is interrupted by the events taking place in

¹² Note also that even though the subject is contrastively focused (cf. *prvi* 'first'), evoking alternative states/nations who also invited Romans for help, the order is still OV rather than VO. Unlike the examples in (5) and (13), the predicate 'asking the Romans' for help is not part of the CG.

Austria, after which the discourse switches back to Friedrich and his reaction to these events (the object *ovu priliku* ‘this event’). Presumably, this discourse switch affects the topicality and givenness of the subject, facilitating scrambling of the more topical object.

- (15) Fridrih **ovu** **priliku** na svoju polzu *obradi*
 Friedrich this event on his benefit turns
 ‘Friedrich turned this event to his benefit’ (p. 265)

It seems then that OV_{TNS} in MAT clauses involves preposing of the scrambling type: objects move because they are +Topic, +Given, and in that sense possibly least marked from the present-day perspective, unlike $MAT\ OV_{PTC}$, or $OV_{TNS/PTC}$ in subordinate clauses.

4.2.3. COORDINATED MAIN CLAUSES AND OV_{TNS} ORDERS. The fact that the rate of OV_{TNS} orders does not differ significantly from $V_{TNS}O$ orders in MAT-COORD clauses suggests that they pattern somewhere between MAT and SUB clauses. In addition to being topical, as in MAT clauses, preverbal object referents in MAT-COORD clauses can only be +Given (akin to what we find in OV_{PTC} orders in main clauses and subordinate clauses generally). But again, topicality and givenness cannot account for *all verb-final* orders. Again, we find preverbal PP adjuncts and objects introducing new referents. Even though the object, Napoleon, is given and topical, the Saint Helena Island in the preposed PP is not. In (16), the object itself introduces a new discourse referent (a new emperor). What can still save givenness as a factor in verb-finality is that with multiple preposing (object and adjunct), one of the constituents should be given. So even though Sulpicius Galba is indeed new, the PP *za imperatora* is backgrounded (the reason why Sulpicius was elected a new emperor is not because they had no emperor, for example, but because they needed to replace the emperor Nero).

- (16) a. i **Napoleona** u ostrov Svete Elene *pošlju...*
 and Napoleon in island of-Saint Helena send
 ‘and sent Napoleon to Saint Helena island’
- b. i zato **Sulpicija** **Galbu** u Spaniji za imperatora
 and therefore Sulpicius Galba in Spain for emperor
 izaberu
 choose
 ‘and that’s why they chose Sulpicius Galba as emperor’ (p. 117)

We also observe an interesting effect in coordinated OV_{TNS} clauses. It will be described as decreased topicality of referents in the following discourse. Namely, very few sentences with an OV_{TNS} conjunct are followed by utterances where either the subject (if present) or the object is topical in terms of aboutness. The same seems to hold for $MAT\ OV_{TNS}$ clauses. In none of the examples of OV_{TNS} above does the immediately following MAT clause continue to be about the subject or

the object referent.¹³ Roughly, OV_{TNS} indicates a subsequent discourse switch. This insight indicates that preposing of objects and adjuncts, facilitated by topicality and givenness, can serve other purposes as well.

4.2.4. COORDINATED MAIN CLAUSES AND $V_{TNS}O$ ORDER. Coordinated main clauses largely pattern with non-coordinated main $V_{TNS}O$ clauses in that there seem to be no restrictions on the object interpretation. So, in the postverbal position objects can (a) have new information focus (introduce new discourse referents), (b) be contrastively focused, (c) be +Given and (d) be +Given in ‘reactivated backgrounded VPs’. The interpretations in (b) and (c) are shared with preverbal objects in other sentence types. However, what distinguishes contrastively focused postverbal object from preverbal ones is that the focus alternatives evoked are not part of the CG. In (17a) the object introduces a new referent (King Jeroboam), but also evokes an alternative expression (King Rohaboam) in (17c). Unlike (16b) above, the alternative expression is in the following utterance.

- (17) a. Posle smrti njegove uzbuni se celo carstvo i na dve časti razdeli se.
 ‘After his death the whole empire rose up and got divided into two parts’
- b. Deset kolena otpadnu i izaberu sebi kralja
 ten tribes separated and choose themselves king
Jerovoama,
 Jeroboam
 ‘Ten tribes separated and chose themselves King Jeroboam’
- c. a dva kolena Judino i Veniaminovo ostanu pod
 and two tribes Judah’s and Benjamin’s remain under
 Rovoamom.
 Rohaboam
 ‘and two tribes, Judah’s and Benjamin’s, remain under Rohaboam’ (p. 57)

+Given objects in the postverbal position differ from the +Given preverbal ones in the topic potential of the object referent in the subsequent discourse. If a +Given referent is in the postverbal position, the discourse is most likely to continue to be about this referent at some point. We can thus make a generalization that the common factor underling $V_{TNS}O$ is the relevance of the object for the discourse development, irrespective of its cognitive status (given or new).

4.3. SUMMARY. Based on the description of available interpretations of OV and VO orders in our corpus, what emerges as a striking fact is that none of the OV/VO orders can be associated with one particular interpretation of the object. So, while topicality and givenness might account for some objects in the preverbal position, it cannot account for the cases of multiple fronting, where the relative givenness of the object or the PP adjunct facilitates fronting of all the ‘postverbal segment’ (and the givenness of one element can in a way ‘attract’ other postverbal

¹³ This does not mean that the referents cannot be re-introduced as topics after a discourse switch. The point is that they cannot *continue* to be topical.

material), thus yielding a verb-final clause. Focus can account for exceptional postverbal objects in subordinate clauses and main clauses with participles, but this does not inform us why in subordinate clauses objects are normally preverbal. If novel discourse referents are exclusively introduced via new information focus, the presence of novel referents preverbally would not be expected. The role of focus in licensing postverbal objects is particularly challenged by the interpretation characterized as ‘reactivated background VPs’, which are licensed by a contrastively focused element, but this element is not the object (but subject, adjunct, and possibly the auxiliary). The conclusion we reach is that even though IS effects are observable in the OV/VO alternation, no algorithm for IS marking of referents seems possible, and hence cannot be the sole reason why verb-final orders do or do not arise.

5. DEFOCUSING AND PREDICATE FOCUS MARKING. As I have shown, the verb-final order cannot be accounted for in terms of IS marking of the moved elements; therefore it seems more likely that object as well as PP fronting takes place in order to IS mark the verb. I will argue that the IS notion marked on the verb is *predicate focus*, and that in such cases all postverbal elements move because they need to be defocused. Preposing is not used when the utterance is aimed to introduce new referents which will be of interest/relevance in the discourse and when the whole VP is ‘defocused’, and these are the cases when predicate focus is not marked.

Even though focus is the default interpretation of the verb, and generally needs no special indication of its IS status, Zimmermann (2016) shows that predicate focus can be marked by the same linguistic tools as terms (discourse participants in the situations), ranging from special lexical and morphological markers to syntactic displacement. Conditions on overt focus marking of VPs varies from language to language, as shown in GIVÓN 1975. Even though many details about predicate focus marking are still missing, there is enough crosslinguistic evidence showing that it *is* an IS category which *can* be marked.

The more difficult question is why predicate focus needs to be marked, especially new information focus. As predicate focus marking is not obligatory in Slavonic-Serbian, the question is why it takes place when it does, or what IS or pragmatic inference is obtained when the verb alone is in the clausal focus position. In what follows, I will present some observations and speculations about how this might work.

5.1. MOTIVATION FOR PREDICATE FOCUS MARKING WITH TENSED VERBS. The context where we see clear IS/pragmatic differences between OV and VO orders is with tensed verbs. Recall that OV_{TNS} affects the topicality potential of the discourse participants. In a sense then, OV_{TNS} orders are event/situation oriented. We have observed that in V_{TNS} -final order decreased topicality potential correlates with discourse switches. Upon closer inspection, it emerges that after OV_{TNS} orders, the discourse switches to a new topic or temporal frame. In that regard, OV_{TNS} orders mark the end of an episode or sub-episode. Consider (18), where all the activities performed by Napoleon after the Congress started, are given in the comma and conjunct coordinated clauses with the verb-final order. Under our

predicate focus hypothesis, such orders will indicate event-orientation of the discourse, rather than participant-orientation. And indeed, the passage is not really about Napoleon, but the events which he instigated. The continuation in (18b) takes these events (*ova priljučenija* 'these events'), rather than any of the terms/discourse participants, as the subject/topic.

- (18) a. Tek što se Kongres taj započne, a Napoleon
 as-soon-as rfl.cl Congress that begins but Napoleon
 iz Elbe **pobegne**, u Franciju **dode**, Pariz izdajom
 from Elba escapes to France comes Paris by-betrayal
osvoji i kralja u bekstvo **otera**.
 conquers and king to exile force
 'As soon as the Congress began, Napoleon escaped from Elba, came to France, conquered Paris by betrayal and forced the king to exile'
- b. Ova priključenija poraze kao grom vladatelja na Kongresu sobrane...
 'These events struck like thunder the rulers assembled at the Congress...' (p. 303)

Compare (18) with the sequence of events in (19), given in VO orders. The preceding discourse first relates how the growing army of crusaders enters Asia, and then it proceeds with the elaboration of their conquests. The events are ordered as in (18). The author, however, does not simply state that they took place, but elaborates how the crusaders progressed on their way to Jerusalem, where each town indicates a point in their progress.

- (19) a. Sad se već sa Saldžucima boriti započnu,
 'Now they finally start fighting with the Seljuks,'
- b. *osvoju* **Antiohiju**, *pokore* **gradove** **Tir** **i** **Sidon**. Šetog
 conquer Antioch defeat towns Tyre and Sidon sixth
 junija 1099. godine *opaze* **Jerusalim...** 14. julija *udare*
 June 1099 year see Jerusalem 14th July attack
na **grad** **i** drugi ga dan osvoje.'
 on town and second it.cl day conquer
 'conquer Antioch, defeat the towns Tyre and Sidon. On June 6th, 1099, they see Jerusalem... On July 14th they attack the town and conquer it the second day' (p. 175)

5.2. MOTIVATION FOR PREDICATE FOCUS MARKING WITH PARTICIPLES. The pragmatic inference of 'event/situation-orientation', however, is observed only with verbs in the (historical) present, aorist and imperfect tense. If predicate focus marking only serves the purpose of indicating the event-orientation of the discourse, this would mean that this is the preferred interpretation of the perfect tense, which would be a rather puzzling scenario. There is, however, a possibility to attribute the tense asymmetry to discourse structuring, to some extent. Namely, narrative discourse studies distinguish two basic types of discourse-orientation, and two types of sentences in narratives: 'narrative sentences' (which push the story line forward)

and ‘commentaries’ (give details about discourse referents, general information about the situation, describe the place and the conditions under which the events take place, etc.). Hopper (1979) uses the notions ‘foregrounding’ and ‘backgrounding’, and claims that both ‘perspectives’ come with a set of certain linguistic correlates (verbal prefixes, aspect, peripheral vs. non-peripheral positions of the verb, etc.). Given that the perfect tense alternates with the historical present in the exposition of past events, the strong preference for ‘V-/predicate focus’ could be somehow related to the use of perfect tenses in narratives. It has been long shown that the use of historical present is not random (for stylistic effects), but that it is employed at specific points in narratives. Schrifin (1981) argues that in English historical present is used at ‘complicating events’ segments of the narrative, and as such could be said to have a foregrounding role in discourse development. The use of historical present in our corpus is not the same as in English (evident from the difference in the English translations). In addition, the author employs the variation between ‘term focus’ (VO) and ‘predicate-focus’ (OV) within the same point in the narrative. Obviously, the mechanism is much more complex to be further speculated on. Still, certain correlations between the ‘narrative orientation’ and tense can be noted. For instance, in chapters dedicated to the description of nations and historical figures, perfect tense is primarily (though not exclusively) used. Chapters dedicated to specific historical events (wars, battles, inventions, etc.) tend to have more historical presents. But, as Hopper and others working on background/foreground distinction in narrative discourse emphasize, linguistic devices only strongly tend to correlate with backgrounding/foregrounding, not that they are uniquely associated with them. Moreover, even if OV_{PTC} is to be associated with ‘commentary’ parts in the narrative, it is not clear why they should do so via marked predicate focus.

The preference for OV orders with the perfect tense is observed only when the participle is in a relatively low (vP) position in the clause. Recall that participles often undergo fronting to a high position, creating PTC–auxiliary clitic orders, and consequently postverbal objects. A peculiar feature of participle fronting in Slavonic-Serbian is that it marks topic shift in the sentence initial position. This applies even to non-heavy NP subjects. Continued topics (indicated by the use of pronominal subjects) are not marked this way, and S(pron)–PTC–aux. clitic are absent. We have excluded PTC–clitic orders from the count, trying to keep the position of the verb as low (and fixed) as we could, in order to highlight the interpretation of preverbal and postverbal objects in the, more or less, same conditions. This decision, however, has robbed us of the insight into the variation of the position of the participle itself. When PTC–auxiliary orders are taken into the perspective, the distribution of preverbal and postverbal objects in main clauses becomes much more balanced. What then emerges as a descriptive generalization about participles is that they prefer clause peripheral positions: they are either rather high or rather low in the clause. And a possible way to understand predicate focus marking or IS/pragmatic contribution of verb-final participles is to compare them with the IS/pragmatic contributions of fronted participles. This obviously remains something we need to address in future research.

5.3. MOTIVATION FOR PREDICATE FOCUS MARKING IN SUBORDINATE CLAUSES. Even if predicate focus is employed to mark certain peculiarities of the use of tense in narratives, this concern is completely obliterated in subordinate clauses, which strongly tend to be verb-final irrespective of the tense used. Why the ‘predicate focus’ order is used almost as a structural indicator of subordination is yet another difficult question. Most subordinate clauses are discourse subordinated in the sense that main clauses are typically asserted (they update the CG) and that their propositions are more informative/important/relevant than those in the subordinate clause.¹⁴ I have not fully investigated the discourse properties of embedded propositions, but I suspect that it is not very likely that all subordinate clauses in the corpus are indeed always discourse subordinated, i.e., that they are ‘more relevant’ when they are not ‘predicate focus marked’ in VO orders. At this point, it is impossible to hypothesize how predicate focus marking correlates with subordination, and it will remain a problem, which we hope to address in subsequent research. Subordinate clauses also seem to remain the strongest domain for ‘verb-final’ orders, as an informal inspection of newspaper/magazine texts of the same and later periods indicates that V-final orders in subordinate clauses was not completely lost before the 20th century.

5.4. SUMMARY. Even though the analysis of verb-final orders in terms of predicate focus marking faces some serious issues/questions,¹⁵ I believe that it is the best way to capture the reasons why NP objects move or do not move in Slavonic-Serbian. Alternatively, we can assume that all OV and, in general, all V-final orders are unmarked, in which case we have two competing OV/VO (head-final and head-initial) grammars.

6. CONCLUSION. The quantitative data presented in this study show that in *Kratka vsemirna istorija*, verb-final orders, here investigated via OV orders, are not completely random and that we can identify linguistic factors giving rise to their frequent use in Slavonic-Serbian. The role of the clause type (subordinate) and the verb type (non-finite, participle) has been shown to be statistically significant in OV orders. The main reason for employing extensive preposing of the postverbal material is of IS/pragmatic nature. However, what makes these orders pragmatically odd from the present-day Serbian perspective is that object and adjunct preposing leading to the ‘verb-final’ order is not motivated by IS marking of terms/discourse participant but predicates (predicate focus marking). The hypothesis of predicate focus marking accounts for why none of the OV or VO orders is associated with a unique interpretation of the object. On the other hand, it opens up a rather difficult question of why predicates need to be focus marked. We have offered some speculations about pragmatic inferences associated with the marked predicate focus, which pertain to narrative discourse structure and development, and the discourse asymmetry between main and subordinate clauses.

¹⁴ Assertion, however, does not always equal new information, and some main clauses can present backgrounded information, and subordinate clauses new information.

¹⁵ Another obvious problem is that OV does not equal ‘verb-final’, as PP adjuncts can be postverbal with OV orders. When a generalized defocusing movement of all postverbal constituents takes place, and when it is ‘partial’ (taking only the complement/object, but not the adjunct PP) is certainly a challenge we need to face in subsequent research.

Finally, let us emphasize that the aim here is not to completely dismiss the influence of language contact or the influence of the prestigious Latin or German. It is perfectly plausible that Latin/German surface structures have prompted more predicate focus marking. If we are to seriously consider the option of *bona fide* syntactic borrowing and view the variation in the head-complement orders as a true instance of syntactic diglossia or competing grammars, we must have a theory of why the ‘two syntaxes’ have different uses. Crucially, this option is free to remain open for any subsequent research.

REFERENCES

- AJDŽANOVIĆ, Jelena, Isidora BJELAKOVIĆ. *Kratka vsemirna istorija od Georgija Magaraševića, profesora*. Novi Sad: Matica srpska, 2013.
- ANTIĆ, Aleksandra. Barokna geometrija rečenice u delu *Kratka vsemirna istorija* (1831) Georgija Magaraševića. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta* XLIX/1 (2019): 141–163.
- BEHAGHEL, Otto. Beziehungen zwischen Umfang und Reihenfolge von Satzgliedern. *Indogermanische Forschungen* 25 (1909): 110–142.
- CHOMSKY, Noam. A Minimalist Program for Syntactic Theory. Ken Hale, Samuel J. Keyser (eds.) *The View from Building 20*, Cambridge, MA: MIT Press, 1993, 1–52.
- DEVINE, Andrew M, Laurence D. SETHENS. *Latin Word Order: Structured Meaning and Information*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- GIVÓN, Talmy. Focus and the Scope of Assertion: Some Bantu Evidence. *Studies in African Linguistics* 6/2 (1975): 185–205.
- GORDON, Sarah. A Diachronic Study of the Pre- and Post-verbal Distribution of Prepositional Phrases in Latin. *Cambridge Occasional Papers in Linguistics*, 14/1 (2022): 34–87.
- GRICKAT, Irena. Još neka pitanja u vezi sa slavenosrpskom epohom. *Južnoslovenski filolog* XLIII (1987): 111–135.
- KRIFKA, Manfred. Basic Notions of Information Structure. *Acta Linguistica Hungarica* 55 (2008): 243–276.
- HOPPER, Paul. Aspect and Foregrounding Discourse. Talmy Givón (ed.). *Discourse and Syntax, Syntax and Semantics* 12. New York: Academic Press, 213–241, 1978.
- IVIĆ, Pavle. *Pregled istorije srpskog jezika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1998.
- McFADDEN, Patrick J. E. The Discourse Function of Discontinuous Noun Phrases in Latin: A Discourse-Pragmatic Approach to a Word Order Pattern. University of Michigan ProQuest Dissertations Publishing, 1999.
- MIGDALSKI, Krzysztof. Head Directionality in Old Slavic. Denisa Lenertová, Roland Meyer, Radek Šimik, Luka Szucsich (eds.). *Advances in Formal Slavic linguistics 2016*. Berlin: Language Science Press, 2018, 241–263.
- MLADENOVIĆ, Aleksandar. Odnos između domaćih i ruskoslovenskih elemenata u književnom jeziku kod Srba pre njegove Vukovske standardizacije. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XII (1969): 43–53.
- NEELEMAN, Ad, Elena TITOV, Hans van de KOOT, Reiko VERMEULEN. A Syntactic Typology of Topic, Focus and Contrast. Jeroen van Craenenbroeck (ed.) *Alternatives to Cartography*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2009, 15–51.
- PANCHEVA, Roumyana. Head-directionality of TP in Old Church Slavonic. Andrei Antonenko, John F. Bailyn, Christina Bethin (eds.). *Formal Approaches to Slavic Linguistics 16: The Stony Brook Meeting 2007*, Ann Arbor, MI: Michigan Slavic Publications, 2008, 313–332.
- PAVLOVIĆ, Slobodan. Elementi nekonfigurativne sintakse u starim slovenskim pismenostima. *Zbornik Matica srpske za slavistiku* 80 (2011): 47–62.
- PRINCE, Ellen. Toward a Taxonomy of Given-New Information. Peter Cole (ed.). *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press, 1981, 223–256.
- ROSENBAUM, Peter Steven. *The Grammar of English Predicate Complement Constructions*. Cambridge, Massachusetts: M.I.T. Press. 1967.
- SCHRIFFIN, Deborah. Tense Variation in Narrative. *Language* 57/1 (1981): 45–62.

- STALNAKER, Robert. C. Pragmatic Presuppositions. Milton. K. Munitz, Peter K. Unger (eds.) *Semantics and Philosophy*. New York: New York University Press, 1974, 197–214.
- SUBOTIĆ, Ljiljana. Barokna geometrija rečenice dositejskog tipa književnog jezika (Sterijin roman Dejan i Damjanka). *Lingvističke sveske* 6 (2007): 240–252.
- WILLIS, David. Verb Movement in Slavonic Conditionals. Susan Pintzuk, George Tsoulas, Antony Warner. *Diachronic Syntax: Models and Mechanisms*. New York – Oxford: Oxford University Press, 2000, 322–348.
- ZIMMERMANN, Malte. Contrastive Focus and Emphasis. *Acta Linguistica Hungarica* 55/3–4 (2008): 347–360.
- ZIMMERMANN, Malte. Predicate Focus. Caroline Féry, Shinichiro Ishihara (eds.). *Handbook of Information Structure, Chapter 16 (Oxford Handbooks Online)*. Oxford. Oxford University Press, 2016.

Татјана Милићев

РЕД РЕЧИ СА ГЛАГОЛОМ У ФИНАЛНОМ ПОЛОЖАЈУ У СЛАВЕНОСРПСКОМ – УЛОГА ЛИНГВИСТИЧКИХ ФАКТОРА

Резиме

У овом раду, на основу квантитативних података из дела *Крајња всемирна историја од Георгија Маџарашевића професора (1831)*, показује се да фреквеност препонираних објеката, која доводи до линеарно финалног положаја глагола зависи примарно од лингвистичких фактора. На основу анализе препонираних и непрепонираних номиналних објеката са глаголским придевом радним (који заједно са помоћним глаголом чини перфекат) и синтетичким глаголом (у презенту, аористу или имперфекту), као статистички значајни фактори за чешћу појаву препонираних објеката уочавају се (а) тип клаузе (зависна) и тип глагола (нелични, тј. глаголски придев радни). У раду се даље истражује до које мере обележавање информацијско-структурних (ИС) значења може објаснити услове под којима се јавља један или други редослед објекта. Примери из корпуса доста јасно показују да, иако ИС фактори постоје, они се не могу директно везати за интерпретацију препонираних елемената. Зато се предлаже да финални положај глагола заправо одражава специфично ИС обележавање предиката – предикатски фокус, а не (нежно) референата/учесника у дискурсу. Мотивацију за обележавање предикатског фокуса није увек лако идентификовати, поготово јер се предикат сматра инхерентно фокусиран. Међутим, на основу уочених разлика у интерпретацији реченица са препонираним и непрепонираним објектима са синтетичким глаголом (историјским презентом или аористом), могући разлог за обележавање предикатског фокуса лежи у прагматичком ефекту који има везе са структуром и развојем наративног дискурса. Код зависних реченица, пак, често обележавање предикатског фокуса може се прагматички довести у везу са дискурсном субординацијом зависних реченица у односу на независне. Висока фреквентност независних реченица са препонираним објектом и глаголом у перфекту представља посебан изазов за хипотезу да ред речи са глаголом у финалном положају служи за обележавања предикатског фокуса. Иако се може уочити извесна повезаност између овог реда речи са структуром наративног дискурса, прави разлог финалног/нефиналног положаја глаголског придева радног (па тако и обележеног предикатског фокуса) нема везе са положајем објекта (препонирани/непрепонирани), већ са разликом између основне/ниске и високе/изведене позиције самог глаголског придева радног.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
прихваћено: 18. маја 2023)
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад
tanja.milicev@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 14. марта 2023;
прихваћено: 18. маја 2023)

Милан Ивановић

ВЕЛИКО СЛОВО У ЕТНОНИМИЈИ НЕФОРМАЛНИХ УРБАНИХ ВАРИЈЕТАТА: ИМАМО ЛИ НОРМУ И КАКВА БИ ОНА ТРЕБАЛО ДА БУДЕ

Полазећи од чињенице да су кључна мјерила ортографске кодификације традиција, системност и сврсисходност, у раду преиспитујемо недавно инаугурисано правило да се великим словом, поред стандардних имена народа и регионалних заједница, пишу и етноними који су маркирани стилски, а обично и прагматички. Углавном помоћу грађе ексерптиране из рјечника жаргона, која је и најбогатија, анализирамо природу таквих етнонима и поредимо је с природом сличних језичких јединица, на међи ономастичког и лексичког фонда. Закључујемо да је аналогија с фигуративним хоронимима убједљивија од аналогије с надимцима, због чега велико слово у предстојећим издањима Правописа Матице српске не би требало да буде обавезујуће, посебно код примјера јасне, обично погрдне мотивације употребијељених наредо са стандардним етнонимима.

Кључне ријечи: етноними, жаргон, велико слово, правопис, српски језик.

Starting from the fact that the key criteria of orthographic codification are tradition, consistency and suitability, the paper examines the recently established rule that, in addition to capitalising the standard names of peoples and regional communities, the ethnonyms which are stylistically, and usually also pragmatically, marked should be capitalised as well. Mostly by using material from slang dictionaries, which is the richest, we analyse the nature of such ethnonyms and compare it with the nature of similar language units, on the boundary of the onomastic and lexical fund. We conclude that the analogy with figurative choronyms is more convincing than the analogy with nicknames, due to which capital letter in the future editions of the *Serbian Language Orthography* of the Matica srpska should not be mandatory, especially in cases of clear, usually derogatory motivation which are used together with standard ethnonyms.

Key words: ethnonyms, slang, upper case, orthography, Serbian language.

1. Увод. Ко је од говорних представника српског језика до 2010. г. намјеравао да утврди како треба писати именице *баћушка* 'Рус' и *жабар* 'Италијан' – великим или малим почетним словом – на то питање себи није могао одговорити помоћу правописа, док су га референтни описни рјечници (РСА; РМС; РСЈ), више или мање изражене нормативистичке тенденције, изреда упућивали (додуше само имплицитно, граfiјским обликом леме, а евентуално и примјера употребе) на друго рјешење. Исти би се, претпостављени корисник 2010. г., остваривши пуни увид у нетом објављено издање Правописа Матице српске, у најмању руку збунио. Нашао би у њему, тј. његовом основном тексту, одговарајуће правило: „Тако [великим словом] се пишу и колоквијална имена (понекад и погрдна) као *Пречанин*, *Лала*, *Рац*, *Геца*, *Ера*, *Босанчерос(и)*, *Монџеирињани*, *Јанез(и)*” (ПСЈ 2010: 59), али у приложеном рјечнику, иначе врло исцрпном, не би нашао чак ни најрепрезентативније примјере дате категорије – колоквијалних и(ли) експресивних етнонима (у

ширем смислу, са покрајинским називима) – попут *Шваб-а/о* или *жабар*. Угледао би, с друге стране, лему *Јенки*, предочену међутим без референце на правила о писању почетног слова, а са облицима ген. (*Јенкија*) и ном. мн. (*Јенкији*), вјероватно ради разрјешења несигурности при (не)биљежењу сугласника /j/. Угледао би и лему *баћушка*, али би опет закључио да је она предочена с другачијом сврхом – као изузетак од правила да се руско /ја/, /ју/ и /ѐ/ иза /ћ/ и /г/ преносе без јотовања, дакле са /ја/, /ју/ и /јо/ (уп. нпр. *Тјумењ*, *Тјуићев*). То би, штавише, закључио са сигурношћу, не само отуда што се с дате леме не реферише на правила о писању почетног слова, а реферише на тачку 250в (у поглављу о транскрипцији), него и отуда што је дата лема наведена малим словом, дакле супротно правилу које би требало да илуструје.¹

Приказано непоклапање у кодификованој норми српског језика, испољено између рјечника и Правописа, па и између појединих дијелова Правописа, довољан је разлог – сматрамо – да се питање стандардног писања колоквијалних и(ли) експресивних етнонима поново размотри. Али и да таквог непоклапања нема, тј. да су у све цитиране публикације наведени етноними уписани великим словом, поновно би разматрање правила било нужно због већ изнијете тврдње да „изгледа нелогично” што се према ПСЈ 2010 називи „који означавају верску, расну и антрополошку припадност” пишу малим словом (*муслиман*; *црнац*; *неандерџалац*), док се великим словом у исти мах пише низ „фреквентних колоквијалних” етничких ознака и ознака регионалне припадности, чак и „име сваке животиње”, укључујући оно које „зна само њен власник” (БРЕОРИЋ В. 2015: 97).

Прије него што кренемо у расправу, прво ћемо – полазећи од чињенице да су традиција, системност и сврсисходност кључна мјерила сваке, па и српске правописне кодификације (в. нпр. Милановић 2019) – у другом поглављу рада, установити како се код нас развило стандардно писање етнонима уопште и да ли се у тако добијен поредак правилâ уклапа недавно кодификовано писање одговарајућих колоквијалних и(ли) експресивних јединица. Потом ћемо – полазећи од становишта да је при предстојећој редакцији Правописа Матице српске нужна елиминација не само „грешака, превида, [...] компликованих формулација” него и „системских неусаглашености”, али и од становишта да таквој елиминацији мора претходити „теоријски засновано преиспитивање” (Пижурица 2022: 10, 11) – у трећем и четвртном поглављу рада, углавном помоћу грађе исписане из рјечника „жаргона”, која је и најбогатија, природу колоквијалних и(ли) експресивних етнонима упоредити с природом аналогних јединица на међи ономастичког и лексичког фонда, у првом реду надимака и фигуративних хоронима, и установити колико је ту ортографско поклапање, а колико би требало да буде. У петом поглављу одговоримо на питања која се намећу у свим сличним приликама: какав је у датом случају узус и има ли сврхе стандардизовати писање

¹ Именицу *баћушка*, додуше, одликују и (права) апелативна значења – 1. ‘пријатељу, драги’ (у присном обраћању); 2. ‘отац’; 3. ‘свештеник’ (РСР) – која су штавише примарна, али на њих аутори Правописа сигурно нису мислили, као што не мисле ни корисници, будући да се дата именица у наведеним значењима код нас (углавном) не употребљава, што потврђују и референтни описни рјечници, одн. њихова грађа.

нечега што, попут „жаргонских” етнонима, по природи одступа од стандарда. Напоследатку ћемо, у закључку, како је и уобичајено, изнијети сопствене ставове и, што је за овакав примијењенолингвистички чланак најважније, предлоге за предметни дио текста у предстојећем издању Правописа Матице српске.

2. Етноними као предмет правописа српског језика. Попут развоја мноштва других ортографских појединости, периодизацију историје српског правописа вјерно опримјерује и развој норме почетног слова у писању етнонима и њихових творбених деривата. До краја XIX в. та је норма, наиме, била колебљива и „више ствар узуса, а мање кодификације” (Брборић В. 2013: 173)², па је велико слово у писању етнонима само имплицитно нормирано и у правопису Е. Јовановића (1836: 3): *Сербљи*, и у правопису Д. Тирола (1852: 3): *Србинъ*, док је почетно слово у писању одговарајућих односних придјева, такође само имплицитно, нормирано и као мало, у правопису Е. Јовановића (1836: 3): *сербска*, и као велико, у правописима Ј. Поповића (1843: 139) и Д. Тирола (1852: 3): *Србскій*, одн. *Срѣски*, како је писао Вук (в. нпр. КАРАЦИЋ 1860: 1)³. Прву експлицитну норму, и то потпуно подударну савременој, налазимо у правопису Ј. Стејића (1852: 14–15), одн. Друштва српске словесности – према којем се „великимъ писменима” пишу „сва имена сопствена”, укључујући имена „народа” (па и називе њихових припадника): „*Срби, Руси, Турци, Гркъ, Енѣлезъ*”, док се „сва прилагателна, одъ овы [...] имена произведена, пишу [...] малымъ писменима, на пр. *американскій редъ, србскій ѿговоръ*”.

Након коначног тријумфа Вукове реформе, од 1868, у тзв. периоду консолидације правописа вуковског српског језика (Брборић В. 2008: 44, 46), консолидовала се и Стејићева норма у графици етнонима и одговарајућих односних придјева: најприје имплицитно, у правопису С. Чутурила (1884: 3), а потом и експлицитно, у правопису С. Новаковића (1894: 387), гдје је додатно појашњена нормом да се великим словом пишу и „збирна народна имена, као: *Словенсѣво, Срѣсѣво, Србадија*, итд.”. Приручници који су услједили у наредне неколике деценије донијели су по једну новину: правопис М. Петровића (1914: 35) експлицитну норму да се великим словом пишу и „називи по пореклу из какве покрајине: *Сремац, Херцѣговац, Црноѿорац*”, а правопис Д. Боранића (1921: 192), додуше само у приложеном рјечнику, правило о писању етнотонимских „антонима”, одн. негираних етнонима.⁴

Упоредивог значаја био је допринос приручника објављених у тзв. Белићевом периоду. Да се у писању „апстрактних именица које значе народ [тачније, укупност његових обиљежја или одговарајућу свијест]: *словенсѣво*,

² Уп.: „Све до пред крај XIX века српски правопис је био ствар узуса, а не кодификације” (Ивић 1998: 11).

³ Уп.: „Поред *Бока, Дубровник* итд., затим *Ришњанин, Перашићанин* и сл., Вук генерално пише велико почетно слово код свих придјева изведених од географских имена [и етнонима] наставком *-ски*, као: *Койторске, Грчкоја* [...]. Не знамо када се одустало од ове праксе [...] (да наши правопис прописује [...] искључиво *койторски, грчки*, дакле, по старом правилу диференцирања хомофона – према *Грчка* и сл.)” (Симић – Остојић 1998: 72).

⁴ „*Ne sa vlastitim imenima u poknjiškim složenicama piše se velikim slovom; na pr. Neslaveni prema Slaveni, Nehrvat prema Hrvat*”. Правило је супротно савременом, први пут донијетом у ПМСХ, тј. његовом рјечнику: *неславен/несловен, неславенски/несловенски, нехрвај, нехрвајски*; нема *несрбин, несрпски*.

срѣсѣво” употребљава мало почетно слово, наложило је *Правойисно уѣуѣсѣво* (Комисија 1929: 7),⁵ док је у трећем и четвртном издању приручника самог А. Белића нормирано, али само кроз приложени рјечник и имплицитно, писање имена група народа (дефинисаних упореднолингвистички) и њима одговарајућих предачких заједница: „*сѣтарословенски*, од *Сѣтари Словени*” (Белић 1934), „*јужнословенски*, од *Јужни Словени*” (Белић 1950).

По једну новину у ортографији етнонима доносе, али опет само кроз приложени рјечник и имплицитно, и Правопис двију Матица (ПМСХ) и Правопис Матице српске (ПСЈ 1993). Први приручник различитим почетним словом разлучује писање етнонима и њихових фигуративних употреба (§ 1), док други нормира писано разликовање вишечланих етнонима чији одредбени чланови са истовјетним управним дају и „хипоним” и „кохипоним” управног члана употријебљеног самостално (§ 2).

(1) *Самариѣанац/Самариѣанин* ‘човек из Самарије’ : *самариѣанац/самариѣанин* ‘милосрдан човек’; *Бизанѣиѣанац/Бизанѣиѣанин* ‘становник Бизанта/Византа’ : *бизанѣиѣанац/бизанѣиѣанин* ‘сплеткар и сл.’; *Цинѣар(ин)* ‘припадник цинцарске народности’ : *цинѣар(ин)* ‘шкртац и сл.’; *Циѣанин* ‘припадник циганске народности’ : *циѣанин* ‘у преносном смислу’ (ПМСХ).

(2) *Лужички Срби* : *Галиѣољски Срби* ‘као етногр. скупина’ и *ѣалиѣољски Срби* ‘описно’ (ПСЈ 1995).

Норма у писању етнонима најразрађенијом је постала с редакцијом Правописа Матице српске (ПСЈ 2010). Из приложеног рјечника (тј. од лема које кориснику треба да служе и непосредно и посредно, тј. као образац) правила су пресељена камо им је и мјесто – у основни текст, и то кроз исказе који могу служити као општи, дакле као права експлицитна норма. При томе су се, међутим, поткрале и извјесне неспретне формулације (§ 3), а мјестимично чак и противрјечности (§ 4).

(3) Великим словом пишу се и *Словенсѣво*, *Срѣсѣво* и сл. када имају збирно значење (нпр. Опет је страдало *Срѣсѣво*), али – Верују у његово *срѣсѣво* и *словенсѣво* (као својство, став и сл.) (ПСЈ 2010: 59, Напомена 1).

(4) Схватају се као атрубути *сѣтари* и *древни*, те пишу малим словом у примерима *сѣтари Римљани*, *древни Гоѣи* и сл. (ПСЈ 2010: 59, Напомена 2); Великим словом пишу се имена народа [...], етничких група, националних мањина и сл.: [...] *Словени*, *Јужни Словени*, *Сѣтари Словени* (ПСЈ 2010: 59, тачка 486).⁶

Запажамо да у етнонимији, као ни у српском језику уопште, „od pobjede Vukove reforme” начелно „nije bilo nikakvih pravopisnih preokreta”, а да су „izvesna menjanja pravila imala karakter dorade [и] razrade” (Pešikan 1995: 79). Стога се може констатовати да је српској ортографији правило о писању колоквијалних и(ли) експресивних етнонима очекивано додато пошто се схватило

⁵ Супротно не само савременој него и старијој, Новаковићевој норми, на исти се начин на истом мјесту нормира писање одговарајућих збирних именица: *словенсѣво*, *срѣсѣво*, *србаѣиѣа* (‘сви Словени, одн. Срби’).

⁶ Ако нам је дозвољено да се изјаснимо, рећи ћемо да је боље прво рјешење, нарочито у случају народа који с више или мање права истичу сопствени историјски континуитет: *сѣтари Јевреји*, *сѣтари Грци*.

да недостаје, и то баш недавно, након деценија интензивног занимања које су приносили рјечничке грађе, професионални истраживачи и шира јавност одњеговали спрам неформалних урбаних варијетета (супстандардног, разговорног стила, омладинског жаргона или *сленга* и разних дјелимично тајних кодова или *арџа*), збирно најчешће називаних (нетерминолошки или, мање строго гледано, терминолошки незадовољавајуће) *жаргоном* (ИВАНОВИЋ 2023б).

Додавши правило о којем је ријеч и тако „дорадивши” и „разрадивши” етнонимијску ортографију, Правопис Матице српске на говорном простору вуковског, српског језичког стандарда, мора се нагласити, ипак није био први; претходио му је, изгледа, Правопис Матице хрватске:

Velikim početnim slovom pišu se [...] kolokvijalna (razgovorna) imena, nerijetko i pogrdna, kojima se nazivaju narodi i pripadnici naroda, stanovnici naseljenih mjesta, regija, otoka i sl.: *Digić* [‘Италијан’], *Švabo*, *Janez*, *Bosančeros*, *Dalmoš*, *Vlaj* ‘stanovnik dalmatinskoga zaleđa’, *Fijuman* [‘Ријечанин’], *Bodul* ‘stanovnik otoka Krka’ (РМН: 122).

Као и у Правопис Матице хрватске, дотично је правило у Правопис Матице српске унијето без образложења, у сагласју са свјесном и намјерном одлуком редактора да текст Правила у односу на ПСЈ 1993 генерално растереће излагања која имају „дискусиони карактер” (ПСЈ 2010: 7).⁷ Отуда ћемо у расправу која слиједи кренути од јединог образложења које се може сусрести у литератури, а то би била имплицитна тврдња да су стилски, а обично и прагматички маркирани етноними у односу на стандардне оно што су надимци у односу на званична имена:

„Takva, neslužbena imena naroda ili stanovnika, kao i nadimci uz osobna imena, [...] pišu se velikim početnim slovom” (BLAGUS-BARTOLEC 2015: 33).

3. ПРИРОДА „ЖАРГОНСКИХ” ЕТНОНИМА. Приличи ли „жаргонским” етнонимима аналогија с надимцима не може се установити док се не предоче подаци о природи таквих етнонима. Зато ћемо у наставку те податке предочити, али у скраћеном виду у односу на рад који им је био посвећен у цијелости (ИВАНОВИЋ 2023б), а и с другачије распоређеним илустративним материјалом – с обзиром на опадајућу оправданост великог почетног слова.

Тако гледано, недоумице нема, или је она мање изражена, код примјера који су добијени генерализацијом, одн. трансонимизацијом личних имена (§ 5) и покрајинских назива (§ 6), као и код примјера који су механизмом метафоре добијени од стандардних етнонима другачије референције (§ 7). Ту би сходно нашој правописној традицији почетно слово требало бити велико.

(5) *Јанез* ‘Словенац’ (РЖА; RŽI; RŽG), *Зуза* ‘Словакиња’ (РЖА; RŽI), *Пициша* ‘Мађар’ (RŽI).

⁷ Иако, наиме, није било мало оних који држе да образложења правопису дају „душу, смисао и уверљивост” (Брборић Б. 1998: 27), преовладао је утисак да ПСЈ 1993 „има убеђивачко-објашњавајућих садржаја више него што је нужно”, због чега су приређивачи ПСЈ 2010 „настојали да такав утисак ублаже” (Пижурица 2022: 12).

(6) *Шваб-а/о* ‘Нијемац’ (РЖА; RŽI; RŽG; исх. ‘човјек из Швапске, одн. с југозапада Њемачке’), *Јенки* ‘Американац’ (RŽG; исх. ‘човјек са сјевероистока САД, посебно из Нове Енглеске’).

(7) *Индијанка* ‘Ромкиња’ (РЖА), *Чечен* ‘Албанац’ (RŽG).

Исто важи за бројније примјере који су од стандардних, али и нестандартних етнонима исте референције добијени разним механизмима прераде – претањем или *мејтањезом* слогова (§ 8), скраћивањем спреда или *аферезом* (§ 9), те скраћивањем страга или *ајокојом* (§ 10), каткад с хипокористичком допуном тако добијеног завршетка (§ 11), као и за још бројније примјере који су од основе стандардних етнонима или њихових страних варијаната изведени разним жаргонским формантима хиспанског, латинског, мађарског, њемачког и ромског поријекла: *-ос* (§ 12), *-ус* (§ 13), *-ош* (§ 14), *-анер* (§ 15), *-иш*ка (§ 16).

(8) *Пџарџи* ‘Албанац’ (RŽI; RŽG), *Пџаркаџи* ‘Албанка’, *Ганџи* ‘Ром’, *Ганкаџи* ‘Ромкиња’ (RŽG).

(9) *Пџарка* ‘Албанка’ (RŽG), *Ганка* ‘Ромкиња’ (РЖА; RŽG), *Горац* ‘Црногорац’ (RŽG).

(10) *Боса* ‘Босанка’ (РЖА; RŽG), *Амер* ‘Американац’ (РЖА; RŽI; RŽG).

(11) *Руја* ‘Рус’, *Јеџа* ‘Јеврејин’, *Шиџа* ‘Албанац’ (РЖА; RŽI; RŽG), *Шића* ‘Албанац’ (RŽG).

(12) *Цијос* ‘Ром’ (РЖА), *Шиијос* ‘Албанац’ (РЖА; RŽI; RŽG), *Грекос* ‘Трк’, *Балкањерос* ‘Балканац’ (BUGARSKI 2021), *Босанчерос* ‘Босанац’ (РЖА; RŽI; RŽG), *Јујос* ‘Југословен’ (РЖА; RŽG), *Србос* ‘Србин’ (RŽI), *Монџенејрос* ‘Црногорац’, *Мехос* ‘Мексиканац’ (RŽG).

(13) *Шиијус* ‘Албанац’ (РЖА).

(14) *Цијош* ‘Ром’ (РЖА; RŽI), *Далмош* ‘Далматинац’ (РЖА; RŽI; RŽG).

(15) *Србијанер* ‘Србијанац’, *Војвођанер* ‘Војвођанин’ (BUGARSKI 2021).

(16) *Шиијаришџка* ‘Албанац’ (RŽI).

Исто, опет, важи за примјере прераде што се изузетно врши у правцу изведеница и сложеница које треба да подсећају на лична имена или надимке и презимена (§ 17), као и за примјере прераде механизмима које смо назвали *дејаронимизацијом*, *хомонимизацијом* и *йолисемизацијом*, у правцу паронима (§ 18), одн. хомонима (§§ 19–20), одн. језичке јединице чије значење одговара нашем, колективном доживљају дотичног народа, одн. његовог ономастичког узуса (§ 21) или изгледа, занимања и цивилизацијског нивоа (§ 22).

(17) *Ромослав* ‘Ром’, *Руловац* ‘Рус’ (РЖА).

(18) *Бујараш* ‘Бугарин’ (RŽG; исх. ‘небугарин привржен бугарству; сљедбеник пробугарске политике’), *Мађарон* ‘Мађар’ (RŽI; исх. ‘сљедбеник промађарске политике; члан или присталица одговарајућих партија у Хабзбуршкој монархији’).

(19) *Ромбоиц* ‘Ром’, *Албајрос* ‘Албанац’ (РЖА).

(20) *Ганџија* ‘Ром’ (RŽI; RŽG; према *Ганџи* (§ 8) и(ли) *Ганфер* (§ 35), а још вјероватније према *џанџање* ‘беспосличарење, љенчарење’ (РЖА)), *чамац* ‘црнац’ (РЖА; RŽI; RŽG; према *чамуџа* и(ли) *чамуџа* (§ 25)), *џари* ‘1. Ром. 2. црнац’ (РЖА; према *џарави* (§ 26)), *уљеџа* ‘1. црнац. 2. Ром’ (РЖА; RŽI; RŽG; према *уљени* (§ 25)), *уја/ујо, ујак/ујка, ујкан* ‘Хрват’ (РЖА; RŽI; RŽG; према *уџаџа* (§ 33)).

(21) *Хрвоје* ‘Хрват’ (RŽG; настало од стандарног етнонима помоћу жаргонског суфикса -*оје*, али тако да се поклопи са стереотипним хрватским личним именом).

(22) *Џиџулиџу* ‘Ром’ (РЖА; према ономотопеји којом се подражава рђаво свирање на виолини), *Ганац* ‘Ром’ (РЖА; RŽI; настало према *Ганџи* (§ 8), одн. *Џиџан(ин)*, али и метафором, од назива за житеље афричке државе Гане).

Недоумице с друге стране изазивају, или би их макар могли изазвати, примјери добијени значењским помацима или творбом од (апелативне) лексике којом се – на основу нашег, колективног доживљаја припадника осталих народа – означавају обиљежја њихове животне средине (§ 23), личног изгледа, одн. расе (§§ 24–26), хигијенских навика (§ 27) и навика у одијевању (§ 28), понашања, одн. манира и уопште цивилизацијског нивоа (§ 29), те навика у исхрани (§ 30), потом истакнутих политичких и идеолошких обиљежја (§ 31) и занимања (§ 32). Из раздобља грађанског рата у Хрватској (1991–1995) потичу називи слични претходнима, а различити по томе што је значењском помаку, умјесто назива професије, подлегао неформални и експресивни назив припадника одговарајуће војне јединице (§ 33).

(23) *локвар* ‘Американац’ (РЖА), *банана, бамбус* ‘припадник негроидне расе; Афроамериканац’ (RŽG).

(24) *жуџара* ‘припадница монголоидне расе; Кинескиња’ (РЖА), *жуџи, жућ-а/о, жуџаћ* ‘припадник монголоидне расе; Кинез’ (РЖА; RŽI; RŽG), синонимно је и *косооки* (RŽG), *коси* (RŽI).

(25) *црњ-а/о, црнуџа* ‘припадник негроидне расе; Афроамериканац’ (РЖА; RŽI; RŽG), синонимно је и *чамуџа, чамуџа* (РЖА; RŽI; RŽG; уп. *чаман, чамоџан, чамоџињски* ‘досадан, тежак, мучан’ и *црначки* ‘тежак, мучан и слабо плаћен (о послу)’, али и полисемију именице *чама* у RŽG: ‘1. досада. 2. црнац’), *уљени* (РЖА), *џариџи, димничар/димњичар, ималинац, џмиџа* (РЖА; RŽG), *чоколада* (RŽI; RŽG).

(26) *џарави* ‘Ром’, *џарава, џаравуџа* ‘Ромкиња’ (RŽG), *ћумуран* ‘Ром’ (РЖА).

(27) *џиџрокс* ‘Ром’ (BUGARSKI 2021).

(28) *ваџерџолисџа* ‘Албанац’ (РЖА; RŽI; RŽG; по кечету), *џурбанџија* ‘Индус’ (RŽG).

(29) *мићован, џовалеја* ‘Ром’ (РЖА; према *мића, џован* ‘простак; глупан’).

(30) *сланинар* ‘Војвођанин’ (РЖА), *џабар* ‘Италијан’ (РЖА; RŽI; RŽG).

(31) *несврџани* ‘Африканац; Арапин’ (РЖА).

(32) *калофонац, калафонац, калафанац* ‘Ром’ (РЖА; RŽI; RŽG; према разним варијантама назива за колофон(ијум) (РСА), прерађену смолу неких борових врста којом се подмазују струне виолинског гудала (EHLZ)), *калаџисани* ‘Ром’ (RŽI; према називу за поступак превлачења калајем који су ради заштите

металног посуђа од корозије у својој занатској дјелатности примјењивали Роми котлокрпи (РСА)), *карџонац* ‘Ром’ (BUGARSKI 2021), *чокалија* ‘Македонац’ (RŽI; исх. ‘крчмар, гостионичар’), *семенкар* ‘Македонац’ (RŽG), *каубој* ‘Американац’ (RŽG).

(33) *усџаца* ‘Хрват’ (РЖА), *книнца* ‘Србин Крајишник’ (RŽG).

За разлику од назива насталих сливањем стандардних етнонима с њиховим одредбама, који би се свакако писали великим словом (§ 34), још се веће недоумице јављају код назива насталих сливањем стандардних, супстандардних и нестандартних етнонима с лексемама које означавају или само асоцирају хетеростереотипе горепоменутих врста (§§ 35–36).

(34) *Србојорац* ‘Црногорац који живи у Србији’, *Беојорац* ‘Црногорац који живи у Београду’ (RŽG).

(35) *Ганфер* ‘Ром’ (РЖА; RŽI; RŽG; према *Ганци* (§ 8) и *џуланфер* ‘беспосличар, скитница, гољо’), *Америкењац* ‘Американац’ (RŽG; према *кењац* ‘1. незналица, неспособњак. 2. бескарактерна особа, слабић’).

(36) *крваџ* ‘Хрват’ (RŽG), *џараџан* (РЖА; RŽI; RŽG; према *џарави* (§ 26) и *Ганци* (§ 8)), *џкрџланђанин* ‘Шкот, одн. „Шкотланђанин”’ (РЖА; RŽG).

На крају, супротно примјерима на почетку овог поглавља, мало је слово исходишно у случају етнонима насталих тзв. помаком на основу инференцијалне семе (Ивановић 2023а: 94), од конфесионалних и(ли) професионалних (§ 37) и уопште социјалних назива (§ 38) које одликује и више или мање изражено значење човјека из те и те регије, одн. тог и тог града.

(37) *балија* ‘Бошњак’ (RŽI; RŽG; исх. ‘(у Босни) сељак муслиман’ (РСА)).

(38) *џурџер* ‘Хрват’ (RŽI; RŽG; исх. ‘грађанин (средњовјековог Загреба)’ (НЈР), одн. ‘Загрепчанин’ (RŽS)).

4. ПОРЕЂЕЊЕ СА СЛИЧНИМ КАТЕГОРИЈАМА. Представљена типологија наводи на закључак да су прави, најчешће лични надимци и „надимци” народа и регионалних заједница семантички, тачније с обзиром на мотивацију, заиста веома слични. Обоји у најужем смислу, наиме, „пружају обавештење, нуде свој садржај, значе” (Павловић 2002: 53), и то тако што у односу на мноштво осталих носиоцевих особина истичу само једну, обично негативну, изабрану дакле „из злонамерних побуда, да се неко исмеје или повреди” (Грковић 2002: 522).

Прагматички се, с обзиром на функционисање, лични надимци и „надимци” народа и регионалних заједница, међутим, битно разликују. Други могу трајати и генерацијама, што посебно доказују примјери задржани из народског регистра (као етноним *Шваб-а/о*) и неформалних регистра књижевног језика (као етноними *Јенки* и *баћушка*),⁸ док први трају релативно

⁸ Помоћу „историјских новина” дигитализованих у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” (ДИН) да се установи да се последња два етнонима, нпр., у периодичној штампи јављају најкасније у трећој четвртини XIX в.: „[...] а међутим ће баћушка с једне стране у Галицију и Угарску, а с друге преко Прута [у Молдавију и Влашку]” (*Застава*, 2/22, 15. 3. 1867: 4); „Нисмо ми у Америци, где мали јенки у дванаестој години ступа у трговину, пати

кратко, утолико што у градовима живе само „док живи носилац”, док на селу „често прерастају у породични надимак, који се наслеђује”, али „ако се носилац пресели [...], у новој средини породични надимак нестаје”. Према томе, лични се надимци, као и породични, „памте само у средини у којој су настали” (ГРКОВИЋ 2002: 523–524). Они су, другим ријечима, ствар ужих колектива, чешће група које називамо примарним него група које називамо секундарним (в. нпр. LESLIE – SKIPPER 1990: 275; СУПЕРАНСКАЈА 2003/04: 485), због чега иста особа може бити носилац више различитих надимака, али обично тако што се у свакој групи употребљава само онај који је ту и настао, одн. тако што се надимци замјењују, па и нестају како особа прелази с једног прага животног циклуса на други (в. нпр. STARKS et al. 2012: 136; РОДИНА 2018: 120). Народи и регионалне заједнице, с друге стране, у једној те истој, веома широкој друштвеној групи – а то је у првом реду омладина, у овом случају српска, а у најмању руку београдска – могу понијети и у исти мах носити, како смо видјели, и по неколике десетине „надимака”. То, уосталом, одговара чињеници да су неформалним урбаним варијететима – у случају одређених, с обзиром на припадајући свјетоназор врло истакнутих појмова – својствени управо необично дуги синонимски низови, који се развијају било у тежњи коришћењу што експресивније лексике, било из потребе да се информација одржи тајном (в. нпр. GRABIAS 2019: 127, а за неке примјере из пољског студентског сленга-жаргона и робијашког аргоа – 132, 147, 197, одн. 149).

Поређење „надимака” народâ и регионалних заједница са описним називима држава и области такође не би било прикладно, али стога што је друга категорија својствена вишим језичким регистрима, па и стога што је мотивисана како негативним тако и, штавише доста чешће, позитивним обиљежјима именоване географске јединице, одн. њој одговарајућег друштва. Па ипак, и поред мањкавости аналогije, скрећемо пажњу на чињеницу да се описни називи држава и области – за разлику од званичних, правно формулисаних имена, која се пишу свим великим словима (§ 39) – пишу једним, првим великим словом ако су „устаљени [...] из стилистичких разлога” (§ 40), а свим малим словима (често уз наводнике) ако су „неустаљени, слободни”, неријетко негативно конотирани, па и „иронични” (§ 41).

(39) *Уједињено Краљевство Велике Британије и Сјеверне Ирске*, краће *Уједињено Краљевство*; *Сједињене Америчке Државе*, краће *Сједињене Државе*; *Аутономна Покрајина Косово и Метохија* (ПСЈ 1993: 52–53; ПСЈ 2010: 60).

(40) *Земља излазеће сунца* ‘Јапан’, *Земља хиљаду језера* ‘Финска’ (ПСЈ 1993: 53–54; ПСЈ 2010: 63).

(41) *крилати лав* ‘Венеција, одн. Млетачка република’, *болесник на Босфору* ‘Турско царство (у опадању)’ (ПСЈ 1993: 54; ПСЈ 2010: 63); уп. *црвени змај* ‘Кина’, *смарагдно острво* ‘Ирска’, *жигилица Европе* ‘Украјина’, *колијевка цивилизације* ‘Египат’, *тробница империја* ‘Авганистан’, *домовина лепо коцкица* ‘Данска’, *домовина фудбала* ‘Бразил’.⁹

свиње, продаје, купује, иде по пазарима, и тако се радним животом измиче из покорности” (*Застава*, 9/21, 17. 2. 1874: 2).

⁹ Примјери су преводни еквиваленти називâ пописаних у лексикону *Slovenska imena držav* (KLADNIK – PERKO 2013), али су и у овој форми, у грађи српског језика, потврђени преугом на интернету.

Колико на овакво писање стварно утиче устаљеност наведених назива, а колико чињеница да се они међусобно разликују (и) утолико што првонаведени представљају антономазијске перифразе засноване на синегдохи (§ 40), а другонаведени антономазијске перифразе у чијем су темељу метафора и метонимија, често испреплетене на различите начине (§ 41) – питање је које за сада ваља оставити по страни.¹⁰ Довољно је, дакле, запазити да се у датом случају ортографски разлучују прво, званично име, друго име, својствено одређеним, овај пут вишим језичким регистрима, и имена, одн. називи који више описују, карактеризују него што именују. Мора се, међутим, запазити и да могућност оваквог разликовања правопису пружа чињеница да је ријеч о вишечланим именима, одн. називима, што стандардни и „жаргонски” етноними нису.

Мада се то вјероватно не очекује, „жаргонски” етноними – не само из семантичког него и из прагматичког аспекта – понајвише подсјећају на секундарна имена животиња. Аналогија ни ту, разумије се, није потпуна јер су код животиња и примарна имена по правилу мотивисана, описна и стога категоријално блиска апелативима. Секундарна су апелативном фонду ипак ближа јер се могу смјењивати, баш као и „жаргонски” етноними, у процесу који је у поеми *Овце* М. Бећковић (1976: 83) илустровао повеликим бројем примјера¹¹ назвавши га, чак и термилошки умјесно, *йређијевањем*:

Сто имена сам једној мијењао,
надијевао и предидејао,
ако сломи рог – крњорога,
ако јој га осидејем – сечорога,
ако оде од вимена – удровима,
ако се оскубе – прескубна,
ако јој ко реп окине – кусорепа,
ако сломи ногу – слома,
ако понесе чактар – чактаруша,
а то може све једна доживјети!

За разлику од надимака, који се такође налазе на периферији ономастичког фонда, на граници са апелативним (в. нпр. Родина 2021: 33, 35), али тако што носиоца именују у одређеним, себи својственим контекстима, „предјевци” не функционишу као право друго, регистарски маркирано име. Они носиоца у ствари карактеризују – и то из разних аспеката, каткад и у исто вријеме – више него што именују, па им у писању мало почетно слово, примијењено и у Бећковићевим *Овцама*, одговара прије неголи велико.

5. КАКАВ ЈЕ УЗУС И ТРЕБА ЛИ ГА СТАНДАРДИЗОВАТИ. До кодификације је писање „жаргонских” етнонима зацијело било неуједначено, каткад чак и међу корицама једне те исте публикације, нпр. рјечника одговарајуће лексике. Само се у Имамијевом рјечнику (RŽI) великим словом наводе, нпр., и лема

¹⁰ Да морамо да поставимо некакву хипотезу, ми бисмо устврдили да се другонаведени називи когнитивно доживљавају, поимају као фигуративнији. За значење термина *анџиономазија* и *йерифраза* в. нпр. Ковачевић 2015.

¹¹ За остале примјере в. Пижурица 1971, а за интерпретацију и Бећковићеве и Пижуричине грађе – Николић – Николић 2017.

баћушка и лема *жабар*, у Герзићевом (RŽG) тако је наведена једино лема *баћушка*, а у Андрићевом (РЖА) лема *жабар*, док се лема *баћушка* у првом дијелу (који јединице „жаргона” тумачи јединицама стандарда) наводи малим словом, а у другом дијелу – великим словом.

Да се велико слово у писању поменутих етнонима није уобичајило ни након кодификације, одн. да је графика о којој је ријеч остала разнолика, показују нам примјери употребе прикупљени с веб-сајта дневних новина *Политика* (П). У њима се, наиме, именица *баћушка* у етнонимском значењу само изузетно налази написана великим словом (§ 42). Остали су примјери, са упадљиво преовлађујућим малим словом, отприлике подједнако често без наводника (§ 43) и са наводницима (§ 44).

(42) Да је у Београду боравио заменик помоћника Сергеја Лаврова, не бих имао никакву дилему да у свом смушеном трилеру сменим недужног Мелију и уместо Американаца убацам Русе. И ту не бих стао, већ бих наставио са драматуршким прекретима, стављајући *Баћушке* на чело десанта против Диковића (Бранислав Ивановић, 13. 2. 2015).

(43) Поштовали су те и Амери и Руси, и НАТО и Варшавски пакт, и шефови ЦИА и КГБ-а, мада ниси крио да су ти *баћушке* драже (Александар Апасоловски, 3. 8. 2022). Пошто ће ово некима који не воле да иду у сиромашну Бугарску изазвати сумњу, а ја немам материјални доказ, ево једног из Русије: исто су урадиле и *баћушке*, што сам снимио у Москви августа 2013. (Драгослав Вишњић, 22. 8. 2015). Депутати Државне думе Руске Федерације ћутали су двадесет година и тако размазили Американце, али *баћушке* су ове недеље одлучиле да више не тетеше каубоје већ да им све саспу у лице (Ненад Радичевић, 28. 10. 2012).

(44) Русија је силовито почела други сет, повевши са 6:1, да би Србија пришла после првог тајм-аута на три поена заостатка, али се „*баћушке*” нису опуштале (Бета, 17. 9. 2011). Једног лепог дана схватићемо ипак у чему су то и Немци, па и Американци, а, богме сада и Путинове „*баћушке*” боље од нас: јер су спознали да ако њиховим државама буде укупно боље, макар за „мрвицу”, биће и свакоме од њих лично! (Миодраг Игњатовић, 13. 10. 2011). И поред грубе, погубљене игре, НАТО је једно време водио, али су „*баћушке*” преокренуле резултат (Драгутин Минић, 2. 7. 2012).

Код именице *Јенки* употребљене такође етнонимски у *Полицији* преовлађује, с друге стране, велико слово (§ 45), а у осталим су примјерима наводници, опет отприлике подједнако често, и одсутни (§ 46) и присутни (§ 47). Макар колико и ови увиди биће значајан увид да су наведени етноними у готово свим примјерима употребљени као стилска резерва стандардних, поменутих у самом контексту, и то готово увијек лијевом, углавном експлицитно (*Руси [...] баћушке*), евентуално имплицитно – посредством одговарајућег хоронима (*Русија [...] баћушке*), или неког од „кохипонима”, обично оног који је најближи по каквом истакнутом обиљежју, у датом случају по положају у међународним односима (*Американци*, одн. *Амери [...] баћушке*).

(45) Срби су са Американцима имали неколико спаринга током припрема у Београду. Тренинзи са највећим ривалом у групи сигурно су послужили, а по речима Митровића *Јенкији* су веома јак ривал (Дејан Стевовић, 20. 6. 2022). Директно је ове године на Кубу летело 38.476 Американаца, а то је десет хиљада

више него прошле. Уз то, *Јенкији* умеју да преваре своје власти: оду у трећу земљу, па одатле у комунизам (Зорана Шуваковић, 31. 5. 2015). Иран објективно располаже капацитетима који могу да нанесу озбиљне штете Американцима и њиховим савезницима по региону. Да [радикални режим] није послао поруку, многи *Јенкији* би се вратили кући у металним сандуцима (Бошко Јакшић, 15. 1. 2020). Нико се није надао да ће *Јенкији* двадесет година касније отићи кући из Авганистана [...]. „Опасно је бити непријатељ Америке, а још опасније њен пријатељ”, давно је упозорио Кисинџер (Дејан Новаковић, 6. 2. 2023).

(46) Одговарајући на критику [бразилске председнице, због ранијег става Вашингтона да је Латинска Америка његов посјед], Обама је казао да се свет у међувремену променио и да тема више нису *јенкији* и хладни рат (N. N., 15. 4. 2012).

(47) Американци су имали бољу електронику али је МИГ-29 био бољи у маневрима, због чега би „*јенкији*” у блиској борби губили са 5:1 (Марко Лакић, 20. 3. 2023). У наредном нападу Хауард је одбранио, да би у наставку поново леви бек Белгије распаљивао по лопти, али није био прецизан. Мало је недостајало да „*јенкији*” казне ове промашаје (Ђ. С., 2. 7. 2014).

Изузетно се овакви етними, такође разнолико написани, у *Полицији* не употребљавају као стилска резерва, него из углавном два разлога – да вербално прикрију референт на који се односе (§ 48), или да што вјерније пренесу други језички регистар, који се у датом (кон)тексту – супротно свим осталим овдје цитираним примјерима – третира као непримјерен (§ 49).

(48) Нама је остало само да му [Милу Ђукановићу] завидимо. Једино да они „*жабари*” не претурају по фиокама и траже оне тужбе у вези са шверцом (Томица Бабић, 14. 2. 2020).

(49) Рад, одговорност и морал су одавно речи које не постоје у речнику „СМС генерације”, која уместо „Ромеа и Јулије”, на интернету чита препричану верзију „о *Жабарима* из Вероне чији су родитељи били у супротстављеним екипама” (Сандра Гуцијан, 1. 5. 2014).

Да ли „жаргонски” етними – као иманентно нестандардне језичке јединице, које настају у отклону од стандарда и тако се употребљавају – уопште треба да буду предмет ортографске обраде, питање је на које је последице горе предочених увида једноставније одговорити. Док у неким, само наизглед сличним случајевима није, нити вјероватно може бити рашчишћено шта све спада у дјелокруг аутора правописа,¹² сада је, наиме, јасно да „жаргонски”

¹² И даље је, рецимо, споран статус маркиране употребе великог слова у „публикацијама које издаје Црква”, али и у „разноврсним ауторским текстовима у којима се исказују нарочит обзир и поштовање према Богу и цркви”, нпр. у „каталозима изложби посвећених религијским темама” (Јовановић 2022: 190). Током научног скупа *Актуелна ишћања српског правописа* (одржаног 23. 10. 2021. на Филолошком факултету Универзитета у Београду) могли су се, тако, чути и став А. Јањушевић-Оливери, као референта, да „[у]потребу великог слова у текстовима религијских садржаја може регулисати само правописна норма” и став А. Милановића и М. Спасојевић, као дискусаната, да „она [правописна норма] не може, нити треба да утиче на правила писања у текстовима и жанровима црквеног карактера” (Илић 2021: 117). Оба става могла су се ишчитати и из зборника који је објављен након тог скупа, прецизније из једног те истог рада, гдје у уводу стоји: „сматрамо да није добро да Црква има своја језичка правила и свој правопис независно од правописа којег се придржавају сви остали”, а у закључку, опет:

етноними – утолико што се употребљавају и у одређеним стандарднојезичким жанровима (мимо литерарних), и то готово увијек као стилска резерва, а не као образложени упад другог, контекстуално непримјереног регистра – треба да буду предмет ортографске обраде.

6. ЗАКЉУЧАК. Правило да се имена народâ и регионалних заједница, па и називи њихових припадника у српском језику пишу великим словом, а одговарајући односни придјеви малим представља очигледну конвенцију (в. нпр. КЛАЈН 1976: 68), јер да су се вуковци држали сваког слова Вукове реформе, а не њеног духа, код обје врсте ријечи почетно би слово сигурно било, као и у нпр. енглеском језику, велико (в. поглавље 2); мало би, с друге стране, можда било, као и у руском језику, да су се догађаји развијали потпуно супротно – да се Вукова реформа није примила, да је српска „словесност” остала у сфери доминантног руског утицаја и да је, слѣдствено томе, након 1885. г. прихватила тада кодификовану, Гротову норму у писању етнонимâ (в. нпр. Грищенко 2013: 147).

Већ самим тим наведено правило српске ортографије, да се имена народâ и регионалних заједница пишу великим словом, не би требало аутоматски пројектовати на стилски, а обично и прагматички маркиране етнонимијске јединице. А да га вјероватно не би требало пројектовати уопште, доказивали смо у овом раду.

Иако су и стандардни етноними јединице на међи ономастичког и лексичког фонда (Ивановић 2023а), речене су јединице лексици, наиме, ближе ако су прозирне мотивације (као *жабари* ‘Италијани’), а нарочито ако се реферишући на исти колектив (код нас првенствено Роме и Албанце) могу у већем броју наизмично употребљавати у истој друштвеној групи, а каткад и у читавој говорној заједници. По првом су обиљежју маркирани етноними у односу на личне надимке слични, а по другом различити. По обама су обиљежјима маркирани етноними пак слични описним називима држава и области и секундарним именима животиња, али се и од њих разликују утолико што су прве јединице својствене вишим језичким регистрима, док се друге дају носиоцима код којих су и примарна имена по правилу прозирне мотивације.

Будући да у графици описних назива држава и области Правопис Матице српске експлицитно нормира мало почетно слово ако је ријеч о неустаљеним јединицама, неријетко негативне конотације, а нарочито ако су та неустаљеност и(ли) та фигуративност обиљежене наводницима – системно би било једино рјешење које на исти начин, макар у форми препоруке, нормира писање мотивацијски прозирних „жаргонских” етнонима. И они се, наиме, мада својствени нижим језичким регистрима, у стандардном језику, одн. појединим журналистичким жанровима, употребљавају попут описних назива

„потреба за нормирањем графици појмова из области српске православне духовности и културе произилази из потребе за општом регулативом у употреби српског књижевног језика, а не из жеље за нормирањем самог богословског стила, у којем су већ створени посебни правописни узуси” (Јовановић 2022: 189, 199). Овакво разилажење, јасно је, није посљедица несмотрености аутора, него деликатности питања, на које ни ми немамо коначан одговор.

држава и области – као стилска резерва, углавном напореда са стандардно-језичким панданом, најчешће присутним у лијевој котексту.

Таква употреба – потврђена одговарајућом грађом из дневног листа *Полиџика* – нарочито ако је маркирана наводницима, што је врло често, искључује погрешно декодирање, а онда и дистинктивну функцију великог слова. Једино би у случају мање познатих маркираних етнонима велико слово било дистинктивно,¹³ али се такви примјери у стандардном језику не би ни јавили као стилска резерва. Јавили би се можда као образложени упад другог, контекстуално непримјереног регистра, али би онда свакако били написани великим словом, јер у нижим језичким регистрима такве јединице функционишу као регуларни етноними.

Пошто се у употреби каква карактерише стандарднојезичке жанрове маркирани етноними налазе напореда са стандардним, дистинктивно штавише постаје њихово мало почетно слово. Испоставља се, наиме, да у таквом котексту маркирани етноним граfiјски не треба опонирати заједничкој именици од које евентуално потиче (као *жабари* ‘Италијани’), него управо стандардном етнониму, с којим овај јесте „синониман” у денотативном смислу, али је битно другачијег значења с обзиром на стилске, а обично и прагматичке компоненте, одн. експресивност. Ако се пође од постулата да је у ортографији „funktionalno [...] ono što je distinktivno (u odnosu na značenje)”, а да је „konvencionalno [...] sve što je nedistinktivno” (KLAJN 1976: 62), неминовно се закључује да је у контекстима који спадају у дјелокруг аутора правописа и те како сврсисходно разликовати писање службених, званичних имена народа и регионалних заједница и њихових имена која то нису, него баш на против могу бити и увредљива. Будући да велика почетна слова, поготово ако је ријеч о вишечланим јединицама, увијек сугеришу службени карактер имена, једино је рјешење да се малим почетним словом код народа и регионалних заједница маркирају макар имена јасне, обично погрдне мотивације, нарочито уколико су употријебљена напореда са стандардним.

Ако смо у праву, онда се може закључити и да етнонимијска ортографија, која се успјешно дорађује и разрађује још од С. Новаковића, правилном о писању маркираних етнонима 2010. г. није иновирана на прикладан начин. Али и ако нисмо у праву, неспорно је да таква иновација није општеприхваћена, како показују и примјери прикупљени из дневног листа *Полиџика*. Узус се, другим ријечима, није уједначио ни након кодификације, па је несврсисходно одрјешитом нормом, каква је она из 2010, убудуће кодификовати само једно рјешење. Свако би се одступање, неријетко свјесно, у том случају морало третирати као грешка. Сврсисходније је стога ограничити се на говорни чин препоруке и снабдјети га аргументима, на основу којих ће корисник бити кадар да самостално одлучи како му ваља писати – у сагласју с препоруком или насупрот њој (в. ШМЕЛЕВ 2021: 14).

Чак и ако аутори предстојећег издања Правописа Матице српске одлуче да речену норму задрже, требало би да пажљивије приступе избору илустра-

¹³ Већ је указивано на чињеницу да је велико слово дистинктивно не само у паровима типа *ријека* : *Ријека*, који су ионако релативно ријетки, него и у свим мање познатим властитим именицама, код којих „veliko slovo pokazuje da je u pitanju ime, a ne neka njemu [читаоцу] nepoznata zajednička imenica” (KLAJN 1976: 70).

тивног материјала, јер у РСЈ 2010 њега, како показују примјери наведени у поглављу 3, не чине репрезентативни представници дате категорије. Чине га, баш напротив, примјери који би се ионако писали великим словом, стога што су настали прерадом стандардних етнонима (*Ера*, *Босанчерос*) и њихових страних еквивалената (*Монџејрињанин*) или генерализацијом личних имена (*Јанез*) и покрајинских назива (*Рац*). *Геџа* је пак настало од професионалног и уопште социјалног назива, а дјелимично и покрајинског, тзв. помаком на основу инференцијалне семе, а *Лала* је вјероватно шиболетноним (ИВАНОВИЋ 2023а: 96, 196), али као такве те јединице (више) нису мотивацијски прозирне. Само је *Пречанин* у мотивацијском погледу уистину прозирна јединица, али се она нипошто не би могла назвати колоквијалном (в. нпр. РМС; РСЈ). Неопходно је, закључимо, да се у предстојећем издању Правописа Матице српске наведе најмање један примјер типа *жабари* ‘Италијани’, па макар и – ако баш мора – великом словом: *Жабари*.

ИЗВОРИ

- Белић, А[лександар]. *Правойис срѣскохрвайскої књижевної језика*. Београд: Геца Кон, ³1934.
- Белић, А[лександар]. *Правойис срѣскохрвайскої књижевној језика* (ново допуњено и исправљено издање). Београд: Просвета, 1950.
- ДИН: *Преиѣраживе дѣйиѣализоване истѣоријске новине*, Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”. <<http://www.unilib.rs/istorijske-novine/pretraga>> 23.03.2023.
- Јоанновичъ, Евгениѣ. *Орѣѣграфіа сербска*. У Будиму: Писмени Кралѣв. Університета Пештанскогъ, 1836.
- КАРАШИЋ, Вук. „*Правиѣлстѣвуюциѣ совѣтъѣ Сербскіѣ*” за времена Кара-Ђорђејева или Оѣиманѣ ондашњиѣх великаша око власѣи. Беч: [ауторско издање], 1860.
- КОМИСИЈА [коју је именovalo Министарство просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца]. *Правѣлно уѣйѣствѣ*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1929.
- НОВАКОВИЋ, Стојан. Додатак: Реченични знаци – Главна правила о правопису. *Срѣска ѣрамаѣшка*. Београд: Државна штампарія, 1894, 355–405.
- П: *Полиѣтика*, Београд: ДОО „Политика”. <<https://www.politika.rs/scs/pretraga>> 23.03.2023.
- ПЕТРОВИЋ, Милан. *Срѣски ѣравоѣис за средње школе*. Нови Сад: Штампарија Учителъ. Деон. Друштва „Натошевић”, 1914.
- ПМСХ: *Правѣлис срѣскохрвайскої књижевној језика*. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1960.
- ПОПОВИЋЪ, Јованъ. О Правописаню. *Србска Граммаѣйка или Писменица*. У Новомъ Саду: Писмени Катариѣ Јанковића Удове, 1843, 138–158.
- ПСЈ 1993: *Правѣлис срѣскої језика* (прир. Митар Пешикан и др.). Нови Сад: Матица српска, 1993.
- ПСЈ 2010: *Правѣлис срѣскої језика* (ред. Мато Пижурица и др.). Нови Сад: Матица српска, 2010.
- РЖА: Драгослав Андрић. *Двосмерни речник срѣскої жарѣона (и жарѣону сродних речи и израза)*. Београд: Zepter Book World, ²2005.
- СТЕИЋЪ, Јованъ. *Србскіѣ ѣравоѣисъ*. [Београд]: Друштво Србске Словесности, [1852].
- ТИРОЛЬ, Димитрій. *Правѣлисъ Србскоѣ езыка за уѣйѣтребленіѣ учеѣе се Србске младежи*. У Темѣшвару: словима Байхелове типографиѣ, 1852.
- ЧУТУРИЛО, Стево. *Срѣски ѣравоѣис за школску уѣйѣребу*. Панчево: Књижара браће Јовановића, 1884.

*

- BORANIĆ, D[ragutin]. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Kr. hrv.-slav. zemaljska vlada, 1921.
- BUGARSKI, Ranko. *Gramatika srpskog žargona*. Novi Sad: Akademski knjiga, 2021.

KLADNIK, Drago, Drago PERKO. *Slovenska imena držav*. Ljubljana: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 2013.

PMH: Lada Badurina i dr. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska, ²2008.

RŽG: Borivoj Gerzić. *Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza)*. Beograd: SA, 2012.

RŽI: Petrit Imami. *Beogradski frajerski rečnik*. Beograd: NNK International, ³2007.

RŽS: Tomislav Sabljak. *Rječnik hrvatskoga žargona*. Zagreb: Profil, ³2013.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

БРБОРИЋ, Бранислав. Улога Митра Пешикана у правописној и општој нормативистици српској. Радојко Гачевић (прир.). *К новој њисмености*. Београд: Научна књига, 1998, 26–29.

БРБОРИЋ, Вељко. Српски правопис у двадесетом веку. *Зборник МС за славистику* 73 (2008): 43–55.

БРБОРИЋ, Вељко. Српски правопис на прелазу из XIX у XX век у светлу данашњих решења. *Научни сасијанак слависти* у *Вукове дане* 42/1 (2013): 173–185.

БРБОРИЋ, Вељко. Неке дилеме око писања великог и малог слова. *Научни сасијанак слависти* у *Вукове дане* 44/3 (2015): 91–101.

Грищенко, А. И. Русские этнонимы и смежные с ними лексические категории в толковых словарях. *Вопросы ономастики* 15 (2013): 146–163.

ГРКОВИЋ, Милица. Антропонимија III: Остали типови назива. Ewa Rzetelska-Feleszko, Aleksandra Cieślukowa (red.). *Słowiańska onomastyka – encyklopedia*, I. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2002, 522–526.

ИВАНОВИЋ, Милан. *Еџноними у српском језику и србистици: Значење, џворба и рјечничка обраба*. Докторска дисертација израђена под надзором Рајне Драгићевић и одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду, 2023а.

ИВАНОВИЋ, Милан. Гдје се и кад „ирваси” могу назвати „стоком с истока”: Имена народа и регионалних група у неформалним урбаним варијететима српског језика. *Зборник МС за славистику* 103 (2023б): у штампи.

ИВИЋ, Павле. Из прошлости српског правописа. Радојко Гачевић (прир.). *К новој њисмености*. Београд: Научна књига, 1998, 11–15.

ИЛИЋ, Валентина. Научни скуп „Актуелна питања српског правописа”. *Нац језик* 52/2 (2021): 111–120.

ЈОВАНОВИЋ, Владан. Писање религијских појмова из угла српске правописне норме. Вељко Брборић, Исидора Бјелаковић (прир.). *Нови џрилози српском џравопису*, II. Нови Сад: Матица српска – Београд: Одбор за стандардизацију српског језика, 2022, 189–201.

КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Сџилисџика и џрамаџика сџилских фџиџура*. Београд: Јасен, ⁴2015.

МИЛАНОВИЋ, Александар. Наводници – традиција и системност у српском правопису. Милош Ковачевић (прир.). *Нови џрилози српском џравопису*. Нови Сад: Матица српска – Вишеград: Андрићев институт, 2019, 175–184.

ПАВЛОВИЋ, Звездана. Прихваћене ономастичке теорије. Ewa Rzetelska-Feleszko, Aleksandra Cieślukowa (red.). *Słowiańska onomastyka – encyklopedia*, I. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2002, 52–54.

ПИЖУРИЦА, Мато. Из ономастике Роваца: Имена домаћих животиња. *Прилози џроучавању језика* 7 (1971): 167–185.

ПИЖУРИЦА, Мато. Концепција новог издања Правописа Матице српске. Вељко Брборић, Исидора Бјелаковић (прир.). *Нови џрилози српском џравопису*, II. Нови Сад: Матица српска – Београд: Одбор за стандардизацију српског језика, 2022, 7–18.

РМС: *Речник срџскохрвајскоџ књижевноџ језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1976.

РОДИНА, Н. А. Прозвище как составляющая часть молодежного сленга: Сопоставительный анализ прозвищ смоленских студентов и курсантов. *Известџия Смоленскоџ џосударсџивенноџ универсџиџета* 41 (2018): 112–125.

РОДИНА, Н. А. Индивидуальное прозвище в России: Современное понимание. *Известия Саратовскоџо универсџитета* 21/1 (2021): 32–36.

РСА: *Речник срџскохрвајскоџ књижевноџ и народноџ језика*, I–(XXI). Београд: Институт за српск(охрватск)и језик САНУ, 1959–(2020).

- РСЈ: *Речник српскога језика* (ур. Мирослав Николић). Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСР: Иван Клајн, Милан Шипка. *Велики речник сјраних речи и изрази*. Нови Сад: Прометеј, 2008.
- Симић, Радоје, Бранислав Остојић. Вук Караџић и реформа књижевног језика код Срба. *Основи фонолозије српскога књижевног језика*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, 1998, 38–72.
- СУПЕРАНСКАЈА, А. В. Современные русские прозвища. *Folia onomastica Croatica* 12–13 (2003/04): 485–498.
- ШМЕЛЕВ, А. Д. Проспект Свода правил русской орфографии в свете принципа интегральности. А. А. Пичхадзе и др. (ред.). *Слова, конструкции и тексты в истории русской письменности*. Санкт-Петербург – Москва: Нестор-История, 2021, 7–18.
- *
- BLAGUS-BARTOLEC, Goranka. Jesu li svi Dalmoši blitvari, a Slavonci prike?. *Hrvatski jezik* 2/3 (2015): 32–33.
- EHLZ: *Hrvatska enciklopedija (mrežno izdanje)*, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. <<https://www.enciklopedija.hr/>> 23.03.2023.
- GRABIAS, Stanisław. *Język w zachowaniach społecznych: Podstawy socjolingwistyki i logopedii*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2019.
- HJP: *Hrvatski jezični portal*, Zagreb: Naklada „Znanje” – Sveučilišni računarski centar. <<https://hjp.znanje.hr/>> 23.03.2023.
- KLAJN, Ivan. Konvencionalno i suštinsko u pravopisu. *Radovi Instituta za jezik i književnost u Sarajevu* 3 (1976): 59–73.
- LESLIE, Paul, James SKIPPER. Toward a Theory of Nicknames: A Case for Socio-Onomastics. *Names* 38/4 (1990): 273–282.
- NIKOLIĆ, Milka, Vidan NIKOLIĆ. Motivacija davanja naknadnog imena ovcama u poemu „Ovce” srpskog pesnika Matije Bečkovića. *Acta onomastica* 58 (2017): 106–114.
- PEŠIKAN, Mitar. O srpskom pravopisu i jezičkoj kulturi. *Reč* 9 (1995): 79–85.
- STARKS, Donna, Kerry-Taylor LEECH, Louisa WILLOUGHBY. Nicknames in Australian Secondary Schools: Insights into Nicknames and Adolescent Views of Self. *Names* 60/3 (2012): 135–149.

Milan Ivanović

CAPITAL LETTER IN THE ETHNONYMY OF INFORMAL URBAN VARIETIES: DO WE HAVE THE STANDARD AND WHAT IT SHOULD BE LIKE

S u m m a r y

The Serbian standard in writing ethnonyms and their derivatives – whose foundation was set in 1852 in the orthography manual of J. Stejić, i.e., of the Society of Serbian Letters – was gradually elaborated up to 2010, when the latest edition of the *Serbian Language Orthography* of the Matica srpska established the rule that in addition to capitalising the standard names of peoples and regional communities, the ethnonyms which are stylistically and usually also pragmatically marked should be capitalised as well. Starting from the fact that tradition, consistency and suitability are the key criteria of orthographic codification of every language, including Serbian, this paper examines the specified rule mostly by using the material from slang dictionaries, which is the richest. We analyse the nature of such ethnonyms and compare it with the nature of similar language categories, on the boundary of the onomastic and lexical fund – primarily nicknames, which they have been compared with in literature at least once, but also figurative names of countries and secondary names of animals. We conclude that neither comparison is appropriate, but that the analogy with the second and third category, especially from the pragmatic aspect, is more convincing than the analogy with the first category. Given that the second and third category lower case predominates in writing, we conclude that capital letter in future editions of the *Serbian Language Orthography* of the Matica srpska should not be mandatory, especially in cases of clear, usually derogatory motivation which are used together with standard ethnonyms. Moreover, the capital letter should be mandatory only in cases resulting from the adaptation of standard ethnonyms

and cases which in their standard use represent personal names or regional inhabitant names. All these conclusions are drawn with reservations regarding the need for the standardization of writing marked ethnonyms, given that these lexical units characterize primarily slang or different argots and deviate from the standard by their nature.

Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет
Данила Бојовића бб., 81400 Никшић, Црна Гора
tipozega@yahoo.com

(Примљено: 31. јануара 2023;
прихваћено: 18. маја 2023)

Јелена Редли

ЈЕЗИЧКА СРЕДСТВА ПЕРСПЕКТИВИЗАЦИЈЕ У ИЗВОРНИМ И АДАПТИРАНИМ СРПСКИМ НАРОДНИМ БАЈКАМА

У раду се на примерима изворних и адаптираних српских народних бајки посматрају језичка средства којима се мења перспектива читаоца на радњу и ликове. Водећи се резултатима лингвистичких и антрополошко-лингвистичких истраживања, сагледавамо како језички поступци агентизације/деагентизације, обезличавања реченице, реченичне дистрибуције вршиоца и предмета радње и њихове међусобне трансформације, избора управних глагола предикације и евентизације радње утичу на стварање другачије, савремене слике света.

Кључне речи: српски језик, бајке, перспективизација, језичке модификације, лингвистика.

In the paper, using the examples of original and adapted Serbian folk tales, we observe linguistic means that change the reader's perspective on the plot and characters. Relying on the results of linguistic and anthropological-linguistic research, we look at how the linguistic processes of agentization/deagentization, depersonalization of the sentence, sentence distribution of the doer and the object of the action and their mutual transformation, the choice of governing verbs of predication and eventization of the action influence the creation of a different, contemporary images of the world.

Key words: Serbian language, fairy tales, perspectivization, language modifications, linguistics.

1. Увод. Перспективизација у језику се односи на организацију реченичних конституената на основу њихове важности и релевантности унутар специфичног комуникацијског контекста. У оквиру овог концепта, функционална перспектива реченице укључује истраживање начина на који се структуре реченице могу модификовати како би боље одговарале потребама комуникације без промене укупног значења. Ове модификације имају за циљ да истакну кључне информације и успоставе јасноћу у поруци која се преноси (Ивић 1976: 29–30).

Истраживање језичких средстава којима се врше овакве модификације и синтаксичка варирања нужно укључују питање агентивности. Агентивност као семантички појам предмет је истраживања лингвиста од средине шездесетих година XX века (в. Ivić 1963; 2002; Ивић 2000; BENVENISTE 1971; CRUSE 1973; LYONS 1977; LAKOFF – JOHNSON 1977; 1980; LANGACKER 1987; 2008; JACKENDOFF 1990; TALMY 2003; 2007; VASIĆ 2007; АЛАНОВИЋ 2006; 2007а; 2007б) и директно је везана за семантичку улогу агенса, који, према најједноставнијој дефиницији, представља појам коме се приписује вршење радње (Ivić 1963: 23).

Поред интересовања лингвистике за овај концепт, питање агентивности у језику има дугу традицију и у лингвистичкој антропологији (в. HILL – MANNHEIM 1992; GUMPERZ – LEVINSON 1996; DURANTI 2001; 2004; AHEARN 2001). Међу лингвистичким антрополозима, који се у великој мери интересују за питања

језичке форме агентивности и који су значајно допринели њеном разумевању, Л. Ахерн схвата агентивност као потенцијал гледајући на њу као на социокултурно посредовану способност да се делује (AHEARN 2001: 112), док је за А. Дурантија она „власништво оних ентитета (1) који имају одређени степен контроле над сопственим понашањем, (2) чије акције у свету утичу на друге ентитете (а понекад и њихове сопствене), и (3) чије су акције објекат евалуације (нпр. у смислу њихове одговорности за дати исход) (DURANTI 2004: 453). Стога ово истраживање полази од схватања да се агентивност успоставља приписивањем радње ентитету који се на тај начин сматра за њу одговорним.

У савременој општелингвистичкој теорији прототипични агенс има обележја ‘бити у покрету’, ‘вољно узроковати радњу’, ‘контролисати је’ (JACKENDOFF 1990: 126; ИВИЋ 2000: 463) из чега следи да агентивност поседују ентитети који имају одређен степен контроле над својим понашањем, чије акције утичу на акције других ентитета, те могу бити предмет одговорности за дати исход (DURANTI 2004: 453). Ово је веома блиско прототипичној каузативности, онако како је виде Џ. Лејкоф и М. Џонсон, у оквиру које се агенс схвата као извор енергије, први вољни покретач радње (в. LAKOFF – JOHNSON 1980: 69–72; LANGACKER 2008: 356). Пошто су свесност и воља типично људске особине, типични агенс је људско биће, а догађај има каузалну компоненту, те је примарна одговорност централна одлика агенса (LAKOFF – JOHNSON 1980: 70).¹ Имајући у виду диференцијацију лексичко-граматичке теорије између стања, догађаја и активности као три основна типа процеса, успостављену на основу значења глагола и улоге учесника у ситуацији (DE BEAUGRANDE 2004: III.B), догађаји представљају промене у учесницима или околностима, док се у стањима налазе учесници неке ситуације. По томе су догађајима сличне активности, с тим што је у активностима догађај последица деловања агенса.

Треба напоменути да разумевање концепта агентивности има импликације и на разумевање персоналитета,² узрочности, акција и намера, те се агенс схвата као учесник радње³ у чијој сфери лежи одговорност за њено

¹ Пример Р. Џекендофа *Bill rolled down the hill* ‘Бил се скотрљао низ брдо’ пак показује да је вољност сваког живог учесника радње подложна двосмислености те да лексичко значење глагола утиче на то да ли ће се дата радња тумачити као вољна (JACKENDOFF 1990: 126–127).

² Термин *персоналићет* употребљен је овде као превод енглеског термина *personhood* са значењем ‘стање или чињеница битисања јединке као особе; стање или чињеница битисања неког као појединца или поседовања људских карактеристика и осећања’ (в. дефиницију на енглеском језику на <<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/personhood>>, такође и употребу овог термина у KLAJN-TATIĆ, V. *Aktuelni problemi abortusa, prenatalnog genetskog testiranja i upravljanja trudnoćom. Stanovništvo* 49/1 (2011): 33–52, где излази из оквира лингвистике, али потврђује адекватност употребе). Аутору се чинило да реч *личност* не поседује довољан ниво апстракције, самим тим ни ширине коју има енглеска именица. Зато захваљује проф. др Гордани Лалић-Крстин, с Одсека за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, на несребичној помоћи у проналажењу адекватног превода овог термина на српски језик.

³ Узимајући у обзир диференцијацију антрополога Ивана Карпа, Л. Ахерн истиче да термин *актиер* означава особу чија је акција вођена правилима или оријентисана на њих, док се под *агенсом* подразумева особа која испољава моћ у смислу способности да доведе до ефеката и (ре)конституише свет. Стога актера и агенса треба сматрати двама различитим аспектима

иницирање, вршење или извршење. Он над њом остварује контролу, потпуно или барем у некој њеној развојној фази.

Агентивност има две димензије, које су међусобно повезане, при чему се перформанса ослања и истовремено утиче на кодирање људске акције језичким средствима (DURANTI 2004: 454), док граматичка средства служе да повећају или смање агентивност вршиоца. Стога је идентификација агенса увек резултат садејства лексичкосемантичких, граматичких и прагматикомунитативних фактора који учествују у обликовању реченице (Алановић 2020: 247).

Једно од основних граматичких средстава за регулисање агентивности, односно промену перспективе реченице, јесте синтаксичка конверзија – поступак којим се задржава исто значење, али варира перспектива односно мења тачка гледишта са које се посматра ситуација, уз промену реченичне структуре. Лексичком супституцијом два комплементарна глагола (нпр. *гајти* – *добити*) у оквиру исте дијатезе добијају се реченични модели који имају исте учеснике, али са замењеним синтаксичким функцијама субјекта и објекта, што омогућује да се о једној истој ситуацији саопштава с аспекта једног или другог учесника (Алановић 2020: 87–89, 92, 97).

Конверзија се може извршити и трансформацијом активног реченичног модела у пасивни без промене глагола у предикату. Резултат овакве, дијететичке трансформације јесте тематизација неагентивног учесника при чему се пасивом смањује степен контроле над радњом или догађајем (Исто: 87–88, 89, 94–95).

Иако је кључни аспект концепта агентивности то да су агенси ентитети чије акције имају утицај и последице по њих или друге (в. LYONS 1977: 483; JACKENDOFF 1990: 127–128) или су укључени у узрочни ланац (TALMY 1976; 2000: 28–30; 69–73; LAKOFF – JOHNSON 1980), степен деловања датог агенса није увек исти, већ се одређује варијацијама у мери у којој се такве радње изводе с намером и одређеним циљевима (DURANTI 2004: 454). Стога се може говорити о скали агентивности, односно укључености учесника у процес или његове искључености из њега, што одговара смањењу одговорности и вољности у вршењу радње (STEPANOV 2016: 102). У складу с тим, ублажавање деловања агенса постиже се различитим граматичким и дискурским стратегијама, и алтернативним граматичким оквирима (нпр. варијације у исказаној вези између догађаја и ентитета који га је могао изазвати), те тако радње могу бити агентизоване (вршилац радње је експлициран) или деагентизоване (представљене тако да није могуће утврдити идентитет онога ко делује) (DURANTI 2004: 460; STEPANOV 2016: 115–116).

2. Корпус и методологија. Да би се идентификовала и описала језичка средства којима се мења перспектива текста, као грађа за ово истраживање послужила су два временски удаљена и језички донекле различита корпуса српских народних бајки: *Српске народне ђиријовейке*, које је сакупио, записао и објавио Вук Стефановић Караџић, и *Српске народне бајке за децу XXI века*,

исте особе или двама различитим погледима на поступке појединца (КАРП 1986: 137, према АНЕАРН 2001: 113).

ауторско дело које представља модерну адаптацију тековина српске традиције, прилагођену естетским и моралним нормама савременог друштва, и написану савременим језиком. Изабране су бајке *Аждаја и царев син*, *Баши-челик*, *Биберче*, *Чардак ни на небу ни на земљи* и *Змија младожења* јер су се, с једне стране, показале као најрепрезентативнији примери језика који је овом приликом требало истражити, а с друге, јер су садржане у обема збиркама.

Преиспитивање две повезане, а ипак аналитички различите димензије деловања – њене језичке реализације (перформансе) и језичке репрезентације (граматичког кодирања) – треба да покаже како се језичким модификацијама исказивања или неисказивања агенса, или пак померањем деловања на другог учесника или променом радње у догађај, мења перспектива текста па, самим тим, и поглед на свет. У ту сврху спроведена је синтаксичко-семантичка анализа најрепрезентативнијих примера из обе књиге бајки уз примену интердисциплинарног приступа који узима у обзир резултате лингвистичких истраживања и истраживања на пољу лингвистичке антропологије. Тамо где је требало потврдити утеловљеност значења, односно зависност значења од визуомоторичких информација, коришћена су сазнања до којих су дошла неуролингвистичка истраживања.

3. БАЈКА. Бајка је приповетка посебне структуре, с магијском садржином и устаљеним мотивима, која почиње наношењем штете или жељом да се нешто има. Као књижевни облик у којем су поларизовани добро и зло, правда и неправда, стварност и натприродност, који садржи устаљен начин изражавања и понашања ликова, и њихово једнодимензионално портретисање, бајка је по природи универзална, али, с друге стране, она потиче из историјске стварности прошлости и садржи неке елементе примитивног друштвеног и културног живота (SOLAR 1976: 213; Пропп 2000: 5, 20, 21, 309). Као израз човекових мисли о себи и свету, она на симболичан начин преноси човекова размишљања, али и очигледна и скривена значења (АНТОНИЛЕВИЋ 1991: 11).

Бајка је усмерена понајвише на судбину појединца, али будући да је њен систем вредности пре свега колективан, задатак појединца је да усагласи своје индивидуалне вредности с постављеним друштвеним нормама, обичајима, традицијом и сл. У том смислу, бајка је израз јунговског колективно несвесног, архетипова у њиховом најједноставнијем и најсажетијем облику, из чега произилази систем понашања њених ликова (VON FRANZ, 2017⁴: 3; АНТОНИЛЕВИЋ 1991: 13), али и њена универзалност и ванвременост. Бајка, по правилу, почиње неким немилим догађајем који нагони јунака да изврши неки задатак и тако врати очекивани поредак ствари. Извршавање задатка је увек повезано са кршењем забране или изневеравањем неке наредбе, молбе или правила што, заправо, представља иницијацију јунака, његову афирмацију и интеграцију у колектив (АНТОНИЛЕВИЋ 1991: 13, 14). Тај јунак нема осећања, у њему се не води никаква морална нити емотивна борба (нпр. да би убио аждају чија се душа налази у врапцу, он га, једноставно, удави). Будући да је херој, он није људска, већ апстрактна фигура, потпуно је црн или бео и потпуно схематичан (VON FRANZ 2017⁴: 13).

Имајући у виду ову апстрактност, схематичност ликова и архетипску димензију бајке, поставља се питање да ли бајку треба „преправљати” како

би се ускладила са савременим схватањима у друштву. М. фон Франц указује на чињеницу да је дуго преовладавао ненаучан став према бајкама, те су уредници или преводиоци често бирали оно што им у бајкама одговара, а остало одбацивали, неке сцене брисали, а уметали неке друге из других бајки (VON FRANZ 2017⁴: 3, 4).

Ови поступци примењени су и у српским народним бајкама, које је сакупио и записао Вук Ст. Караџић, те је наш задатак да сагледамо димензије и резултате оваквих модификација. И поред постојања великог броја интернационалних мотива у српским бајкама, оне садрже разноврсне и богате елементе властите народне културе и традиције, те су се у оквиру патријархалног система код српског народа очували неки архаични елементи, који одражавају старе друштвено-културне, моралне, естетске и вредносне обрасце (Антонијевић 1991: 8, 23, 24). Адаптација ових бајки донела је нове елементе који одговарају схватањима у савременом друштву; оне су „*menjane samo tamo gde bi ponudeni savet bio problematičan za današnje dete*”⁴.

4. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. У српском језику површинска реализација заменица најчешће изостаје, па се податак о лицу разазнаје преко глаголског наставка (што је далеко чешћи случај) као индикатора лица. Зато експлицирање заменице 1. л. јд. врло често представља маркирану форму, и последица је неретко контрастног фокуса:

Вели најстарији брат: „*Ja* је не дам...” Средњи вели: „*Ja* не дам сестре ноћас да се води.” Али најмлађи вели: „*Ja* је дам, ако је *vi* не дате [...]” (СНП, БАШ) → Најстарији и средњи син се побунише [...], али девојка сама приђе пламену и рече: „*Vi* ме не дате, али *ja* желим да пођем ...” (СНБ21, БАШ, 10).

У адаптираној бајци, фокус, који се помера са заменице за 1. л. јд. (*ja*) на заменицу за 2. л. мн. (*vi*) овде добија информативну моћ тек уз исказивање контраста према исказу *али ја желим да пођем* чиме се потпуна одговорност за реализацију радње преноси с агенса (браће) на предмет радње (сестру).

При томе, промена агенса захтева и промену глагола што доводи до лексикализације односа актив/пасив и постављања предикатских структура у однос парафразе (Ивић 1976: 37, 38). Тако се промена перспективе остварује путем избора глагола одређеног значења, јер тиме говорник уоквирује и истиче одређене радње и агенсе, док друге изоставља (изоквирује) или дерогира:

Кад га већ старост обузе, [...] па синовима препоручи да своје сестре *gagu* за онога који први дође и запроси их. „*Погайије*”, рече, „тако не били проклети” (СНП, БАШ) → Синовима је поручио да добро владају, а ћеркама пожелело да *ogaберу* праве мушкарце [...] (СНБ21, БАШ, 10);

Старији и средњи брат повичу: „*He дамо* је ове треће поноћи, заиста морамо бар за ову најмлађу сестру знати, куд је *гајемо* и за кога је *гајемо*...” На то рече брат најмлађи: „*Ja* је *гајем*, ако је *vi* не *гајие*...” (СНП, БАШ) → Дошао сам по најмлађу цареву ћерку, да се оженим њоме, па ми реците *полази* ли она са мном или не?” (СНП21, БАШ, 12);

⁴ Цитат је из текста с интернет-портала Политика на <<https://www.vesti.rs/Kultura/Clanak-u-Politici-o-knjizi-Srpske-narodne-bajke-za-decu-21-veka.html>>.

„... тако дође ред и на цареву кћер, која је била *исцрошена*. (СНП, БИБ) → *Пронашла је* себи момка и спремила славље... (СНБ21, БИБ, 48);
 „Ко ће *даји* за змију девојку...” (СНП, 3М) → ... па му онда рекоше да нема те девојке која ће *хити* да се уда за змију (СНБ21, 3М, 154);
 Отац им *дојуси* да иду да је траже... (СНП, ЧАР) → Браћа су одмах пренела оцу шта се десило и *договорила се* да пођу за својом сестром... (СНБ21, ЧАР, 36).

Трансформацијом пацијенса из изворних бајки у агенса прототипичне транзитивне радње у адаптираним бајкама, при чему се он се помера на прво место у реченици, укида се деловање првобитног агенса на првобитног пацијенса и изазивање промене његовог стања. Ово померање почетног фокуса на новог агенса и његово позиционирање на место првог аргумента омогућује му да се сада он когнитивно аутоматски обради као агенс и истакне у први план јер је то начин на који делови визуомоторичког система, укључујући Брокину зону,⁵ обрађују типичне транзитивне радње у којима је почетни фокус у већини ситуација на агенсу (KEMMERER 2012).

Агенс може деловати и без властите воље, те се кодирање разлике између вољног и невољног агенса врши избором логичког субјекта уместо граматичког, што понекад условљава и избор когнитивних глагола, којима се исказују ендоецентрични, унутрашњи (психички) процеси, што доводи до дерогације агенса:

Ја знам да си и ти рада да се опростиш те напасти (СНП, АЖД) → *Све ми се чини* да би се и ти радо отарасила те страшне напасти (СНБ21, АЖД, 56);
Онај најмлађи једнако *мишља* за својим сестрама, и *шћа* да их тражи... (СНП, БАШ) → Како су дани пролазили, тако је *најмлађем цареву* било *све теже* да се скраси у новој кући [...] (СНБ21, БАШ, 19);
 [...] договоре се да један од њих свога коња закоље, и од коже коњске да окроје опуту... онда *најмлађи* закоље свога [...] (СНП, ЧАР) → Недостајало им је уже [...] што су најстарији и средњи брат спремно одбили [...] *Најмлађем*, међутим, *није било тешко* [...] (СНБ21, 36).

Овде се промена перспективе врши путем избора номиналних форми (уп. Ивић 1976: 43) које мењају своју семантику прелазећи из позиције граматичког субјекта у изворној бајци у логички субјекат у адаптираној. Избором безличне конструкције радња се уоквирује као догађај чији је каузатор непознат. Манипулисање локалним језичким окружењем на овај начин може да помери пажњу у односу на агентивност (FAUSEY et al. 2010: 3). Употребом логичког субјекта односно трансформацијом персоналне реченице у имперсоналну, агенс се помера на место доживљавача, од њега се одвлачи пажња, а тиме се умањује или брише његова одговорност јер когнитивни процеси претпостављају актера који или већ има нека сазнања/спознаје или нешто сазнаје/спознаје (DE BEAUGRANDE 2004: III.B.2; VASIĆ 2007: 273) тако да се спознаја може одвијати више или мање свесно, контролисано. У нашем случају, субјекат умањује сопствену агентивност истичући на овај начин да има мању контролу над процесом у чему се огледа и његова смањена вољност спрам приписане радње.

⁵ Брокина зона је језички центар у фронталном (чеоном) делу леве мождане хемисфере у којем се врши обрада језика (TETAMANTI et al. 2005).

Сличан је пример [...] и *нијде краја ни конца виђеџи не мојоше* (СНП, БАШ) → *Није на видику није било ни села ни вароши* (СНБ21, БАШ, 14), где позицију семантичког субјекта замењују различити учесници радње. У примеру из изворне бајке на месту граматичког субјекта налази се семантички субјекат он као доживљавач, који, самим тим што је несвесни актор радње, има мањи степен контроле. Трансформацијом његовог објекта перцепције *краја ни конца* у семантички субјекат егзистенцијалне ситуације, *ни села ни вароши*, у адаптираној бајци долази до његове потпуне дерогације, а тиме и потпуног укидања његове одговорности за радњу (в. АЛАНОВИЋ 2022).

Деагентизација радње не значи да агенс не постоји, али се тај податак оваквим исказом брише. Када се исти догађај представи у другачијој перспективи, са другачије позиције и са различитим нагласком на различите учеснике, укида се податак о агенсу или се његова одговорност умањује безличним конструкцијама као средством ублажавања (BERK-SELIGSON 1990: 99–100, према DURANTI 2004: 465). Ово се постиже употребом различитих стратегија деагентизације, које бележимо и у нашим примерима: увођењем евентивних глагола попут *десиџи се*, употребом контекстуалног пасива као *сџиже весџи*, увођењем модалних оператора у изразима попут *сџећи љрилику* или *време није дошло*, заменом последице за узрок као у *издахнуџи* уместо *убиџи* итд. Дакле, радња се представља као да се десила природно, сама од себе, чиме се пребацује одговорност за догађај са правог агенса. (в. VAN LEEUWEN 2008: 66–68). Овде се поступком персонификације тематизује пропозициони предикат, што за последицу има укидање одговорности агенса и његове контроле над радњом (АЛАНОВИЋ 2020: 38), а радња је представљена као да се одвија без учешћа људског фактора:

А цар пошље за њим два коњаника да иду крадом да виде *џџа он ради...* (СНП, АЖД) → Али цар крадом посла за њим два коњаника да га прате, да виде *џџа се* на језеру *деџава* (СНБ21, АЖД, 59);

У исто вријеме дођоше и *слује* из двора царскога и *јаве цару*, како је шћела змија да његову ћерку уједе (СНП, БАШ) → ... али баш у том часу са двора *сџиже весџи* о још једном храбром подухвату од претходне ноћи (СНБ21, БАШ, 17); Онда цар учини заповијест... ко је дивове побио и змију прибо, нека дође да *да му* [цар] *џћерку за жену даде...* (СНП, БАШ) → ... па су убрзо све друмске механе чуле царев глас да *ће* онај ко је побио дивове и прикуцао змију уза зид [...] *сџећи љрилику да се удвара љрелейој љринџези* (СНБ21, БАШ, 18);

„Богме, момче, твоја су браћа јунаци, а да чујемо, *јеси ли и џи џџоџођ учинио од јунаџџива?*” (СНП, БАШ) → „Богами, твоја браћа су прави јунаци. Имаш ли штогод да додаш, или *џвоје време још није дошло?*” (СНБ21, БАШ, 18);

Кад врабац све то искаже, *царев ља син одмах за враџи џе удави* (СНП, АЖД) → Како то рече, *врабац издахну* (СНБ21, АЖД, 63).

С обзиром на то да „у оквиру различитих култура људска бића и материјални свет могу да испоље способности за акцију сасвим другачије од оних које им обично приписујемо” (PICKERING 1995: 245, према AHEARN 2001: 30), важно је имати на уму како се концепције агентивности могу разликовати од друштва до друштва и како се могу повезати с појмовима персоналитета и узрочности (JACKSON – KARP 1990; SKINNER et al. 1998, према AHEARN 2001: 113). У вези с тим, начин на који су људи у давним временима замишљали своје

поступке илустрован је приписивањем одговорности за догађаје богу, док њу савремени човек, који често није *homo religiosus*, приписује појединцима, околностима, судбини или неким другим силама (уп. АНЕАРН 2001: 113):

Бој јој гадје по жељи, те роди мушко дете као биберово зрно (СНП, БИБ) → Живела је тако у танушној нади, све док *јој се* једног дана није *исцјунила жеља* и она осети да је трудна (СНБ21, БИБ, 44);

Ја се уздам у Боја да он може ту аждају свладати [...] (СНП, АЖД) → Зато *се надам* да ће уз твоју помоћ успети да победи страшну напаст [...] (СНБ21, АЖД, 60);

Велик страх их попадне да у оној пустињи од глади не поскапају, па *се сѣјану Боју молиши* да би се пуста села, вароши оли ма кога виђети могло [...] (СНП, БАШ) → [...] па се браћа уплашише да ће остати без хране и пића. *Срећом*, трећег дана су наишли на оазу и усред ње на мало језеро (СНБ21, БАШ, 14); *Да Бој да* да се мој ножић не да ником извадити без моје руке (СНП, БАШ) → *Нека нико осим мене не извуче* ножекању из проклете немани! (СНБ21, БАШ, 16).

Трансформацијом радње у догађај, чиме се брише или ограничава властита моћ и контрола, ствара се другачија слика света у којој људима владају или управљају догађаји ван њих (Алановић 2020: 55). Насупрот томе, агентивни изрази у изворним бајкама везују се за транзитивне пропозиције, те тако утичу на јачу визуоспацијалну рецепцију садржаја будући да семантички и синтаксички транзитивне реченице показују неурофизиолошку корелацију с визуомоторичким подручјима мозга. То значи да ће разумевање радње бити боље када прималац садржаја когнитивно обрађује транзитивно кодиране семантички транзитивне пропозиције јер је њихова обрада тада утеловљена (TETTMANTI et al. 2005).⁶ Када је реч о вољном и свесном деловању агенса, треба узети у обзир и прототипичну семантичку транзитивност, која се односи на догађаје у којима долази до интеракције два предмета при чему неки догађаји могу бити више или мање транзитивни (LANGACKER 1987: 387; 2008: 387; CREISSELS 2016: 18; уп. и СТЕВАНОВИЋ 1989⁵: 325; ARSENJEVIĆ 2007: 377–382). Ова транзитивност укључује догађаје у којима агенс својим свесним, вољним деловањем доводи до промене стања или позиције пацијенса.

Иако је у изворним бајкама деагентизација ређа, постоје случајеви када је народни приповедач користи. Већ смо видели да се одговорност за радњу често приписује богу. Слично томе, позиционирањем неживог ентитета на место субјекта, који не може бити прави агенс, радња се приписује инструменту (Алановић 2020: 53, 54) како би се персонификовао предмет који је важан за обављање радње. Тиме се, с једне стране, умањује агентивност јер се стварни агенс губи (DURANTI 2004: 461, 464; Алановић 2020: 69), док се с друге, инструменту даје контрола над ситуацијом (WELKE 1988: 199, према Алановић 2020: 69) и помера се пажња са правог агенса:

Да Бог да да се мој ножић не да ником *извадиши* без моје руке (СНП, БАШ) → *Нека нико осим мене не извуче* ножекању из проклете немани! (СНБ21, БАШ, 16).

⁶ Семантички транзитивне реченице побуђују знатно већу активацију у моторичким и паријеталним подручјима мозга, и у БА 44 (део Брокине зоне), што упућује на улогу визуоспацијалних механизма у рецепцији транзитивних конструкција које су и семантички транзитивне, као и на то да реченице којима се изричу радње знатно више активирају префронтална подручја од реченица које означавају психолошка стања (TETTMANTI et al. 2005).

Фокализацијом инструмента и појачавањем његовог агентивног потенцијала, инструмент се персонификује, „оживљава”, те се у свести читаоца/слушаоца он истиче у први план што може допринети његовом бољем памћењу. Наиме, семантичка категорија живо/неживо утиче на когнитивне домене као што је памћење, па се зато говори о ефекту живости, који се односи на чињеницу, потврђену трима експериментима (в. BONIN et al. 2014), да се речи које означавају живо и визуелни прикази живих концепата боље памте од неживих.

5. ЗАКЉУЧАК. Анализа ексцерпираних примера показује да адаптиране бајке имају промењену перспективу, те да је то спроведено на различите начине. Употребом заменице за 2. л. мн. уместо заменице за 1. л. јд. у субјектској позицији фокус радње се преноси с агенса на њен предмет. Овај поступак намеће и употребу другачијег глагола чиме се истичу одређена радња и њени актери, док се други дерогирају.

Померањем пацијенса на прво место у реченици и његовом трансформацијом у агенса радње, он се истиче у први план и укида се деловање првобитног агенса. Почетни фокус се, такође, укида избором датива као облика логичког субјекта и, последично, трансформацијом персоналне реченице у имперсоналну. Овим поступком деагентизације помера се пажња са агенса на доживљавача, а тиме се брише или умањује његова одговорност за радњу и контрола над њом па, самим тим, и вољност за извршење радње.

Деагентизација је спроведена и путем евентизације радње. Представљањем радње као догађаја укида се одговорност, моћ и контрола правог агенса тако што се радња представља као да се одвија без учешћа људског фактора.

С друге стране, резултат деагентизације видимо у изворним бајкама у случајевима када се радња приписује неком инструменту, што представља персонификацију предмета важних за обављање дате радње чиме се он истиче у први план и постиже ефекат живости.

Наведеним поступцима перспектива се мења тако што се ствара друга чија слика света. Бришу се родни стереотипи тако што женски ликови постају активни и својим изборима сами управљају (девојку удају → девојка сама одлучи да се уда), религиозност (реализација радње зависи од бога → реализација радње не зависи од бога), насиље (човек убије животињу → животиња угине сама од себе), акценат се ставља на унутрашње процесе у човеку (човек врши нешто → човек доживљава нешто), радња постаје догађај без познатог каузатора (човек нешто чини → нешто се дешава).

Имајући у виду резултате овакве ревизије бајки, поставља се питање да ли се језичким манипулисањем текстова, које за последицу има избацивање сталних мотива бајки (насиље, стереотипне полне улоге, типска карактеризација јунака), бришу важне поруке које деци преносе изворне бајке. Ако је бајка, јунговски речено, ризница архетипова који долазе из колективно несвесног с митским представама које одражавају ситуације, страхове, надања и потребе човека као врсте, а колективно несвесно се манифестује кроз језик симбола, али и језик као лингвистички феномен, онда се поставља питање да ли се данашњи језик толико променио да манифестује и промену

у колективном несвесном. Да би се на ово питање потпуније одговорило, ваљало би истражити и нека друга средства којима се мења перспектива текста као што су језичка средства ограђивања и интензификације радње, којима би се потврдила или одбацила утемељеност ауторских интервенција у прерађеним бајкама.

СИМБОЛИ И СКРАЋЕНИЦЕ

→	прерађено
СНП	Српске народне приповијетке
СНБ21	Српске народне бајке: за децу XXI века
АЖД	Аждаја и царев син
БАШ	Баш-челик
БИБ	Биберче
ЗМ	Змија младожења
ЧАР	Чардак ни на небу ни на зељи

ИЗВОРИ

- СНБ21: АЛБАХАРИ, Давид и др. *Српске народне бајке: за децу XXI века*. Београд: Чаробна књига, 2012.
- СНП: *Srpske narodne pripovijetke* (1853, 1870) <<https://www.rastko.rs/knjizevnost/usmena/vkaradzic-price/index.html>>

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој. Формалносинтаксички обрасци идентификације агенса. *Прилози проучавању језика* 37 (2006): 105–116.
- Алановић, Миливој. Функционално-граматички оквири падежне идентификације агенса. Јасмина Грковић-Мејдор, Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.). *Синтаксичка исцртавања: дијахроно-синхрони план. Лингвистичке свеске* 6. Нови Сад: Филозофски факултет, 2007а: 84–101.
- Алановић, Миливој. Фокус пажње као регулатор синтаксичке кореференцијалности. *Српски језик: студије српске и словенске* 12/1–2 (2007б): 447–458.
- Алановић, Миливој. Синтаксички и комуникативни аспекти конверзије. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* Л1/1 (2008): 87–98.
- Алановић, Миливој. *Зайиси из српске синтаксе: узајамне везе форме и значења*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2020.
- Алановић, Миливој. Структурно-значењски троугао: граматички, логички и семантички субјекат. *Славистика* 26/1 (2022): 339–353.
- Антонилевић, Драгана. *Значење српских бајки*. Београд: Етнографски институт САНУ, 1991.
- Ивић, Милка. Проблем перспективизације у синтакси. *Јужнословенски филолој* 32 (1976): 29–46.
- Ивић, Милка. О модификатору „улоге“ АГЕНС. *Јужнословенски филолој* 56/3–4 (2000): 463–467.
- Ивић, Милка. О појму ‘одговорност’ и ‘агентивној’ улози оруђа за вршење радње. *Јужнословенски филолој* 58 (2002): 15–22.
- Пропц, Владимир Яковлевич. *Исторические корни волшебной сказки*. Москва: Лабиринт, 2000.
- Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I: граматички системи и књижевнोजезичка норма*. Београд: Научна књига, 1989⁵.

*

- AHEARN, Laura M. Language and Agency. *Annual Review of Anthropology* 30 (2001): 109–137.
- ARSENIJEVIĆ, Nada. Transzitivnost i padeži objekta u srpskom jeziku. *Zbornik Matije srpske za slavistiku* 71–72 (2007): 377–389.
- BENVENISTE, Emile. Subjectivity in Language. *Problems in General Linguistics* (Mary Elizabeth Meek, trans.). Coral Gables, FL: University of Miami Press, 1971 [1958], 223–230.
- BONIN, Patrick, Margaux GELIN, Aurelia BUGAJSKA. Animates are Better Remembered Than Inanimates: Further Evidence from Word and Picture Stimuli. *Memory & Cognition* 42 (2014): 370–382.
- CRUSE, Alan D. Some Thoughts on Agentivity. *Journal of Linguistics* 9/1 (1973): 11–23.
- DE BEAUGRANDE, Robert-Alain. *A New Introduction to the Study of Text and Discourse*. Published for Free Use On the Internet July 2004. <<https://web.archive.org/web/20130907005338/http://www.beaugrande.com/>> 06. 10. 2022.
- DURANTI, Alessandro. Relativity. *Journal of Linguistic Anthropology* 9/1–2 (1999): 220–222. <https://www.researchgate.net/publication/264667517_Relativity> 13. 9. 2022.
- DURANTI, Alessandro. Agency in Language. Alessandro Duranti (ed.). *A Companion to Linguistic Anthropology*. Malden, MA, USA – Oxford, UK – Carlton, Victoria, Australia: Blackwell Publishing, 2004, 451–473.
- FAUSEY, Caitlin. M., Bria L. LONG, Aya INAMORI, Lera BORODITSKY. Constructing Agency: The Role of Language. *Frontiers in Psychology* 1, published 15 October 2010. <<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2010.00162/full>> 06. 10. 2022.
- FAUSEY, Caitlin. M., Lera BORODITSKY. Subtle Linguistic Cues Influence Perceived Blame and Financial Liability. *Psychonomic Bulletin & Review* 17(5) (2010): 644–650. <<https://www.semanticscholar.org/paper/Subtle-linguistic-cues-influence-perceived-blame-Fausey-Boroditsky/d191cc85b0b9025d783d10d9ffab3cecb782a34>> 06. 10. 2022.
- GUMPERZ, John J., Stephen S. LEVINSON, C. (eds). *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- HILL, Jane H., Bruce MANNHEIM. Language and World View. *Annual Review of Anthropology* 21 (1992): 381–406. <<https://www.jstor.org/stable/2155993>> 13. 10. 2022.
- IVIĆ, Milka. Osnovne tipološke karakteristike srpskohrvatske impersonalne rečenice. *Književnost i jezik* 10/1 (1963): 18–24.
- JACKENDOFF, Ray. *Semantic Structures*. *Current Studies in Linguistics Series*. Cambridge, Massachusetts–London, England: MIT Press, 1990.
- JACKSON, Michael, Ivan KARP (eds). *Personhood and Agency: The Experience of Self and Other in African Cultures: Papers Presented at a Symposium on African Folk Models and Their Application, Held at Uppsala University, August 23–30, 1987*. Uppsala Studies in Cultural Anthropology 14. Uppsala: Uppsala University, 1990.
- KEMMERER, David. The Cross-Linguistic Prevalence of SOV and SVO Word Orders Reflects the Sequential and Hierarchical Representation of Action in Broca's Area. *Language and Linguistics Compass* 6/1 (2012): 50–66. <<https://www.semanticscholar.org/paper/The-Cross-Linguistic-Prevalence-of-SOV-and-SVO-Word-Kemmerer/fe596289ab04fe20e127d649d5cb8cc2f9a9f429>> 4. 10. 2022.
- LAKOFF, George. Linguistic Gestalts. Woodford A. Beach, Samuel E. Fox, Shulamith Philosoph (eds.). *Papers from the Thirteenth Regional Meeting, Chicago Linguistics Society*. Chicago: University of Chicago Press, 1977, 236–287.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1980.
- LANGACKER, Ronald W. Grammatical Ramifications of the Setting / Participant Distinction. *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 1987, 383–394. <<https://journals.linguisticsociety.org/proceedings/index.php/BLS/article/view/1806/1578>> 15. 9. 2022.
- LANGACKER, Ronald W. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press, Inc, 2008.
- LYONS, John. *Semantics*. Volumes 1–2. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- SOLAR, Milivoj. *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 1976.
- STEPANOV, Strahinja. *Aserivnost, relevantnost i žanr (analiza predizbornih političkih govora)*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-368-2>> 18. 6. 2018.
- TALMY, Leonard. Concept Structuring Systems in Language. Michael Tomasello (ed.) *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure 2*. Mahwah – New Jersey – London: Lawrence Erlbaum Associates, 2003, 15–46.

- TALMY, Leonard. Attention Phenomena. Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens (eds). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2007, 264–293.
- TETTAMANTI, Marco, Giovanni BUCCINO, Maria Cristina SACCUMAN, Vittorio GALLESE, Massimo DANNA, Paola SCIFO, Ferruccio FAZIO, Giacomo RIZZOLATTI, Stefano F. CAPPA, Daniela PERANI. Listening to action-related sentences activates fronto-parietal motor circuits. *Journal of Cognitive Neuroscience* 17/2 (2005): 273–281.
- <https://www.researchgate.net/profile/Paola_Scifo/publication/7925636_Listening_to_Action-related_Sentences_Activates_Fronto-parietal_Motor_Circuits/links/0fcfd506441dab81e8000000/Listening-to-Action-related-Sentences-Activates-Fronto-parietal-Motor-Circuits.pdf> 3. 10. 2022.
- VAN LEEUWEN, Theo. *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. New York: Oxford University Press, 2008.
- VASIĆ, Vera. Pragmatička i gramatička komponenta u konstituisanju i interpretaciji rečenice. *Зборник Мајмине српске за славистику* 71–72 (2007): 273–282.
- VON FRANZ, Marie-Louise. *The Interpretation of Fairy Tales*. Revised edition. Boulder: Shambala, 2017⁴.

Jelena Redli

LANGUAGE MEANS OF PERSPECTIVIZATION IN THE ORIGINAL AND ADAPTED SERBIAN FOLK FAIRY TALES

S u m m a r y

In this paper, we analyzed the role of language in understanding the actions and acts of characters in Serbian folk tales. By comparing the texts of the original and adapted fairy tales, we looked at how the choice of lexemes and the organization of the sentence affect the change of the reader's perspective.

In the first place, we started from the hypothesis that the adapted fairy tales will contain different vocabulary and sentence organization since they are intended for children of the 21st century. We then conducted a syntactic-semantic analysis and came to the conclusion that the linguistic modification of the texts influenced the change of perspective in the adapted fairy tales compared to the original ones. In doing so, we singled out several language strategies that achieved this.

The change of the initial focus of the action from its performer to the object is achieved by transforming the patient into an agent and raising it to the first place in the sentence, which conditions a different choice of head verbs. By lexicalizing the active/passive relationship and paraphrasing the sentence, the action of the original agent is canceled or, at least, mitigated, while complete de-agentization is achieved by using a semantic subject instead of a grammatical one, that is, by transforming a personal sentence into an impersonal one. De-agentization is also carried out through eventization of the action. The transformation of an action into an event, in which a human factor does not exist (there is no causer) cancels the responsibility and power of the agents, and their ability to control the action. These language strategies affect a change of perspective by creating a different picture of the world in which there are no exclusive attitudes or traditional characterization of the sexes. In that world, the hero of the fairy tale is no longer schematic, he has feelings, is never violent, and does not act without thinking first.

Finally, we ask the question whether these and similar linguistic modifications of folk tales, the purpose of which is to offer modern children attitudes different from those that are considered problematic today, are erasing their important messages.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
redli@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 21. новембра 2022;
прихваћено: 18. маја 2023)

Aleksandra Janić
Marta Veličković

RECENT ADJECTIVAL ANGLICISMS AND THEIR SERBIAN EQUIVALENTS: AN ASSOCIATIVE APPROACH*

The paper analyzes the various types of associative responses of L1 Serbian speakers (Serbian majors and English majors) to recent adjectival Anglicisms, and their levels of familiarity/acceptance. Forty monosemic Anglicisms and their equivalents were used as stimuli. Paradigmatic and syntagmatic responses were analyzed both qualitatively and quantitatively. The results indicated that the most frequent types of noted responses were syntagmatic, encyclopedic, and synonymous; that not all the recent Anglicisms are equally familiar/accepted in Serbian; and that the most familiar/accepted Anglicisms are either near synonyms of their equivalents or have specific distribution patterns with new meanings. No statistically significant impact of the level of English language proficiency was noted in the study (ANOVA), but statistically significant differences were noted for individual types of associative responses to the Anglicisms as stimuli (the T-test).

Key words: Serbian language, recent Anglicisms, adjectives, associative method, students of philology.

У раду се анализирају типови асоцијативних реакција изворних говорника српског језика (студената Србистике и Англистике) на новије придевске англицизме, као и степен њихове познатости/прихватљивости. По 40 једнозначних англицизама и њихових пандана дати су као стимулуси. Квалитативно и квантитативно су анализиране реакције синтагматског и парадигматског типа. Истраживање је показало да су најчешћи типови реакција синтагматске, енциклопедијске, синонимске, да новији англицизми нису подједнако познати/прихватљиви и да су најпознатији/најприхватљивији англицизми синонимима усталејеним панданима са новим значењима у специфичним контекстима. Уочено је одсуство статистичке значајности утицаја нивоа познавања енглеског (АНОВА), али јесу уочене статистички значајне разлике у погледу појединачних типова асоцијативних реакција на англицизме (Т-тест).

Кључне речи: српски језик, новији англицизми, придеви, асоцијативни метод, студенти филологије.

1. INTRODUCTION. The aim of this study was to analyze the characteristics of the associative fields of recent adjectival Anglicisms and their Serbian equivalents among a population of philology students, as well as to compare the types of associative responses between a group of Serbian language majors (SLMs) on the one hand, and English language majors (ELMs) on the other. The SLMs were selected for participation due to their unique understanding of the Serbian language, while the ELMs were selected for their English language proficiency levels.

The measuring instrument used in this study was a questionnaire, which took the form of a word association task (WAT). It consisted of 80 stimuli selected for

* This research was funded by the Science Fund of the Republic of Serbia, *Structuring Concept Generation with the Help of Metaphor, Analogy and Schematicity – SCHEMAS* (Grant No. 7715934), and supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovations of the Republic of Serbia (Contract No. 451-03-47/2023-01/ 200165).

associative responses, 40 in the form of Anglicisms and 40 of their Serbian equivalents, extracted from the *Srpski rečnik novijih anglicizama* (SRNA 2021). The associative method was used to determine how the recent selected adjectival Anglicisms as stimuli (such as *asistiran*, *autorizovan*, *devastiran*, etc.) fit into the network of the Serbian mental lexicon by comparing them to their Serbian equivalents (such as *potpomognut*, *ovlašćen*, *razoren*, etc.). The study thus aims to present the dominant lexico-semantic relations between the provided associative responses for all the stimuli. The responses were grouped based on the specific paradigmatic and syntagmatic relations which were found to exist between each stimulus and its response. At the same time, the responses were quantifiably presented as percentages for the entire population, then for each sub-group individually, and finally in the form of results of relevant statistical analyses.

2. THEORETICAL BACKGROUND. This section provides a brief overview of some of the key concepts relevant for the study: Anglicisms, existing research on their status in Serbian, and WATs as a means of their study.

2.1. ANGLICISMS AS A CONSEQUENCE OF LANGUAGE CONTACT. When it comes to Anglicisms in general, Gottlieb and Furiassi (2015) claimed that the ever-increasing contact among various non-native speakers of English led to the occurrence of what they refer to as ‘internationalisms’, of which both Anglicisms proper, and false Anglicisms as their subgroup, are a part. However, as they also contend, differences will be noted in their use and interpretation (including catachresis) in different linguistic environments. They also add an interesting twist to the status of Anglicisms, claiming that they are, in effect, all examples of pseudo-English, born through the willing collaboration of two languages (GOTTLIEB – FURIASSI 2015: 18–19).

Working within the Serbo-Croatian linguistic environment, Filipović (1990) defined Anglicisms as: “svaka riječ preuzeta iz engleskog jezika koja označava neki predmet, ideju ili pojam kao sustavne djelove engleske civilizacije; ona ne mora biti engleskog porijekla, ali mora biti adaptirana prema sustavu engleskog jezika i integrirana u engleski vokabular” (FILIPOVIĆ 1990: 17). In addition, he also stated that Anglicisms are used to fill existing gaps in the recipient language (RL) lexicon (FILIPOVIĆ 1990: 15). A slightly different, more pragmatic, approach to the study of Anglicisms was outlined by Prčić (2019³: 59), who states that an Anglicism is: 1) a lexeme or bound morpheme originating from English now being used in Serbian, characterized by varying degrees of integration into the RL; 2) a word, syntagm, or clause in the Serbian language whose use reflects the norms of the English language, including the orthographic, phonological, grammatical, semantic, and of course pragmatic one. Further in the same text Prčić (2019³: 141) defines the prototypical Anglicism: justifiable, clear, and fully adapted to the Serbian language (such as *kompjuter*, *tinejdžer*).

Anglicisms in the Serbian language are mostly related to the sphere of everyday communication, including objects, trends, and occurrences which are usually relatively new. That their adoption is justified under certain circumstances was proposed by Silaški (2012: 73): “U kontekstu brzih društvenih i naučnih promena u današnjem svetu, u mnogim slučajevima, posebno u odsustvu odgovarajućeg domaćeg termina ili usled nemogućnosti adekvatnog prevoda, usvajanje anglicizma je opravdano i svakako predstavlja pojavu koja obogaćuje jezički fond”.

Considering the extent to which Anglicisms have permeated the Serbian language to date, they have been studied from a variety of different perspectives (PANIĆ-KAVGIĆ 2006; MIŠIĆ ILIĆ 2011; 2014; 2017; DRLJAČA MARGIĆ 2011; FILIPOVIĆ-KOVAČEVIĆ 2011; SIŁAŠKI 2012; MILIĆ 2013; MIŠIĆ ILIĆ – LOPIĆIĆ 2011; 2014; ĐORĐEVIĆ 2017; PRĆIĆ 2019³; STAMENKOVIĆ – TASIĆ 2020; ДРАГИЋЕВИЋ 2021; ЈАНИЋ – СТАМЕНКОВИЋ 2022, inter alia). Mišić Ilić and Vesna Lopičić (MIŠIĆ ILIĆ 2011; MIŠIĆ ILIĆ – LOPIĆIĆ 2011) adopted the view that every language manifests itself in several varieties, and that the impact of the English language created a specific variety of Serbian. A complete description of this variety requires a socio-linguistic, ethno-linguistic, and pragmatic approach, in addition to the semantic, lexicographic, and contact linguistic ones already in use. In their work, they also supported the view that Anglicisms are predominantly used by a higher-educated, younger, urban population to facilitate communication in specific circumstances, and as a means of identifying with a group or of following a trend. Gottlieb and Furiassi (2015: 9) go so far as to suggest that non-native speakers of English might even coin fake Anglicisms to create the image of an individual with status, importance, prestige, etc.

2.2. WATs AND THE LEXICON. WATs, which have seen a resurgence of interest at the beginning of the 21st century, have proved to be quite beneficial for determining the core meaning of Anglicisms and the patterns of their everyday use and distribution. For example, in his 2009 volume, Meara re-introduced the term *word association networks* to describe how the meaning of one group of words can be used to explain that of another. An association network, in brief, relies on the lexical and semantic connections between stimuli and their responses to delineate the structure of the respondents' mental lexicon (cf. SINGLETON 1999; ZAREVA 2007). WATs have in general, with minor exceptions (such as ПИПЕР – ДРАГИЋЕВИЋ – СТЕФАНОВИЋ 2005; ДРАГИЋЕВИЋ 2010; ЈАНКОВИЋ – ЈАКИЋ ШИМШИЋ 2021, to name but a few), not been used extensively in the Serbian linguistic community, rendering them an under-researched means of studying the relationships between recent Anglicisms and their Serbian equivalents.

The associative method in general, and WATs, have in one form or another found their place in numerous fields of study, including foreign language learning and teaching (FITZPATRICK 2006; 2007; 2015). In a practical sense, WATs are a simple, quick, and efficient way of compiling L1 or L2 data (FITZPATRICK et al. 2013), which are both syntagmatic and paradigmatic in nature (cf. MEARA 2009; ДРАГИЋЕВИЋ 2010). Since automatic processes are thought to reflect the structure of the mental lexicon (DURRANT – DOHERTY 2010), WATs are suited to the study of the level of acceptance of Anglicisms, inter alia (ZHANG 2017). For instance, in the current study, a WAT was used to obtain responses to stimuli originating from the Serbian language (i.e., Serbian equivalents), which provided normative associations in relation to which it was possible to analyze responses provided to stimuli that originated from the English language (in this instance, a group of selected Anglicisms).

WATs provide a way for researchers to analyze the expected impact of the respondents' L1 on what they comprehend to be the core meaning of FL words (cf. KHAZAEENEZHAD – ALIBABAEI 2013; HE – DENG 2015). Some data indicate that providing associative responses to an FL stimulus is linked to translation. Namely,

if EFL speakers have lower levels of proficiency, they may resort to an ‘intermediary’ step, whereby they translate the stimulus before providing their response (KROLL – STEWART 1994; FITZPATRICK – IZURA 2011). Greidanus and Nienhus (2001) also weighed in on the issue of proficiency, indicating that it might not be the most optimal factor to take into consideration. Instead, they indicated that fluency is the more revealing factor, as it ties in with all the aspects of knowledge of a word. This is otherwise known as ‘depth of knowledge’ and can quantifiably be presented by the number of links a word, in this instance a stimulus in a WAT, establishes with other words that make up the respondent’s mental lexicon (cf. FITZPATRICK – THWAITES 2020). Along the same lines, Ufimtseva (2014: 43) concludes that associative experiments can reveal: 1) “common and specific characteristics which are present in a bearer of a certain culture’s consciousness and subconsciously determine his/her behavior, estimations and attitude to the world”; 2) “the role of the first (native) language in forming the worldview of the native culture”; 3) “the influence of culture on its bearer’s language consciousness”.

Jiang (2019: 10) concluded that the FL mental lexicon actually consists of words that make up a gradient scale, on which they range from less to better known ones, while McCarthy (1990) stated that the human mind is far less of a dictionary when it comes to vocabulary acquisition, and instead resembles a network of mutually connected lexemes that can then be subjected to analysis. A similar approach can be found in Dragičević (2005: 60), who stated that the connections that exist between lexemes in the form of responses and those in the form of stimuli can indicate: coordination (*vrabac, lasta, senica, golub*), collocability (*piti – koka-kolu*), hyponymy (*ptica – vrabac*), antonyms (*crn – beo*), synonyms (*sreća – radost*), cause and effect relationships (*novac – bogatstvo*), and even situational ties (*konac – igla*).

It is also possible to use WATs to gain insight into what might be referred to as the ‘status’ of English and Serbian in a particular speech community, that is, the speech community’s preference for lexical items originating from one language or the other. Mišić Ilić (2014) has supported the view shared by other Serbian linguists (cf. PRĆIĆ 2014) that there are what can only be referred to as ‘subjective’ criteria for the use of Anglicisms which are guided by the speaker’s personal motives. She also cited encyclopedic knowledge as a factor that should be taken into consideration when analyzing speaker choice pertaining to the use of Anglicisms. Furthermore, based on Prćić (2019³), it is also possible to identify any potential meaning changes that a borrowed item such as an Anglicism may have undergone, i.e., whether the Anglicism is showing signs of suppressing the existing Serbian equivalent in naturally occurring language, whether it has assumed a new meaning, etc.

2.3. ASSOCIATIVE RESPONSES TO ADJECTIVAL STIMULI: AN OVERVIEW. Back in the 1960s, McNeill (1963) first proposed what is today taken as a matter of fact: that the most frequently expected associative response to an adjective is a paradigmatic response in the form of another adjective (i.e., a member of the same word class), with the added expectation that it should also be its antonym. Not long after that, the semantic component of words began to assume a more prominent position in theoretical and applied linguistic research. It was linked to the order of things in nature, i.e., what we now refer to as our non-linguistic knowledge of the world. For example, Deese (1964) explained that the associative responses given to adjectives as stimuli should

be analyzed based on their distribution patterns. In particular, the focus should be on the overlaps ('partial contextual equivalences') that occur among them. This pointed researchers in the direction of the paradigmatic responses that emerged from these equivalences, which are linked to the aforementioned non-linguistic knowledge of the world around us, i.e., to 'contingencies in nature'. Thus, the stage was set for including both paradigmatic responses and encyclopedic knowledge into the study of associative responses. This approach is still being implemented today, as an associative verbal network still "reflects the entire previous verbal and nonverbal experience of native speakers" (UFIMTSEVA 2014: 37).

At the same time, syntagmatic relations cannot be excluded from the scope of analysis. They are based on frequency of occurrence and thus frequency of exposure, i.e., past contiguities. This creates anticipation regarding potential associative responses. However, frequency of occurrence is not the way paradigmatic responses are learnt. This would require listing synonymous adjectives in a single discourse situation, as per the hypothesis of intersubstitution (MCNEILL 1963), which is found only in specific situations such as the educational setting. Thus, the answer to the question of how intersubstitutional words become associated is that they are found in a distribution overlap as a measure of communality.

Deese (1964: 347) went on to describe the potential distribution patterns of responses for adjectival stimuli: uncommon adjectives as stimuli will most frequently provide syntagmatic relations (*administrative decision*), while more common adjectives will elicit other adjectives (*hot-cold*) with the underlying assumption that they are based on 'fundamental contrasts' that have to do with our non-linguistic knowledge of the world. Following through with this assumption in his own research which focused on the associations to 278 adjectives of the English language, he concluded that it is incorrect to expect the first associative response to be an antonym, and that the 'polar opposite schema' does not work for all English adjectives. Much the same conclusion was also reached by Piper, Dragičević, and Stefanović (2005: 97), who stated that paradigmatic associations are more frequently linked to familiar than to less frequent and unfamiliar adjectival stimuli.

Rotberg (1968) introduced an alternative methodology to the study of adjectives. Instead of simply providing a single associative response to each stimulus, her respondents wrote (five) chained responses for each one. She compared these multiple responses to those where only one was provided. The former approach led to more responses (mediators) that could be labelled encyclopedic responses (those independent of each other) and are indicative of "deep associative relations" (ROTBERG 1968: 848). However, working on a sample of Serbian language material consisting of 10 stimuli in the form of lexemes which do have antonyms (the adjectives *beo*, *crn*, *levi*, *velik*, *hladan*; the nouns *zemlja*, *brat*, *majka*, *kokoška*, *vučica*) and the responses provided to them by 90 adult respondents, Dragičević (2007, and originally in her unpublished MA thesis from 1993) confirmed the dominance of responses with opposite meanings, especially in the case of stimuli that have established antonyms, independently of the context in which they were used. By comparing 61 pairs of adjectives, Todić (2016: 95–96) determined that the diversity of associative responses to various adjectival stimuli lay in the stronger bond between the primary/core meanings of adjectives in the case of true antonymy.

For example, the strongest associative link was found in pairs such as *levi–desni*, a somewhat weaker one in *lenj–vredan*, and the weakest in pairs such as *vladin–nevladin* (2016: 101).

Jakić Šimšić (2021) also contributed to this discussion when she analyzed whether the free associations of respondents to adjectival stimuli more often take the form of nouns or of adjectives (predominantly antonyms). By analyzing the associative fields of 40 adjectives extracted from the *Asocijativni rečnik srpskog jezika* (APCJ 2005), she concluded that 52% of the responses were nouns, 44% were adjectives, while all the other remaining responses amounted to 4% (ЈАКИЋ ШИМШИЋ 2021: 192). From among the adjectives, near synonyms and polar opposite antonyms in sum made up approximately 50% of the responses (2021: 192).

When analyzing the conceptualizations of sharpness/bluntness in English and Serbian, Halas Popović (2022: 167) proved that sharpness owes its strong potential for association with abstract domains in the English and Serbian language to its complexity (consistent form, permeability of the surface, etc.). She reached the same conclusion by analyzing sharpness/bluntness as the source domain of conceptual metaphors in English and Serbian (ХАЛАС ПОПОВИЋ 2021). Association networks, the mental lexicon, and encyclopedic knowledge are already being used to study language and the way human beings organize their knowledge of the world, and to determine the way in which an (abstract) occurrence is conceptualized (ДРАГИЋЕВИЋ 2007).

The motivation for the use of Anglicisms in general in the Serbian linguistic environment was studied by Stamenković and Tasić (2020). On a sample of university students, English language majors and Engineering Management students, they determined that the presence or absence of context impacts the respondents' perception of the justifiability of using an Anglicism ($p < 0.01$). Related factors found to be of relevance include the existence of a context for the use of the Anglicism in question, and the existence of synonyms with a difference in meaning (STAMENKOVIĆ – TASIĆ 2020: 234). The following quote supports this view: "Strictly speaking, there is no such thing as interlingual synonymy; having settled in a different lexicological context, with differing semantic distinctions and overlaps, no imported word is able to carry its foreign semantic field and network with it into a new language" (GOTTLIEB – FURIASSI, 2015: 18). Furthermore, Milić (2013: 118) concluded that what are often referred to as partial synonyms do have a shared denotative meaning, but that the differences between two lexical items linked by partial synonymy are a consequence of their associative meaning, range of distribution patterns, selectional restrictions, or the grammatical standard.

Stamenković and Tasić (2020: 234–235) ascribe the influence of the presence/absence of context to the fact that the respondents could imagine a variety of them where the Anglicisms would be more suited. This was even more evident for the English language majors, who had experience with translation, and had a better sense of when an Anglicism was, justifiably, required in the Serbian language. The impact of context on the perception and evaluation of the justifiability of Anglicisms was only registered for those which have Serbian equivalents, but also similar, novel, or altered meanings.

Based on the aforementioned, the following hypotheses were formed:

1) More missing and unrelated responses will be recorded for stimuli that are Anglicisms than for those that are Serbian equivalents, which will be an indicator of the comprehension, familiarity, and level of acceptance of these Anglicisms in the Serbian language.

2) The expected responses to the adjectival stimuli will predominantly take the form of adjectives (antonyms or, alternatively, synonyms).

3) Even though the individual pairs of adjectival stimuli are listed as synonyms, differences in meaning between them will still be noted.

4) The syntagmatic responses will show that the analyzed recent adjectival Anglicisms are not entrenched as frequent collocations in the Serbian language, whereby the measure of comparison are the syntagmatic relations of their Serbian equivalents.

5) Encyclopedic responses will indicate differences in the way the recent Anglicisms and their Serbian equivalents are interpreted.

6) Differences are expected between the SLMs and ELMs for all the types of responses based on varying levels of English language proficiency.

3. THE METHOD

3.1. THE SAMPLE OF PARTICIPANTS. A total of 100 respondents (average age 21.3 years, age range 18–43¹), our convenience sample, voluntarily agreed to participate in the study. The female respondents made up 75% of the sample, while the male respondents made up 25%. All of the respondents were philology students at the Faculty of Philosophy, University of Niš (54 were students of the Department of Serbian Language and Literature and 46 were students of the Department of English)². The respondents included 23 first-year students, 26 second-year students, 24 third-year students, 18 fourth-year students, 7 MA students, and 2 PhD students. Forty-six students were from South-East Serbia and East Serbia, 46 from South Serbia, and 8 from Central Serbia. Most of the respondents (79%), reported that they were currently residing in Niš (the average number of years spent living in Niš is 11.37 years), while 35% stated that they had been born there.

All of the respondents were native speakers of Serbian. None of them reported having lived and/or studied abroad. Their self-reported proficiency levels of English varied from A1 to C2. A1 was reported by 1%, A2 by 5%, B1 by 12%, B2 by 23%, C1 by 16%, and C2 by 12% of the respondents, while 31% did not provide a self-evaluation of their English language proficiency level, which was then determined based on their English language course requirements. Both the SLMs and ELMs had studied English as a foreign language for 8 years during their elementary school education, and for 4 years during their high school education.

¹ Our sample of respondents included both undergraduate, MA and PhD students. The majority of our respondents were aged between 18 and 24. There are two respondents considerably above the aforementioned age range. One respondent, aged 30, is a doctoral student at the Department of English. The other is a 43-year-old first-year student at the Department of Serbian Language and Literature.

² That students of the Department of English are a population well-suited to the study of Anglicisms in Serbian was supported by Stamenković and Tasić (2020).

3.2. THE MEASURING INSTRUMENT. A questionnaire, in Google Forms format, was designed specifically for the purpose of this study. The link to the questionnaire was sent to the institutional email addresses of all the students of the aforementioned departments. They completed the questionnaire online in October and November 2022.

The first section of the questionnaire consists of a set of socio-demographic questions which refer to the respondents' age, place of birth and residence, their current field of study, current year of study, and knowledge of foreign languages. This section is followed by 80 tasks, each requiring the respondents to provide their first association to the given adjectival stimulus. The stimuli were presented to the respondents in Cyrillic script, in alphabetical order according to the Cyrillic alphabet, in masculine singular positive form (as is the lexicographical standard in Serbian), individually, to limit possible priming effects. As in all associative studies, the stimuli were decontextualized. This feature was considered to be another advantage of the associative method for the study of Anglicisms, as it enables respondents to focus on the type of lexical item and increases the rate of recognition (ONYSKO 2007: 105), also allowing the respondents to come up with and select the most suitable contexts for the Anglicism on their own (STAMENKOVIĆ – TASIĆ 2020: 235).

A total of 40 pairs of adjectives (an Anglicism and its Serbian equivalent) were included in the questionnaire. The Anglicisms were all extracted from the *Srpski rečnik novijih anglicizama* (SRNA 2021). Both co-authors took equal part in the selection process and only the Anglicisms that they both agreed upon were included in the study. The inclusion criteria for each Anglicism were the following: 1) that it had a monolexemic Serbian equivalent recorded in the source dictionary; 2) that it was monosemic and not homonymous in nature; 3) that it was not a hyphenated word; and 4) that it was not slang.

The list of 40 pairs of stimuli included:

asistirani–potpomognuti, autorizovan–ovlašćen, beking–prateći, devastiran–razoren, dualan–dvostruk, finalizovan–završen, forvardovan–prosleđen, frendli–prijetan, grogi–ošamućen, hektičan–užurban, implementiran–primenjen, indor–unutrašnji, izigoing–ležeran, kjut–simpatičan, kripi–jeziv, krispi–hrskav, krucijalan–odlučujući, lajkabilan–dopadljiv, loukost–povoljan, lukrativan–unosan, mesi–neuredan, militari–vojnički, nutritivan–hranljiv, originalan–izvorni, personalni–lični, pinovan–istaknut, portabl–prenosan, promo–reklamni, promptan–brz, relaks–opuštajući, revolving–obnovljiv, rezilijentan–izdržljiv, sajber–kompjuterski, smart–pametan, sparkling–svetlucav, spuki–sablastan, tagovan–označen, transgresivan–nekonvencionalan, transplantiran–presađen, zipovan–spakovan.

3.3. THE PROCEDURE. In sum, 8000 responses were compiled and were ultimately classified under the headings: synonymy, antonymy, hyponymy, syntagmatic relations, encyclopedic responses, derivatives, missing responses, and unrelated responses. Due to constraints pertaining to space, only general tendencies and specific examples are presented.³ A brief quantitative analysis provided the

³ To present more of our findings, we would like to illustrate the aforementioned classification established by Dragičević (2005: 60) by using examples from our corpus: coordination (*štap–štaka*), collocability (*unutrašnji organ*), hyponymy (*označen–podvučen*), antonyms (*unutrašnji–spoljašnji*),

number of classified responses for each type (in percentages). The data were also analyzed using the Independent samples T-test and the ANOVA test, and were subsequently included in a more detailed qualitative analysis.

Both authors participated in the classification and labeling of the types of associative responses for the purpose of reliability. If an adjective is neuter singular, due to an identical morpho-phonemic realization and its marked form it was considered an adverb (for example, *važno, slatko, jezivo*).

Some explanations may be required regarding the classification and labeling process in the case of paradigmatic relations. Assigning the label of 'synonym' required that we refer to the dictionary definition of the stimulus and the lexemes provided therein. Determining the presence of hyponymy also required that we consult the dictionary definition of the stimulus, even though hypernyms and hyponyms are not explicitly listed therein. In order to provide as detailed an analysis as possible, and determine any potential specific meanings of the given stimuli, it was necessary to include hyponymy in the classification and labeling process, despite the fact that it is more difficult to apply it to the category of adjectives, unlike, for instance, to the category of nouns. Examples of hyponymy noted in the responses to the given stimuli include the following: *brz-pokretan, dopadljiv-ljubazan, istaknut-boldiran, označen-žigosan, presađen-pomeren*.

As far as antonyms are concerned, their occurrence was expected if the stimuli in question had one. This was infrequently the case in our study, except in the most obvious of examples.⁴ Table 1 provides an overview of the frequency of occurrences, in percentages, of all the types of recorded responses for the Anglicisms and Serbian equivalents as stimuli.

Types of responses	Anglicisms	Serbian equivalents
Synonyms	23.58%	19.78%
Encyclopedic responses	22.7%	20.8%
Syntagmatic relations	22.45%	40.37%
Missing responses	16.68%	3.98%
Unrelated responses	13%	7.3%
Hyponyms	1.75%	6%
Derivatives	0.38%	0.63%
Antonyms	0.15%	1.25%

Table 1. An overview of the types of responses (in percentages)

Since not all the types of responses were considered equally relevant for the qualitative analysis, some were excluded. They were, however, included in the

synonyms (*militari-vojnički*), cause and effect relationships (*nutritivan-vitamin*), and even situational ties (*tanjir-hrana*). The final two were subsumed under the heading of encyclopedic responses.

⁴ At this point we would like to thank one of the anonymous reviewers who pointed out that adjectives in the Serbian language usually do not have true antonyms, that those that do mainly take the form of simple adjectives of Slavic origin. These adjectives are frequently lexical units which do not have corresponding Anglicisms. It would seem that the adjectival stimuli we extrapolated from the dictionary for the most part did not have true antonyms. This feature was also not among the inclusion criteria for the adjectival stimuli selected for the study.

quantitative analysis. The qualitative analysis included synonymy, hyponymy, encyclopedic responses, and syntagmatic relations. Derivatives and antonyms were excluded due to low frequency of occurrence (1.01% and 1.4%, respectively), while missing responses (20.66%) cannot be subjected to a qualitative analysis. Unrelated responses (20.3%) were also excluded due to a lack of contiguity and semantic congruence.

4. RESULTS AND DISCUSSION

4.1. (NEAR) SYNONYMOUS, HYPONYMOUS, SYNTAGMATIC, AND ENCYCLOPEDIA RE-SPONSES. We first present the results of the analysis of the so-called true synonyms, near synonyms, as well as the lexemes with visibly more general or narrow meanings which were included under the heading of hyponymy. The subsequent paragraphs will present the results of the analysis of responses included under the heading of syntagmatic relations and encyclopedic knowledge.

Synonymous responses on average account for 21.68% of the responses per stimulus, ranging from 0 (*beking, obnovljiv*) to 58 (*krucijalan*). The average number of synonymous responses to the Anglicisms is only somewhat greater (23.6%) than that to the equivalents (19.78%). On average, hyponymy was noted in 3.89% of the responses per stimulus, ranging from 0 (*beking, grogi*, etc.) to 42 (*izdržljiv*). Despite their overall low average scores, the equivalents indicated that they had a greater tendency towards hyponymy (6%) than recent Anglicisms (1.75%).

The corresponding Serbian equivalent was provided as the response to 10.4% of the Anglicisms as stimuli, while the corresponding recent Anglicism was the response to 1.8% of the equivalents as stimuli. Despite being listed as synonyms, the Serbian equivalents are still used more frequently than their corresponding Anglicisms.

For the following Anglicisms, no equivalents were provided as responses: *beking, krucijalan, loukost*. On the other hand, the following equivalents were included among the responses provided for the Anglicisms: *lični* (16%), *hranjiv* (12%), *izvorni* (7%), *potpomognut* (7%), *označen* (5%), *pametn* (4%), *prenosan* (5%), *odlučujući* (2%), *ošamućen* (2%), *ovlašćen* (2%), *prosleđen* (2%), *svetluca* (2%), *neuredan* (1%), *presađen* (1%), *primenjen* (1%), *reklamni* (1%), *simpatičan* (1%), *unosan* (1%).

The average number of different synonyms provided for the Anglicisms is approximately 4%, while in the case of the equivalents it was 5% per stimulus.

The Anglicisms with a greater than average number (more than 4%) of synonymous responses include:

originalan (16%), *krucijalan* (11%), *finalizovan* (10%), *asistirani* (8%), *frendli* (8%), *pinovan* (8%), *devastiran* (7%), *spuki* (7%), *sparkling* (6%), *transplantiran* (6%), *zipovan* (6%), *dualan* (5%), *hektičan* (5%), *lukrativan* (5%);

while the equivalents with a greater than average number (more than 5%) of synonymous responses are:

istaknut (14%), *izvorni* (12%), *odlučujući* (12%), *označen* (11%), *nekonvencionalan* (9%), *sablstan* (9%), *ovlašćen* (8%), *potpomognut* (8%), *prijatan* (8%), *prenosan* (7%), *razoren* (7%), *završen* (7%), *opuštajući* (6%), *ošamućen* (6%), *presađen* (6%), *užurban* (6%).

If we were to compare the recent Anglicisms and their Serbian equivalent as pairs, in 23 the number of synonyms is greater for the Anglicism, in 15 it was greater for the equivalent, while in two pairs the number of responses per stimulus was equal (*autorizovan* and *ovlašćen*, *spuki* and *sablstan*).

In the following pairs, responses that were included under the heading of hyponymy were recorded for both the Anglicism and the equivalent:

kripi (13%) – *sablstan* (2%), *zipovan* (5%) – *spakovan* (8%), *nutritivan* (5%) – *hranljiv* (6%), *pinovan* (3%) – *istaknut* (9%), *frendli* (1%) – *prijatan* (5%), *autorizovan* (5%) – *ovlašćen* (1%), *loukost* (3%) – *povoljan* (1%), *transplantiran* (1%) – *presaden* (6%), *asistiran* (1%) – *potpomognut* (1%).

Even though the *Srpski rečnik novijih anglicizama* (SRNA 2021) lists the analyzed stimuli as synonyms, our analysis determined a greater frequency and diversity of lexemes with a more general meaning among the responses for the equivalents, indicating that the Anglicisms have more specific meanings.

What follows is an analysis of the aforementioned specific meanings. The stimulus *nekonvencionalan* has a broader, more general meaning compared to *transgresivan*, which deviates from what is considered the norm when it comes to certain types of behavior: *drugačiji* (8%), *neuobičajen* (5%), *neobičan* (3%), *različit* (3%), *nesvakidašnji* (2%), *netipičan* (2%), *bezakoni* (1%), *neočekivan* (1%), *neprihvaćen* (1%), while the only provided response with an altogether different meaning was noted for the stimulus *transgresivan*: *prekršen* (1%).

A characteristic synonym for the adjective *unutrašnji* was *interni*, which is more often associated with the organization of a project than the physical interior of a room; therefore, a clear difference in meaning is indicated. Compared to the synonymous responses to the Anglicism *originalan*, the responses to the equivalent *izvorni* have the more specific meaning of 'origin': *maternji* [jezik], *matični*, *rodni* and *autohtoni*. The more specific meaning of the Anglicism in the pair *pinovan*–*istaknut* was confirmed by the (near) synonymous responses of *prikačen*, *zakačen*, *nabockan*, which link it to the English language word *pin*. On the other hand, for the pair *portabl*–*prenosan* a more specific meaning of the synonymous responses was noted for the equivalent *prenosan*, which could refer to the transmission of a disease: *zarazan*. For the pair *sajber*–*kompjuterski*, the (near) synonymous reactions have indicated a broader meaning for the Anglicism, as it encompasses the meanings of both the adjective *elektronski* and *onlajn*. In the pair *sparkling*–*svetlucav*, the synonymous responses indicated that the Anglicism refers to sparkling beverages, which is not one of the meanings of the equivalent.

For 32 pairs of the adjectival stimuli (77.5%), no semantic difference was noted among the synonymous responses provided to the Anglicism and the equivalent. Smaller differences were noted for the pair *transgresivan*–*nekonvencionalan*, and greater for the pairs: *indor*–*unutrašnji*, *originalan*–*izvorni*, *pinovan*–*istaknut*, *portabl*–*prenosan*, *sajber*–*kompjuterski*, *sparkling*–*svetlucav*.

When it comes to hyponymous responses, those provided for the adjective *zipovan* refer to computers, while those provided for its equivalent *spakovan* indicate a more general meaning than that of the Anglicism: *spremljen*, *sklopljen*, considering that *kofer*, *ranac* or *torba* can also possess the feature of *spakovani*, but not that of *zipovani* (which would collocate with *folder*, *datoteka*, etc.). The

situation is much the same for the pair *pinovan*–*istaknut*, whereby the Anglicism is linked to social networks, while the equivalent *istaknut* has a more general meaning confirmed by the hypernyms: *glavni*, *izdvojen*, *izložen*, *pokazan*, *viđen*, but also the hyponym *boldiran* which refers to font typesets. As far as the pair *tagovan*–*označen* is concerned, the use of the Anglicism *tagovan* is related to social networks, while the equivalent *označen* can have a wide-ranging use, indicated by the hyponyms *štrikliran* and *podvučen*. The adjective *forvardovan* refers to sending emails, meaning that it has an additional semantic component compared to *prosleđen* (for example, responses to this equivalent include *podeljen*, *isporučen*, *prenesen*, *predat*). The stimulus *rezilijentan* refers more to physical resistance, which is evident in the responses *jak*, *borben*, while a broader meaning is included in the equivalent *izdržljiv*, to which the responses were *čvrst*, *dugotrajan*, *nepokolebljiv*, *postojan*. The Anglicism *transplantiran* usually refers to the process of organ transplantation, and not to repotting plants as is the case for the equivalent. Hyponymy among the responses to the equivalent *presađen* is evident in *prenet* and *ugrađen*.

Therefore, the Anglicisms and their equivalents were not necessarily always mutually interchangeable, which speaks to the justifiability of using certain Anglicisms in the Serbian language (cf. SILAŠKI 2012). These findings confirm hypothesis 3. Differences in meaning within individual pairs of adjectival stimuli were noted, irrespective of the fact that they were presented as synonyms in the dictionary.

When it comes the analysis of syntagmatic relations and their link to encyclopedic knowledge, as further examples of the lexico-semantic relations pertaining to the meanings of the pairs of adjectival stimuli, similar findings were obtained for both types of responses. On average, 31.4% of the responses for each stimulus were syntagmatic relations. They ranged from 2 (*grog*) to as many as 68 (*promo*) per stimulus. There were 22.45% syntagmatic responses on average for the Anglicisms, and 40.37% for the equivalents, which amounted to almost twice as many. On the other hand, there were 21.65% encyclopedic responses per stimulus, ranging from a minimum of 2 (*prijatan*) to a maximum of 57 (*kjut*). The average number of encyclopedic responses for the Anglicisms is 22.7%, and for the Serbian equivalents is 20.8%. The difference is in favor of the Anglicisms, but is too slight to be relevant.

Syntagmatic relations are defined as tendencies for the co-occurrences of certain words in a particular language (FINCH 2000: 52; PRČIĆ 2016³: 149). They have also been defined as “proziran sintagmatski spoj dveju leksema u doslovnom ili prenesenom značenju [...] koji se s određenom učestalošću ostvaruje ili s određenom očekivanošću može ostvariti u upotrebi” (STOJIČIĆ 2010: 38). Syntagmatic relations that tend to occur more prominently than others are considered to be more salient, and perhaps, in effect, more normative. When words co-occur, habitually or frequently, a bond is created. Following Fitzpatrick and Thwaites (2020), who stated that L2 lexemes need not be distinct from L1 concepts, we attempted to disambiguate between the respondents’ comprehension and the distribution patterns of the two adjectives in each pair of stimuli. A list of all the observed larger frameworks of meanings associated with the pairs of stimuli can be found at the end of the paper in Appendix A (for syntagmatic relations) and Appendix B (for encyclopedic responses).

Liu (2010) studied syntagmatic relations with the underlying assumption that collocations are not arbitrary, but semantically motivated. Therefore, the syntagmatic relations identified among associative responses are also motivated, as they have been retrieved from the respondents' existing and active mental lexicon. A case in point, Nikishova and Kryvonosova (2019: 51) analyzed what they perceived to be the three main components of a comparative analysis of how different languages convey hues of the color red. Their conclusion was that the underlying semantic component was much the same, but that the linguistic realizations differ.

Viewed as a whole, more syntagmatic relations were recorded for the Serbian equivalents than for the Anglicisms, indicating a considerable level of fossilization in the use of the former. Since the adjectives that made up the pairs of stimuli in this study are considered (near) synonyms, their distribution patterns (syntagmatic relations) were used as a way of distinguishing between them. Niche meanings of the Anglicisms were recorded in situations where their co-occurrences in English were also, to an extent, adopted into Serbian (*loukost* for example). They are unlikely to acquire broader distribution patterns in the RL. Gottlieb and Furiassi (2015: 26) even went on to say the following: "the fact that the Anglicism either does not formally exist in English or is used with a different meaning in the RL justifies the choice of the label *pseudo-* (or *false*)".

Identical larger frameworks of meaning associated with the most frequently occurring syntagmatic responses were noted for most of the pairs of adjectives (23 pairs or 57.5%). Different larger frameworks of meaning were noted for 17 (42.5%) of the pairs. The situation is much the same for the encyclopedic responses. For most of the pairs of adjectives (21 or 52.5%), identical larger frameworks of meaning associated with the most frequently occurring encyclopedic responses were noted. In 13 pairs (47.5%), different larger frameworks of meaning were noted.

All the aforementioned types of responses mutually interact to provide us with information on the level of familiarity/acceptance⁵ of the adjectival Anglicisms selected for this study. The more similar the meaning of the adjectives found among the responses to the core meaning of the stimuli, the stronger the indication that the said stimuli have reached a higher level of familiarity/acceptance. Furthermore, the higher the level of proficiency, the greater the number of syntagmatic relations that a learner can cite (NATION, 2001). Based on our findings, the respondents, by providing a higher number of synonyms for the stimuli in the form of Anglicisms included in this study, did in fact indicate a level of familiarity with them, and their acceptance of them. Even though the average number of synonyms provided for the two kinds of stimuli was quite similar (4% on average for the Anglicisms, and 5% on average for the equivalents), it does not indicate that they are likely to suppress the entrenched equivalents. This is confirmed by the prevalence of syntagmatic relations provided in response to the equivalents (which are almost double in number compared to those provided for the Anglicisms), and the prevalence of encyclopedic responses provided in response to the Anglicisms (albeit a very slight one). In general, Anglicisms tend to increase their semantic content through more frequent use, a point illustrated by Milić (2013: 109–110), who stated

⁵ Familiarity and acceptability are considered mutually and indivisibly related terms in this study, ones which should not be studied in isolation.

that in instances of near synonymy between the Anglicism and its Serbian equivalent a semantic-stylistic differentiation usually occurs on the part of the Anglicism. When it does not, the frequency of occurrence of the Anglicism suppresses the occurrence of the Serbian equivalent.

Based on the activation of different parts of the mental lexicon, and different distribution patterns, it is likely that the Anglicisms will continue to surface in particular co-occurrences and continue to have more specific meanings. This, once again, speaks in favor of hypothesis 3. These findings also fully confirm hypothesis 4, whereby we can claim that the syntagmatic relations identified for the Serbian equivalents exceed those for the Anglicisms. And finally, it is possible to provide full confirmation of hypothesis 5, as the encyclopedic responses did indicate differences in the interpretation of the adjectives that formed the pairs of stimuli.

4.2. RESPONSES GROUPED BASED ON WORD CLASSES AND DIFFERENT SYNTACTIC STRUCTURES. Depending on the word class membership of the responses, the Anglicisms (32.37%) and equivalents (32.07%) were equally susceptible to responses in the form of adjectives. Even the range of adjectival responses per stimulus was similar (Anglicisms: 0–67 and equivalents: 2–62). A comparison of the pairs of stimuli revealed that in one pair the number of adjectival responses was similar, in 19 the number was higher for the Anglicism, while in 20 pairs the number was lower for the Anglicism. The results are presented in Table 2.

Word classes and different syntactic structures	Anglicisms	Serbian equivalents
Nouns	33.5%	52.32%
Adjectives	32.37%	32.05%
Syntagms	1.7%	1.87%
Other ⁶	1.42%	1.66%

Table 2. Word classes and different syntactic structures⁷

Even though polar opposites may have been expected by some (McNEILL 1963; DEESE 1964), along with paradigmatic responses Dragičević (1996; 2005; 2007; 2010), this was not confirmed in the present study. Furthermore, in relation to the findings of Kiš (2020: 95), which pertain to the semantic functions of adjectival complements, in the current study the most frequently noted complements were explicative ones (i.e. nouns were provided both as examples of syntagmatic relations and encyclopedic responses). Therefore, nouns are the most frequent type of response both to the Anglicisms as adjectival stimuli and to their Serbian equivalents. Adjectives, on the other hand, were predominantly included among the antonyms, in part encyclopedic responses, and to a lesser extent indicated synonymy and hyponymy. In addition, our study showed that antonyms were neither the dominant response to the Anglicisms as stimuli, nor to their Serbian equivalents.

⁶ The type labelled 'other' includes clauses (0.5% and 0.57%), verbs (0.47% and 0.22%), prepositional phrases (0.3% and 0.35%), pronouns (0.1% and 0.32%), numerals (0.05% and 0.17%), and prepositions (0% and 0.02%).

⁷ The results are presented in descending order, first for the Anglicisms, then for the equivalents.

The data presented here do not confirm hypothesis 2, in the sense that the most frequently occurring responses were not in fact adjectives. In addition, the responses that were adjectives were rarely the polar opposites of the stimuli in question (on average 0.7% of the responses per stimulus).

4.3. THE LEVEL OF FAMILIARITY/ACCEPTANCE OF THE RECENT ADJECTIVAL ANGLICISMS.

The criteria for the acceptance of recent Anglicisms, in addition to the previously analyzed types of responses, also includes the occurrence of antonyms, (potential) collocations, and derivationally linked lexemes. The lack of familiarity/acceptance of the selected recent Anglicisms is indicated by the occurrence of unrelated and missing responses. Hypothesis 1 proposed that more of these responses will be recorded among the Anglicisms as stimuli. In sum, the percentage of missing responses to the Anglicisms as stimuli was four times greater than that to their Serbian equivalents (16.68% and 3.98%). For unrelated responses it was twice as great (13% and 7.3%). This fully confirms the hypothesis and indicates a lack of entrenchment (low familiarity and/or acceptance) of the given Anglicisms in the lexical system of the Serbian language.

Based on the abovementioned, it is possible to determine the level of familiarity/acceptance of the selected Anglicisms. It would appear that, due to the slight difference between the average number of synonyms provided for both the Anglicisms and their equivalents, the respondents were not familiar with their meanings in certain instances. This was also confirmed by the larger frameworks of meaning identified in the analysis of the syntagmatic relations and encyclopedic responses. To reiterate: the Anglicisms from the pairs of stimuli were provided as responses to their Serbian equivalents in only 1.8% of the cases; there were fewer synonymous responses than syntagmatic responses, which is a sign of lower familiarity/acceptance as indicated by Deese (1964), as well as Piper, Dragičević, and Stefanović (2005); the number of missing responses to the Anglicisms was four times greater than that to the Serbian equivalents; and the number of unrelated responses to the Anglicisms was twice as high compared to the Serbian equivalents. This lack of familiarity/acceptance may be the result of infrequent exposure, and the ensuing infrequent use and/or incomprehension. For example, Panić-Kavgić (2006) stated that there is a certain level of misunderstanding among native speakers of Serbian when they first come into contact with an Anglicism. Furthermore, Gottlieb and Furiassi claimed that the “salience of Anglicisms typically surpasses their statistical representation” (2015: 22), i.e., the frequency of occurrence of Anglicisms is surprisingly low, despite what many purists might contend. A similar fact was also presented by Milić (2013: 144–145), who stated that adjectival monolexemic Anglicisms in the Serbian language amount to approximately 3% of the analyzed corpus.

However, it is important to mention that a certain level of familiarity/acceptance was noted in those cases when the Serbian equivalents were used as responses to the Anglicisms from the matching pairs of stimuli. The recent Anglicisms studied here, in general, proved to have more specific or niche meanings in the respondents’ mental lexicon.

The average value of familiarity/acceptance for the Serbian equivalents, which amounted to their potential frequency of occurrence in the compiled corpus,

was calculated. This value was set as a benchmark in relation to which we quantified the level of familiarity/acceptance of each Anglicism. The numbers of missing and of unrelated responses were subtracted from the overall number of responses to each stimulus, since the remaining types of responses speak in favor of the entrenchment of the stimuli in question. The calculated average level of familiarity/acceptance of the Serbian equivalents was 81.1%. The list of adjectival Anglicisms presented in descending level of familiarity/acceptance reads as follows:

personalni (97%), *tagovan* (96%), *finalizovan* (95%), *kjut* (95%), *krucijalan* (94%), *smart* (94%), *krispi* (93%), *promo* (93%), *originalan* (92%), *relaks* (91%), *sajber* (90%), *transplantiran* (90%), *kripi* (89%), *nutritivan* (89%), *asistiran* (85%), *pinovan* (85%), *frendli* (82%), *militari* (82%), *portabl* (76%), *sparkling* (75%), *dualan* (74%), *forvardovan* (72%), *loukost* (70%), *devastiran* (69%), *izigoing* (66%), *indor* (65%), *spuki* (65%), *lajkabilan* (64%), *zipovan* (57%), *hektičan* (49%), *mesi* (49%), *autorizovan* (48%), *rezilijentan* (48%), *lukrativan* (45%), *implementiran* (43%), *transgresivan* (43%), *revolving* (41%), *grog* (36%), *promptan* (26%), *beking* (14%).

For all the analyzed pairs of adjectives as stimuli, on average, a higher level of familiarity/acceptance was noted for the Serbian equivalents (81.1%) compared to the Anglicisms (70.67%), thus resulting in greater numerical values for the latter within individual pairs of adjectival stimuli. Only in one-fifth of the pairs had a higher level of acceptance calculated for the Anglicism based on our formula. These pairs include: *personalni* (97% : 96%), *tagovan* (96% : 90%), *krucijalan* (94% : 93%), *krispi* (93% : 89%), *promo* (93% : 91%), *relaks* (91% : 87%), *nutritivan* (89% : 87%), *asistiran* (85% : 60%).

4.4. A COMPARISON OF THE RESPONSES PROVIDED BY THE SERBIAN LANGUAGE MAJORS AND ENGLISH LANGUAGE MAJORS. The Independent samples T-test was used to analyze the frequency of types of associative responses provided by the SLMs and the ELMs. A statistically significant difference was noted only for the syntagmatic responses (Sig. 0.009). On average, the SLMs provided syntagmatic responses for all the adjectival stimuli somewhat more frequently than the ELMs (SLMs – 25.48; ELMs – 24.72). Even though the differences are not great, they are still statistically significant (F-test – 7.04). Nouns were, prior to the statistical analyses, determined to be the most frequently occurring type of response (as in ЈАКИЋ ШИМШИЋ 2021: 192), a finding which is directly linked to the recorded numbers of syntagmatic responses. Specifically, in the current study, nouns made up 33.5% of the responses to the Anglicisms as stimuli, and 52.32% of the responses to the Serbian equivalents as stimuli.

For the SLMs, increased frequency of occurrence of syntagms among the Serbian equivalents as stimuli is not surprising, as they could be considered more normative and thus indicate a certain level of fossilization since the respondents' L1 is Serbian. As Ufimtseva (2014: 37) was previously quoted as saying, associative responses do tend to reflect the 'verbal and nonverbal experiences' recorded in the respondents' L1. These points speak in favor of the impact that the L1 had on the recorded associative responses. The comparably high rate of syntagmatic responses among the ELMs might also be ascribed to their levels of L2 proficiency. According to Khazaenezhad and Alibabae (2013), increased levels of L2 proficiency have been linked to an increased level of paradigmatic responses.

A similar conclusion was also reached by Nation (2001), who stated that higher numbers of produced L2 syntagms indicated higher levels of L2 proficiency. To that we also add the conclusion reached by Fitzpatrick and Thwaites (2020), who stated that depth of knowledge of a word can be determined based on the number of its link to other words in the same lexicon.

In addition to the impact that the L1 and L2 may have on the occurrence of these responses, it is also important to refer to other, education-related factors. For example, the coursework of the respondents enrolled in the Department of Serbian Language and Literature is such that their obligatory and additional reading material are all in Serbian (all the primary and secondary resources, literary works, and critiques are in Serbian, irrespective of whether they were originally written in a different language), and that the Serbian language is the dominant language used in the classroom. All of the courses related to the grammar of the Serbian language are organized in such a way that the respondents are given examples which are contextualized, in the form of syntagms and clauses, to illustrate the main points pertaining to Serbian language grammar. This group of respondents may be more finely attuned to providing, due to exposure, these types of responses.

When analyzing the differences in the associative responses solely to the Anglicisms or solely to the Serbian equivalents as stimuli, the following was determined. In the case of the Anglicisms as stimuli, statistically significant differences were noted among:

- syntagmatic responses, whereby the ELMs provided syntagmatic responses more frequently than the SLMs (F-test – 11.43; Sig. 0.01);
- synonyms, whereby the ELMs provided synonyms more frequently than the SLMs (F-test – 8.29; Sig. 0.005);
- antonyms, whereby the ELMs provided antonyms more frequently than the SLMs (F-test – 10.73; Sig. 0.001);
- examples of hyponymy, whereby the ELMs provided hyponymous responses more frequently than the SLMs (F-test – 7.25; Sig. 0.08).

In order to present the data more clearly, the frequency of occurrence of the types of associative responses, in percentages, are provided in Table 3.

Category	Stimuli	SLM responses	ELM responses
Synonymy	Anglicisms	22.66%	24.57%
	Equivalents	21.69%	17.47%
Syntagmatic	Anglicisms	20.35%	24.79%
	Equivalents	44.21%	36.78%
Encyclopedic	Anglicisms	22.01%	22.51%
	Equivalents	19.47%	21.97%
Antonymy	Anglicisms	0.05%	0.27%
	Equivalents	0.92%	1.29%
Hyponymy	Anglicisms	1.25%	2.33%
	Equivalents	6.57%	5.37%
Derivatives	Anglicisms	0.32%	0.49%
	Equivalents	0.51%	0.76%

Unrelated	Anglicisms	12.49%	14.43%
	Equivalents	4.81%	10.09%
Missing responses	Anglicisms	20.67%	10.52%
	Equivalents	2.4%	5.75%

Table 3. The comparison between the SLMs and ELMs⁸

Higher percentages were noted for the Anglicisms as stimuli for both the SLMs and ELMs in the case of synonyms, encyclopedic knowledge, unrelated responses, and missing responses. Higher percentages were noted for the Serbian equivalents as stimuli for both groups in the case of syntagmatic relations, antonyms, hyponymy, and derivatives.

The SLMs scored higher percentages for Serbian equivalents as stimuli for the following types of responses: synonymy, syntagmatic relations, and hyponymy. The only time they scored higher percentages for the Anglicisms as stimuli was for missing responses.

The ELMs scored higher percentages for the Anglicisms as stimuli for the following types of responses: synonymy, syntagmatic relations, encyclopedic knowledge, antonymy, hyponymy, derivatives, unrelated. The only time they scored higher percentages for the Serbian equivalents as stimuli was for missing responses. For encyclopedic knowledge, antonymy, derivatives, and unrelated responses the ELMs consistently scored higher percentages for both types of stimuli.

The occurrence of syntagmatic responses has previously been addressed, along with implications of the impact of the L1 and L2. However, a point needs to be made regarding the status of synonyms in language acquisition and their link to syntagms. Specifically, numerous studies have indicated that learning words that are synonymous is more difficult than learning words whose meanings are not linked in this way (HIGA 1963; LAUFER 1990; TINKHAM 1993; WARING 1997; LIU and ZHONG 2014). Liu and Zhong (2014) in particular emphasized the point that disambiguation between the meanings of synonyms is achieved by learning their collocates (i.e., syntagms), and that higher L2 proficiency is linked to a greater knowledge of synonyms. Thus, the obtained statistically significant differences between the groups is not surprising.

The increased frequency of occurrence of all the aforementioned types of associative responses to the Anglicisms as stimuli among the population of ELMs can also be ascribed to the teaching process at the Department of English where they attend classes. Specifically, this group of students regularly take part in both Serbian to English and English to Serbian translation, which requires them to explicitly recall, cite, and compare the potential distribution patterns and differences in meaning between various related and unrelated lexemes (cf. STAMENKOVIĆ – TASIĆ 2020). Furthermore, this group of respondents takes part in oral exams for which they are regularly prepared to present pairs of words in different mutual relations. In other words, the respondents who were ELMs may have in a way

⁸ The slightly darker cells represent the higher percentage values for either the SLMs or the ELMs. The percentages given in bold indicate higher values for either the Anglicisms as stimuli, or the Serbian equivalents as stimuli.

already been prepared for these kinds of activities. We should also not overlook the fact that their exposure to the English language is considerable, as all the English language and literature-related classes they attend on a daily basis are held in English (with the exception of courses in pedagogy, psychology, sociology), and all the obligatory and optional reading material is also in the same language.

When it comes to the Serbian equivalents, no statistically significant differences were determined among the types of associative responses for the two studied groups of respondents. This particular result can be explained by the fact that all of our respondents are native speakers of Serbian, in addition to being students of philology.

The ANOVA was used to determine whether any other factors, other than the study program the respondents are enrolled in, have an impact on the difference in the associative responses. In this instance, that factor was the self-reported knowledge of the English language. However, this analysis did not yield any statistically significant differences between the groups based on the level of knowledge of the English language and the provided associative responses for the two studied groups of respondents (cf. GREIDANUS and NIENHUS 2001 regarding proficiency). It can be assumed that the lack of statistical significance may, at least in part, be ascribed to the fact that the levels of English language proficiency were self-reported. This is the outcome of a lack of uniform testing of all the respondents, who did not take an English language proficiency test prior to the beginning of the study. Furthermore, some of the respondents even omitted to provide their self-reported levels of proficiency, which was subsequently determined based on their English language course requirements. Other factors that should be considered, but which lie outside the scope of our study, include exposure to Anglicisms in general (which probably differs on an item-to-item basis judging from the number of missing responses noted for some of the Anglicisms). In addition, the topic of motivation which has previously been touched upon in the text is also worth mentioning. Specifically, there is no way for us to determine whether the respondents in question were, or to what extent, motivated to learn and/or use the Anglicisms that were provided as stimuli. Frequency of exposure to these items may have had an impact on their performance within the study. And finally, it is worth mentioning that a case has already been made for the general low levels of familiarity of the respondents with some of the Anglicisms included in the study: the high number of recorded syntagmatic relations which leads to the conclusion that the Anglicisms were 'uncommon adjectives', that these Anglicisms were provided as responses to only 1.8% of the Serbian equivalents, and that the number of missing responses to the Anglicisms was four times greater than the number of the missing responses to the equivalents, and was twice as high for the unrelated responses.

5. CONCLUSION. The study aimed to determine the characteristics of the associative fields of recent adjectival Anglicisms and their Serbian equivalents as stimuli among a population of philology students by analyzing their associative responses. The associative approach was used to indicate how entrenched the selected adjectival Anglicism are in the mental lexicon of the respondents, and to illustrate the lexico-semantic relations between the Anglicisms and equivalents

as stimuli. The associative responses were analyzed both qualitatively and quantitatively.

The qualitative analysis was based on a comparison of the dominant types of associative responses (synonymy, hyponymy, syntagmatic relations, and encyclopedic knowledge) and their distribution patterns. It was used to identify the interpretations underlying the use of the Anglicism and its Serbian equivalent in each pair of adjectival stimuli and to uncover the potential differences between them. The key findings were the following: 1) the most frequently occurring responses were syntagmatic, encyclopedic, and synonymous, in that order; 2) not all the selected recent adjectival Anglicisms, despite being presented as synonyms of their Serbian equivalents, are equally familiar to the respondents, or equally accepted by them for use in the Serbian language; 3) the Anglicisms that exhibit higher levels of familiarity/acceptance are usually (near) synonyms of their equivalents, or sometimes exhibit specific distribution patterns which introduce new meanings into Serbian. The most frequently occurring word class among the associative responses was the noun.

The quantitative analysis included the Independent samples T-test and the ANOVA. While the ANOVA did not indicate statistical significance of the impact of English language proficiency on the associative responses of the SLMs and ELMs, the Independent samples T-test indicated a statistically significant and yet slight overall difference in the use of syntagmatic responses provided for both types of stimuli (Anglicisms and their Serbian equivalents), in favor of the SLMs. For the Anglicisms as adjectival stimuli, statistically significant differences were determined using the same test in favor of the ELMs for the following: synonymy, syntagms, hyponymy, and antonymy.

The results also confirmed some of the initial hypotheses. Hypothesis 1, which proposed that more missing and unrelated responses will be recorded for the Anglicisms as stimuli, was fully confirmed, which points to a lack of their entrenchment (familiarity/acceptance) in the lexical system of the Serbian language. Hypothesis 2, which stated that the most frequently occurring responses would take the form of adjectives, was not confirmed. In fact, the most frequently occurring word class among the responses to the Anglicisms and the equivalents as stimuli was that of the noun. Albeit, the nouns outnumbered the adjectives by a very narrow margin. Hypothesis 3 was also fully confirmed, since the Anglicisms were noted to have context-specific, niche meanings. These meanings, derived from the noted syntagmatic relations, also confirmed hypothesis 4, indicating that the distribution patterns of the Anglicisms were not as entrenched as those of the equivalents. Hypothesis 5 was not confirmed in full, since the range of encyclopedic responses pointed to differences in interpretation motivated by different stimuli (Anglicisms vs their Serbian equivalents). Hypothesis 6 was also not confirmed in full. Specifically, differences in favor of the SLMs were noted for syntagmatic responses provided for both the Anglicisms and Serbian equivalents as stimuli. Additional differences were noted in favor of the ELMs, but only in the case of Anglicisms as stimuli, where they outperformed the SLMs in terms of synonymy, syntagms, hyponymy, and antonymy. In sum, the tendencies of these two groups of respondents were mostly similar in terms of their associative re-

sponses to both types of stimuli. Differences were noted only when particular types of responses were taken into consideration.

And finally, based on a quantitative analysis of the level of familiarity and/or acceptance of the Anglicisms included in the pairs of adjectival stimuli, a lower level was calculated for the Anglicisms compared to that of their Serbian equivalents, on average. As a result, they will continue to be associated with niche meanings in their RL.

One of the limitations of the current study might be that it included adjectives and their Serbian equivalents from just one dictionary. Another, also important limitation to mention is the number of respondents. The validity of the results may increase with a greater number of respondents, which might mean as many as several hundred. Furthermore, although the sample of respondents is homogeneous, it may be taken as a limitation that they all originated from the same region of the country and thus from the same university. Future studies might consider expanding this pool.

APPENDICES

APPENDIX A: SYNTAGMATIC RELATIONS

Pairs of adjectives	Larger framework(s) of meaning associated with the most frequently occurring syntagmatic responses	Pairs of adjectives	Larger framework(s) of meaning associated with the most frequently occurring syntagmatic responses
<i>asistirani</i>	offering and receiving assistance	<i>originalan</i>	the artworld
<i>potpomognut</i>		<i>izvorni</i>	academic work
<i>autorizovan</i>	provided authentication	<i>personalni</i>	trainers and belongings
<i>ovlašćen</i>		<i>lični</i>	
<i>beking</i>	backup singers	<i>pinovan</i>	online communication
<i>prateći</i>		<i>istaknut</i>	individuals
<i>grog</i>	hospital patients	<i>portabl</i>	electronic appliances
<i>ošamućen</i>		<i>prenosan</i>	devices and contagious viral infections
<i>devastiran</i>	humans and cities	<i>promo</i>	advertising
<i>razoren</i>		<i>reklamni</i>	
<i>dualan</i>	double in nature/kind	<i>promptan</i>	responses
<i>dvostruk</i>		<i>brz</i>	animals
<i>zipovan</i>	formats	<i>revolving</i>	financial transactions
<i>spakovan</i>	suitcases	<i>obnovljiv</i>	energy sources
<i>izigoin</i>	people and their appearance	<i>rezilijentan</i>	individuals
<i>ležeran</i>		<i>izdržljiv</i>	
<i>implementiran</i>	systems	<i>relaks</i>	aids
<i>primenjen</i>	methods	<i>opuštajući</i>	behavior
<i>indor</i>	activities and organs	<i>sajber</i>	behavior
<i>unutrašnji</i>		<i>kompjuterski</i>	computers
<i>kjut</i>	physical traits	<i>smart</i>	technology
<i>simpatičan</i>		<i>pametn</i>	individuals

<i>kripi</i>	stories, behavior	<i>sparkling</i>	beverages, rocks that sparkle
<i>jeziv</i>	images	<i>svetlucav</i>	city lights
<i>krispi</i>	fried/baked goods	<i>spuki</i>	Halloween and crime
<i>hrskav</i>		<i>sablstan</i>	
<i>krucijalan</i>	parts of things	<i>tagovan</i>	online communication
<i>odlučujući</i>		<i>označen</i>	written communication
<i>lajkabilan</i>	physical features	<i>transgresivan</i>	human behavior
<i>dopadljiv</i>		<i>nekonvencionalan</i>	
<i>loukost</i>	travel arrangements	<i>transplantiran</i>	human organs
<i>povoljan</i>	financial transactions	<i>presađen</i>	plant maintenance
<i>lukrativan</i>	business ventures	<i>finalizovan</i>	processes
<i>unosan</i>		<i>završen</i>	
<i>mesi</i>	untidiness	<i>forvardovan</i>	email
<i>neuredan</i>		<i>prosleđen</i>	online written communication
<i>militari</i>	the army	<i>frendli</i>	behavior
<i>vojnički</i>		<i>prijatan</i>	pleasantries
<i>nutritivan</i>	food	<i>hektičan</i>	living conditions
<i>hranljiv</i>		<i>užurban</i>	human behavior

APPENDIX B: ENCYCLOPEDIA RESPONSES

Pairs of adjectives	Larger framework(s) of meaning associated with the most frequently occurring encyclopedic responses	Pairs of adjectives	Larger framework(s) of meaning associated with the most frequently occurring encyclopedic responses
<i>asistirani</i>	assistance	<i>originalan</i>	products of creative work
<i>potpomognut</i>		<i>izvorni</i>	sources of information
<i>autorizovan</i>	providers of assistance	<i>personalni</i>	something that is one's own
<i>ovlašćen</i>		<i>lični</i>	
<i>beking</i>	support	<i>pinovan</i>	importance
<i>prateći</i>	individuals with a supporting role	<i>istaknut</i>	
<i>grog</i>	causes of the sensation	<i>portabl</i>	devices
<i>ošamućen</i>		<i>prenosan</i>	communicable disease
<i>devastiran</i>	emotional and physical decay	<i>promo</i>	advertising
<i>razoren</i>		<i>reklamni</i>	
<i>dualan</i>	education	<i>promptan</i>	a state of readiness
<i>dvostruk</i>		<i>brz</i>	
<i>zipovan</i>	folders	<i>revolving</i>	planetary objects
<i>spakovan</i>	suitcases	<i>obnovljiv</i>	energy sources
<i>izigoing</i>	lack of burden	<i>rezilijentan</i>	strength and stamina
<i>ležeran</i>	casual apparel	<i>izdržljiv</i>	
<i>implementiran</i>	applicability in practice	<i>relaks</i>	state of relaxation
<i>primenjen</i>	applied science	<i>opuštajući</i>	
<i>indor</i>	space	<i>sajber</i>	the internet

<i>unutrašnji</i>	plumbing and affairs	<i>kompjuterski</i>	information technology
<i>kjut</i>	animals	<i>smart</i>	people
<i>simpatičan</i>	people	<i>pametn</i>	
<i>kripi</i>	things and people	<i>sparkling</i>	water
<i>jeziv</i>	Halloween	<i>svetlucav</i>	things that reflect light
<i>krispi</i>	fried/baked goods	<i>spuki</i>	Halloween
<i>hrskav</i>		<i>sablastan</i>	things that scare
<i>krucijalan</i>	things of crucial importance	<i>tagovan</i>	posting on Instagram
<i>odlučujući</i>	decisions	<i>označen</i>	marks of origin or quality
<i>lajkabilan</i>	people	<i>transgresivan</i>	committing an offense
<i>dopadljiv</i>		<i>nekonvencionalan</i>	things that are non-standard
<i>loukost</i>	prices	<i>transplantiran</i>	human organs
<i>povoljan</i>		<i>presaden</i>	plants
<i>lukrativan</i>	something useful	<i>finalizovan</i>	activities
<i>unosan</i>	sources of considerable income	<i>završen</i>	
<i>mesi</i>	(un)cleanliness	<i>forvardovan</i>	messages
<i>neuredan</i>		<i>prosleđen</i>	things
<i>militari</i>	the army	<i>frendli</i>	friends
<i>vojnički</i>		<i>prijatan</i>	
<i>nutritivan</i>	nutritional value	<i>hektičan</i>	feelings of nervous energy/
<i>hranljiv</i>		<i>užurban</i>	hyperactivity

SOURCES

SRNA: *Srpski rečnik novijih anglicizama* (red. Prčić, Tvrtno, Jasmina Dražić, Mira Milić, Milan Ajdžanović, Sonja Filipović Kovačević, Olga Panić Kavgić, Strahinja Stepanov). Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2021.

*

APCJ: *Асоцијативни речник српскога језика* (Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић). Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет у Београду, 2005.

PCJ: *Речник српскога језика* (ур. Мирослав Николић). Нови Сад: Матице српске, 2007.

REFERENCES

- DEESE, James. The Associative Structure of Some Common English Adjectives. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 3 (1964): 347–357.
- DRLJAČA MARGIĆ, Branka. Leksički paralelizam: je li opravdano govoriti o nepotrebnim posuđenicama (engleskog podrijetla). *Fluminensia* 23/1 (2011): 53–66.
- DURRANT, Philip, Alice DOHERTY. Are High-Frequency Collocations Psychologically Real? Investigating the Thesis of Collocational Priming. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 6/2 (2010): 125–155.
- FILIPOVIĆ, Rudolf. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1990.

- FILIPOVIĆ-KOVAČEVIĆ, Sonja. Anglicizmi kao međujezički pojmovni amalgami. *Зборник Мајмине српске за филологију и лингвистику* 54/2 (2011): 247–263.
- FILLMORE, Charles. Frame Semantics and the Nature of Language. *Annals of the New York Academy of Sciences: Conference on the Origin and Development of Language and Speech* 280/1 (1976): 20–32.
- FITZPATRICK, Tess. Habits and Rabbits: Word Associations and the L2 Lexicon. *EUROSLA Yearbook* 6/1 (2006): 121–145.
- FITZPATRICK, Tess. Word Association Patterns: Unpacking the Assumptions. *International Journal of Applied Linguistics* 17/3 (2007): 319–331.
- FITZPATRICK, Tess, Cristina IZURA. Word Association in L1 and L2: An Exploratory Study of Response Types, Response Times, and Interlingual Mediation. *Studies in Second Language Acquisition* 33 (2011): 373–398.
- FITZPATRICK, Tess, Peter THWAITES. Word Association Research and the L2 lexicon. *Language Teaching* 53/3 (2020): 237–274.
- FITZPATRICK, Tess, David PLAYFOOT, Alison WRAY, Margaret J. WRIGHT. Establishing the Reliability of Word Association Data for Investigating Individual and Group Differences. *Applied Linguistics* 36/1 (2015): 23–50.
- GOTTLIEB, Henrik, Cristiano FURIASSI. Getting to Grips with False Loans and Pseudo-Anglicisms. Cristiano Furiassi, Henrik Gottlieb, *Pseudo-English: Studies on False Anglicisms in Europe*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2015, 1–34.
- GREIDANUS, Tine, Lydius NIENHUIS. Testing the Quality of Word Knowledge in a Second Language by Means of Word Associations: Types of Distractors and Types of Associations. *Modern Language Journal* 85 (2001): 567–577.
- HALAS POPOVIĆ, Ana. Metaphoric Meanings of English Adjectives *Sharp* and *Blunt* and Serbian Adjectives *oštar* and *tup* from a Cognitive Linguistic Perspective. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 47/1 (2022): 27–45.
- HE, Huaqing, Yunfei DENG. The Mental Lexicon and English Vocabulary Teaching. *English Language Teaching* 8/7 (2015): 40–45.
- HIGA, Masanori. Interference Effects of Intralist Word Relationships in Verbal Learning. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 2 (1963): 170–175.
- JIANG, Wenyin. Word Association Responses in L1 and L2 to the Chinese Word yueliang (moon): Implications for L2 Vocabulary Instruction. *International Journal of Language and Linguistics* 6/2 (2019): 9–18.
- KHAZAEENEZHAD, Bahareh, Ahmad ALIBABAEI. Investigating the Role of L2 Language Proficiency in Word Association Behavior of L2 Learners: A Case of Iranian EFL Learners. *Theory and Practice in Language Studies* 3/1 (2013): 108–115.
- KROLL, Judith F., Erika STEWART. Category Interference in Translation and Picture Naming: Evidence for Asymmetric Connections Between Bilingual Memory Representations. *Journal of Memory and Language* 33 (1994): 149–174.
- LAUFER, Batia. Words You Know: How They Affect the Words you Learn. Jacek Fisiak (ed.). *Further Insights into Contrastive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 1990, 573–593.
- LIU, Dilin. Going Beyond Patterns: Involving Cognitive Analysis in the Learning of Collocations. *TESOL Quarterly* 44/1 (2010): 4–30.
- LIU, Dilin, Shaouman ZHONG. L1 and L2 Use of Synonymy: An Empirical Study of Synonym Use/Acquisition. *Applied Linguistics* 37/2 (2014): 239–261.
- MCCARTHY, Michael. *Vocabulary*. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- MEARA, Paul. *Connected Words: Word Associations and Second Language Vocabulary Acquisition*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009.
- MILIĆ, Mira. *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku*, edicija *E-disertacija*, knjiga 4. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2013/978-86-6065-166-4>> 29. 4. 2023.
- MIŠIĆ ILIĆ, Biljana. Anglosrpski i Serglish: Dva varijeteta srpskog jezika nastala pod uticajem engleskog. Vera Vasić (ur.). *Jezik u upotrebi / Language in use*. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, 2011, 71–93.
- MIŠIĆ ILIĆ, Biljana, Vesna LORIČIĆ. Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku. *Зборник Мајмине српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011): 261–273.
- MIŠIĆ ILIĆ, Biljana. Is There Life in Serbia Without Anglicisms? A Pragmatic View. Tvrtko Prčić, Maja Marković, Vladislava Gordić Petković, Predrag Novakov, Zoran Paunović, Ivana Đurić Paunović (ur.). *Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi, zbornik u čast Draganji Pervaz*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014, 337–355.

- MIŠIĆ ILIĆ, Biljana. Pragmatic Borrowing from English into Serbian: Linguistic and Sociocultural Aspects. *Journal of Pragmatics* 113 (2017): 103–115.
- NATION, I. S. P. *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: CUP, 2001.
- NIKISHOVA, Alla, Elena KRYVONOSOVA. Comparative Collocations as Cognitive Classifiers are Bases of Lexical Categories. *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences* 1/1 (2019): 45–61.
- MCNEILL, David. The Origin of associations Within the Same Grammatical Class. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 9 (1963): 250–262.
- ONYSKO, Alexander. *Anglicisms in German: Borrowing, Lexical Productivity, and Written Codeswitching*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2007.
- PANIĆ-KAVGIĆ, Olga. *Koliko razumemo nove anglicizme*. Novi Sad: Zmaj, 2006.
- PRČIĆ, Tvrtko. Building Contact Linguistic Competence Related to English as the Nativized Foreign Language. *System* 42 (2014): 143–54.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2016³. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-356-9>> 15. 1. 2023.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2019³. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-512-9>> 15. 1. 2023.
- ROTBERG, Iris. Connotative Structure of Adjectives. *Psychological Reports* 22 (1968): 841–848.
- SILAŠKI, Nadežda. *Srpski jezik u tranziciji: O anglicizmima u ekonomskom registru*. Beograd: Ekonomski fakultet, 2012.
- SINGLETON, David. *Exploring the Second Language Mental Lexicon*. New York: Cambridge University Press, 1999.
- STAMENKOVIĆ, Dušan, Miloš TASIĆ. Uticaj konteksta na percepciju opravdanosti upotrebe anglicizama: empirijska analiza. Vesna Lopičić, Biljana Mišić Ilić (ur.). *Jezik, književnost, kontekst*. Niš: Filozofski fakultet, 2020, 225–245.
- STOJČIĆ, Violeta. *Teorija kolokacija*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2010.
- TINKHAM, Thomas. The Effect of Semantic Clustering on the Learning of Second Language Vocabulary. *System* 21 (1993): 371–380.
- UFIMTSEVA, Natalya. The Associative Dictionary as a Model of the Linguistic Picture of the World. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 154 (2014): 36–43.
- WARING, Robert. The Negative Effects of Learning Words in Semantic Sets: A replication. *System* 25 (1997): 261–274.
- ZAREVA, Alla. Structure of the Second Language Mental Lexicon: How Does it Compare to Native Speakers' Lexical Organization?. *Second Language Research* 23/2 (2007): 123–153.
- ZHANG, Dongbo, Keiko Koda. Assessing L2 Vocabulary Depth with Word Associates Format Tests: Issues, Findings, and Suggestions. *Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education* 2/1 (2017): 1–30.

*

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. О правим именичким и придевским антонимима. *Јужнословенски филолоџ* ЛП (1996): 25–39.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. Вербалне асоцијације у семантичким истраживањима. Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига – Службени гласник СЦГ – Филолошки факултет у Београду, 2005, 56–80.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоџија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. Лапор плава и тупе сива – (не)одрживост неологизама за нијансе боја у српском језику. *Новоречје* 3/4 (2021): 9–18.
- ЈАКИЋ ШИМШИЋ, Милена. Асоцијативни односи придева у тесту слободних вербалних асоцијација српског језика. *Јужнословенски филолоџ* LXXVII/2 (2021): 185–199.
- ЈАНИЋ, Александра, Душан Стаменковић. *Енглеско-српска контрастивна лексиколоџија*. Ниш: Филозофски факултет, 2022.
- ЈАНКОВИЋ, Драган, Милена Јакић Шимшић. Развојни асоцијативни речник српског језика: анализа заступљености синтагматских и парадигматских асоцијата. *Лексикографија и лексиколоџија у светлу актуелних проблема*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2021.
- КИШ, Наташа. Синтаксичко-семантичке карактеристике допуна придева. *Зборник Мајнице српске за филолоџију и лингвистику* 63/2 (2020): 75–98.

ПИПЕР, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Израда Асоцијативног речника српског језика. Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српскога језика*. Београд – Београдска књига – Службени гласник СЦГ – Филолошки факултет у Београду, 2005, 95–101.

ТОДИЋ, Бојана. Природа асоцијативне везе антонима. *Наш језик* 47/3–4 (2016): 89–103.

ХАЛАС Поповић, Ана. Метафоре у семантици придева из домена чврстоће у енглеском и српском. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 64/1 (2021): 147–169.

Александра Јанић
Марта Величковић

НОВИЛИ ПРИДЕВСКИ АНГЛИЦИЗМИ И ЊИХОВИ УСТАЉЕНИ ПАНДАНИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: АСОЦИЈАТИВНИ ПРИСТУП

Резиме

Предмет рада је анализа типова асоцијативних реакција на новије придевске англицизме и њихове устаљене пандане у српском језику, као и одређивање нивоа познатости/прихватљивости поменутих англицизма у српском језику код студената филолошке оријентације (србиста и англиста). Осамдесет једнозначних придева (40 англицизама и 40 пандана) испитаницима су дати као стимулуси. Вербалне асоцијације на англицизме поређене су са оним датим на устаљене пандане у српском језику. Такође, збирно су анализирани добијене асоцијативне реакције свих испитаника, али су и поређене реакције које су имали студенти Србистике и Англистике. Наиме, асоцијативни метод коришћен је да би се одредило колико дубоко су новији придевски англицизми (*асистџиран*, *ауџоризован*, *девасџиран* итд.) уклопљени у ментални лексикон испитаника у односу на своје устаљене пандане у српском језику (*пошћомоћунић*, *овлашћен*, *разорен* итд.). Реакције синтагматског и парадигматског типа на англицизме и устаљене пандане анализирани су квалитативно и квантитативно. Истраживање је показало да су најчешћи типови реакција синтагматске, енциклопедијске, синонимске, да новији англицизми нису подједнако познати/прихватљиви и да су најпознатији/најприхватљивији англицизми синоними устаљеним панданима који остварују нова значења у специфичним контекстима. Уочено је одсуство статистичке значајности утицаја нивоа познавања енглеског (АНОВА), али анализа јесте указала на статистички значајне разлике код реакција на англицизме у виду синонима, синтагматских спојева, хипонима и антонима (Т-тест). Водећи се квантитативном анализом нивоа познатости/прихватљивости англицизама датих као стимулуса, нижи степен познатости/прихватљивости јавио се у поређењу са њиховим устаљеним панданима. На основу уочених различитих синтагматских спојева, вероватно је да ће анализирани англицизми и даље имати ускоспецификована значења, условљена сфером употребе.

Aleksandra Janić
University of Niš
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Literature
Ćirila i Metodija 2, 18105 Niš, Serbia
aleksandra.janic@filfak.ni.ac.rs

(Примљено: 29. марта 2023;
прихваћено: 18. маја 2023)

Marta Veličковић
University of Niš
Faculty of Philosophy
Department of English
Ćirila i Metodija 2, 18105 Niš, Serbia
marta.velickovic@filfak.ni.ac.rs

Sonja Filipović Kovačević

ENGLISH CULTURALLY EXPANSIVE WORDS WITH FIGURATIVE MEANINGS AND THEIR ADAPTATIONS IN SERBIAN: A COGNITIVE LINGUISTIC VIEW

This paper deals with transshaped anglicisms in Serbian resulting from English figurative *culturally expansive words* (e.g., *lajkouč*, *fandrejzing*, *čiklit*, *hotspot*, *spinovati*, ...). The paper provides a cognitive linguistic analysis showing the cognitive motivation of English figurative culturally expansive models and contrasts it with semantic opacity and consequently, lack of cognitive motivation of the resulting anglicisms. It also suggests possible translation equivalents functioning as translated and hidden anglicisms (e.g., *životni trener*, *mesto sa WI-FI-jem*), but points to the fact that everyday language use dictates language development, which clearly goes in the direction of choosing brief, yet non-transparent transshaped anglicisms. Overall, in the studied linguistic borrowing the principle of linguistic economy overrides the communicative principle of clarity, i.e., semantic transparency.

Key words: culturally expansive words, English, figurative meaning, cognitive motivation, Serbian adaptations.

Овај рад се бави преобликованим англицизмима у српском језику насталим од енглеских фигуративних културно експанзивних речи (нпр. *лајфкоуч*, *фандрејзинг*, *чиклит*, *хојтспот*, *синовати*, ...). У раду је спроведена когнитивнолингвистичка анализа, у којој се приказује когнитивна мотивисаност енглеских фигуративних културно експанзивних модела, која се пореди са семантичком непрозирношћу и, сходно томе, когнитивном немотивисаношћу одговарајућих англицизама. Такође се предлажу могући преводни еквиваленти са функцијом преведених или скривених англицизама (нпр. *животни тренер*, *место са WI-FI-јем*), али се указује на чињеницу да свакодневна употреба језика диктира развој језика, што је сасвим јасно у корист кратких, али семантички непрозирних преобликованих англицизама. Уопштено, у овде изучаваном процесу језичког позајмљивања принцип језичке економије је превагнуо над комуникативним принципом јасности, тј. семантичке прозирности.

Кључне речи: културно експанзивне речи, енглески, фигуративно значење, когнитивна мотивисаност, српске адаптације.

1. INTRODUCTION. Language is very dynamic and undergoes changes constantly in line with general cultural trends. Bearing this in mind, it is important to stress that even the earliest research of language contacts highlights the link between language and culture, i.e., it even foregrounds cultural borrowing (e.g., SAPIR 1921; BLOOMFIELD 1933; WEINREICH 1953). Changes in different languages nowadays mostly come from the unprecedented global domination of Anglo-American culture, which dictates most new trends, especially cultural and technological. Crystal (2003: 7) explains that language is most closely associated with dominance and economic, technological, and cultural power.

By comparing different languages, we draw information about the specific elements of lexical, cognitive and cultural systems of two or more languages, and can get an insight into implications pointing to universality. Dirven and Verspoor

(2004: 135) claim that there are three important lexical elements in conducting contrastive research: culture specific words, cultural elaboration, key culture specific words. Filipović Kovačević (2021: 154) adds to this one more element, culturally expansive words (introduced by Prčić 2019: 175).

This paper deals with a particular subset of anglicisms in Serbian, which belong to the category of *culturally expansive words* whose English models have figurative meanings. Culturally expansive words were identified by Prčić (2019), who developed a modern a theory of English-Serbian contacts (2019; 2022). Prčić (2019: 175) defines these words as culturally marked since they originated in a particular culture, today the Anglo-American culture, but have the tendency to spread to other cultures because of their global significance and relevance. Culturally expansive words may belong to the general vocabulary (*browser, cornflakes*) or can be generic product terms (*camcorder, tablet*) or terminological words (from the fields such as computing, economics, economy, trade, sport, fun, ...). Many of these words are figurative in that they are either derived from existing words combined into compounds or phrasal lexemes (e.g., *hotspot* ‘a place where a wireless internet connection is available’) or present new uses of existing words (e.g. *spin* ‘give you an account of something that is untrue or only partly true’). Thus, they are creative, interesting and semantically transparent. Matras (2009: 2–3) stresses that speakers’ communicative goals and intentions, discourse strategies, language processing capacities and structural innovations are the basis of any language change involving contact-induced change. In this light, culturally expansive words merit to be considered since speakers opt to use them in order to address commonly new concepts of global relevance, which, as anglicisms, will remain more or less recognizable in form to speakers of various languages (e.g., *Internet, blog, android, ...*).

In this paper it is claimed that anglicisms stemming from English figurative culturally expansive words are mostly economical, but lack creativity, semantic transparency and cognitive motivation. This claim will be elaborated and illustrated by a cognitive linguistic analysis of the English models. We will look into the cognitive motivation of the English models (underlying conceptual metaphors and metonymies) and compare it with the semantic transparency of the resulting anglicisms. The studied anglicisms and their English models are, for example: *lajkouč, fandrejzing, blekfrajdej, čiklit, hotspot, buster, spinovati, fejslift*. Thus, the initial hypothesis is that the figurative meanings of English culturally expansive words are semantically transparent, cognitively motivated and largely predictable since they are associated metaphorically or metonymically with the literal senses of the words. Conversely, the anglicisms resulting from them are semantically non-transparent and cognitively unmotivated in Serbian.

The focus here is on culturally expansive words since their English models have obvious global relevance, and since the clear tendency in the borrowing process is to transshape them (e.g., *gosting* from *ghosting*) rather than to translate them (e.g., *neboder* for *skyscraper*).

1.1. PREVIOUS RELEVANT RESEARCH. The phenomenon of linguistic borrowing is an object of interest especially in lexicology, contact linguistics and sociolinguistics. Today the study of language contacts is mostly directed towards studying

the influence of Anglo-American culture on other languages of the world due to the massive economic, political and cultural domination of America on a global scale.

This complex topic, narrowed down to the influence of English on Serbian, has recently been studied from different perspectives. Here just some authors with work illustrating different aspects in studying anglicisms will be mentioned. Prčić (2013; 2014; 2019; 2022) introduces the discipline of contact-contrastive linguistics, the notions like contact language culture, contact linguistic competence, English as *the* nativized foreign language, Angloserbian, sloppy “functional style”, pseudo-norm, and suggests classifications of anglicisms according to the following criteria: form, formation, justification and naturalization. Filipović (2003; 2005) deals with orthographic and phonological adaptations of anglicisms, whereas Filipović (2006) and Milić (2013) analyze aspects of semantic adaptation. The pragmatic analysis, which is introduced as a new approach in language contact studies, is done by Mišić Ilić and Lopičić (2011), Mišić Ilić (2014; 2017) and Panić Kavgić (2006). Finally, Rasulić (2008) and Filipović Kovačević (2011) introduce cognitive linguistic analyses of anglicisms. Anglicisms in professional registers are studied by the following authors: Milić (2013) in the sports register, Mičić and Sinadinović (2013) in the medical register and Silaški (2012) in the register of economics.

2. THEORETICAL BACKGROUND: LEXICAL BORROWING AND THE COGNITIVE LINGUISTIC VIEW OF FIGURATIVE MEANING. The theoretical background in which this paper is set encompasses two aspects, contact linguistic and cognitive linguistic, and as such falls in the domain of a most recent linguistic discipline, Cognitive Contact Linguistics, introduced by Zenner, Backus and Winter-Froemel (2019). At the centre of this sub-discipline is the usage-based approach, according to which language competence is based on language use (TOMASELLO 2003: 5–6), which has its methodological consequences in that we should study language use in order to understand language structure (ZENNER – BACKUS – WINTER-FROEMEL 2019: 3). The main aim of Cognitive Contact Linguistics is to analyze how the principles of Cognitive Linguistics apply to the mind in its dynamic bi- and multilingual environment and how we can understand the effects of the interaction between cognition and context in contact-induced variation and change (ZENNER – BACKUS – WINTER-FROEMEL 2019: 4). This type of research, for example, explains the factors that affect the borrowability of linguistic units, i.e., the likelihood of borrowing. For example, Zenner, Speelman and Geeraerts (2014) empirically show that the entrenchment of the concept a word expresses lowers its borrowability. Namely, in a corpus-based study on the use of English person reference nouns in Dutch, they clearly established that there is an inversely proportional relationship between the success of the English nouns and the degree of coreness or entrenchment of the concept lexicalized by the loanwords. In the same vein, we might expect that culturally expansive words, not being part of the core vocabulary and thus not being entrenched, are quite borrowable. The present study thus contributes to cognitive contact linguistic research by providing information on the similarities and differences in the cognitive motivation and semantic transparency of English culturally expansive words and their adaptations in Serbian; it also provides evidence about their borrowability.

The topic of language contacts in modern contact linguistics was launched by Weinreich (1953) and is extremely important since it is essential for language development. Thomason (2001: 8) stresses that language contacts are everywhere and that no language has developed completely independently, i.e., without being influenced by another language. This claim has become especially significant at the end of the 20th century and in the 21st century, with the massive influence of Anglo-American culture manifested greatly via extreme borrowing of English words by all the languages of the modern world, including Serbian. Prčić (2019: 17) calls this phenomenon linguistic angloglobalization and points to the fact that English has gained a new type of status, that of *the* nativized foreign language in many languages of the world, including Serbian, since it supplements the communicative needs of native speakers in their native languages.

Filipović (1986: 38–39) claims that the process of linguistic borrowing involves the giving language and the receiving language in interference and specifies the aim of linguistic borrowing, which is to fully integrate the foreign word into the receiving language by substituting equivalent elements, i.e., adaptation, at the following levels of linguistic analysis – phonological, morphological, semantic and lexical.

There are generally two main reasons for borrowing. First, there might be lexical and conceptual gaps in the structure of the receiving language, when speakers spot a lexical unit not existing in their native language. In this way, cultural borrowings are created; they enrich the lexical and the conceptual systems of the receiving language. This is the communicative reason for borrowing (FILIPOVIĆ 2005: 10). The second reason for borrowing might be the prestigious status of the giving language; speakers take linguistic elements from a language belonging to a more powerful, dominant society, which results in prestigious or posh borrowings. This is the psychological reason for borrowing (FILIPOVIĆ 2005: 10) or status-driven use of anglicisms (PRČIĆ 2019: 149, 157). In great detail, Onysko and Winter-Froemel (2011) studied reasons for borrowing and instead of the traditional distinction between necessary and luxury loans, they proposed a differentiation into catachrestic and non-catachrestic innovations on the basis of pragmatic effects of borrowings. Namely, catachrestic borrowings mainly bear I-implicatures (of informativeness) (e.g., *E-mail*), whereas non-catachrestic borrowings (e.g., *cool*) evoke M-implicatures (of manner) as marked lexical choices. Furthermore, they have seen usage-based evidence that I- and M-implicatures are often interwoven and that the pragmatic values of borrowings may change over time.

Furthermore, Prčić (2019: 119–133, 138–140) develops a four-fold important classification of anglicisms according to their form, formation, justification and naturalization. Anglicisms according to formation can be transshaped (e.g., *imejl* from *E-mail*), translated (e.g., *neboder* from *skyscraper*, *brza hrana* from *fast food*), and mixed (e.g., *radoholičar* from *workaholic*). Anglicisms according to form can be obvious (e.g., *startup* from *startup*), hidden (e.g., *praviti novac* instead of *zarađivati novac* from *make money*, meanings and uses are typical of English, but in Serbian forms) and raw (e.g., *web site* from *web site*). As for the criterion relating to how justified anglicisms are, Prčić (2019: 186–187) developed a scale of justification: 1) a completely unjustified anglicism – if there is a word in Serbian expressing the same content (e.g., *implementacija* – *sprovođenje*), 2) an unjustified

anglicism – if it is possible to translate the content (e.g., *kol-centar – pozivni centar*), 3) a conditionally justified anglicism – if the anglicism expresses new meaning more briefly and economically than the translation (e.g., *PR – odnosi sa javnošću*), 4) a justified anglicism – if it introduces a new nuance of meaning (e.g., *hamburger – pljeskavica*), 5) a completely justified anglicism – if it introduces completely new meaning and fills lexical and conceptual gaps (e.g., *milkšejk*). Finally, according to naturalization, a criterion encompassing use, meaning, orthography, pronunciation, grammar and word-formation, anglicisms can be completely naturalized (e.g., *biznismen*), partially naturalized (e.g., *evro* or *euro*) or unnaturalized (e.g., *Sorry!*).

Since this paper is concerned with the issues of semantic transparency and cognitive motivation of meaning taking the example of English culturally expansive words with figurative senses and their related adaptations in Serbian (anglicisms), important issues in cognitive semantics, the other aspect of the theoretical background, will be explained in the following lines. According to the cognitive linguistic line of reasoning, transferred or figurative senses are motivated by the conceptual mechanisms of metaphor and/or metonymy. Also, meaning is at the level of concepts, while language acts as a prompt for unpacking whole scenarios, i.e., encyclopedic knowledge associated with a particular word in a specific context (on the guiding principles of cognitive semantics see EVANS – GREEN 2006: 157–163; FILIPOVIĆ KOVAČEVIĆ 2021: 42–51). Figurative meaning, which is not exotic, but rather natural and present in everyday communication is essentially motivated, i.e., it is extended from literal word meanings via conceptual metaphor and metonymy. Croft and Cruse (2004: 193) insist that there are reasons for which people use figurative language – to produce a particular communicative effect, such as attracting attention, creating a complex mental image or conveying a new idea. English figurative culturally expansive words as models of anglicisms in Serbian produce all the three effects, often at the same time – they either attract attention, create complex mental images and/or convey new meanings which can be logically apprehended due to motivation (e.g., *brainwashing* ‘the activity of forcing somebody to accept your ideas or beliefs, for example by repeating the same thing many times or by preventing the person from thinking clearly’, *blind date* ‘a meeting between two people who have not met each other before’, *skyscraper* ‘a very tall building in a city’). Consequently, there is a lot of scope for mental and linguistic creativity with figurative culturally expansive words.

One of the postulates in cognitive semantics is that meaning is essentially motivated. In what follows, metaphor and metonymy as cognitive mechanisms explaining the motivation of figurative and non-compositional meaning will be briefly presented. Conceptual metaphor and metonymy, related mechanisms, involve conceptual domains and mappings, i.e., matching equivalent conceptual elements, but in different ways and for different purposes. Conceptual metaphor is used for understanding abstract concepts through concrete concepts from our everyday physical and sensory-motor experience (‘A IS B’) (on conceptual metaphor see e.g., LAKOFF – JOHNSON 1980/2003; KÖVECSES 2010). For example, people often think of time in terms of money: TIME IS MONEY (*He is spending a lot of time gossiping*); we need to see something in order to understand it: UNDERSTANDING IS SEEING

(Do you *see* what I mean?).¹ On the other hand, conceptual metonymy allows one concept, the vehicle, to stand for another, the target, in the same conceptual domain providing mental access to an aspect of the same domain that is to be highlighted, which depends on communicative or referential requirements ('B for A') (On metonymy see e.g., LAKOFF – JOHNSON 1980/2003; KÖVECSES – RADDEN 1998). For example, in *We bought a Renault*, the metonymy PRODUCER FOR PRODUCT highlights the importance of the make of the car, or in *John drank a whole bottle (of wine)* the metonymy CONTAINER FOR CONTAINED highlights the quantity of the drink. Since words are typically polysemous, Brugman and Lakoff (2006) and Lakoff (1987) developed a model of lexical meaning based on categorization, prototype and conceptual metaphor, whereby words represent radial networks with more meanings. The central, prototypical or salient (GIORA 1997) meaning is at the centre, whereas others are more or less close to it and related to it via conceptual metaphor or metonymy. This theory is simplified by Tyler and Evans (2003), who specially point to conceptual leaps. Taylor (2003: 124–143) sees polysemy as category extension and stresses the importance of meaning relatedness, especially based on conceptual metaphor and metonymy.

After introducing this theoretical setting, the relevant contact- and cognitive linguistic aspects will be applied to the analysis of English figurative culturally expansive words and their Serbian adaptations (anglicisms), with contrastive focus on semantic transparency and cognitive motivation.

2.1. CORPUS AND METHODOLOGY. The analysis in this paper is conducted on a corpus of 19 representative Serbian anglicisms, originating from culturally expansive English words with figurative meanings, extracted from *A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms* (*Srpski rečnik novijih anglicizama*, SRNA; PRČIĆ, DRAŽIĆ, MILIĆ, et al. 2021), a dictionary which includes more than 4500 lexical entries, the most recent anglicisms in Serbian. The words in focus in the selection process were culturally expansive words, anglicisms, whose English models have figurative or transferred meanings. Next, in the selection and analysis processes, the most common general thematic areas of use were established: 1. new jobs and positions, 2. cultural notions, 3. new types of communication, 4. health and cosmetics, 5. computer and technology; from the specified thematic categories the most interesting anglicisms semantically were chosen for the analysis. This was followed by a cognitive linguistic analysis which shows the motivation of meaning of the English words, i.e., the models from which the anglicisms were created. Attention is drawn to the suspected ability of native English speakers to guess what the new word is about since it is motivated and at least partially semantically transparent, while Serbian speakers cannot get insight into the semantics of the resulting anglicisms since for them the anglicisms are semantically non-transparent and unmotivated. This is then compared with possible translated anglicisms in Serbian, as well as with certain existing hidden anglicisms, which are commonly used in Serbian.

¹ For a comprehensive list of conceptual metaphors in English see LAKOFF et al. 1991 and KÖVECSES (2010). For a comprehensive list of conceptual metonymies in English see: KÖVECSES – RADDEN 1998 and KÖVECSES 2010.

3. ANALYSIS. English culturally expansive words with figurative meanings which have given transshaped anglicisms in Serbian have proved to be quite a productive category, i.e., they are borrowable. They present creative and economic ways of expressing new meaning, and this section provides explanations of their cognitive motivation in English and specific implications; it also contrasts them with the resulting anglicisms, as well as the existing or potential translation equivalents in Serbian in terms of cognitive motivation, linguistic economy and the resulting communicative effect.

3.1. THEMATIC CATEGORY 1: NEW JOBS AND POSITIONS. One thematic category with the anglicisms in focus is best referred to as *new jobs and positions*. For example: *lajfkouč*, n. (eng. *life coach*), *fandrejzing*, n. (eng. *fundraising*), *outsorsing*, n. (*outsourcing*), *startup*, n. (eng. *startup*).

(1) *lajfkouč*, n. English – model *life coach* ‘a person who is employed by somebody to give them advice about how to achieve the things they want in their life and work’.² This meaning is related to the literal meaning of the word ‘a person who trains a person or team in sport’ in the domain of sports, so a metaphoric transfer from training the body, i.e. the physical part, to training or instructing the mind is achieved. The underlying conceptual metaphors regulating this semantic extension are the following: THE MIND IS A BODY, and its more specific realizations MENTAL FITNESS IS PHYSICAL FITNESS and MENTAL CONTROL IS PHYSICAL CONTROL. The implication of the word *life coach* in the figurative sense is that somebody can help us make our psyche strengthen and be fit by practising and directing our mind to think in positive ways similarly to our bodies trained to be fit and powerful. The English word is clearly motivated, but its anglicism in Serbian is just partially semantically transparent and semi-motivated for the native Serbian speaker, since the second element of the anglicism, *kouč*, is a word, an anglicism in Serbian, meaning ‘physical trainer or instructor’. The first element of the anglicism, *lajf*, is not a lexeme in Serbian and so does not have meaning. The suggested translation equivalents³ *životni instruktor*, *životni trener*, *životni savetnik* are figurative in Serbian; the conceptualization of the English model is transferred into Serbian.

(2) *fandrejzing*, n. – English model *fundraising* ‘the activity of collecting money for a charity or organization, often by organizing social events or entertainments’. This figurative meaning is extended from the literal meaning of the verb *to raise* (*fundraising*) ‘to lift or move something to a higher level’, via the metaphors GETTING A PROPERTY IS GETTING A POSSESSION and EXISTENCE IS LOCATION UP HERE. Thus, if we want to get money, we have to invest some effort to find it and get it (up). The English model is semantically transparent, unlike the anglicism, whose constituent elements do not have the status of words in Serbian, and are thus meaningless for the native Serbian speaker. The suggested translation equivalent, *pribavljanje sredstava*, is not metaphorical, but rather directly describes the very activity.

² Word definitions are provided according to *Oxford Learner's Dictionary* unless otherwise specified.

³ The translation equivalents are taken from SRNA (*A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms*).

(3) *outsorsing*, n. (word family: *outsorsovati*, *outsorsovan*, *outsorsovanje*) – English model *outsourcing* ‘the process of arranging for somebody outside a company to do work or provide goods for that company’. This word came from the phrase *outside resourcing*, literally meaning ‘providing something with the money or equipment that is needed from somewhere outside, i.e., not within the company’. The meaning is motivated by the following conceptual metaphors: PROBLEM IS A LOCKED CONTAINER FOR ITS SOLUTION, SOLVING A PROBLEM INVOLVES OPENING AN OBJECT, PURPOSEFUL ACTION IS DIRECTED MOTION TO A DESTINATION and STARTING A PURPOSEFUL ACTION IS STARTING OUT FOR A DESTINATION. Namely, the need for workers in a company is seen as a problem which is solved by finding a solution outside, i.e., from an outer source, not within the company itself. The translation equivalent for this English word is not suggested since it would be descriptive and too uneconomical, e.g., *poslovanje sa naručivanjem robe i usluga van sastava matične firme*.⁴

(4) *startup*, n. (word family: *startupovati*, *startaper*, *startaperka*, *startaperski*) – English model *startup* ‘a company that is just beginning to operate’. The meaning of the English model is motivated by the metaphors prompted by *up* associating a high point on the scale of verticality with the existence of new phenomena: EXISTENCE IS LOCATION UP HERE, OPPORTUNITIES ARE OPEN PATHS. There is also an implication of success due to the pervasiveness of the metaphors: HIGH STATUS IS UP and CAREER PROGRESS IS VERTICAL MOVEMENT. The proposed translation equivalents, *novoosnovana* or *novopokrenuta firma*, are non-literal, descriptive, completely transparent, but somewhat longer than the anglicism *startup*.

3.2. THEMATIC CATEGORY 2: CULTURAL NOTIONS. The second thematic category with the anglicisms in focus is *cultural notions*. It encompasses mainly recent trends in popular culture, as well as some traditional Anglo-American customs which have partly been immersed into Serbian culture. For example: *blekfrajdej* (eng. *Black Friday*), *dajdžest* (eng. *digest*), *tizer* (eng. *teaser*), *čiklit* (eng. *chick lit*).

(1) *blekfrajdej*, n. – English model *Black Friday* ‘the day after Thanksgiving in the US, the first day of traditional Christmas shopping, when stores have special offers to attract consumers’. In recent years the cultural concept of the Black Friday has been introduced into the Serbian popular culture, but only its economic aspect. Namely, at the end of November, in the designated period in Anglo-phone cultures, the trend of massive discounts in stores has been introduced, creating a shopping frenzy, which has been introduced in Serbia. The semantic and cognitive motivations of linguistic expressions with the adjective *black* feature an element of controversy since BLACK simultaneously has positive and negative meanings. On the one hand, conventionally, BADNESS IS BLACK (*black magic*, *a black mood*) as opposed to GOODNESS IS WHITE. Conversely, BLACK is also associated with elegance, luxury and privilege since we know from our world experience that on important, prestigious occasions, i.e., concerts, celebrations, important meetings, people commonly wear black clothes; also, powerful people with high status drive black sedans, etc. Furthermore, people with black credit cards have special conveniences and privileges. Filipović Kovačević (2014: 135–136) analyzes an advertisement for a black Visa credit card and identifies the metaphor LUXURY IS BLACK.

⁴ This is similar to the definition given in SRNA.

This metaphor, in a slightly modified form *PRIVILEGE IS BLACK*, explains the expression *Black Friday*; since numerous products are at a discount, buyers are privileged. Furthermore, there is a conceptual metonymy underlying *Black Friday* of the type *NAME OF DAY OF THE WEEK FOR AN ACTIVITY/EVENT* since Friday refers to something logically, temporally and causally associated with it, the day after Thanksgiving (the last Thursday in November), when there are shopping discounts. The transshaped anglicism *blekfrajdej* is completely semantically non-transparent, whereas the suggested translation equivalent, *crni petak*, is literal translation and has the same conceptual motivation as its English model. The translated anglicism is longer by one word from the transshaped anglicism, but its meaning is transparent.

(2) *dajdžest*, n. (*dajdžestirati*, *dajdžestiran*) – English model *digest*⁵ ‘a short written report providing the most important parts of a larger piece of writing, or one containing recent news’. The meaning of the English model is motivated by the common conceptual metaphor *UNDERSTANDING IS DIGESTING*, as a submapping of the more general metaphor *IDEAS ARE FOOD*. The implication is that this written genre provides information which is as short and as informative as possible, so that people can just understand the news straightforwardly, without much contemplation and analyzing. This transshaped anglicism is completely non-transparent, semantically. However, the proposed translation equivalents, *sažeta verzija*, *skraćena verzija*, are longer by one word, but transparent. They result from functional approximation as the translation mechanism, whereby the conceptualization is changed since the English model is metaphorical (the fact that this genre is short and presents ready-made crucial information is presented as digesting). On the other hand, the translated anglicism is not metaphorical, but literal.

(3) *tizer*, n. (word family: *tizovati*) – English model *teaser* ‘an advertisement for a product that does not mention the name of the product or say much about it but is intended to make people interested and likely to pay attention to later advertisements’. This meaning in English is motivated by the conceptual metaphor *DIRECTING SOMEONE’S ATTENTION IS DIRECTING THEIR VISION*, resulting from the extension of the literal meaning of the morphologically and semantically related verb *to tease* ‘to laugh at somebody and make jokes about them, either in a friendly way or in order to annoy them or make them embarrassed’. People who tease, attract and direct attention to the teased person; attracting attention is the essential element of a teaser, as a type of advertisement. This transshaped anglicism is completely non-transparent semantically, and SRNA does not propose a translation equivalent.

(4) *čiklit*, n. – English model *chick lit* ‘novels that are intended mostly for women, often with a young, single woman as the main character’. This meaning is motivated by the conceptual metaphor *A YOUNG WOMAN IS A CHICK* (e.g. *chick flick*, *side chick*) since it associates a young woman and a chicken, as testified by the listed figurative meaning in dictionaries: ‘an offensive way of referring to a young woman’, ‘a girl or young woman, esp. an attractive one’,⁶ with the associative features: slang and offensive. This metaphor has not yet been listed as conventional. A related metaphor has been identified by Kövecses (2010): *SEXUALLY ATTRACTIVE WOMEN ARE KITTENS*. The implication of the word in focus, *chick lit*, is

⁵ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/digest>

⁶ <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/chick>

that this literary genre is of somewhat lower quality, because of the associative feature of offensiveness, and because of the infantilization of women to being romantic and emotional. This transshaped anglicism is completely non-transparent semantically. The proposed translation equivalent, *književnost za devojke*, is the result of functional approximation. It has different conceptualization than the model since it is not metaphoric, but explains that this literary genre is for girls rather than chicks, metaphorically, with no negative implications associated with being romantic and emotional.

3.3. THEMATIC CATEGORY 3: NEW TYPES OF COMMUNICATION. The third identified thematic category with the anglicisms in focus covers new types of communication that developed in the modern world. For example: *spinovati* (eng. *to spin*), *čilovati* (eng. *to chill (out)*), *blajnd-dejt* (eng. *blind date*), *gosting* (eng. *ghosting*).

(1) *spinovati*, v. (*spinovan*, *spinovanje*, *spin*, *spindoktor*) – English model *to spin*. The figurative meaning is ‘to present information or a situation in a particular way, especially one that makes you or your ideas seem good’. This meaning is related to the literal meaning ‘to turn round and round quickly; to make something do this’. The figurative meaning, which is borrowed in Serbian with the anglicism, is motivated in English by the generic metaphor PSYCHOLOGICAL FORCES ARE PHYSICAL FORCES and its specific realizations MANIPULATION IS PHYSICAL MANIPULATION, PSYCHOLOGICAL INFLUENCE IS PHYSICAL INFLUENCE. When an object rotates and turns around, we see its other side, and by analogy, when a story is turned around, it is presented in a completely different way, which is solid ground for manipulation.⁷ The proposed translated anglicism could be *izvrtati priču* or *izokrenuti priču*,⁸ which is longer than the anglicism by one word, but is semantically transparent and motivated; it is based on the same metaphoric conceptualization as the English model.

(2) *čilovati*, v. (word family: *čilaut*) – English model *to chill (out)*, slang ‘(a) to calm down or relax; (b) to pass time idly; loiter; (c) spend time with someone in a relaxed manner; hang out together’.⁹ The figurative meaning of being relaxed, not anxious or stressed, in general, is motivated by the conceptual metaphors opposite to INTENSE EMOTIONS ARE HEAT, encompassing, for example ANGER IS HEAT and LUST IS HEAT. Conversely, *to chill* is motivated by the metaphor we suggest: NOT HAVING INTENSE EMOTIONS IS BEING COLD and specifically, BEING RELAXED/ CALM/ NOT EMOTIONAL IS BEING COLD, which is supported by expressions like: *Chill out! Just stay cool and don’t panic. He’s as cool as a cucumber!* Another anglicism, (*is*)*kulirati*, v. (English model *to cool*, v.) with the same meaning is used. The Serbian translation equivalents proposed by SRNA for *kulirati* are *smiriti se*, *umiriti se*;¹⁰ they convey the meaning intended literally and economically, but without the associative feature indicating informal register and/or slang. Thus, we suggest another alternative *ohladiti (se)*, which is economical and preserves the metaphoric conceptualization of the English model.

⁷ There are also *spin-doctors* (anglicism: *spin-doktori*), masters of manipulation.

⁸ The translated anglicism is proposed by the author; SRNA does not suggest a translation equivalent for this English model.

⁹ <https://www.thefreedictionary.com/chill>

¹⁰ Translation equivalents for *čilovati* are not suggested by SRNA, but they are the same as for (*is*)*kulirati*.

(3) *blajnd-dejt*, n. (word family: *dejt*, *dejting*, *dabl-dejt*) – English model *blind date* ‘a meeting between two people who have not met each other before. The meeting is sometimes organized by their friends because they want them to develop a romantic relationship’. This meaning is motivated by metaphorically extending the meaning of the element *blind* ‘not able to see’ to the meaning ‘not noticing or realizing something’, which is based on the metaphor UNDERSTANDING IS SEEING, and more specifically, IMPEDIMENTS TO AWARENESS ARE IMPEDIMENTS TO SEEING and NOT BEING AWARE OF REALITY IS NOT SEEING REALITY. From our everyday experience of the world, we know that if we do not see something, there are smaller chances to understand it. Thus, the implication of a blind date is that it is unexpected, that it can be risky. The transshaped anglicism is semi-transparent since *dejt* is already established as a word in Serbian, but the first element *blajnd* is not. The proposed translation equivalents are *sastanak naslepo* and *izlazak naslepo*; they are longer than the anglicism by one word, but are semantically transparent and preserve the original conceptualization of the English model (*naslepo*).

(4) *gosting* (im.) (word family: *gostovati*, *gostovanje*) – English model: *ghosting* ‘the practice of ending a personal relationship with somebody by suddenly stopping all communication without explanation’. In English this figurative meaning is motivated since the word is associated morphologically and semantically with the word *ghost*, and we know based on our encyclopedic, cultural knowledge, that ghosts suddenly appear and vanish leaving no trace. Thus, the meaning of the word *ghosting* is motivated by the conceptual metaphors EXISTENCE IS VISIBILITY and EXISTENCE IS HAVING A FORM. The person who ghosted, or who uses ghosting behaves like a ghost, i.e. suddenly disappears with no words as if he/she had never been with us. The transshaped anglicism is completely non-transparent semantically in Serbian, whereas the proposed translated equivalent *iščezavanje iz veze*,¹¹ is transparent, and preserves the conceptualization of the English model, but is not economical.

3.4. THEMATIC CATEGORY 4: HEALTH AND COSMETICS. The fourth identified thematic category with the anglicisms in focus is concerned with new trends and notions in the domain of health and cosmetics. For example: *fejslift* / *fejslifting* (eng. *facelift* / *facelifting*) and *buster* (eng. *booster*).

(1) *fejslift* / *fejslifting*, n. (word family: *fejslift*, *lifting*) English model *facelift* / *facelifting* ‘a medical operation in which the skin on a person’s face is made tighter in order to make them look younger’. This figurative meaning is metonymic and is motivated by the metonymy EFFECT FOR CAUSE or more precisely, as we propose in this paper, PHYSIOLOGICAL EFFECTS OF AGING FOR AGING, since we know from world experience that aging results in facial muscles drooping. Thus, people need lifting their faces, i.e., facial muscles, which is the PART FOR WHOLE link. Finally, we can suggest the existence of the metaphor GETTING/ HAVING A YOUNGER FACIAL LOOK IS LIFTING FACIAL MUSCLES. The transshaped anglicism is non-transparent semantically, while the suggested translation equivalents are semantically transparent but involve a different metaphoric conceptualization than in English: *zatezanje lica*, *zatezanje kože*, *zatezanje*, *peglanje lica*, *peglanje kože*, *peglanje*. In English

¹¹ The translation equivalent is not proposed in SRNA; it is suggested by the author.

accomplishing a younger looking face needs lifting muscles since an aged face has drooping muscles. However, in Serbian, a younger looking face needs to be tightened or, even more metaphorically, ironed, which implies that an older face is primarily seen as being creased, i.e., the focus is on wrinkles. Thus, the corresponding metaphor in Serbian is GETTING/ HAVING A YOUNGER FACIAL LOOK IS IRONING/ TIGHTENING.

(2) *buster*, n. (word family: *bustovati*, *bustovanje*) – English model *booster* ‘an extra small amount of a vaccine that is given to increase the effect of one given earlier, for example to protect you from a disease for longer’. This is based on the conceptual metaphor VALUE IS SIZE, i.e., BETTER IS BIGGER, grounded in the meaning of the verb *to boost* ‘to make something increase, or become better or more successful’. More specifically, A MORE EFFECTIVE VACCINE MEANS A GREATER QUANTITY OF THE VACCINE. The semantic transparency of this transshaped anglicism is open for discussion. Namely, SRNA lists *bustovati* as an accepted anglicism in Serbian; thus, for native Serbian speakers who know and use the anglicism *bustovati*, *buster* is semantically transparent and motivated by the same conceptual metaphor as the English model. On the other hand, for native Serbian speakers not acquainted with the anglicism *bustovati*, *buster* is non-transparent. The translation equivalents that we suggest, *dodatna doza vakcine*, *pojačana doza vakcine* or *ekstra doza vakcine*, are less economical, but semantically transparent.

3.5. THEMATIC CATEGORY 5: COMPUTERS AND THE INTERNET. The fifth identified thematic category can be entitled anglicisms in the domain of computers and the Internet. For example: *hotspot* (eng. *hotspot*), *smartvoč* (eng. *smartwatch*), *dark-veb* (eng. *dark web*), *selfi* (eng. *selfie*), *četrum* (eng. *chat room*).

(1) *hotspot*, n. – English model *hotspot* ‘a place in a hotel, restaurant, airport, etc. that is fitted with a special device that enables you to connect a computer to the Internet without using wires’. This meaning is extended metaphorically from the literal meaning of the word ‘a place that is very hot and dry, where a fire has been burning or is likely to start’ and is related to another metaphorical meaning ‘a place where there is a lot of activity or entertainment’. Thus, we propose in this paper that there are two metaphors: A PLACE FULL OF ACTIVITY IS HOT and A PUBLIC PLACE WITH WI-FI IS HOT, the latter metaphor being a special case of the former. There is a metonymic association between A LOT OF ACTIVITY, as part of the source domain in the first metaphor and WI-FI, from the second, since WI-FI contains, or from another perspective, enables a lot of entertainment. Thus, the metonymic links CONTAINER FOR CONTAINED and CAUSE FOR EFFECT are involved. This transshaped anglicism is semantically non-transparent. The translation equivalent that can be suggested is semantically transparent, but not economical: *mesto sa bežičnim Internetom*, *mesto sa WI-FI-jem*.

(2) *smartvoč*, n. – English model *smartwatch* ‘a small computing device that you wear on your wrist’. The metaphoric meaning of this English model is centred around the element *smart*, the literal meaning of which relates to people’s intelligence. This meaning is extended via the conceptual metaphor MACHINES ARE PEOPLE, i.e., more specifically, its special case COMPUTERS / PROGRAMS ARE INTELLIGENT PEOPLE WITH INDEPENDENT WILLS. We may suggest the existence of an even more specific metaphor: COMPUTER PROGRAMS OPERATING GADGETS ARE BRAINS. The implication

is that this type of watch is special because it performs very complex functions. The semantics of the transshaped anglicism is partially transparent since the anglicism *smart* is already established in Serbian, while the second element of the English model, *voč*, is not a word in Serbian. It is worth noting that there is a series of anglicisms with *smart* as the first element, such as: *smartbuk*, *smartfon*, *smart-tabla*, *smart-televizor*. SRNA suggests the following translation equivalents as substitutes for *smartvoč*, and they are all based on the same underlying metaphor as the English model: *pametni sat*, *pametni časovnik*, *inteligentni sat*, *inteligentni časovnik*.

(3) *dark-veb*, n. – English model *dark web* ‘the part of the World Wide Web that you can only get access to with special software, allowing users and website owners to remain secret, used especially for criminal activities’. The English word is motivated by the following conceptual metaphors IMPEDIMENTS TO AWARENESS ARE IMPEDIMENTS TO SEEING and DECEPTION IS THE PURPOSEFUL PREVENTION OF SIGHT, which are special cases of the metaphor UNDERSTANDING IS SEEING, and the related metaphor DARKNESS IS A COVER since criminals want to hide their activities, and if something is in the dark, it is hidden best. Another metaphor is present here: BADNESS IS DARKNESS. Hence, activities on the dark web are not only secretive, but also bad or negative. This transshaped anglicism is partially transparent since *veb* is an established lexeme, i.e., an anglicism in Serbian.

(4) *selfi*, n. – (word family: *selfać*, *selfovati* (*se*), *selfovanje*, *selfistik*) English model *selfie* ‘a photo of yourself that you take, typically with a smartphone or webcam, and usually put on social media’. In English *selfie* is associated morphologically and semantically with the word *self* ‘the type of person you are, especially the way you normally behave, look or feel’. The meaning of *selfie* is motivated by two conceptual metonymies: A PERSON’S PHOTO FOR PERSON (REPRESENTATION FOR REPRESENTED) and A PERSON’S PERSONALITY FOR HIS/HER LOOKS (CONTAINED FOR CONTAINER and PART FOR WHOLE). This implies that people present themselves as personalities the way they want to by showing their own photos in a particular style.

(5) *četrum*, n. (word family: *čet* / *čat*, *četovati* / *čatovati*, *četovanje* / *čatovanje*) – English model *chat room* ‘an area on the Internet where people can communicate with each other, usually about one particular topic’. The basis of this figurative meaning is the conceptual metaphor related to the conceptualization of the Internet: INTERNET IS A SPACE, where spontaneous communication is presented as spontaneous speech in a room. Thus, a semantically transparent Serbian equivalent would be *časkaonica*, which is both semantically transparent and economical.

4. CONCLUDING REMARKS. The conducted research has proven that anglicisms resulting from English culturally expansive words with figurative meanings are generally non-transparent semantically as well as unmotivated cognitively, with a few semi-transparent exceptions, in which one element in the anglicism is already an established anglicism in Serbian (e.g., *blajnd-dejt*). The studied anglicisms are short and as such in line with the principle of linguistic economy. On the other hand, they are semantically non-transparent, cognitively unmotivated, and consequently not creative. The suggested translation equivalents that could be used instead of them are semantically transparent and cognitively motivated; they belong to one of the following categories: (1) (a) translation equivalents are figurative, retaining the same conceptualization as their English models (e.g., *lajfkouč* – *životni*

*instruktor, životni trener, životni savetnik; spinovati – izvrtati priču, izokrenuti priču; čilovati – (is)kulirati, ohladiti se; blajnd-dejt – sastanak naslepo, izlazak naslepo; gosting – iščezavanje iz veze; gostovati – iščeznuti iz veze, smartvoč – pametni sat, pametni časovnik, inteligentni sat, inteligentni časovnik; četrum – časakaonica); (b) translation equivalents are figurative, with a different conceptualization than in the English models (e.g. *fejslift / fejslifting – zatezanje lica, zatezanje kože, zatezanje, peglanje lica, peglanje kože, peglanje*); (2) translation equivalents are not figurative, but literal and descriptive (e.g. *fandrejzing – pribavljanje sredstava; autsorsing – poslovanje sa naručivanjem robe i usluga van sastava matične firme; startup – novoosnovana, novopokrenuta firma; dajdžest – sažeta verzija, skraćena verzija; buster – dodatna doza vakcine, pojačana doza vaccine, ekstra doza vakcine, hotspot – mesto sa bežičnim Internetom, mesto sa WI-FI-jem*). The translation equivalents most commonly consist of two words (sometimes three), whereby one of them narrows the scope of reference of the head word – if it is a phrasal noun the function of specifying the reference of the head noun is performed by: (a) a premodifying adjective (e.g., *životni trener*), (b) an adverb in postmodification (e.g., *sastanak naslepo*), a noun in genitive (object) in postmodification (*zatezanje / peglanje lica*) or a prepositional phrase in postmodification (e.g., *mesto sa WI-FI-jem*). Verbs as translation equivalents commonly preserve the conceptualization of the English model (e.g., *kulirati* or *ohladiti se*), sometimes with the addition of a structure narrowing the scope, like modification, often in the form of a prepositional phrase, (e.g., *iščeznuti iz veze*) or an object (e.g., *izokrenuti priču*). These translation equivalents are optimally appropriate since they are still economical, but semantically transparent at the same time. However, it seems that in everyday use transshaped anglicisms with their brief forms win since common usage dictates the changes and the direction of language development. Overall, anglicisms resulting from English figurative culturally expansive words do enrich the lexical system of Serbian and contribute to the principle of economy in communication, but at the same time they lead directly to the related borrowing effects of semantic opacity and lack of cognitive motivation of meaning, two of the five effects of the anglicization of Serbian at the semantic level as identified by Filipović Kovačević (2018). Thus, the anglicisms in focus here violate the communicative principle of clarity, related to semantic transparency.*

SOURCES

- CD: *Cambridge Dictionary*: <https://dictionary.cambridge.org/> January – March, 2023
 CED: *Collins English Dictionary*: <https://www.collinsdictionary.com/> January – March, 2023
 FD: *The Free Dictionary*: <https://www.thefreedictionary.com/> January – March, 2023
 OLD: *Oxford Learner's Dictionary*: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> January – March, 2023
 SRNA: *Srpski rečnik novijih anglicizama (A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms)* (red. Tvrtko Prčić, Jasmina Dražić, Mira Milić, Milan Ajdžanović, Sonja Filipović Kovačević, Olga Panić Kavgić, Strahinja Stepanov). Novi Sad: Filozofski fakultet, 2021. (<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-636-2>) January – March, 2023.

REFERENCES

- BLOOMFIELD, Leonard. *Language*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1933.
- BRUGMAN, Claudia, George LAKOFF. Cognitive Topology and Lexical Networks. Dirk Geeraerts (ed.). *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. The Hague: Mouton de Gruyter, 2006, 109–140.
- CROFT, William, D. Alan CRUSE. (2004) *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- CRYSTAL, David. *English as a Global Language*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- DIRVEN, René, Marjolyne VERSPOOR. *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. 2nd ed. Amsterdam: John Benjamins, 2004.
- EVANS, Vyvyan, Melanie GREEN. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- FILIPOVIĆ, Rudolfo. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU – Školska knjiga, 1986.
- FILIPOVIĆ, Sonja. Anglicizmi iz registra mode u srpskom jeziku: formalna analiza. *Прилози проучавању jezika* 34 (2003): 179–196.
- FILIPOVIĆ, Sonja. *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević, Biblioteka Academia, 2005.
- FILIPOVIĆ, Sonja. Semantika anglicizama u srpskom jeziku u registru mode. *Philologia* 4 (2006): 57–65.
- FILIPOVIĆ KOVAČEVIĆ, Sonja. Anglicizmi kao međujezički pojmovni amalgam. *Зборник Мајмунце српске за филологију и лингвистику* 54/2 (2011): 247–263.
- FILIPOVIĆ KOVAČEVIĆ, Sonja. Pojmovne metafore u reklamama koje promovisu bankarske usluge na engleskom jeziku. Tvrtko Prčić i dr. (ur.). *Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi. Zbornik u čast Draganje Pervaz*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014, 125–139.
- FILIPOVIĆ KOVAČEVIĆ, Sonja. Posledice kontakata srpskog jezika sa engleskim na semantičkom nivou. Snežana Guduрић, Биљана Радић Бојанић (ур.). *Језици и културе у времену и простору 7/2. Тематски зборник*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018, 395–405.
- FILIPOVIĆ KOVAČEVIĆ, Sonja. *Pojmovna metafora i metonimija u teoriji i praksi*. (elektronsko izdanje; edicija: Monografije). Novi Sad: Filozofski fakultet, 2021. (<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-649-2>)
- GIORA, Rachel. Understanding Figurative and Literal Language: The Graded Salience Hypothesis. *Cognitive Linguistics* 7 (1997): 183–206.
- KÖVÉSCSES, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction*. 2nd ed. Oxford – New York: Oxford University Press, 2010.
- KÖVÉSCSES, Zoltán, Günter RADDEN. Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View. *Cognitive Linguistics* 9/1(1998): 37–77.
- LAKOFF, George. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors we Live by*. Chicago – London: University of Chicago Press, 1980/2003.
- LAKOFF, George, Jane ESPENSON, Alan SCHWARTZ. *Master Metaphor List. Second Draft Copy*. Cognitive linguistics group. University at California at Berkeley, 1991. (<http://araw.mede.uic.edu/~alansz/metaphor/METAPHORLIST.pdf>)
- MATRAS, Yaron. *Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- MIČIĆ, Sofija, Danka SINADINOVIĆ. Anglicizmi u jeziku medicinske nauke i struke. Nadežda Silaški, Tatjana Đurović (ur.). *Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji*. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta, 2013, 93–107.
- MILIĆ, Mira. The Influence of English on Serbian Sports Terminology. *ESP Today* 1/1 (2013): 65–79.
- MIŠIĆ ILIĆ, Biljana. Is There Life in Serbia Without Anglicisms? A Pragmatic View. Tvrtko Prčić, Maja Marković (ur.). *Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014, 337–351.
- MIŠIĆ ILIĆ, Biljana. Pragmatic Borrowing from English into Serbian: Linguistic and Sociocultural Aspects. *Journal of Pragmatics* 113 (2017): 103–115.
- MIŠIĆ ILIĆ, Biljana, Vesna LORIĆIĆ. Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku. *Зборник Мајмунце српске за филологију и лингвистику* 54/1 (2011): 261–273.
- ONYSKO, Alexander, Esme WINTER-FROEMEL. Necessary Loans – Luxury Loans? Exploring the Pragmatic Dimension of Borrowing. *Journal of Pragmatics* 43/6 (2011): 1550–1567.
- PANIĆ KAVGIĆ, Olga. *Koliko razumemo nove anglicizme*. Novi Sad: Zmaj, 2006.

- PRČIĆ, Tvrtko. Englesko-srpska kontaktnojezička kompetencija: od prakse preko teorije do prakse. Snežana Gудурић, Марија Стефановић (ур.). *Језици и културе у времену и простору* 2/2. *Темајски зборник*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013, 183–195.
- PRČIĆ, Tvrtko. Building Contact Linguistic Competence Related to English as the Nativized Foreign Language. *System* 42 (2014): 143–154.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Engleski u srpskom*. 3. elektronsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019. (<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-512-9>)
- PRČIĆ, Tvrtko. Osavremenjeni pristup englesko-srpskom leksičkom pozajmljivanju: principi i primene. Snežana Gудурић, Јасмина Дражић, Марија Стефановић (ур.). *Језици и културе у времену и простору* 10/1. Нови Сад: Филозофски факултет, 2022, 387–421.
- SAPIR, Edward. *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace, 1921.
- SILAŠKI, Nadežda. *Srpski jezik u tranziciji – o anglicizmima u ekonomskom registru*. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta, 2012.
- THOMASON, Sarah G. *Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001.
- TAYLOR, John. *Linguistic Categorization*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- TOMASELLO, Michael. *Constructing a Language: A Usage-based Theory of Language Acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.
- TYLER, Andrea, Vyvyan EVANS. Reconsidering Prepositional Polysemy Networks: The Case of Over. Brigitte Nerlich et al. (eds.), *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2003, 95–159.
- WEINREICH, Uriel. *Languages in Contact*. The Hague – Paris – New York: Mouton Publishers, 1953.
- ZENNER, Eline, Ad BACKUS, Esme, WINTER-FROEMEL. *Cognitive Contact Linguistics: Placing Usage, Meaning and Mind at the Core of Contact-Induced Variation and Change*. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 2019.
- ZENNER, Eline, Dirk SPEELMAN, Dirk GEERAERTS. Core Vocabulary, Borrowability, and Entrenchment: A Usage-Based Onomasiological Approach. *Diachronica* 31/1 (2014): 74–105.

*

РАСУЛИЋ, Катарина. Српско-енглеске творенице у светлу теорије појмовне интеграције. Мило-
рад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). *Семантичка истраживања српског језика*. Београд:
САНУ, 2008, 269–289.

Соња Филиповић Ковачевић

ЕНГЛЕСКЕ КУЛТУРНО ЕКСПАНЗИВНЕ РЕЧИ СА ФИГУРАТИВНИМ ЗНАЧЕЊИМА И ЊИХОВЕ АДАПТАЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА

Резиме

Овај рад се бави преобликованим англицизмима у српском језику насталим од енглеских културно експанзивних речи са фигуративним значењима (нпр. *лајфкоуч* – *life coach*, *фанг-рејзинг* – *fundraising*, *чиклић* – *chick lit*, *хојтспот* – *hotspot*, *спиновајти* – *to spin*, ...). Ове речи потекле су из енглеског језика и англоамеричке културе, али са тенденцијом ширења у друге културе због свог глобалног значаја. Показало се да су овакви англицизми бројни у српском језику, а посебно су интересантни они чији енглески модели имају фигуративна значења, будући да омогућавају разматрање односа и тенденција у погледу семантичке транспарентности, когнитивне мотивисаности и језичке економије на релацији језик давалац (енглески) и језик прималац (српски) у језичком позајмљивању, као и утицаја на обогаћивање лексичког фонда и појмовних структура у српском језику. Когнитивнолингвистичка анализа спроведена је на примеру 19 репрезентативних англицизама проистеклих из енглеских фигуративних културно експанзивних речи; корпус је одабран из *Српског речника новијих англицизама*, *CPHA* (*A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms*, 2021), а анализирани англицизми подељени су у пет тематских области, за које је уочено да најчешће обухватају културно експанзивне англицизме: 1. нови послови и позиције, 2. културолошки појмови, 3. нови типови комуницирања, 4. здравље

и козметика, 5. компјутери и технологија. У раду је спроведена когнитивнолингвистичка анализа у којој се приказује когнитивна мотивисаност енглеских фигуративних културно експанзивних модела, тј. констатовање појмовних метафора и/или метонимија у основи значења, која се пореди са семантичком непрозирношћу и, сходно томе, когнитивном немотивисаношћу одговарајућих англицизама. Такође, предлажу се могући преводни еквиваленти са функцијом преведених или скривених англицизама (нпр. *живојџни ѿренер, месѿо са WI-FI-јем*). Указује се на чињеницу да свакодневна употреба језика диктира развој језика, што сасвим јасно иде у правцу одабира кратких, али семантички непрозирних преобликаних англицизама, иако су предложени преводни еквиваленти оптимално решење јер су релативно економични (састоје се из 2 до 3 речи), а семантички прозирни. Уопштено, у овде изучаваном процесу језичког позајмљивања принцип језичке економије превагнуо је над комуникативним принципом јасности, тј. семантичке прозирности.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
sonjaf@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 9. марта 2023;
прихваћено: 18. маја 2023)

Mirjana Mirić
Svetlana Ćirković

THE POSTNOMINAL POSITION OF MODIFIERS IN THE GURBET ROMANI NOUN PHRASE: A CORPUS-BASED STUDY*

The study aims to explore the factors underlying the non-canonical postnominal positioning of adnominal modifiers in the noun phrase in the Gurbet Romani variety spoken in Eastern Serbia. The noun phrases are excerpted from the Knjaževac Gurbet Romani corpus, which consists of adults' and children's samples of transcribed oral narratives. The quantitative analysis shows that the prenominal position of modifiers is the default one, given the low frequency of postposed modifiers in the adults' and children's samples (3.7% and 1.3%, respectively). The main part of the study is focused on the reasons for the non-canonical positioning of modifiers in the NP, and points towards several pragmatic factors as relevant for the postnominal positioning: the contrastive and information focus and stylistic effects.

Key words: Gurbet Romani, noun phrase, adnominal modifiers, postnominal position, information structure.

Ова студија има за циљ да истражи услове који доводе до позиционирања адноминалних модификатора у постпозицију у именичкој фрази у гурбетском варијетету ромског језика којим се говори у источној Србији. Именичке фразе су ексцерпирани из књажевачког корпуса гурбетског варијетета ромског који се састоји од узорака транскрибованих усмених наратива одраслих и деце. Квантитативна анализа показује да је преноминална позиција модификатора типична, имајући у виду низак проценат модификатора у постноминалној позицији у узорку одраслих (3,7%) и деце (1,3%). Централни део истраживања фокусиран је на разлоге због којих се модификатори позиционирају постноминално у именичкој фрази, а као најрелевантнији издвојени су прагматички фактори – контрастни и информацијски фокус и стилски ефекти.

Кључне речи: гурбетски ромски, именичка фраза, адноминални модификатори, постноминална позиција, информацијска структура.

1. INTRODUCTION. Over the past few decades, Romani has been extensively explored in the domain of morphology and syntax (for a recent overview see papers in MATRAS – TENSER 2020). However, detailed studies on the word order at the clause level and in the noun phrase are still quite scarce. Romani is also rarely

* This paper is the result of work at the Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, funded by the Ministry of Science, Technological Development, and Innovations of the Republic of Serbia, based on the Agreement on the Realization and Financing of Scientific Research Work of SRO in 2023, no. 451-03-47/2023-01 since 17.01.2023.

Parts of the paper were presented at the *2022 Annual Meeting of the Gypsy Lore Society and Conference on Romani Studies* (Belgrade, Serbia, September 28–30, 2022). We are grateful to the audience for their generous feedback. We wish to express our gratitude to the Romani speakers who participated in the study and those who helped in the process of transcription, as well as the elementary schools Dimitrije Todorović Kaplar in Knjaževac and Dubrava in Minićevo, and the Njegoš National library in Knjaževac. We are thankful to Annemarie Sorescu-Marinković for her careful reading of the draft version of the paper and to anonymous reviewers for their useful comments.

mentioned in works which explore various word order issues from a cross-linguistic and/or typological perspective (cf. SIEWIERSKA 1998). Our study aims to explore the variation in word order in the noun phrase (NP)¹ in the Gurbet Romani variety spoken in Eastern Serbia, taking a corpus-based approach. Although the typical prenominal position of adnominal modifiers in the Romani noun phrase will be presented in the paper (e.g., NUM-ADJ-N: *jekh cikni phej* ‘one little sister’), the focus will be on the (pragmatic) motivation for the postnominal position of modifiers (e.g., POSS-N-ADJ: *mo phral baro* ‘my big brother’).² Not only is the study of factors which influence the alternative ordering in the NP relevant for Romani linguistics and descriptions of specific Romani varieties, but it may prove significant from a broader linguistic perspective, as it may point towards various conditions which determine the non-canonical, alternative ordering.

In the paper, we rely on the terminology used in Romani linguistics (e.g., MATRAS 2002; LEGGIO 2011; ADAMOU – MATRAS 2020) and in other cross-linguistic and typological studies on word order (e.g., GREENBERG 1966; RIJKHOFF 1998; 2001; DRYER 2018). The notion of adnominal modifiers is used to denote different word classes and constructions which are treated as adnominal dependents within NPs, such as articles, demonstratives, possessives, numerals, adjectives, and genitive adnominals.³ In terms of word order, modifiers typically occupy the prenominal position in Romani (see examples in (1)), but may also be found in the postnominal position, for specific pragmatic purposes, which we will analyze in the paper.

(1)

- a. ART-N: *e čarr* ‘the grass’
- b. ADJ-N: *bare baja* ‘long sleeves’
- c. DEM-N: *kaja khandjiri* ‘this church’
- d. POSS-N: *me čhave* ‘my children/sons’
- e. NUM-N: *duj breš* ‘two years’
- f. GEN-N: *Bibijako djive* ‘Aunt’s Day’

In the remainder of the Introduction, basic information on Romani and its dialects is given. Then follow details about the word order in the Romani NP,

¹ Abbreviations used in glosses and throughout the article are as follows: N – noun, NP – noun phrase, ADJ – adjective, ART – article, def.art – definite article, QNT – quantifier, DEM – demonstrative, POSS – possessive, NUM – numeral, REL – relative clause, nom – nominative, obl – oblique, gen – genitive, dat – dative, inst – instrumental, sg – singular, pl – plural, m – masculine, f – feminine, 1 – the first person, 2 – the second person, 3 – the third person, pres – the present tense, perf – the perfect tense, rem – the remoteness marker, dist.part – distributive particle, (Sr) – a word of Serbian origin, loan – the verb adaptation marker *-sar-*, comp – complementizer.

² Unless stated otherwise, the examples throughout the paper are taken from the Knjaževac Gurbet Romani corpus (see the Methodology section for details).

³ Although discussed in the literature in relation to NPs, the position of adverbial qualifiers relative to adjectives (in the sense used by GREENBERG 1966) will not be explored in the paper. A few examples of this kind have been found in the Knjaževac Gurbet Romani corpus, mostly with the Romani adverbial *but* ‘a lot/very’ (e.g., *but bilačo narodo* ‘very bad people’) or with the borrowed Serbian intensifier *baš* ‘really’ (e.g., *baš lače kazaja* ‘really good cauldrons’). We will also exclude from the analysis relative clauses modifying the head nouns, but it is worth mentioning that relative clauses always follow the head noun in Romani (ADAMOU – MATRAS 2020; see also RIJKHOFF 1998 for the (Vlax) Romani data in a cross-linguistic perspective), as in: *gova badnjako kaj andol* ‘that Christmas tree which is brought’.

focused on the results of previous empirical research in this domain. In the section dedicated to Aims, the research questions on which the study is based are provided, together with the main hypotheses. In the Methodology section, we present the Knjaževac Gurbet Romani corpus used for the purpose of the study. In the Analysis section, the quantitative and qualitative analysis is provided across different linguistic factors which do (or do not) influence the postnominal position of adnominal modifiers in the Romani NP. In the final section, concluding remarks are given in addition to methodological shortcomings and future desiderata.

1.1. ROMANI. Romani is an Indo-Aryan language spoken by more than 3.5 million people worldwide, mainly in Europe (MATRAS 2002: 238). The actual number of Romani speakers is likely to be much higher, but the number of Roma and Romani speakers, as well as their distribution across countries, is not synchronized with the data collected in censuses in the last 10 years. In addition, the Roma communities have been dispersed due to their continuous migration to Western European countries, and the repatriation to the countries of their origin has to be taken into account as well. Data from other, non-European countries should also be considered, due to the intensive migration of the Roma, not only recent, but also older to North and South America and Australia.

Romani is a heterogeneous language, with at least 4 large groups of dialects, namely, Balkan, Vlax, Central and Northern. More recent literature proposes a division into 12 groups of dialects (ELŠÍK – BENÍŠEK 2020). In Serbia and the Balkans, the two major groups of dialects in terms of their geographical distribution and the number of speakers are the Balkan and Vlax dialects. The Gurbet variety, which is the focus of the study, belongs to the Southern Vlax group (MATRAS 2002; ELŠÍK – BENÍŠEK 2020; MIRIĆ – ČIRKOVIĆ 2022).

In Serbia, Romani was recognized as a minority language in 2006, when the European Charter for Regional or Minority Languages came into force. In Serbia, the Charter's articles and paragraphs⁴ are implemented only partially and fail to meet the actual needs of Romani speakers (ČIRKOVIĆ, in preparation). According to the 2011 Census, Romani is spoken by 100,668 speakers in the country (1.4% of the population in Serbia), while 673 speakers are registered in the area of Knjaževac, a town in Eastern Serbia where the data for the study were collected (2.14% of population in the town and the area).

1.2. WORD ORDER IN THE ROMANI NOUN PHRASE

1.2.1. THEORETICAL BACKGROUND. As noted by Greenberg (1966: 76–77), the position of qualifying adjectives relative to the noun is one of the three classifying criteria for the basic word order typology, the other two being the existence of prepositions against postpositions and the relative order of subject, verb and object in declarative sentences.⁵ Although a certain degree of variation exists, languages

⁴ The Charter's articles and paragraphs refer to the use of regional or minority languages in the domain of education, judicial authorities, administrative authorities and public services, media, cultural activities and facilities, economic and social life, and trans-frontier exchanges, respectively.

⁵ The paper will be restricted to the word order in the NP only and will not discuss the prenominal or postnominal position of modifiers as a function of the order of object and verb (cf. GREENBERG 1966; HAWKINS 1983; DRYER 1998). Nevertheless, a note should be made that Romani

typically have the dominant order in the noun phrase with the position of demonstratives, articles, numerals and quantifiers frequently differing from that of the qualifying adjectives (GREENBERG 1966: 77).

In the world's languages there is a general preference towards the postnominal position of adjectives (GREENBERG 1966: 100; DRYER 2018: 801), as in the sample analyzed in Dryer 2013a, in which N-ADJ languages outnumber ADJ-N languages (878 to 373). Numerals and demonstratives manifest strong areal patterns – they are prenominal in Eurasia, but can be postnominal in some other areas, such as Africa and Southeast Asia (DRYER 2013b; 2013c). According to Dryer's cross-linguistic analysis of languages of Europe (DRYER 1998: 289), numerals precede the noun as the dominant order in all VO languages, relative clauses always follow, while adjectives, demonstratives, and genitives are arranged between. Levshina (2019) also investigated frequencies of different word order patterns, from the perspective of word order variability, in corpora of various languages annotated using the Universal Dependencies approach. She showed that various modifiers of nouns (adjectival and nominal modifiers, determiners, and attributive clauses) usually have limited variability, whereas numeral modifiers are more variable (LEVSHINA 2019: 548–549). Although the order of numerals and determiners is to some extent similar cross-linguistically, as they tend to occur predominantly before their heads, a closer look revealed that this is an artifact of the UD language sample, as most corpora she analyzed come from Eurasia (LEVSHINA 2019: 550). Additional analysis at the lexically specific level showed that the position of determiners can vary functionally as determiners constitute a very heterogeneous category and include demonstratives, possessives, negative and indefinite pronouns, and articles (LEVSHINA 2019: 551–554).⁶

When it comes to the conditions which determine the particular word order patterns in the NP in the world's languages, Rijkhoff (1998: 339–343) proposed three semantic principles (the Principle of Domain Integrity, the Principle of Head Proximity, and the Principle of Scope) which govern the unmarked word order, based on a representative sample of 40 European languages. Other word order patterns can be attributed to the functioning of pragmatically motivated forces, notably emphasis (RIJKHOFF 1998: 341, 353):

In a number of European languages and language families word order in the simple NP is also determined by pragmatic considerations, which may result in modifiers appearing in a position that is not preferred according to the semantic principles. [...] Although emphasis is one of the major reasons why modifiers appear in special positions, it is as yet often not possible to be more explicit about the pragmatic conditions that determine such alternative orderings. (RIJKHOFF 1998: 364)

1.2.2. ROMANI TYPICAL PRENOMINAL POSITION. In Romani, the typical linear order within the noun phrase is the following (ADAMOU – MATRAS 2020: 188):

exhibits a relatively free word order in declarative clauses “with a certain preference for VO” and the option of object fronting for focus purposes (SONNEMANN 2022: 60). The subject can precede (contrastive-thematic) or follow (connective-narrative) the verb (MATRAS 2002: 167, 190; SONNEMANN 2022: 60).

⁶ For more details on the constituent order in the languages of Europe, especially on the parameters of word order variation, see papers in the volume SIEWIERSKA 1998.

[quantifier] + [determiner] + [numeral] + [adjective] + NOUN + [options]⁷

According to Adamou – Matras (2020: 188–192), quantifiers such as ‘all’ and ‘every’ occupy the first slot in the NP and precede nouns (QNT-N). The group of determiners is the most complex as it includes different word classes which assign definiteness and are incompatible with one another, namely demonstratives, interrogatives, possessive adjectives, and usually definite articles (MATRAS 2002: 165). The definite article always precedes nouns (ART-N), as is the case with the indefinite article, derived from the numeral ‘one’. Demonstratives are inflected for gender, number, and case and typically precede the noun (DEM-N). Descriptive adjectives show the same agreement features and typically precede the nouns (ADJ-N), while numerals always precede the head noun (NUM-N). In Romani on the whole, there is a prevalence of the prenominal position of modifiers in the noun phrase (MATRAS 2002: 166–167).

In the case of particular Romani varieties, most studies also report on the prevailing modifier-noun order. For instance, in Rumungro, all types of adjective modifiers, such as descriptive adjectives, adnominal possessors, demonstratives, and numerals always precede their head nouns, and this order has been fully grammaticalized due to language contact with Hungarian (ELŠÍK 2007: 272). In Mitrovica Romani, a Gurbet-like variety spoken by immigrants from Kosovska Mitrovica who live in Italy, the typical position of modifiers is prenominal (LEGGIO 2011: 102–103), which is in line with the descriptions provided in Matras (2002) and Adamou – Matras (2020).

1.2.3. GURBET ROMANI PRENOMINAL POSITION. The same prenominal ordering of various adnominal modifiers is observed as typical in the Gurbet Romani variety spoken in Eastern Serbia, as illustrated in (2). In (2a) the Serbian borrowed distributive particle *po*, the Romani numeral *jekh* ‘one’ and the Romani adjective *cikno* ‘small’ precede the noun *rrojorro* ‘little spoon’. In (2b) the Romani numeral *jekh* ‘one’ and the possessive determiner *mi* ‘my’ precede the Serbian loan noun *drugarica* ‘girlfriend’, while in (2c) the Romani demonstrative *gaja* ‘that’ and the adapted Serbian loan adjective *romsko*⁸ ‘Romani’ precede the Romani noun *čhib* ‘language’. In (2d), the definite article *e* and the adjective *cikne* ‘small’ precede the Romani noun *čhavrre* ‘children’.

(2)

- a. Djiv, las po jekh cikno rrojorro.
wheat.nom.sg.m take.pres.1pl dist.part one small.nom.sg.m little spoon.nom.sg.m
‘(Boiled) wheat, we take one little spoon each.’ (TR5; SIKIMIĆ 2018: 173)⁹

⁷ Earlier accounts consider that the first slot in the Romani NP is reserved for prepositions, as they always precede all elements in the noun phrase: [preposition]+[determiner]+[quantifier]+[adjective]+[noun]+[option] (MATRAS 2002: 166).

⁸ Loan adjectives are adapted by adding the masculine ending *-o* in nominative singular, which is why their gender is not marked in the glosses.

⁹ The labels in the brackets refer to the transcripts in the corpus (TR is used for the adults’ sample, while CH stands for the children’s corpus).

- b. Jekh mi drugarica ikhardola Ljubica.
 one my.nom.sg.f friend(Sr).nom.sg.f to be called.3sg.rem Ljubica.nom.sg.f
 ‘One friend of mine was called Ljubica.’ (CH3)
- c. Ako pričos gaja romsko čhib (...)
 if(Sr) speak(Sr).pres.1pl that.nom.sg.f Romani(Sr).nom.sg language.nom.sg.f
 ‘If we speak that Romani language (...)’ (CH6)
- d. Dobisaren e cikne čhavrrre i pare.
 get(Sr).pres.3pl def.art small.nom.pl child.nom.pl and(Sr) money(Sr)
 ‘The small children also get (the) money.’ (TR4; SIKIMIĆ 2018: 182)

1.2.4. ROMANI POSTNOMINAL POSITION. However, in some Romani dialects, adnominal modifiers such as demonstratives, possessive determiners and attributive adjectives can optionally follow the noun (ADAMOŮ – MATRAS 2020: 188). According to Matras (2002: 165–167):

The postnominal ‘option’ slot deserves this designation due to the fact that adnominals that are accommodated here are often exempt from the constraints that apply to them in their usual, prenominal slot. Demonstratives are generally incompatible with definite articles. But when a demonstrative is postposed, then the noun it follows must be accompanied by a definite article [...] Moreover, postposed demonstratives as well as postposed adjectives quite often carry nominal, rather than attributive, case agreement, reinforcing the impression that they serve as appositions.

When demonstratives follow the head nouns, as observed in the dialects in Romania available in the Romani Morpho-Syntax Database (RMS), the definite article is obligatory (ADAMOŮ – MATRAS 2020: 189). In the case of descriptive adjectives, speakers can postpose them (MATRAS 2002: 167), as it is attested in various samples from Romania available in RMS, but also in Vlach dialects in other countries (Czech Republic, Ukraine) and in dialects spoken in the Balkans (Albania, Macedonia, Serbia) (ADAMOŮ – MATRAS 2020: 191). In some dialects, postnominal adjectives are only used with doubling of the definite article, as is the case in the Agia Varvara Vlach variety spoken in Greece (ADAMOŮ – MATRAS 2020: 192). According to Matras (2002: 166–167), it seems that, although frequent in some Romani varieties, the postnominal position in general is outnumbered by the conventional prenominal positioning of all attributes. In addition, “individual dialects also show formal postnominal positions in the noun phrase, which are occupied either by calques (postposed demonstratives and adpositions) or by direct borrowings (postposed focus particles)” (MATRAS 2002: 167). Furthermore, Matras (2002: 166–167) and Leggio (2011: 103) note that the postnominal position of attributive elements and adnominals is employed for communicative purposes in many Romani dialects, except in those in which it is the default position due to language contact (e.g., the Romani varieties in Italy (LEGGIO 2011: 103)). Leggio argues that postnominally placed adnominals in Mitrovica Romani can result from the contact of this variety with the Albanian language and other contact languages. However, he does not explicitly mention that the postnominal position of

adnominals is also common in Serbian (another contact language of Mitrovica Romani), for informational structure purposes, or communicative purposes.

1.2.5. GURBET ROMANI POSTNOMINAL POSITION. The same option of adnominal modifiers used in the postnominal position is attested in Gurbet Romani in Eastern Serbia, as illustrated in (3). In (3a), the Serbian loan noun *bicikla* ‘bicycle’ is followed by the Romani adjective *nevi* ‘new’, while in (3b) the possessive pronoun *mrni* ‘my’ follows the Serbian loan noun *drugarica* ‘girlfriend’. In both cases, the postposed word agrees with the head noun in case, number and gender.

(3)

- a. Mo dad činda maje bicikla nevi.
 my.nom.sg.m father.nom.sg.m buy.perf.3sg I.dat bicycle(Sr).nom.sg.f new.nom.sg.f
 ‘My father bought me (a) new bicycle.’ (CH7)
- b. Al goja drugarica mrni,
 but(Sr) that.nom.sg.f female friend(Sr).nom.sg.f my.nom.sg.f
 voj djili akana ano Niš.
 she.nom go.perf.3sg.f now in-def.art Niš.nom.sg.m
 ‘But that female friend of mine, she went now to Niš.’ (CH6)

1.2.6. ROMANI GENITIVE ADNOMINALS. Another category of modifiers can be found in both prenominal and postnominal position, namely – nominal modifiers in the genitive case (GREENBERG 1966; DRYER 1998; 2018). In Romani, genitive adnominals are used in possessive noun phrases (KOPTJEVSKAJA-TAMM 2000: 126–127; ADAMOU – MATRAS 2020: 192–194). Koptjevskaja-Tamm (2000) makes a distinction between anchoring and non-anchoring genitives. While the former have a referential function, e.g., Kalderaš *e krajeski hoji* ‘the king’s anger’, the latter serve to qualify or classify the head noun, e.g., Kalderaš *duje časengo drom* ‘a two hours’ journey’ (KOPTJEVSKAJA-TAMM 2000: 126, 143). In the case of anchoring genitives with relational head nouns in NPs, genitive adnominals are usually used for kinship, body parts, other part-whole relations, authorship and other, while in the case of non-relational nouns, the most prominent relation is that of possession (KOPTJEVSKAJA-TAMM 2000: 126).

The genitive adnominal belongs to the slot of determiners, as it usually precedes the noun, acts as a determiner, and is incompatible with the other determiners such as definite articles or demonstratives since they occupy the same position in the syntactic structure and are also functionally incompatible (KOPTJEVSKAJA-TAMM 2000: 128–132; MATRAS 2002: 165). The genitive adnominal (possessor) typically precedes the head noun (possessed) (GEN-N) (ADAMOU – MATRAS 2020: 192). As Matras points out (2002: 166), the genitive adnominal is probably the most prominent morphosyntactic representative of the Indo-Aryan legacy in Romani, as its prenominal position is retained despite the shift to VO order in the verb phrase, “making Romani a typological hybrid in Greenbergian terms (cf. GREENBERG 1966)” (MATRAS 2002: 166). However, a distinction can be made between determiner-genitives, which are used prenominally, and adjective-determiners,

which are used postnominally (KOPTJEVSKAJA-TAMM 2000: 130).¹⁰ Some Romani varieties are flexible in terms of the position of genitive adnominals in the NP and show a comparable frequency of both orders (e.g., Kalderaš, Bugurdži and Lovari), whereas in other varieties, one of the orders is preferred (KOPTJEVSKAJA-TAMM 2000: 130).

1.2.7. GURBET ROMANI GENITIVE ADNOMINALS. The preposed genitive adnominal is attested in Gurbet Romani in Eastern Serbia, as illustrated in example (4), in which two adnominal genitives *phralesko* ‘brother’s’ and *Srečkosko* ‘Srečko’s’ precede the Serbian loan noun *rodjendan* ‘birthday’. As noted by Adamou – Matras (2020: 193), possessors in the genitive case agree with the head noun in number, gender and case. In addition, the possessive NP can be determined by articles, numerals, and demonstratives.

(4)

<u>Me</u>	<u>phralesko</u>	<u>Srečkosko</u>	<u>rodjendan</u>	sasa.
my.obl.sg	brother(m).gen.sg.m	Srečko(m).gen.sg.m	birthday(Sr).nom.sg.m	be.perf.3sg
‘It was my brother Srečko’s birthday.’ (CH7)				

The genitive adnominal may also occupy the ‘option’ slot that is postposed to the noun (MATRAS 2002: 166). In some Romani dialects, when the genitive adnominals follow the noun (N-GEN), the definite article determines both the head noun and the genitive (ADAMOU – MATRAS 2020: 193–194). This possibility is also attested in Gurbet Romani in Eastern Serbia, as illustrated in (5) in which the genitive adnominal *bakresko* ‘lamb’s’ is determined by the definite article *e* in the oblique case and placed in the postnominal position, after the head noun *rat* ‘blood’.¹¹

(5)

Pa,	katar	o	rat	e	bakresko
well(Sr)	from	def.art.nom.sg.m	blood.nom.sg.m	def.art.obl	lamb(m).gen.sg.m
el	čhinel,	čhinel.			
because(Sr)	cut.pres.3sg	cut.pres.3sg			
‘Well, from the lamb’s blood, because (he) slaughters, slaughters (the lamb).’					
(TR17; SIKIMIĆ 2018: 186)					

1.2.8. PREVIOUS EMPIRICAL RESEARCH. Although research on the word order in the Romani NP illustrates the variation in the ordering, corpus-based and experimental studies are scarce and mainly deal with the distribution of adnominal modifiers, not focusing on the factors underlying the (atypical) postnominal position.

¹⁰ There is a theoretical disagreement in the literature on how to treat the Romani genitive: as an oblique case form, a derived adjective or a postpositional phrase (KOPTJEVSKAJA-TAMM 2000: 124). Romani genitive forms follow the same agreement patterns as adjectives do, but this is not the case with other case markers (KOPTJEVSKAJA-TAMM 2000: 134). In our paper, we will not deal with the morpho-syntactic peculiarities of Romani genitives related to the origin of the form itself.

¹¹ Sonnemann (2022: 38–41) discusses the impact of Slavic languages on the case system of several Romani varieties, including the influence in the genitive case.

An exception is a recent study by Adamou – Feltgen – Padure (2021), which showed that the adjective-noun order in production strongly depends on the cross-language priming effects. In this study, Romani-Romanian bilinguals used DEF-N-ADJ order more frequently in Romani after having read out loud a N-DEF-ADJ order in Romanian (or a DEF-N-ADJ order in Romani), unlike the inherited DEF-ADJ-N order in Romani which was only used more frequently after participants have read out loud an NP with the same order in Romani. In addition to the experimental study, the authors also examined cross-dialectal and corpus data available in the Romani Morpho-Syntax Database (RMS) and concluded that the DEF-N-ADJ order in Romani from Romania has increased following prolonged contact with the dominant N-ADJ order in the Romanian language, whereas such change was not attested in Romani varieties in contact with languages that exhibit a dominant ADJ-N order, as is the case of Slavic languages like Serbian. Furthermore, Leggio mentions that the postnominal position of adjectives is the default choice in those Romani varieties which are historically spoken in Italy (LEGGIO 2011: 103), which further suggests the influence of contact languages on the word ordering in the Romani NP.

Following the idea of cross-language priming as one of the main mechanisms responsible for the change in the Romani NP word order, another study examined the effects of N-ADJ / ADJ-N order in two Romani varieties (Gurbet and Kalderaš) under the influence of Serbian and Romanian, respectively (ARSLAN et al. 2022). Although the results of the main experiments are still being analyzed, worth noting are the findings of the acceptability judgment task which showed that Gurbet Romani-Serbian bilingual participants from Eastern Serbia (N=30) exhibited no critical differences accepting ADJ-N and N-ADJ orders in both Gurbet Romani and Serbian as they similarly evaluated the naturalness of the audio stimuli in their two languages (using a 5-point scale). Therefore, this experimental study showed that N-ADJ order is acceptable in Gurbet Romani.

Apart from the cross-language priming, attention has been sometimes paid to other linguistic factors that influence the variation in the Romani NP word order, such as communicative purposes. As various discourse data show, the postnominal ‘option’ slot is communicatively triggered; it is a pragmatic position for most attributives, and a lexicalized position for genitives in some dialects (MATRAS 2002: 166–167). Leggio emphasizes that the relatively rigid format of the RMS questionnaire, which he used for the study of Mitrovica Romani, “does not leave much room for stylistic variation”, but during his informal conversations with informants, he also noticed that the ‘option’ slot is generally used to accommodate adnominals for communicative purposes (LEGGIO 2011: 103). However, as noted by Adamou – Matras (2020: 191), the precise motivations (for postposing the adjectives) “in terms of information structure and correlation with prosodic features are not yet fully understood”.¹²

¹² When it comes to the relevance of prosodic features in relation to word order, Arvaniti and Adamou (2011) investigated the variation in the SV and VS order, as well as VO and OV order in Komotini Romani, and explored the possible influence of Turkish and Greek as contact languages. They mention prosodic focus marking as one of the most common strategies in focus marking. In

2. AIMS OF THE STUDY. The aim of the present study is to explore word order in the noun phrase in Gurbet Romani, applying a corpus-based approach. The study is focused on the variation in the NP word order and intends to address the following questions:

a) How frequent is the marked word order in the NP in Gurbet Romani, i.e., how frequent are adnominal modifiers in the postnominal position?

Based on previous studies, which showed that the preferred position for modifiers in Romani is prenominal, as illustrated by data from specific Romani varieties (MATRAS 2002; ELŠÍK 2007; LEGGIO 2011; ADAMOU – MATRAS 2020), but also having in mind theoretical accounts (e.g., RIJKHOFF 1998; DRYER 1998; 2018), we expect a lower frequency of adnominal modifiers in the postnominal position in comparison to the canonical prenominal position.

b) Are all adnominal modifiers equally frequent in the postnominal position, i.e., does the position of a modifier depend on the word class to which it belongs?

Based on the typological cross-linguistic studies (DRYER 1998; 2018), the tendency towards the postnominal position of the adjectives in the world's languages may point to a more likely possibility of adjectives in Gurbet Romani to be found in the postnominal position than other modifiers. With regard to Romani in particular, Leggio (2011: 103) noted that in Mitrovica Romani the majority of postposed adnominals were adjectives. He attributed this feature to the influence of Albanian, and possibly to other language contacts. This is why we may also assume that under the influence of Serbian, adjectives and genitive nominals may more frequently be found in the postnominal position.¹³

c) Does the origin of a noun or modifier affect the likelihood of a word to be found in the postnominal position?

Although the literature mentions the prenominal position of modifiers in the NP in Serbian as the most frequent (PIPER et al. 2005: 35, 65, 1073; PIPER – KLAJN 2013: 66–91), there exists a possibility for modifiers to be found in the postnominal position. Therefore, we may assume that the words or phrases borrowed from Serbian may be more likely to be found in the postnominal position.¹⁴

d) Which pragmatic factors influence the postnominal position of adnominal modifiers?

Based on the observations that the postnominal position may serve communicative purposes (MATRAS 2002; LEGGIO 2011), for reasons of emphasis or other pragmatic functions (RIJKHOFF 1998), we plan to analyze each example in detail from this perspective.

Komotini Romani, prosodic and morphosyntactic focus strategies are combined in the same utterance, and the use of stress-shift under focus is noted as a novel strategy (ARVANITI – ADAMOU 2011: 240, 247). For the purpose of their analysis, dialogues and narratives are prosodically annotated in the PRAAT software, which makes prosodic changes easy to follow (ARVANITI – ADAMOU 2011: 241). Although relevant for the investigation of word order, the study is focused on the sentential word order and does not explore prosodic factors in relation to the NP.

¹³ In Serbo(-Croatian) the dominant position of noun modifiers is the following: NumN, DemN, AdjN, NRel (DRYER 1998: 289). Slavic languages place the genitive after the noun as the dominant order, although the prenominal adnominal genitive is also common in many Slavic languages (DRYER 1998: 290).

¹⁴ The influence of Slavic languages on Romani in terms of word order is discussed mainly in relation to the variation in the SVO word order (see SONNEMANN 2022 for details and literature).

In order to investigate the assumptions from (a)-(c), a corpus-driven quantitative analysis will be performed, and the obtained data will be compared to the relevant literature. However, the main focus of the study will be on the qualitative and corpus-illustrated analysis of pragmatic factors, hypothesized in (d), which may influence the variation in the ordering of adnominal modifiers. While questions (a)-(c) may be investigated in terms of distribution regardless of the methodology (corpus vs. questionnaires), the main advantage of the corpus-based study is that it allows us to explore each NP against information available in a larger context. As it was noted in the literature: “information structure cannot be studied in isolated sentences” and “we need samples of spoken language to extract chunks to be analyzed phonologically, syntactically and pragmatically” (MEREU 2009: 3). Therefore, a corpus-based study is invaluable for understanding why adnominal modifiers occur in the non-canonical position in Romani. A corpus search also enables the investigation of the possible intra-speaker and inter-speaker (stylistic) variation and the (communicative) motivation for the alternative ordering. Furthermore, the Gurbet Romani variety in Eastern Serbia has not been explored so far in this domain, which makes it a novel ground for the analysis of word order in the NP.

3. METHODOLOGY. The data for the study are taken from the Knjaževac Gurbet Romani corpus (see MIRIĆ – ČIRKOVIĆ 2022 for details, as well as the texts published in SIKIMIĆ (ed.) 2018).¹⁵ The corpus consists of transcripts of conversations with the native speakers of Gurbet Romani, namely 12 adult speakers and 20 children aged 7-to-14, who were recorded from 2016 to 2018 in the town of Knjaževac and the nearby village of Minićevo. All speakers are bilingual in Gurbet Romani and the local dialect of Serbian.¹⁶

The semi-structured interview was applied as a method of data collection, with questions focusing mainly on traditional culture and autobiographic stories. For the purpose of our study, no linguistic questionnaires were used. The recorded data and transcripts are stored in the Digital Archive of the Institute for Balkan Studies SASA.¹⁷

The example of a narrative from the children’s corpus is given below, followed by the translation into English:

O ivend ka avel i kana ka avel o ivend, amen ka las ka vozis amen. Pherdo ə čhavre ka vozis amen. Posle džas opet čhere, pa opet vozis amen, pa posle po krajo marel

¹⁵ The texts published in the study Sikimić (ed.) 2018 are based on a larger sample of transcripts of conversations documented during fieldwork in 2016. From this study, some parts of the texts were excerpted in order to create the Knjaževac Gurbet Romani corpus, whose examples were analyzed in the monograph MIRIĆ – ČIRKOVIĆ 2022 and also in this paper.

¹⁶ The adult participants in the study gave their oral informed consent to be recorded. The children were recorded in their school premises or the premises of the local library during one of their Romani language workshops, except for two children who were recorded at home, in the presence of their Romani teacher, as they do not go to school regularly. The participants’ parents gave their written informed consent to their children’s participation, and the study was also approved by the schools’ institution management. Participation in the study was voluntary. The participants or their parents gave consent for the transcripts of their recordings to be used for scientific purposes.

¹⁷ It is noteworthy that the recordings are not suitable for acoustic analysis in speech analysis software, such as PRAAT, due to the lower quality of certain recordings, quiet speech of some informants, and different types of accompanying noise (see ČIRKOVIĆ – MIRIĆ 2017: 12). Therefore, the phonetic and phonological analysis would not be reliable enough.

pe mo phral thaj jekh mo drugari. Me dadese phejako unuko, vo akhardol Leo, parno (th)aj si-le narandžaste bala. (CH1)

‘The winter will come and when the winter comes, we will go for a ride. A lot of children, we will ride (sleighs). Afterwards we go home again, then we ride again, and afterwards in the neighborhood my brother and one of my friends fight each other. My father’s sister’s grandson, he is called Leo, (is) white and has orange hair.’

The Knjaževac Gurbet Romani corpus contains approximately 16,000 word tokens: 8,360 word tokens in the adults’ sample (excerpted from SIKIMIĆ (ed.) 2018), and 7,895 word tokens in the children’s sample. The corpus is manually annotated for word classes (e.g., nouns, verbs, demonstratives), and word origin (Romani or Serbian). Proper nouns are separately marked, as well as borrowed nouns whose origin can be attributed not only to Serbian as a current contact language, but to some other Balkan languages with which Romani was in intensive contact, such as Turkish, Romanian, etc. (e.g., *vrema* ‘time’, *pare* ‘money’).

4. ANALYSIS

4.1. FREQUENCY OF NPs WITH PRENOMINAL AND POSTNOMINAL MODIFIERS. For the purpose of the study, the examples of noun phrases, as well as bare nouns, were manually annotated in the corpus. In the group of nouns, we included both common and proper nouns. As for adnominal modifiers in NPs, the following are taken into account: definite article, indefinite article (i.e., the number *jekh* ‘one’ used as an indefinite), numerals, adjectives, demonstratives, possessive determiners, nominal modifiers in the genitive case, as well as non-genitive nouns specifying a head noun. The position of modifiers is marked as prenominal or postnominal.

Table 1 shows the overall number of word tokens in the adults’ and children’s samples in the corpus, the overall number of nouns, bare nouns, and noun phrases.¹⁸

	ADULTS	CHILDREN
Word tokens	8,360	7,895
Nouns	1,759	1,382
Bare nouns	746	516
NPs	955	820
NPs with postnominal modifiers	35	11

Table 1. Absolute frequencies of nouns, bare nouns and NPs in Gurbet Romani.

¹⁸ Several points should be made regarding the treatment of bare nouns in the corpus. First, in Romani, nouns can be preceded by prepositions which can incorporate the definite article. For instance, in the phrase *ko kaš* ‘to the tree’ the definite article *o* (masculine singular) is incorporated with the preposition *ke* > *ko*. The preposition *ke* is also found in the form which corresponds to the one without the article, as in *ke mi baba* ‘to my grandmother’ (MIRIĆ – ČIRKOVIĆ 2022: 63–64). In our analysis, nouns preceded only by prepositions without overt articles are counted as bare (e.g., *ande škola* ‘in school’), while the nouns which are preceded by prepositions with the definite article are treated as NPs (e.g., *ando paj* ‘in the water’: prep + def.art + noun). Furthermore, as bare nouns we also treated nouns preceded by the borrowed Serbian intensifier *baš* ‘really/exactly’ (e.g., *ako naj baš mruš*, *šaj t’avel i džuvlidžej bakri* (TR11-4; SIKIMIĆ 2018: 179) ‘if there isn’t exactly (a) male, it can be a female sheep’) or other adverbials, such as *but* ‘much/many/a lot’ or *zala* ‘a little’. Nouns preceded by the borrowed Serbian distributive particle *po* were also counted as bare nouns (e.g., *dobiv me po petice* (CH7) ‘I get fives (As at school)’).

In the adults' sample, the postnominal position of adnominal modifiers is attested in only 35 out of 955 noun phrases, which accounts for 3.7% of the data. In the children's sample, the postnominal position is attested in only 11 out of 820 noun phrases, which accounts for 1.3% of the data. Therefore, the quantitative analysis shows that the typical Romani word order, in which adnominal modifiers precede the head noun in the NP, is highly preferred in the corpus of Gurbet Romani spoken in Eastern Serbia. However, there are instances of alternative ordering, in which adnominal modifiers are found in the postnominal position. These results are in line with previous studies on word order in the Romani NP which showed that the typical position of adnominal modifiers is prenominal (MATRAS 2002; LEGGIO 2011; ADAMOU – MATRAS 2020).

It is worth mentioning that the postnominal position of modifiers is attested in 16 speakers in the corpus, which suggests that this option is not idiosyncratic, but on the whole available in the speech of Gurbet Romani speakers. Additionally, the low frequency of postnominal positioning which is found in both adults' and children's samples suggests that there are no significant age differences with regard to the frequency of the postnominal ordering.

4.2. WORD CLASSES AND TYPES OF CONSTRUCTIONS IN NPs: THE POSTNOMINAL POSITION. The following types of modifiers were found in the postnominal position: adjectives, as illustrated in (6), demonstratives, as in (7), possessive determiners, as in (8), numeral *jekh* 'one' used as an indefinite article, as in (9), nouns/noun phrases in the genitive case, as in (10), and non-genitive nouns, as in (11).¹⁹

(6) Adjectives

Paša	amende	si	<u>jekh</u>	<u>kafana</u>	<u>bari</u>
near	we.lok	be.pres.3sg	one	tavern(Sr).nom.sg.f	big.nom.sg.f
i	gathe	uvek	maren	pe	
and(Sr)	there	always(Sr)	beat.pres.3pl	refl	

'Near us, there is one big tavern, and they always fight there.' (CH9)

(7) Demonstratives

Naj-ma	<u>rraja</u>	<u>gasave</u>
neg.have.pres.1sg	branch.nom.pl.m	that large.dem.nom.pl

'I don't have such large (willow) branches.' (TR6; SIKIMIĆ 2018: 139)

(8) Possessive determiners

I	posle	sasa	<u>slava</u>	<u>lendji</u>
and(Sr)	afterwards(Sr)	be.perf.3sg	St.Patron's Day(Sr).nom.sg.f	their.nom.sg.f

'And afterwards, it was their St. Patron's Day.' (CH7)

¹⁹ We typically find a single modifier in the postnominal position in the corpus. However, a few examples are attested with two modifiers, e.g., [...] *pre tranda, saranda breš, Rroma purane amare, možda i pinda breš* 'thirty, forty years ago, our old Roma, maybe fifty years [...]' (TR11-4; SIKIMIĆ 2018: 178).

(9) Numeral *jekh* ‘one’ as an indefinite article

A i ponekad džav ke Mira jekh
 but(Sr) and(Sr) sometimes(Sr) go.pres.1sg to Mira.nom.sg.f one
 ‘But I also sometimes go to one Mira.’ (CH16)

(10) NP in the genitive case

O šoro e bakresko (...), ačhel
 def.art.nom.sg.m head.nom.sg.m def.art.obl lamb(m).gen.sg.m remain.pres.3sg
 ‘The head of the lamb (...) remains.’ (TR6; SIKIMIĆ 2018: 188)

(11) Non-genitive nouns

Pijel pese jekh čaša raćija tati
 drink.pres.3sg refl one glass(Sr).nom.sg.f brandy(Sr).nom.sg.f hot.nom.sg.f
 ‘He drinks one glass of hot brandy.’ (TR2; SIKIMIĆ 2018: 156)

In order to investigate whether all word classes are equally frequent in NPs, we performed a quantitative analysis of the examples in which adnominal modifiers were attested in the postnominal position (see Chart 1).

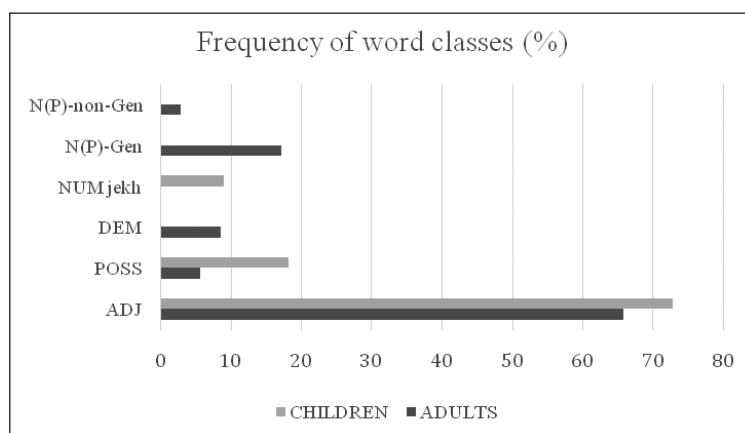

Chart 1. Relative frequency of word classes and constructions in the postnominal position.

As Chart 1 shows, adjectives are the most frequent word class in the postnominal position in the NP, as in both adults’ and children’s samples adjectives account for app. 70% of the modifiers in the postnominal position (N=23 (65.7%) in the adults’ sample and N=8 (72.7%) in the children’s sample). However, other word classes are also attested in the postnominal position, such as demonstratives (N=3 (8.6%) in the adults’ sample only), possessive determiners (N=2 (5.7%) in the adults’ sample and N=2 (18.2%) in the children’s sample), the numeral *jekh* ‘one’ used as an indefinite article (a single example in the children’s sample (9.1%)). In addition, six instances of a noun or noun phrase in the genitive case following the head noun were attested in the adults’ sample (17.1%), as well as a single example of a non-genitive noun (2.9%) in the adults’ sample.

The results, namely the prevalence of adjectives in the postnominal position, are in line with previous observations regarding the Romani varieties. As we have already mentioned, Leggio noted that the majority of adnominals in the postnominal position which he encountered in Mitrovica Romani were adjectives (LEGGIO 2011: 103).

In the corpus of Gurbet Romani, the following descriptive adjectives occurred in the postnominal position: *baro* ‘big’, *cikno* ‘little/small’, *purano* ‘old’, *nevo* ‘new’, *čisto* ‘clean’, with the adjective *baro* ‘big’ being the most frequent (e.g., *kazano baro* ‘big cauldron’, *zori baro* ‘big trouble’, *e pletare bare* ‘the big (woven) baskets factories’, *o snopo baro* ‘the big bundle’, *jag bari* ‘big fire’, *jekh kafana bari* ‘one big tavern’, *mo phral baro* ‘my big brother’, *torta bari* ‘big cake’). Some authors argue that some of these adjectives belong to a group of ‘subsecutive adjectives’ (KAMP – PARTEE 1995), as their interpretation is relativized to the head noun they refer to. Under this notion, “it might be the case that adjectives follow the noun more often because their interpretation has to be delayed until after the noun. This issue will not arise if the noun precedes the adjective, since the interpretation of the noun does not normally depend on the particular adjective” (DRYER 2018: 818). Dryer argues for an alternative explanation for the postnominal adjectival preference related to the similarity between adjectives and relative clauses, for which there is evidence that there is a very strong general preference for relative clauses to follow nouns (DRYER 2018: 818, following HAWKINS 1990: 225).²⁰

4.3. THE ORIGIN OF HEAD NOUNS AND ADJECTIVES IN NPs. In order to investigate whether the origin of head nouns and modifiers affects the position, we labeled the head nouns in the NPs as ‘Romani’ (e.g., *dej* ‘mother’), ‘Serbian’ (e.g., *stanica* ‘station’) or as ‘Other’ – proper nouns (e.g., *Mira*) or nouns whose origin can be attributed both to Serbian and to other Balkan contact languages (e.g., *kafana* ‘tavern’). Table 2 shows the absolute frequencies of nouns with regard to their origin.

As for modifiers, only the adjectives were marked for their origin as ‘Romani’ or ‘Serbian’ since possessive determiners, demonstratives or numerals are not borrowed from Serbian into Gurbet Romani (see MIRIĆ – ČIRKOVIĆ 2022). Table 3 shows the absolute frequencies of adjectives with regard to their origin.

Head nouns	Romani	Serbian	Other
ADULTS	19	11	5
CHILDREN	3	7	1

Table 2. Absolute frequencies of head nouns with regard to their origin.

²⁰ Analyzing why only adjectives, and not other modifiers, typically occur in the postnominal position in the world’s languages, Hawkins (1983) argues that adjectives follow nouns more often because they are ‘heavier’ than demonstratives and numerals. In his opinion, the morphological structure of descriptive adjectives typically comprises syllabically longer morphemes and more compounding of morphemes than that of demonstrative determiners, while descriptive adjectives are either greater than or equal to numerals (HAWKINS 1983: 90). However, Dryer disagrees as this difference may not be strong enough to explain the fact that adjectives follow nouns more often than demonstratives or numerals do, and also because the ‘length’ issue may be true only for less frequent adjectives (DRYER 2018: 827).

Adjectives	Romani	Serbian
ADULTS	12	11
CHILDREN	8	/

Table 3. Absolute frequencies of adjectives with regard to their origin.

As Table 2 shows, there are no significant differences in the case of head nouns, as both inherited and Serbian loan nouns can govern NPs with postnominal modifiers, as well as the proper nouns and other nouns in the category ‘Other’. In the case of adjectives (Table 3), in the adults’ corpus 11 adjectives were borrowed from Serbian, while 12 are inherited Romani adjectives. In the children’s corpus, all 8 adjectives are of Romani origin. This age difference might be due to the small number of examples with postposed modifiers which exist in the corpus.

4.4. THE REASONS FOR THE POSTNOMINAL POSITION OF ADNOMINAL MODIFIERS: PRAGMATIC FACTORS. In order to investigate the possible reasons underlying the non-canonical positioning in the Gurbet Romani NP, we performed a qualitative analysis of the examples excerpted from the corpus. As we have already mentioned, previous research on the word order in the NP already pointed out that the postnominal position in Romani may serve communicative purposes (MATRAS 2002; LEGGIO 2011) and may be used for emphasis or other pragmatic functions (RIJKHOFF 1998, following HANCOCK 1993). In what follows, we will pursue this pragmatically-oriented analysis and focus on two factors that emerged as the most relevant, namely the focus (in the broad sense) and stylistic effects. The nouns and NPs in the genitive case will be analyzed separately, as the pragmatic motivation for postposing does not apply to them.

4.4.1. FOCUS. In the literature, the notion of ‘focus’ is used in at least two different senses – both relevant from the perspective of information structure. The ‘information (presentational) focus’ is used to denote the new information in the sentence, in which case the non-focused, presupposed part of the sentence is called ‘background’ (KISS 1998b: 707) and can be pragmatically reconstructed from the context (HALUPKA-REŠETAR 2011: 12). The information focus can be placed on any sentence constituent, e.g., the whole sentence, an NP, a DP, a VP, or parts of NPs or DPs such as nouns, demonstratives, or adjectives (KISS 1998b: 707; KRIFKA 2008: 257). The ‘identificational (contrastive) focus’ is used to denote a (semantic or syntactic) operator expressing identification. Its function is “to introduce a set and to identify a subset of it as such of which the predicate exclusively holds” (KISS 1998b: 707, see also Rooth 1985, 1992). More precisely, the contrastive focus implies generating the alternatives for the focalized expression and excluding (from the interpretation) those alternatives which are not relevant (MIRIĆ 2016: 75). From a slightly different perspective, the distinction is made between the pragmatic and semantic uses of focus. According to Krifka (2008: 249), the pragmatic use of focus guides the direction into which communication should develop, and incoherent communication occurs as a result of failing to set the focus right. On the other hand, the semantic use of focus affects the truth-conditional content and “failing to set focus right will result in transmitting unintended factual information” (KRIFKA 2008: 249).²¹

²¹ The best-known cases of semantic operators are the focus-sensitive particles such as ‘only’, ‘also’ and ‘even’.

A prominent line of research on focus has been formally oriented and centered around the investigation of various semantic and structural means that languages employ to express the contrastive focus (but cf. FÉRY – FANSELOW – KRIFKA 2007). Although some studies explicitly mention word ordering as one of the means by which focus is realized, they are mostly concentrated on the sentential (clausal) ordering of the constituents, not the word order in the NP itself (see, among others, GIVÓN 1984; KISS 1998a; 1998b; STJEPANOVIĆ 1999; HINTERHÖLZL – PETROVA 2009; MEREU 2009; BÜRING 2010; ZIMMERMANN – FÉRY 2010; HALUPKA-REŠETAR 2009; 2011; ARVANITI – ADAMOPOULOS 2011; LEE – KIEFER – KRIFKA 2017).

In the present article, we rely on the definition of focus provided by Krifka (2008: 247), as it is compatible with different markings of focus: “[f]ocus indicates the presence of alternatives that are relevant for the interpretation of linguistic expressions”. Another pragmatic concept that is relevant for our analysis is the notion of ‘givenness’ vs. ‘newness’. One of the ways to indicate ‘givenness’ is the realization of an expression in a non-canonical position, typically before the canonical position, meaning that given constituents precede constituents that are new (KRIFKA 2008: 263, referring to the sentential word order). Although studies on focus usually concentrate on the constituents ordering, in our opinion, the general concept of focus may be applied to the NP level as well, because – under various accounts – the focus is seen as: a) indicating a set of alternatives, and b) providing novel information.

It is also noteworthy that in the examples given in the following sections (4.4.1.1. and 4.4.1.2.), we tried to establish the potential role of prosody by listening to the original audio recordings and by marking: a) if there was a pause between a noun and a postposed modifier in NPs, which could signal that we are dealing with the so-called ‘afterthought’; and b) if a postposed modifier was emphasized. Unless stated otherwise in the analysis, the pause is not attested in an example and a modifier is not emphasized. A pause is marked with the symbol # in front of a modifier. As we have already mentioned, the recordings and transcripts are not suitable for more detailed prosodic analysis, or for drawing any parallels with Serbian prosodic marking. However, pause and prosodic focus marking of postnominal modifiers might be useful for the interpretation of the analyzed examples.

4.4.1.1. CONTRASTIVE FOCUS ANALYSIS. The postnominal position of adnominal modifiers in the examples excerpted from the corpus of Gurbet Romani can be motivated by ‘contrastive’ focus, as shown in examples (12)–(20). In these examples, there always exists an alternative to the adnominal modifier in the postnominal position, which is important to be excluded from the interpretation as inadequate in the given context. The non-canonical ordering in the NPs is used to emphasize the appropriate interpretation of a referent expressed with a noun.

In the examples below we might consider that ordering in the NP is dictated by contrastivity – understood in the discourse-pragmatic sense used by Zimmerman (2007: 148):

“[...] contrastivity in this sense means that a particular content or a particular speech act is unexpected for the hearer from the speaker’s perspective. One way for the speaker to direct the hearer’s attention, and to get him to shift his background assumptions accordingly, is to use additional grammatical marking, e.g., intonation

contour, syntactic movement, clefts, or morphological markers. This special marking seems to correlate with what is often called *emphatic* marking in descriptive and typological accounts of non-European languages. Contrastivity defined in this way depends on the speaker's assumptions about what the hearer considers to be likely or unlikely, introducing a certain degree of subjectivity."

In example (12), in the NP *stanica železničko* 'the railway station', the loan adjective *železničko* 'railway' is postposed in order to resolve the potential ambiguity of the loan noun *stanica* 'station' which it follows. Namely, in the town of Knjaževac, in which the material is collected, the bus station and the train station are located next to each other. By postposing the adjective, the speaker intends to emphasize which station s/he refers to and to ensure that the hearer excludes the alternative {'bus (station)'}.²² The likely alternative has not been mentioned previously. It is noteworthy that in the NP immediately following the sentence given in (12), the same adjective is used in the prenominal position: *Džane kaj si železničko stanica?* 'Do you know where the railway station is?'. This further suggests that the speaker aims to ensure the appropriate understanding of the NP. However, in this case, it is possible to employ the typical ordering because common ground has already been established.

(12)

Amari	razonoda	sasa	samo
our.nom.sg.f	amusement(Sr).nom.sg.f	be.perf.3sg	only(Sr)
džasa	džike	<u>stanica</u>	<u>železničko.</u>
go.lpl.rem	to	station(Sr).nom.sg.f	railway.adj(Sr).nom.sg
'Our only amusement was – we used to go to the railway station.' (TR2; SIKIMIĆ 2018: 222)			

The notion of contrastivity emerges also in example (13), as in the NP *pepera posne* 'peppers for fasting', the loan adjective *posne* 'for fasting, made without animal products' is postposed to the noun *pepera* 'peppers' to contrast it with a different kind of peppers {'(peppers) made with meat'} – which are not allowed in the food preparation for the festivity in question. A similar example is found in (14), in which the appropriate information is provided by postposing the adjectives in the NPs – *kolakura obično* 'ordinary little cakes' and *plečinta posno* 'pie for fasting'. The postnominal position, by means of emphasis, excludes the possible alternatives {'fat (little cakes), made with dairies and eggs'}, {'fat (pie)'}. In both examples, the postnominal position serves the communicative purpose – to highlight the property of the noun so that the hearer understands the important element of traditional culture, namely the 'adequate' food preparation for the festivity.

(13)

Spremosaras	<u>pepera</u>	<u>posne,</u>	bobako (...)
make(Sr).loan.lpl	pepper.nom.pl.m	for fasting(Sr).nom.pl	corn.nom.sg.m
'We make peppers for fasting, corn (...)' (TR2; SIKIMIĆ 2018: 154)			

²² One might argue that, in this case, the non-canonical ordering also has a role in determining the right semantic interpretation, as the alternative would affect the truth conditions (see SELKIRK 2007: 126).

(14)

Ćeras	amije	<u>kolakura</u>	<u>obično</u> ,
make.pres.1pl	refl	cake.nom.pl.m	ordinary(Sr).nom.sg
# <u>posno</u> ,	<u>plečinta</u>	<u>posno</u> ,	akhorencă,
for fasting(Sr).nom.sg	pie.nom.sg.f	for fasting(Sr).nom.sg	walnut.inst.pl.m
šaj	šećeresa	samo, ²³	višnjenca (...)
can	sugar(Sr).inst.sg.m	only(Sr)	cherry(Sr).inst.pl.f

‘We make plain, lenten cakes, (a) lenten pie, it can (be) with sugar only, with cherries (...)’

(TR2; ŠIKIMIĆ 2018: 155)

In example (15), given in the broader context, we observe two NPs in which the same adjective *šučo* ‘dried’ is postposed to the nouns in the NPs *drak(h) šući* ‘dried grape(s), raisins’ and *prune šuće* ‘dried plums’. In both cases, the alternative would be the adjective meaning {‘fresh’}, but in the context of Christmas rituals, it is not adequate. Therefore, the speaker uses the adjective ‘dried’ in the postnominal position to emphasize the targeted property of the nouns. However, in the context which follows, both NPs are used with the same adjective in the prenominal position *šuće prune* ‘dried plums’ and *šući drak(h)* ‘dried grape(s), raisins’, as these notions have already been mentioned in the context and the common ground between the speaker and the hearer has already been established, by the speaker’s first use of a non-canonical, i.e., marked, ordering in the NPs.

(15)²⁴

Context: Christmas celebration (see ŠIKIMIĆ 2018: 155).

Researcher 1: [Da li se nešto radi sa slamom, da li se unosi slama u kuću?] ‘Is something done with the straw, is it brought into the house?’

TR2: [Da, da], sulum, džane kaj anas, thas talo astali, thas akhora, drak(h) # šući, [ove pomarandže, bilo šta stavimo pod astal], talo astali (...) Akhora, ondak thos prune šuće, džane prune so si?

‘Yes, yes, the straw, you know where we bring (it), we put (it) under the table, we put walnuts, grape(s) # dried, these oranges, anything we put under the table, under the table (...) Walnuts, then we put plums dried, do you know what plums are?’

Researcher 2: [Da, da]. ‘Yes, yes.’

TR2: Šuće prune, akhora, pomarandže, banane, sa gova tho po astali thaj e slama thos ande jekh kova i tho talo astali, i gothe ačhel trin djiwe talo astali, posle trito djiwe le goda i čhude – gova xa tuće. E akhora, šući drak(h) gova xa, a e slama čhudes. ‘Dried plums, walnuts, oranges, bananas, all that you put on the table and the straw we put in one, (like) this, and you put (it) under the table, and there it stays for three days under the table. After the third day, you take that and throw (it) – that you eat. The walnuts, dried grape(s) that you eat, and the straw – you throw.’

Another example relevant from the point of traditional culture is given in (16). The Romani adjective *terno* ‘young’ in the given context can contrast with the adjective {*purano* ‘old’} having in mind that there are two celebrations during a year cycle which are organized for the same Saint – the one celebrated in the

²³ It is noteworthy that the borrowed Serbian focus-sensitive particle *samo* ‘only’ is placed in the postnominal position, which is not its canonical position either in Gurbet Romani or Serbian.

²⁴ The parts of the transcript which are employed in Serbian are marked in square brackets.

summer (called ‘young’) and the other one celebrated in the winter (called ‘old’). By placing the adjective *terno* ‘young’ postnominally to the proper noun *sveti-Randjel* ‘Saint Archangel’, the speaker uses the focus for the purpose of emphasis. The alternative is actually mentioned later in the same sentence, but in the prenominal position – once the common ground has already been established. Another post-posed loan adjective *zimsko* ‘wintery’ is used in the NP *purano sveti-Randjel zimsko* ‘old Saint Archangel wintery’ in order to provide additional information on the exact time of the celebration of the ‘old Saint’.

(16)

Gala	slave	ke	<u>sveti-Randjel</u>	<u>terno</u> ,
these.nom.pl	St. Patron’s	such as	Saint Archangel	young.nom.sg.m
	day(Sr).nom.pl.f			
slavis	isto,	<u>purano</u>	<u>sveti-Randjel</u>	<u># zimsko</u>
celebrate(Sr).pres.1pl	same(Sr)	old.nom.sg.m	Saint Archangel	wintery(Sr).nom.sg.m
isto.				
same(Sr)				

‘These St. Patron’s days such as (the) young Saint Archangel, we celebrate (them) too, (the) old Saint Archangel wintery, the same.’ (TR4; ŠIKIMIĆ 2018: 198)

In example (17), another Romani custom (celebration of *Bibijako djive* ‘Aunt’s Day’) has to be properly explained, so the speaker emphasizes the required properties of the nouns by placing the adjectives describing them in the postnominal position. The adjective *nevo* ‘new’ in the NP *ogledalo nevo* ‘new mirror’ emphasizes that the mirror cannot be old, and the loan adjective *čisto* ‘clean’ in the NPs *sapuj čisto* ‘clean soap’ and *kangli čisto* ‘clean comb’ emphasize that the soap and the comb cannot be dirty (or used). By postposing the adjectives, the speaker aims at excluding the alternatives {‘old’} and {‘dirty/used’} as the possible interpretation of the properties of the head nouns, as they would be inadequate in the context of a particular custom. In addition, in all three NPs, the modifiers are prosodically emphasized.

(17)

Suvena	e	rromnja	cikni ²⁵	trasta,	andre
sew.3pl.rem	def.art	woman.nom.pl.f	small.nom.sg.f	bag.nom.sg.f	inside
mora	te	avel	<u>ogledalo</u>	<u>nevo</u> ,	
must(Sr)	comp	be.pres.3sg	mirror(Sr).nom.sg.m	new.nom.sg.m	
sapuj	<u>čisto</u> ,	<u>kangli</u>	<u>čisto</u> (...)		
soap.nom.sg.m	clean.nom.sg.m	comb.nom.sg.m	clean.nom.sg.m		

‘The women used to sew small bags, inside (there) must be (a) new mirror, clean soap, clean comb (...)’ (TR6; ŠIKIMIĆ 2018: 165)

In addition to the parts of narratives in which elements of traditional culture are marked as important in the corpus, we also encountered narratives in which the new and the old way of living or working are contrasted. For instance, in example (18), the loan adjective *drveno* ‘wooden’ is placed after the noun *tulcura* ‘car

²⁵ The adjective *cikni* ‘small/little’ is in the prenominal position in the NP *cikni trasta* ‘small bags’, as there is no need to contrast it or to emphasize it.

axles', as a contrast with the alternative {'metal'}. In the broader narrative, we find out that the speaker is a blacksmith who makes horseshoes and car axles and points out that the car axles used to be made of wood, thus contrasting the alternatives {'wooden (car axles)'} and {'metal (car axles)'}. In addition to a short pause used before it, the modifier *drveno* is prosodically emphasized.

(18)

Ranije (...)	o	narodo	čerela
earlier(Sr)	def.art	people(Sr).nom.sg.m	make.3sg.rem
pe	<u>tulcura</u>	<u># drveno.</u>	
on	car axle.nom.pl.m	wooden(Sr).nom.sg	

'Earlier (...) the people used to make wooden car axles.' (TR8; ŠIKIMIĆ 2018: 150)

In examples (19) and (20), the adjectives *baro* 'big' and *cikne* 'young' are placed after the nouns *phral* 'brother' and *phrala* 'brothers', respectively, to emphasize the age of the brothers to which the nouns refer, as the speaker has siblings of different ages.²⁶ In these examples, the adjectives are used in order to provide additional information on the head noun; however, the element of contrast also exists. In examples (18) and (19), we might be dealing with an 'afterthought' because of the pause before the adjectives.

Regarding example (20), it is important to emphasize that the postposed adjective is preceded by the definite article *e* *cikne*. This phenomenon of doubling the definite article is attested in other Romani varieties as well (see ADAMOU – MATRAS 2020).²⁷

(19)

Gathe	djal	i	<u>mo</u>	<u>phral</u>	<u># baro,</u>
there	go.pres.3sg	also(Sr)	my.nom.sg.m	brother.nom.sg.m	big.nom.sg.m
si-le	dešutrin	breš.			
have.pres.3sg.m	thirteen	year.nom.sg.m			

'My older brother also goes there, he is thirteen.' (CH9)

(20)

Pa	djas	me,	mo	papo (...)
well(Sr)	go.pres.1pl	I.nom	my.nom.sg.m	grandfather.nom.sg.m
<u>me</u>	<u>phrala</u>	<u>e</u>	<u>cikne</u>	džas
my.nom.pl	brother.nom.pl.m	def.art	little.nom.pl	go.pres.1pl
pe	Banjica.			
on	Banjica.nom.sg.f			

Well, we go, I, my grandfather (...) my little brothers, we go to Banjica (swimming pool).' (CH20)

4.4.1.2. INFORMATION FOCUS ANALYSIS. In addition to the adnominal modifiers in the postnominal position, which are used for contrastive focus purposes, post-

²⁶ In the corpus the noun 'brother' is most frequently preceded by possessive determiners, e.g., *mo phral* 'my brother'.

²⁷ According to Hancock: "emphasis in particular may be expressed by repeating the definite article with a postnominal adjective", e.g., *o raklo o baro*, 'the boy, the big one' (HANCOCK 1993: 30).

posed modifiers can also be used for other functions. Namely, for providing additional information, which offers more, new details about a head noun, or for the purpose of emphasizing novel information, which draws the hearer's attention to the meaning of a modifier, an NP, or the whole context. In both cases, adnominal modifiers are used in the postnominal position for the purpose of expressing the information focus since the novel information is placed in the non-canonical position. As noted by Zimmermann – Féry (2010: 1): “the use of a marked linguistic structure over an unmarked, more economical one often triggers pragmatic and other cognitive effects on the side of the hearer, who attempts to find a rationale for the speaker's preference for an uneconomic way of communicating a thought.”

In examples (21)–(25), the adjective *baro/bari* ‘big’ is used in the postnominal position to provide novel, additional information on the size of the objects denoted by the nouns. In example (21), speaking about a technically advanced process of making baskets in a state factory, the speaker adds the qualifications of the head noun preceded by the definite article *e pletare* ‘the (woven) baskets factories’ by placing the adjective ‘big’ in the postnominal position, followed by another postposed adjective *državne* ‘state’, which is prosodically emphasized. Unlike the former postposed adjective *bare*, the latter is used with the double article *e državne* (cf. example (20)).

(21)

Si	ando	Kruševco,	kala	kaj
be.pres.3pl	in-def.art	Kruševac.nom.sg.m	these.nom.pl	where
si	<u>e</u>	<u>pletare</u>	<u>bare</u> ,	# <u>e</u>
be.pres.3pl	def.art	baskets factory(Sr).nom.pl.f	big.nom.pl	def.art
<u>državne</u> ,	si-len	gala	mašine	pe
state.adj(Sr).nom.pl	have.pres.3pl	these.nom.pl	machine(Sr).nom.pl	on
struja.				
electricity(Sr).nom.sg.f				

‘There are in Kruševac (town), these, where there are the big (woven) baskets factories, the state (ones), (they) have these electric machines.’ (TR6; SIKIMIĆ 2018: 140)

In example (22), the situation with the postposed adjective is the same as in example (21). The context is also the same – the speaker explains the process of making baskets, specifically its last phase – tying up a bundle of branches. The loan noun *snopo* ‘bundle’ is qualified as *baro* ‘big’ in the NP *o snopo baro* ‘the big bundle’.

(22)²⁸

sa	phanden	<u>o</u>	<u>snopo</u>	<u>baro</u>
all	tie up.perf.3pl	def.art	bundle(Sr).nom.sg.m	big.nom.sg.m
i	odvoji	klasa (...)		
and	separate(Sr).pres.2sg	class(Sr).nom.sg.f		

‘All is tied up (in) the big bundle and (you) separate (the) class (...)’ (TR6; SIKIMIĆ 2018: 141)

²⁸ The context is the following: *E tek posle te beše te radi, onda onda klasikin pe rraja, ikaldon pe vrste, ande vrba, sa phanden o snopo baro i odvoji klasa...* ‘And only afterwards you sit to work, then then the branches are classified, extracted into types, of willow, all is tied up (in) the big bundle (of branches) and (you) separate (the) class.’ (TR6; SIKIMIĆ 2018: 141)

In example (23), the child describes his/her free time or the time s/he spends playing on the street. One of the episodes is to light the fire (a big one) which would warm them up after a long stay outside.²⁹ In this case, the atypical word ordering *jag bari* ‘lit. fire big’, with the prosodically emphasized adjective, is used as a means to draw the hearer’s attention to the size as a relevant property.

(23)

Ćidas	amen	gathe,	ćeras	
gather.pres.1pl	we.nom	there	make.pres.1pl	
<u>jag</u>	<u>bari</u>	te	tatos,	bešas
fire.nom.sg.f	big.nom.sg.f	comp	warm up.pres.1pl	sit/stay.pres.1pl
džike	jekh,	džike	duj.	
until	one	until	two	

‘We gather there, light (a) big fire to warm up, (we) stay until one, until two (o’clock).’ (CH9)

Not only does the adjective *baro/bari* ‘big’ provide additional information, but also other adjectives perform the same function. In example (24) the adjective *nevi* ‘new’ is also used in the postnominal position in the NP *bicikla nevi* ‘(a) new bicycle’ for information focus purposes.

(24)

Sas-ma	bicikla,	mo	dad
have.perf.1sg	bicycle(Sr).nom.sg.f	my.nom.sg.m	father.nom.sg.m
ćinda	maje	<u>bicikla</u>	<u>nevi</u> .
buy.perf.3sg	I.dat	bicycle(Sr).nom.sg.f	new.nom.sg.f

‘I had (a) bicycle, my father bought me (a) new bicycle.’ (CH7)

This example is ambiguous – the first part of the sentence, located in the past, implies that the speaker had a bicycle (and something might have happened to it), while the second part of the sentence adds information about the newly bought bicycle. Another interpretation may set both pieces of information in the same moment on the timeline – the speaker had a bicycle and it was the one newly bought by his/her father. Both interpretations indicate that the adjective is postposed in order to provide a new detail, relevant for the complete understanding.

It could be discussed whether preposing of adjectives in the NPs used in the above-mentioned examples would affect the meaning or informativeness of the utterances. However, in examples (25) and (26) the postnominal position seems preferable since it provides the information which is crucial for understanding the context in which the sentences are used.

²⁹ The same postnominal position of the adjective ‘big’ is attested in the following examples from the corpus: *Amende, paša amende si jekh kafana bari i gathe uvek maren pe.* (CH9) [Near us, there is one big tavern, and they always fight each other there] – the modifier is emphasized prosodically; *Ka ćerav roštilji isto, torta bari, ka ikharav me drugaren.* (CH15) [I will make grill too, (a) big cake, I will invite my friends]; *Džas ande khandjiri, ćiraven rraćija, den pečenje, banane, rraćija ćiradi, kazano baro.* (TR4; SIKIMIĆ 2018: 198) [We go to church, (they) cook brandy, share baked pumpkins, bananas, hot brandy, (a) big cauldron (is used)].

In example (25), in the NP *kožno jakna, nevi* ‘(a) new leather jacket’, already containing the adjective ‘leather’ in the prenominal position, the adjective *nevi* ‘new’ is postposed and the pause in front of it suggests that the adjective could be considered as an ‘afterthought’. This example can be understood only if the broader, previously mentioned context is taken into consideration: another leather jacket, previously bought, had been ripped by the speaker’s sister, and the new one was bought and given only later. Considering the context, the postposed adjective *nevi* ‘new’ represents the new, important information that helps understand the whole situation.

(25)

I	dija	ma	mi
and(Sr)	give.perf.3sg	I.acc	my.nom.sg.f
phej	<u>kožno</u>	<u>jakna</u> ,	# <u>nevi</u> .
sister.nom.sg.f	leather(Sr).nom.sg	jacket(Sr).nom.sg.f	new.nom.sg.f

‘And my sister gave me (a) new leather jacket.’ (CH3)

The same holds for example (26), in which the loan adjective *žuto* ‘yellow’ is used in the postnominal position in the NP *e boja žuto* ‘the yellow color’ in order to specify the information on the exact color, which makes the utterance more informative and facilitates understanding of the process of baskets making.

(26)

Trin,	štar,	pandž	saata	ćirol
three	four	five	hour(Sr).nom.pl	be cooked.pres.3sg
i	dobil	<u>e</u>	<u>boja</u>	<u>žuto</u> (...)
and(Sr)	get(Sr).pres.3sg	def.art	color(Sr).nom.sg.f	yellow(Sr).nom.sg

‘It is cooked for three, four, five hours, and (it) gets the yellow color (...)’ (TR6; ŠIKIMIĆ 2018: 139)

Similarly, in example (27), the adjective *pokojno* ‘deceased’, used in the postnominal position in the NP *laći dej pokojno* ‘her deceased mother’, provides a piece of information highly relevant for understanding the whole utterance, i.e., that the mother who cursed her own daughter had died. By postposing the modifier, the speaker intends to ensure that the proper background assumptions are created on the hearer’s part.

(27)

E	Ljiljana,	mi	bibi (...)	muli	jel
def.art	Ljiljana.nom.sg.f	my.nom.sg.f	aunt.nom.sg.f	die.perf.3sg.f	because(Sr)
<u>laći</u>	<u>dej</u>	<u>pokojno</u>	kaj	sasa	voj
her.nom.sg.f	mother.nom.sg.f	deceased(Sr).nom.sg	who	be.perf.3sg	she.nom
dija	la	rromaja ³⁰			
give.perf.3sg	she.acc	curse.nom.sg.f			

‘Ljiljana, my aunt (...) died, because her deceased mother, who was, she cursed her.’ (TR11-1; ŠIKIMIĆ 2018: 195)

³⁰ The phrasal verb *del rromaja* means ‘to curse’ (ROMLEX; ČIRKOVIĆ – MIRIĆ 2017: 38).

Unlike in the aforementioned examples, in which the postnominal position of the adjectives is clearly used for the information focus purposes, as new information is specified after head nouns, the examples which follow, (28) and (29), can be considered as possibly expressing both information and contrastive focus.

(28)

Pijel	pese	jekh	čaša	<u>raćija</u>	<u>tati</u>
drink.pres.3sg	refl	one	glass(Sr).nom.sg.f	brandy(Sr).nom.sg.f	hot.nom.sg.f

‘He drinks one glass of hot brandy.’ (TR2; SIKIMIĆ 2018: 156)

(29)

Džas	ande	khandjiri,	ćiraven	raćija (...)
go.pres.1pl	in	church.nom.sg.f	cook.pres.3pl	brandy(Sr).nom.sg
<u>raćija</u>	<u>ćiradi</u> ,	kazano	baro	
brandy(Sr).nom.sg	cooked.nom.sg.f	cauldron(Sr).nom.sg.m	big.nom.sg.m	

‘(We) go to church, (they) cook brandy (...) cooked brandy, (a) big cauldron (is used).’ (TR4; SIKIMIĆ 2018: 198)

In both examples, the NPs *raćija tati* ‘hot brandy’ and *raćija ćiradi* ‘cooked brandy’ refer to the same sort of drink – *raćija* ‘brandy’ which is cooked and served during wintertime and on special occasions. Given that the broader context of the narrative suggests that the drink in question is served for a special occasion, the adjective is postposed for the purpose of emphasizing additional information. The other interpretation would be that of the contrastive focus, in which case the alternative would be ‘a regular brandy’. Given the context, this interpretation is excluded.

Postposed adjectives in the NP can emphasize the information on the quality or size of the object denoted by a head noun. In example (30), *zori baro* ‘big trouble’ the adjective *baro* ‘big’ emphasizes the intensity of the ‘trouble’ (*zori*), making the NP more effective and intensive in the utterance.

(30)

A	kaj	sićilem	te	khuvav	pe
but(Sr)	because	learn.perf.1sg	comp	knit.pres.1sg	on
korparstvo	goda	tradija	ma,	<u>zori</u>	<u>baro</u>
basketry(Sr).nom.sg.m	that.dem	push.perf.3sg	I.acc	trouble.nom.sg	big.nom.sg.m
sas	mandje				
be.perf.3sg	I.dat				

‘And because (I) learned to knit (the) basketry, that pushed me (away from it), it was a big trouble for me.’ (TR6; SIKIMIĆ 2018: 139)

As it was shown, the adjectives are frequently postposed in the NP with the function of providing new, additional information in an utterance, or/and as emphasis. However, other adnominal modifiers in the NP can be postposed too, as it is the case with the demonstrative in example (31), and the possessive determiner in example (32).

(31)

Samo	kaj	naj-ma	materijali,	naj-ma	<u>rraja</u>
just(Sr)	because	neg.have.pres.1sg	material(Sr). nom.pl.m	neg.have.pres.1sg	branch.nom.pl
<u>gasave</u> ,		ali	kala	kaj	si
that large.dem.nom.pl		but(Sr)	that.nom.pl	which	be.pres.3pl
Timoko		von	za	krparenje	lače.
Timok.nom.sg.m		they	for(Sr)	patching(Sr).nom.sg	good.nom.pl

‘I just don’t have materials, (I) don’t have branches that large, but these which are (found) on (the) Timok (river), they are good for patching (baskets).’ (TR6: SIKIMIĆ 2018: 139)

The demonstrative *gasave* (‘such/like this’) is used to point out the length of the branches used for making baskets. The explanation is related to the context in which this utterance is employed. As the speaker says, the quality and the type of branches of which the baskets are made are important. The postposed demonstrative emphasizes the information on the quality.

The possessive determiner *lesi* ‘his’, in example (32), is postposed in the NP *jekh rromni lesi* ‘one his wife’ in order to add an explanation due to the ambiguous meaning of the head noun *rromni*. The noun *rromni* in Romani has two meanings: ‘woman’ and ‘wife’. Due to the fact that the speaker intends to refer to the ‘wife’, the possessive determiner in the postnominal position serves to resolve the ambiguity.

(32)

I	vov	tužisarda	<u>jekh</u>	<u>rromni</u>	<u>lesi</u> .
and(Sr)	he.nom	sue(Sr).loan.perf.3sg	one	woman/wife.nom.sg.f	his.nom.sg.f

‘And he sued (one) his wife.’ (TR11-2; SIKIMIĆ 2018: 148)

4.4.2. STYLISTIC EFFECTS. As it was pointed out in the Methodology section, the corpus which is analyzed in the study is based on semi-structured interviews, which resulted in oral narratives with a specific structure. In the literature, oral narratives are mainly explored from the perspective of units such as linkers or pragmatic and discourse markers, verb syntax and the use of tenses for narrative purposes, the relation between direct and indirect object, lexical components of narratives (e.g., temporal or locative adverbials) (see GONZÁLEZ 2004), as well as in the domain of deictic categories (BAYNHAM 2015) with the aim to thoroughly describe the structure of oral narratives.³¹

A number of studies that concentrate on oral narrative analysis also deal with oral narratives’ features, such as repetition and reformulation (e.g., POLOVINA 1993; SIKIMIĆ 2004). Oral narratives contain false starts, unfinished sentences and phrases (HOEKSTRA 2008: 142–143), hesitation in expressing thoughts, many details, the credibility of statements, as well as digressions (NORRICK 2003: 47; ĆIRKOVIĆ 2004;

³¹ Cf. ĆIRKOVIĆ 2004; 2009; 2015.

2015), which makes them distinctive enough from the written narratives. Although extensive, the literature on oral narratives does not provide insight into how ordering in the noun phrase influences the stylistic characteristics of narratives.

The Romani language lacks thorough research of stylistic and communicative purposes of word ordering, although it was noted in the literature that postposed modifiers in the NP can be used for communicative purposes, as well as for stylistic variation (MATRAS 2002; LEGGIO 2011).

Starting from the notions of “communicative purposes” and “stylistic variation”, as well as from the oral narrative form, we will analyze the examples with modifiers placed in the postnominal position used for stylistic effect. By stylistic effects we consider the non-canonical ordering in the examples in which the modifiers are placed postnominally in order to contribute to the value of liveliness, rhythm, or to express the narrative formula which is located in the context of habitual actions.

The examples (33)–(35) illustrate the NPs in which the modifiers – possessive determiners in (33) and (34), and the adjective in (35), are postposed to the head nouns, making the utterance resemble the formulaic expression. Similar constructions can be used in Serbian, especially as an introduction to the narrative about traditional rituals. In Serbian, the narratives about traditional culture frequently employ initial formula: *tako je ostalo od starih* ‘that’s left from the old (people)’, *u staro vreme* ‘in the old days’, *tako su pričali/govorili stari* ‘that’s what the old (people) used to say’, which is more or less equivalent to the Romani phrases *e purane amare* ‘our old (people)’, *Rroma purane amare* ‘our old Roma’, *tradicija purani* ‘(the) old tradition’. Therefore, in this domain, we may assume the influence of the contact language.

In example (33), the possessive determiner *amare* ‘our’ is in postposition to the nominalized adjective, i.e., the head noun *purane* ‘old (people)’ and in (34) the adjective *purane* ‘old’ and the possessive *amare* ‘our’ are in postposition to the head noun *Rroma* ‘the Roma’. In both examples, the NPs are in the subject position, with the elided predicate “used to say”.

(33)

Možda	ašunden,	neko	dela	rromaja,
maybe(Sr)	hear.perf.2pl	someone(Sr).nom.sg	give.3sg.rem	curse.nom.pl.f
šaj	ašunda	e	Buba	nekada,
maybe	hear.perf.3sg	def.art	Buba.nom.sg.f	once(Sr)
e	<u>purane</u>	<u>amare</u>	ando	Pirot:
def.art	old.nom.pl.m	our.nom.pl	in-def.art	Pirot.nom.sg.m
“Čalavel	te	e	čuma ³² ”	
beat/hit.pres.3sg	comp	def.art	čuma/demon(Sr).nom.sg.f	
‘Maybe (you) heard, someone used to curse, maybe Buba heard once, our old (people) in Pirot (used to say): “Let the čuma hit you.”’ (TR6; SIKIMIĆ 2018: 165)				

³² The expression *čalavel te e čuma* ‘let the čuma hit you’ is considered to be a form of curse in Romani folklore (SIKIMIĆ 2018: 21).

(34)

<u>Rroma</u>	<u>purane</u>	<u>amare</u> [...]	kozom	god	
Roma.nom.pl.m	old.nom.pl	our.nom.pl	how many	(Sr)free choice	
mruša	sesa	ando	čer	ande	familija
male.nom.pl.m	be.perf.3pl	in-def.art	house.nom.sg.m	in	family(Sr).nom.sg.f
gaći	mora	sesa	te	aven	bakre
so many	must(Sr)	be.perf.3pl	comp	be.pres.3pl	lamb.nom.pl.m
'Our old Roma (used to say) [...] as many males there were in the house, in the family, that many lambs must have been.' (TR11-4; SIKIMIĆ 2018: 178)					

The same holds for example (35), in which the NP *tradicija purani* 'old tradition' achieves the stylistic effect by placing the adjective in the postnominal position, which sets the ritual (of slaughtering the lamb) in the context of traditional culture. Importantly, the postnominal adjective is prosodically emphasized. The stylistic effect is missing in the same NP with the canonical ADJ-N word order which follows in the same sentence: *purani tradicija*.

(35)

Isto,	isto	goda	si	<u>tradicija</u>
same(Sr)	same(Sr)	that.dem	be.pres.3sg	tradition(Sr).nom.sg.f
<u>purani</u> ,	naj	goda	izmisljime	sad,
old.nom.sg.f	neg.be.pres.3sg	that.dem	made up(Sr).nom.sg	now(Sr)
goda	si	purani	tradicija.	
that.dem	be.pres.3sg	old.nom.sg.f	tradition(Sr).nom.sg.f	
'The same, the same, that is (the) old tradition, (it) isn't made up now, that is (the) old tradition.' (TR17; SIKIMIĆ 2018: 187)				

In the children's corpus, the postposed modifier in the NP is also used for stylistic purposes. It is set in the context of describing children's everyday lives, mentioning other children with whom they spend time, so the modifiers in the postposition in examples (36) and (37) do not have the same function as the previous ones, but tend to describe the situation as dynamic and vivid. The postnominal adjective *cikno* in (37) seems to be prosodically emphasized.

(36)

Al	<u>goja</u>	<u>drugarica</u>	<u>mrni</u> ,	voj
but(Sr)	that.nom.sg.f	female friend(Sr).nom.sg.f	my.nom.sg.f	she.nom
djili	akana	ano	Niš	
go.perf.3sg.f	now	in-def.art	Niš.nom.sg.m	
'But that female friend of mine, she went now to Niš.' (CH6)				

(37)

<u>Jekh</u>	<u>bebe</u>	<u>cikno</u>	si-le.
one	baby(Sr).nom.sg	little.nom.sg.m	have.pres.3sg.m
'He has one little baby.' (CH17)			

4.4.3. GENITIVE ADNOMINALS AND NON-GENITIVE NOUNS. In Romani, the postnominal ‘option’ slot is a pragmatic position for most attributives, and a lexicalized position for genitives in some dialects (MATRAS 2002: 166–167). For this reason, genitive adnominals are analyzed separately in the paper.

As noted earlier, genitive adnominals exhibit the agreement features as other attributes and agree with head nouns in gender, number, and case. They typically occupy the prenominal position, namely the slot of determiners. However, variation is possible in different dialects. Examples (38)–(41) illustrate the use of nouns and NPs in the genitive case in the postnominal position. Since all examples exhibit a referential function, they belong to the category of ‘anchoring genitive adnominals’ (see KOPTJEVSKAJA-TAMM 2000).

In example (38), the noun *bakro* ‘lamb’ is used in genitive to mark the possessor in the NP *o šoro e bakresko* ‘the head of the lamb’.³³ It is noteworthy that the definite article precedes both the head noun (*o šoro*) and the genitive adnominal (*e bakresko*), both agreeing with their own head nouns. This is often the case in many Romani varieties (see KOPTJEVSKAJA-TAMM 2000). In addition, the same genitive adnominal is found in the prenominal position in the narrative which follows: *ga-dava e bakresko šoro* ‘that the lamb’s head’. In this case, both the article and the genitive adnominal are used, although prenominal anchoring genitive adnominals are considered to be incompatible with definite articles as they occupy the same slot of determiners (cf. KOPTJEVSKAJA-TAMM 2000: 147; MATRAS 2002: 166–167).

(38)

<u>o</u>	<u>šoro</u>	<u>e</u>	<u>bakresko</u>	<u>o</u>	<u>šoro</u>	<u>ačhel</u>
def.art	head.nom.sg.m	def.art	lamb(m).gen.sg.m	def.art	head.nom.sg.m	remain.pres.3sg

‘The head of the lamb, the head remains.’ (TR5; SIKIMIĆ 2018: 188)

The genitive adnominal is attested postposed to the noun *sastipe* ‘health’ in the formulaic expressions with the function of toasts, as in (39) and (40).

In example (39), the noun *Bibi* ‘aunt’ is used as a possessor in the postnominal position in the NP *ando sastipe Bibijako* ‘for the health of Aunt’, followed by another NP in genitive: *laće čhavengo* ‘of her children’. In the corpus, the genitive adnominal *Bibijako* is more frequently found in the prenominal position, in the NP *Bibijako djive* ‘Aunt’s day’, which is an expression used to mark this Romani celebration.

In example (40), the NPs *me čhavengo* ‘of my children’ and *me unukurengo* ‘of my grandchildren’ are also postposed to the head noun *sastipe* ‘health’.³⁴ It ought to be mentioned that in Serbian, as a recent contact language of Gurbet Romani, the genitive adnominals are also found in the postnominal position, especially in the type of toasts mentioned above, e.g., Serbian *u zdravlje moje dece* ‘for the health (of) my.gen children.gen’.

³³ Another similar example is also attested in the corpus: *Pa katar o rat e bakresko el činel, činel*. ‘Well, from the lamb’s blood, because (he) slaughters, slaughters (the lamb).’ (TR17; SIKIMIĆ 2018: 186).

³⁴ The same construction is repeated in the sentence which follows the one given in (40). This particular expression in Romani is analyzed as a form of blessing (SIKIMIĆ 2018: 20).

(39)

Znači samo ando sastipe Bibijako,
 mean(Sr) only(Sr) in-def.art health.nom.sg.m Aunt(f).gen.sg.m
laće čhavengo...
 her.obl child(m).gen.pl.m
 ‘It means, only for the health of Bibi (aunt), of her children...’ (TR11-4; SIKIMIĆ 2018: 163)

(40)

Pa pričosaras: “Sastimasa (...) ando
 well(Sr) tell(Sr).loan.pres.1pl for the health in-def.art
sastipe me čhavengo, me unukurengo...”
 health.nom.sg.m my.obl child(m).gen.pl.m my.obl grandson(m).gen.pl.m
 ‘Well, we say: “Cheers (...) for the health of my children, of my grandchildren”.’ (TR2; SIKIMIĆ 2018: 157)

Example (41) contains the NP in genitive *kaja Miletasi* ‘that of Mileta’ which is postposed to the head noun *khandjiri* ‘church’. Although the demonstrative *kaja* immediately follows the noun *khandjiri*, it is actually governed by the genitive adnominal *Miletasi*. The same NP is later used with the prenominal position of the genitive adnominal: *voj korkorro letisarda, thaj avili gathe korkorro, godija e Miletasi khandjiri* ‘it flew on her own, and it came here on her own, that Mileta’s church’. It is noteworthy that in this example both the article and the genitive adnominal are used (*e Miletasi*), as in example (38), although they are considered incompatible as they occupy the same slot in the syntactic structure and are functionally incompatible (cf. KOPTJEVSKAJA-TAMM 2000: 147; MATRAS 2002: 166–167).

(41)

Kate kaj si e khandjiri kaja Miletasi
 here where be.pres.3sg def.art church.nom.sg.f that.nom.sg.f Mileta(m).gen.sg.f
 ‘Here, where there is the church, that of Mileta.’ (TR6; SIKIMIĆ 2018: 166)

In addition to the genitive adnominals, an example of a non-genitive noun used as a modifier in the NP is attested in the Knjaževac Gurbet Romani corpus, as illustrated in (42). The same type of construction is found in Mitrovica Romani, as Leggio mentions that post-position of non-genitive nouns specifying a head noun is common among his informants, e.g., *jekh fidžano kafava* ‘a cup of coffee’ (LEGGIO 2011: 103). This type of construction could be treated as a calque of the Serbian NP *čaša rakije* ‘(a) glass of brandy’. However, unlike in Serbian, where the modifier *rakije* ‘of brandy’ is used in genitive, in Gurbet Romani the modifier remains in the nominative case.

(42)

Pijel pese jekh čaša raćija tati
 drink.pres.3sg refl one glass(Sr).nom.sg.f brandy(Sr).nom.sg.f hot.nom.sg.f
 ‘He drinks one glass of hot brandy.’ (TR2; SIKIMIĆ 2018: 156)

5. CONCLUDING REMARKS. Taking a corpus-based approach, the present study investigated the postnominal position of adnominal modifiers in the Gurbet Romani variety spoken in Eastern Serbia. The following postposed modifiers were taken into account: adjectives, demonstratives, possessive determiners, the numeral *jekh* as an indefinite article, genitive adnominals, and non-genitive nouns. Previous research showed that adnominal modifiers in Romani typically occupy the prenominal position relative to the head noun, although non-canonical word ordering is possible for grammatical or functional reasons (e.g., the incompatibility of certain modifiers with other determiners in the prenominal position), but also for pragmatic, communicative or stylistic purposes (RIJKHOFF 1998; MATRAS 2002; LEGGIO 2011; ADAMOU – MATRAS 2020). Having in mind that communicative motivation for alternative ordering remains underexplored for the Romani NP, the aim of the study was to perform a detailed analysis of the examples excerpted from the Knjaževac Gurbet Romani corpus (see MIRIĆ – ĆIRKOVIĆ 2022 for details) from a pragmatically-oriented perspective. In the study, we hypothesized that several linguistic factors might affect the postnominal ordering of adnominal modifiers, such as the word class to which a modifier belongs, the origin of a head noun or modifier, and pragmatic factors.

The results of the study can be summarized as follows. A total of 46 examples with postnominal modifiers in the NP were attested in the corpus comprising both adults' and children's samples (app. 16,000 word tokens). The quantitative analysis shows that the prenominal position of adnominal modifiers prevails in Gurbet Romani, given the low frequency of postnominal modifiers – 3.7% in the adults' sample and 1.3% in the children's sample. These results corroborate previous research in Romani which shows that the postnominal positioning is overall outnumbered by the prenominal positioning of modifiers (MATRAS 2002: 166–167). As for the word class, the study reveals that the adjectives are most frequently found in the postnominal position, as they account for app. 70% of the postposed modifiers in both adults' and children's samples. Other studies also report on the prevalence of adjectives in the postnominal position in Romani (LEGGIO 2011) and across other languages (DRYER 2018). Among adjectives, the Romani adjective *baro* 'big' is most frequently postposed in comparison to other adjectives. Furthermore, the study shows that the postnominal position is not affected by the origin of a head noun or a modifier, as both Romani inherited nouns and adjectives, as well as Serbian loan nouns and adjectives can be used postnominally.

The study does not reveal any significant intra-speaker variation. Adnominal modifiers are attested in 16 speakers (out of 32), both adults and children, which suggests that postposed modifiers are a phenomenon characteristic of Gurbet Romani in Eastern Serbia. This finding is in line with the experimental study of Arslan and colleagues, which showed that speakers of Gurbet Romani accept both ADJ-N and N-ADJ order in Romani (ARSLAN et al. 2022). Regarding the age of speakers, the small number of examples with postposed modifiers which are attested in the corpus does not allow for making any general conclusions regarding the age differences. However, it seems that both age groups included in the corpus exhibit the option of placing adnominal modifiers after a head noun. Based on the slightly higher percentage of postnominal modifiers in the adults' sample (3.7%) than in the children's sample (1.3%), one might hypothesize that younger speakers

have not reached their full pragmatic competence yet and do not fully use available pragmatic devices, such as alternative ordering for the information structure purposes. However, this assumption remains to be explored in the future, preferably on a larger corpus or by applying a different methodology. In the children's sample, we also did not find any loan adjectives in the postnominal position, but that might be due to the overall low number of attested NPs with postposed modifiers.

The main part of the study explores factors underlying the postnominal position of modifiers and reveals that the postnominal slot serves information structure purposes, such as contrastive and information focus, as well as stylistic effects.

As for the contrastive focus, a property expressed by a modifier (usually an adjective in the attributive function) is placed postnominally for several reasons. Firstly, the focalized modifier expresses new, not previously mentioned information which is relevant in a given context. More importantly, the speaker tends to contrast a modifier with other alternatives which would be inadequate. As we have shown, this is typically the case with those NPs which refer to certain elements of Romani traditional culture, festivities, or customs, for which the right interpretation is crucial (e.g., the right kind of food ought to be prepared, the time of a particular celebration ought to be right, etc.). It is also the case when a noun is ambiguous between two or more different referents in the broader context (e.g., 'brother' – {younger} or {older}, 'station' – {bus} or {railway}). Thus, the selection of a particular attribute over alternative ones seems to be the most important contribution to adequate utterance interpretation. The speaker uses a non-canonical, i.e., marked, ordering in the NP to direct the hearer's attention and to shift his/her background assumptions of what is likely or unlikely in a given context.

When it comes to the information focus, the postposed modifiers are used after head nouns because the 'option' slot in the NP serves as the information focus position in which new information is placed. The formal marking of the information-structural status by grammatical means, such as word order, facilitates information update and the actualization of belief states (ZIMMERMANN – FÉRY 2010: 1). Adnominal modifiers are used postnominally to mark novel information, relevant for the adequate understanding of the NP or even the whole utterance. In this case, the information focus has the pragmatic purpose of improving discourse coherence. In some cases, the focalized modifier seems to be particularly emphasized, especially if it refers to the size of the object (e.g., 'big cake', 'big tavern').

In addition to serving the information structure purposes *per se*, the postnominal use of modifiers can also be a consequence of the oral type of analyzed spontaneous narratives. In the analyzed narratives speakers often retell meaningful traditional customs or events which they personally experienced. Therefore, their retelling contains as many relevant details as they could remember. On the one hand, speakers aim to be as precise as possible and to transmit the complete message, often reaching for *ad hoc* word choices, unlike in written narratives. On the other hand, they tend to dynamize the narration, achieve a certain rhythm or revive the situations they describe. All these tendencies are reflected in their word ordering.

Mention should be made that it is often difficult to make a distinction between the contrastive and information focus, especially in languages in which the two focus notions are not structurally distinguished (KISS 1998b; KRIFKA 2008). Having this in mind, the analysis we have proposed in the paper strongly relies on the broad context of each NP. It is noteworthy that some examples can be treated differently from the perspective of whether they mark the contrastive or information focus. Furthermore, what creates a specific stylistic effect in oral narratives might also be a problematic notion, but a few examples of this kind have been proposed in the analysis as well. The most prominent stylistic effect is postposing of modifiers to obtain an effect of a formulaic expression, resembling those phrases in Serbian in which the stories of elders and of old traditions are evoked.

Keeping in mind that the study is based on corpus analysis, several advantages and disadvantages of the applied methodology should be acknowledged. A corpus-driven quantitative analysis enables measuring the frequency of adnominal modifiers in the postnominal position, consequently making a solid empirical ground for the investigation of variation in the domain of Romani NP. A qualitative corpus analysis allows for discovering the specific pragmatic factors which underlie the postnominal positioning. The communicative purposes would be difficult to grasp based on a different type of methodology, such as morpho-syntactic questionnaires (cf. LEGGIO 2011: 103) or acceptability judgment tasks (cf. ARSLAN et al. 2022), as they could only detect whether a particular word ordering is possible or not. On the other hand, corpus samples of spoken, spontaneous narratives allow for exploring the broader context and detecting phonological, syntactic, and pragmatic elements relevant for word order. As our results indicate, the postnominal positioning of adnominal modifiers is highly context-dependent – numerous examples of postposing were triggered by a particular topic – traditional culture, which required particular elements to be emphasized.

Nonetheless, in corpus analysis, there is always a possibility that a particular word or construction is not detected due to the corpus size or topic limitations. In the present study, a relatively small number of examples with the postposed modifiers was attested. Therefore, a larger corpus sample might reveal other pragmatic elements relevant for the alternative ordering in the Gurbet Romani NP. Furthermore, the study is based on the analysis of spoken narratives in the transcribed form, so the intonational contours of utterances, pauses, and other prosodic elements which might be relevant – were not analyzed in the study in detail. The observed pauses between head nouns and modifiers, as well as the detected prosodic emphasis of postnominal modifiers could not be considered sufficient and relevant enough to make a distinction between contrastive and information focus, or to point towards the prosodic features which correlate with word ordering and influence the information structure, since they are not used consistently. The prosodic marking could only be relevant if the proper systems for speech analysis or prosodic annotation were utilized, which was not possible given the limitations of the recorded material used in this study. Future research should take into account the relevance of prosody for the information structure and find ways to correctly measure prosodic data which accompany the non-canonical, postnominal position in NPs, preferably by planning the research so as to apply speech analysis software in the analysis of documented material.

REFERENCES

- ADAMOU, Evangelia, Yaron MATRAS. Romani Syntactic Typology. Yaron Matras, Anton Tenser (eds.). *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. London: Palgrave Macmillan, 2020, 187–227.
- ADAMOU, Evangelia, Quentin FELTGEN, Cristian PADURE. A Unified Approach to the Study of Language Contact: Cross-Language Priming and Change in Adjective/Noun Order. *International Journal of Bilingualism* 25/6 (2021): 1635–1654.
- ARSLAN, Seckin, Mirjana MIRIĆ, Svetlana ČIRKOVIĆ, Cristian PADURE, Evangelia ADAMOU. Does Cross-Language Priming Facilitate Language Change? Eye-Tracking Evidence from Romani-Romanian and Romani-Serbian Bilinguals. *55th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*. 24–27 August 2022, University of Bucharest, “Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Institute of Linguistics.
- ARVANITI, Amalia, Evangelia ADAMOU. Focus Expression in Romani. Mary Byram Washburn, Katherine McKinney-Bock, Erika Varis, Ann Sawyer, Barbara Tomaszewicz (eds.). *Proceedings of the 28th West Coast Conference on Formal Linguistics*. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 2011, 240–248. <<https://www.lingref.com/>> 16.05.2023.
- BAYNHAM, Mike. Narrative and Space/Time. Anna De Fina, Alexandra Georgakopoulou (eds.). *The Handbook of Narrative Analysis*. Wiley Blackwell, 2015, 119–139.
- BÜRING, Daniel. Towards a Typology of Focus Realization. Malte Zimmermann, Caroline Féry (eds.). *Information Structure. Theoretical, Typological, and Experimental Perspectives*. Oxford: Oxford University Press, 2010, 177–205.
- CENSUS 2011. *Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia. Book 4: Religion, Mother Tongue and Ethnicity. Data by Municipalities and Cities*. Belgrade: Statistical office of the Republic of Serbia. <<https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/popis-2011/>> 31.03.2023.
- ČIRKOVIĆ, Svetlana. Mek ljeb ko sundur da jedeš. Biljana Sikimić (ed.). *Liceum 8. Izbegličko Kosovo*. Kragujevac: Centar za naučna istraživanja SANU, Univerzitet u Kragujevcu, 2004, 85–108.
- ČIRKOVIĆ, Svetlana. Strategije u strukturisanju usmenog narativa: zagrobni život u religijskom kontekstu. Mirjana Detelić (ed.). *Moć književnosti. In memoriam Ana Radin*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 2009, 201–226.
- ČIRKOVIĆ, Svetlana. Upotreba citata u usmenim narativima o tradicionalnoj medicini u Ibarskom Kolašinu: od istinitosti do evidencijalnosti. Vladimir Polomac, Miloš Kovačević (eds.). *Putevima srpskih idioma*. Kragujevac: FILUM, 2015, 207–229.
- ČIRKOVIĆ, Svetlana. The Romani Language in the Linguistic Landscape of Serbia: An (In)visible Minority Language. *Balkanica*. In preparation.
- ČIRKOVIĆ, Svetlana, Mirjana MIRIĆ. *Romsko-srpski rečnik knjaževačkog gurbetskog govora*. Knjaževac: Narodna biblioteka „Njegoš”, 2017.
- DRYER, Matthew S. Aspects of Word Order in the Languages of Europe. Anna Siewierska (ed.). *Constituent Order in the Languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998, 283–319.
- DRYER, Matthew S. Order of Adjective and Noun. Matthew S. Dryer, Martin Haspelmath (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, 2013a. <<http://wals.info/chapter/87>> 15.03.2023.
- DRYER, Matthew, S. Order of Demonstrative and Noun. Matthew S. Dryer, Martin Haspelmath (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, 2013b. <<http://wals.info/chapter/88>> 15.03.2023.
- DRYER, Matthew, S. Order of Numeral and Noun. Matthew S. Dryer, Martin Haspelmath (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, 2013c. <<http://wals.info/chapter/89>> 15.03.2023.
- DRYER, Matthew S. On the Order of Demonstrative, Numeral, Adjective, and Noun. *Language* 94/4 (2018): 798–833.
- ELŠIK, Viktor. Grammatical Borrowing in Hungarian Rumungro. Yaron Matras, Jeanette Sakel (eds.). *Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective*. Berlin – New York: De Gruyter Mouton, 2007, 261–282.
- ELŠIK, Viktor, Michael BENÍŠEK. Romani Dialectology. Yaron Matras, Anton Tenser (eds.). *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. London: Palgrave Macmillan, 2020, 389–427.

- FÉRY, Caroline, Gisbert FANSELOW, Manfred KRIFKA (eds.). *The Notions of Information Structure*. Potsdam: University of Potsdam, 2007.
- GIVÓN, Talmy. *Syntax: A Functional-Typological Introduction*. Vol. I, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1984.
- GONZÁLEZ, Montserrat. *Pragmatic Markers in Oral Narrative. The Case of English and Catalan*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004.
- GREENBERG, Joseph H. Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. Joseph Greenberg (ed.). *Universals of language*. Cambridge, MA: MIT Press, 1966, 73–113.
- HALUPKA-REŠETAR, Sabina. Red reči u službi izražavanja informacionog fokusa u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LII/2 (2009): 169–186.
- HALUPKA-REŠETAR, Sabina. *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku. (Focus in English and Serbian)*. PhD dissertation. University of Novi Sad, 2011.
- HANCOCK, Ian. *A Grammar of Vlach Romani*. London – Austin: Romanestan Publications, 1993.
- HAWKINS, John A. *Word Order Universals*. New York: Academic Press, 1983.
- HAWKINS, John A. A Parsing Theory of Word Order Universals. *Linguistic Inquiry* 21 (1990): 223–61. <<https://www.jstor.org/stable/4178670>> 27.03.2023.
- HINTERHÖLZL, Roland, Svetlana PETROVA (eds.). *Information Structure and Language Change*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009.
- HOEKSTRA, Eric. The Predicate-Argument Relation and the Structure of Spoken Discourse in Spoken Frisian. *Studia Linguistica* 62/1 (2008): 142–153.
- KAMP, Hans, Barbara PARTEE. Prototype Theory and Compositionality. *Cognition* 57 (1995): 129–191.
- KISS, Katalin É. Identificational Focus versus Information Focus. *Language* 74 (1998a): 245–273.
- KISS, Katalin É. Discourse-Configurationality in the Languages of Europe. Anna Siewierska (ed.). *Constituent Order in the Languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998b, 681–727.
- KOPTJEVSKAJA-TAMM, Maria. Romani Genitives in Cross-Linguistic Perspective. Viktor Elšik, Yaron Matras (eds.). *Grammatical relations in Romani: The Noun Phrase*. Amsterdam: Benjamins, 2000, 123–149.
- KRIFKA, Manfred. Basic Notions of Information Structure. *Acta Linguistica Hungarica* 55/3–4 (2008): 243–276.
- LEE, Chungmin, Ferenc KIEFER, Manfred KRIFKA (eds.). *Contrastiveness in Information Structure, Alternatives and Scalar Implicatures*. New York: Springer, 2017.
- LEGGIO, Daniele Viktor. The Dialect of the Mitrovica Roma. *Romani Studies* 21/1 (2011): 57–113.
- LEVSHINA, Natalia. Token-Based Typology and Word Order Entropy: A Study Based on Universal Dependencies. *Linguistic Typology* 23/3 (2019): 533–572.
- MATRAS, Yaron. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- MATRAS, Yaron, Anton TENSER (eds.). *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. London: Palgrave Macmillan, 2020.
- MEREU, Lunella. (ed.). *Information Structure and its Interfaces*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009.
- MIRIĆ, Mirjana. *Usvajanje skalarnih implikatura u srpskom jeziku: semantički, sintaksički i pragmatički ugao*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Nišu, 2016. <<https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/7077>> 23.03.2023.
- MIRIĆ, Mirjana, Svetlana ČIRKOVIĆ. *Gurbetski romski u kontaktu. Analiza balkanizama i pozajmljenica iz srpskog jezika*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 2022.
- NORRICK, Neal R. Remembering and Forgetfulness in Conversational Narrative. *Discourse Processes* 36/1 (2003): 47–76.
- PIPER, Predrag, Ivana ANTONIĆ, Vladislava RUŽIĆ, Sreto TANASIĆ, Ljudmila POPOVIĆ, Branko TOŠOVIĆ. *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica* (u redakciji akademika Milke Ivić). Beograd: Institut za srpski jezik, Beogradska knjiga – Novi Sad: Matica srpska, 2005.
- PIPER, Predrag, Ivan KLAJN. *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2013.
- POLOVINA, Vesna. Reformulacija smisla u diskursu i jezički nivoi. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 21/2 (1993): 110–117.
- RIJKHOFF, Jan. Order in the Noun Phrase of the Languages of Europe. Anna Siewierska (ed.). *Constituent Order in the Languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998, 321–382.
- RIJKHOFF, Jan. Dimensions of Adnominal Modification. Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible (eds.). *Language Typology and Linguistic Universals – An International Handbook*. Volume 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2001, 522–533.

- RMS: Romani Morpho-Syntax Database. <<https://romani.humanities.manchester.ac.uk/rms/>> 03.03.2023.
- ROMLEX: Romani Lexical Database. <<http://romani.uni-graz.at/romlex/lex.xml>> 27.03.2023.
- ROOTH, Mats. *Association with Focus*. Unpublished PhD dissertation, University of Massachusetts, Amherst, 1998.
- ROOTH, Mats. A Theory of Focus Interpretations. *Natural Language Semantics* 1 (1992): 75–116.
- SELKIRK, Elisabeth. Contrastive Focus, Givenness and the Unmarked Status of “Discourse-New”. Caroline Féry, Gisbert Fanselow, Manfred Krifka (eds.). *The Notions of Information Structure*. Potsdam: University of Potsdam, 2007, 125–145.
- SIEWIERSKA, Anna (ed.). *Constituent Order in the Languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998.
- SIKIMIĆ, Biljana. Taj teško da gu ima po knjige. Biljana Sikimić (ed.). *Liceum 8. Izbegličko Kosovo*. Kragujevac: Centar za naučna istraživanja SANU, Univerzitet u Kragujevcu, 2004, 31–69.
- SIKIMIĆ, Biljana (ed.). *Jezik i tradicija knjaževačkih Roma*. Knjaževac: Narodna biblioteka “Njegoš”, 2018.
- SONNEMANN, Anne-Marie. *Language Families in Contact. The Mutual Impact of Slavic and Romani*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- STJEPANOVIĆ, Sandra. *What Do Second Position Cliticization, Scrambling, and Multiple Wh-Fronting Have in Common*. Unpublished doctoral dissertation. University of Connecticut, Storrs, 1999.
- ZIMMERMANN, Malte. Contrastive Focus. Caroline Féry, Gisbert Fanselow, Manfred Krifka (eds.). *The Notions of Information Structure*. Potsdam: University of Potsdam, 2007, 147–159.
- ZIMMERMANN, Malte, Caroline Féry (eds.). *Information Structure. Theoretical, Typological, and Experimental Perspectives*. Oxford: Oxford University Press, 2010.

Мирјана Мирић
Светлана Ћирковић

ПОСТНОМИНАЛНА ПОЗИЦИЈА МОДИФИКАТОРА У ИМЕНИЧКОЈ ФРАЗИ У ГУРБЕТСКОМ РОМСКОМ ВАРИЈЕТЕТУ: КОРПУСНА СТУДИЈА

Резиме

Ова студија има за циљ да истражи услове који доводе до позиционирања адноминалних модификатора у постпозицију у именичкој фрази у гурбетском варијетету ромског језика, којим се говори у источној Србији. Именичке фразе, које су предмет анализе, ексцерпирани су из књажевачког корпуса гурбетског варијетета ромског који се састоји од узорака транскрибованих усмених наратива одраслих и деце.

Досадашња истраживања ромског језика су показала да адноминални модификатори типично заузимају позицију испред именице, а да је нетипичан ред речи у именичкој фрази (постноминална позиција модификатора) условљен граматичким, семантичким, прагматичким, комуникативним и стилистичким разлозима (MATRAS 2002; LEGGIO 2011; ADAMOŪ – MATRAS 2020). У студији се узима у обзир неколико лингвистичких фактора, који би хипотетички могли да мотивишу постноминалну позицију адноминалних модификатора: 1) врста речи којој модификатор припада, 2) порекло управне именице и модификатора, 3) прагматички фактори. У корпусу одраслих и деце (који садржи око 16.000 речи) потврђено је 46 примера употребе модификатора у постноминалној позицији у именичкој фрази.

Квантитативна анализа показује да је преноминална позиција модификатора типична у гурбетском ромском, имајући у виду низак проценат модификатора у постноминалној позицији у узорку одраслих (3,7%) и деце (1,3%), што је у складу са претходним истраживањима позиције модификатора у именичкој фрази у ромском језику. У погледу врсте речи, придеви се најчешће позиционирају иза именице у именичкој фрази будући да чине око 70% модификатора у постноминалној позицији у оба узорка, а међу придевима најфреквентније је постпониран ромски придев *baro* ‘велики’. Осим тога, квантитативна анализа показује да на постноминалну позицију не утичу порекло управне именице или модификатора, јер се и ромске инхерентне именице и придеви, као и именичке и придевске позајмљенице могу наћи у именичким фразама са постноминалним модификатором.

Главни део истраживања, фокусиран на разлоге за нетипичну позицију модификатора у именичкој фрази, указује на неколико релевантних прагматичких фактора који утичу на позиционирање модификатора иза именице: контрастни и информацијски фокус и стилски ефекти.

Када је у питању контрастни фокус, истраживање показује да фокализирани модификатор изражава нову, претходно непоменућу информацију, која је важна за разумевање самог наратива и која издваја употребљени модификатор из скупа могућих опција, које су неадекватне за дати контекст. Ово је посебно важно за именичке фразе које реферишу на елементе ромске традицијске културе, празнике и обичаје, за које је исправна интерпретација кључна за разумевање. Употребом модификатора маркираног постпозицијом у именичкој фрази елиминише се потенцијална двозначност употребљене именице.

Постпонирани модификатори у именичкој фрази који врше функцију информацијског фокуса додају нову информацију већ постојећим информацијама употребљеним у исказу, дајући право тумачење именичке фразе или пак целе реченице. У овом смислу информацијска структура има прагматичко својство постизања кохеренције у дискурсу. Такође, треба имати у виду да су анализирани наративи спонтано продуктовани, са фокусом на традицијску културу, те да су за само разумевање наратива важни детаљи традицијске културе, чија је постноминална употреба у именичкој фрази елемент наративне стратегије подсећања. У неким случајевима су фокализирани модификатори посебно наглашени, посебно када се говори о величини поменутих објеката (нпр. *torta bari* 'велика торта', *kafana bari* 'велика кафана', *kazano baro* 'велики казан').

Спонтана продукција усмених наратива има и своје стилске ефекте, те се у ову сврху такође користи постноминална позиција модификатора у именичкој фрази. Говорници теже да унесу прецизност у наравију, али и да наравију учине динамичном, оживљеном, са посебним ритмом приповедања.

Важно је напоменути да дистинкција између контрастног и информацијског фокуса није увек јасна, посебно у језику у коме се ова два фокуса структурно не разликују.

Балканолошки институт САНУ
Кнез Михаилова 35/IV, 11000 Београд, Србија
mirjana.miric@bi.sanu.ac.rs
svetlana.cirkovic@bi.sanu.ac.rs

(Примљено: 31. марта 2023;
прихваћено: 18. маја 2023)

IN MEMORIAM

HANNA POPOWSKA-TABORSKA
(22. III 1930 – 6. XII 2022)

Крајем прошле године пољска лингвистика остала је без још једног вредног и плодног прегача – Хане Поповске-Таборске. По основном обрадовању полониста, Х. Поповска-Таборска је временом своја интересовања проширила и на проучавање других западнословенских језика (нарочито лужичког), као и општесловенске проблематике, али ће у науци пре свега остати упамћена као један од најбољих познавалаца кашупског језика.

Студије полонистике завршила је 1952. године на Универзитету у Лођу. Докторирала је (1959) и хабиловала се (1966) на Универзитету у Варшави. Ванредни професор постала је 1972, а редовни 1979. године. Скоро шест деценија (1954–2012) провела је у Институту за славистику Пољске академије наука у Варшави, водећи најпре пословима на изради Кашупског језичког атласа (1969–1978), а затим одељењима Лехитски и лужички језици, Етногенеза Словена, Словенска лексика и лексикографија, као и Одсеком за лингвистику.

Научни пут Х. Поповске-Таборске зацртан је практично на самом почетку њене каријере, када се прикључила групи сарадника на изради Кашупског језичког атласа, организованог од стране професора Зђислава Штибера, под чијим је менторством одбранила а затим и објавила (1961) докторски рад *Centralne zagadnienia wokalizmu kaszubskiego (kaszubska zmiana ę > i oraz i, ŷ, ŷ > э)*. Учествовала је у свим етапама израде атласа, почевши од теренских истраживања, преко картографисања и издавања томова, па све до места главног уредника. Ово капитално дело пољске славистике – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich I–XV (1964–1978, I–VI pod. red. Z. Stiebera, VII–XV pod. red. H. Popowskiej-Taborskiej)* – представља основу не само за најразличитија истраживања кашупске проблематике, већ и за проучавање језичких појава и процеса на ширем, општесловенском плану.

Током свог дугогодишњег рада Х. Поповска-Таборска осветлила је кашупски језик из многих углова – описала је његове говоре и његове језичке подсистеме, обелоданила и анализирила лексикографске изворе писане на кашупском, сагледала кашупски у светлу архивских материјала из XIX века, представила историјат проучавања кашупског језика, описала савремене језичке промене и пропратила формирање кашупског књижевног језика. Резултати тих проучавања садржани су у следећим монографијама: *Kaszubszczyzna – zarys dziejów* (1980), *Szkice z kaszubszczyzny: dzieje, zabytki, słownictwo*

(1987), *Szkice z kaszubszczyzny: leksyka, zabytki, kontakty językowe* (1998), *Szkice z kaszubszczyzny: dzieje badań, dzieje języka, zabytki, etymologia* (2006), *Dialekty kaszubskie w świetle XIX-wiecznych materiałów archiwalnych* (2009, коауторски са Евом Жетелском-Фелешко), *Współczesny kaszubski język literacki z dziedzictwem leksykalnym w tle* (2019).

У фокусу њеног интересовања била је и кашупска лексика коју није проучавала изоловано већ у ширем, словенском контексту, а закључци до којих је дошла представљени су у монографији *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim* (1996, коауторски са Вјеславом Боришем).

Такав приступ лексици природно је водио ка постављању питања о њеном крајњем пореклу и рађању идеје о изради кашупског етимолошког речника. Након пажљивог осмишљавања концепције будућег речника (што је у ондашњој пољској лингвистичкој јавности изазвало бројне полемике везане превасходно за статус кашупског – да ли је он језик или дијалекат?), Х. Поповска-Таборска и В. Бориш приступили су систематском раду на речнику и за мање од две деценије објавили *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny I–VI* (1994–2010), са преко 9.000 речи објашњених у оквиру 3.700 одредница. Био је то први етимолошки речник једног словенског дијалекта (који се у савременој науци понекад назива и етнолекат). Правни статус регионалног језика кашупски је стекао 2005. године.

Значајан је допринос Х. Поповске-Таборске и на плану широко схваћене сорабистике. Бавила се питањима пољско-доњолужичке пограничне зоне, доњолужичко-пољско-кашупским језичким везама, лужичком дијалектологијом. Овом тематском кругу припада и расправа којом се хабиловила – *Dawne pogranicza językowe polsko-dolnoślązkie (w świetle danych toponomastycznych)* (1965). Неколико радова посветила је и полапској проблематици: *Połabski język i jego narzecza* (1970), *Połabszczyzna jako północno-zachodnia peryferia Słowiańszczyzny* (1981), *Połabskie i słowińskie zmiany semantyczne* (1990), а белешке о полапским језичким фактима присутне су у многим књигама и радовима Поповске-Таборске.

У области полонистике њену пажњу је пре свега заокупљала историја пољског језика, посебно формирање књижевног језика XVI века, као и страна лексика у пољским дијалектима – карпатизми и источнословенске позајмљенице: *Co wiemy o polszczyźnie epoki przedpiśmiennej?* (1969), *O najdawniejszych podziałach polskiego obszaru językowego* (1977), *Losy dawniejszych zapożyczeń z języków wschodniosłowiańskich w gwarach polskich* (1980), *Losy niektórych karpatyzmów w gwarach polskich* (1986), *Geneza ukrainizmów w dialektach polskich* (1992). Прва је указала на значај заоставштине Бартоломеја из Бидгошча и у коауторству с Иреном Квилецком објавила монографију *Bartłomiej z Bydgoszczy – leksykograf polski pierwszej połowy XVI wieku* (1977).

Изузетан допринос Х. Поповска-Таборска дала је проучавањима општесловенске језичке проблематике. Бавила се етногенезом Словена, давним поделами словенског језичког простора, словенском периферијом и пограничним зонама, проблематиком прасловенског језика, општесловенском етимологијом, језичким архаизмима и иновацијама, словенским лексичким везама (нпр. кашупско-источнословенским, кашупско-украјинским, кашупско-јужнословенским), словенско-балтским лексичким везама, културом

старих Словена. Овим темама посветила је читав низ радова: *O jednym z najstarszych podziałów dialektalnych północno-zachodniej Słowiańszczyzny* (1968), *O niektórych paralelach leksykalnych kaszubsko-wschodniosłowiańskich* (1974), *Z problematyki badawczej nawiązań leksykalnych (na materiale kaszubsko-południowosłowiańskim)* (1975), *Ślady kultury dawnych Słowian utrwalone w poszczególnych wyrazach słowiańskich* (1987), *Ps. *sębrъ 'pobratymiec, krewniak, druh, towarzysz, współnik'* (1992), *Z rozważań na temat domniemanych dawnych słowiańskich pogranicz językowych* (1992), *Ślady prasłowiańskiego *podrugъ w językach zachodniosłowiańskich* (2001), *Nowe znaleziska leksykalne w północno-zachodniej Słowiańszczyźnie* (2006), *Blaski i cienie pracy etymologa (ze slawistycznej perspektywy)* (2010). Један део радова с општесловенском тематиком објединила је и прештампапа у два обимна збиркама: *Z językowych dziejów Słowiańszczyzny* (2004) и *Z różnych szuflad – prace wybrane, relacje, wspomnienia* (2010).

Ипак, њено најзначајније дело из ове области јесте књига *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka* (1991, 1993, 2014 – поправљено и допуњено издање), у којој је настојала да представи и критички анализира постојеће теорије и хипотезе о етногенези Словена, засноване на језичким чињеницама. Књига је 2005. године преведена на словеначки језик. Међу славистима је цењена и њена ранија монографија *Z dawnych podziałów Słowiańszczyzny (słowiańska alternacja je- : o-)* (1984).

Х. Поповска-Таборска је била члан бројних научних савета, научних друштава, редакција. Била је један од оснивача Кашупског института (од 2012. године и његов почасни члан), као и почасни доктор Универзитета у Гдањску од 1999. године. За *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, заједно са сарадницима, добила је награду Научног секретара Пољске академије наука (1977), за *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka* добија награду „Kazimierz Nitsch” (1993), а за *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, заједно са В. Боришем – Награду председника владе (2012).

Комплетна библиографија Хане Поповске-Таборске обухвата више од пет стотина наслова и у суштини представља резултат њених дугогодишњих истрајних и темељних проучавања кашупске тематике, на чијим су темељима поникла истраживања и шире, општесловенске проблематике. По речима Светлане Толстој, тешко је навести било коју другу област славистике у којој је толико тога урађено за живота једне генерације научника, као што је то кашубистика. Захваљујући напорима мале групе истраживача, за релативно кратко време израђен је фундаментални кашупски атлас у 15 томова, који је послужио као основа за бројна даља дијалектолошка и историјска истраживања, представљена је историја формирања и стандардизације кашупског књижевног језика, објављен је шестотомни кашупски етимолошки речник. То је задивљујућ пример доследности и систематичности у остваривању назначеног циља, пример научне одговорности, као и тежње да се свака замисао доведе до краја. Управо је то био један од главних постулата научног морала Хане Поповске-Таборске.¹

¹ С. М. Толстая, Професор Ханна Поповска-Таборска: гармония науке и жизни (взгляд издалека), *Etnolingwistyka* 23, Lublin 2011, 11–14.

Истакнуто место у славистици Х. Поповска-Таборска заузела је захваљујући свом изванредном истраживачком дару, научничкој страсти, изузетној марљивости и безграничној посвећености свему ономе чиме се бавила.

У последњој години живота објавила је аутобиографску књигу *Zapisywane z doskoku*, у којој су породичне успомене смештене у контекст друштвено-историјских збивања у Пољској.

Марија Бјелећкић

Институт за српски језик САНУ
Кнеза Михаила 36, 11000 Београд, Србија
marta.bjeletic@gmail.com

Ilona Janyšková, Helena Karlíková, Vít Boček (eds.). *Old Church Slavonic Heritage in Slavonic and Other Languages*. *Studia etymologica Brunensia* 25. Nakladatelství Lidové noviny: Praha 2021, 340 стр.

Серијска публикација *Studia etymologica Brunensia* почела је да излази од 2000. године као зборник радова са међународне етимолошке конференције која се периодично одржава у Брну, у Чешкој. У њеним корицама могу се прочитати веома занимљиви прилози који потврђују да се словенска етимологија још увек развија и негује.

Књига 25 представља зборник радова посвећених старословенском наслеђу у словенским и другим језицима, које се, како и уредници овог тома истичу, испољавало кроз утицаје црквенословенског на народни језик, кроз трагове првог у другом или кроз интеракцију између тих идиома. Овај том окупља радове 25 немачких, америчких, чешких, пољских, руских, белоруских, украјинских, српских и хрватских аутора, који су у првом реду слависти, а многи међу њима и етимолози по области интересовања. Радови су распооређени по редоследу којим их и овде представљамо следећи принцип од општијег ка конкретном, те од источнословенских, преко западнословенских до јужнословенских језика и њима ареално блиског румунског језика.

Хелмут Кајперт (Helmut Keipert), немачки слависта и лингвиста из Бона, у раду под називом *N. S. Trubeckoj und das Problem der Kirchenslavizität der slavischen Schriftsprachen* [Н. С. Трубецкој и проблем црквенословенских елемената у словенским стандардним језицима] (стр. 11–30) представља историју перцепције теме која је кровна за цео зборник. Подсећа да се она први пут у славистици појавила у чланку Н. С. Трубецког „Заједнички словенски елемент у руској култури” из 1927. године, у којем овај лингвиста скреће пажњу на то да приликом истраживања писаног језика у словенском свету треба разликовати две групе језика: једну, којој припадају руска и бугарска писана традиција, која показује континуитет црквенословенског утицаја на књижевнोजезички израз од почетака писмености до стварања савремених стандардних језика и другу, којој припадају пољска и чешка традиција, у којој је такав утицај угашен још на почецима писмености. Инспирисан идејама изнетим у овом тексту, Н. Дурнаво 1929. године пише текст „Актуелни проблеми црквенословенског језика”, у којем је истакао врло важан методолошки проблем словенске лингвистике, а то је изучавање историје црквенословенских елемената у словенским књижевним и народним језицима. Х. Кајперт нас даље упознаје са чињеницама које откривају како су и многи други слависти, попут Б. Хавранека, Б. Унгебауна и др. знали за поменути текст

Н. С. Трубецког, али се нису директно позивали на њега. Да би илустровао тачност погледа овог руског научника, Х. Кајперт показује како је за разумевања руске поздравне формуле *Здравствуем!* потребно познавање и црквенословенског.

Андриј Даниленко (Andrii Danylenko), амерички слависта украјинског порекла, потписује рад под називом *Constantine and Methodius, 'foolish Rus', and the vagaries of literary Ukrainian* [Константин и Методије, 'безумна Рус(ија)' и ћудљивост украјинског књижевног језика] (стр. 31–44). У овом раду, А. Даниленко прати процес језичке демократизације међу Украјинцима, почевши од око 1600. године до данас. Он сматра да је током историје украјински народ остао доследан језичком демократизму Солунске браће који су у IX веку успели да створе омнифункционални писани језик заснован на домаћем вернакулару разумљив свим Словенима. По његовим речима, тај тренд је, услед драматичних догађаја, успорен у Бугарској и Македонији у наредним вековима, да би потом црквенословенски за време патријарха Јевтимија у XIV веку био проглашен непроменљивим, што је став сличан оном који је имала Римска црква у IX веку, а супротан оном за који су се залагала Солунска браћа. Надаље, А. Даниленко у свом раду наводи да су словенски народи који су развијали своју писменост на ћирилометодијевским основама различито реаговали на овакав језички конзервативизам, те да је украјинска нација (или Рутени, како их аутор још назива), на пример, будући да јој је црквенословенски језик у великој мери био неразумљив, покушала током XVI и XVII века да уведе вернакуларни језик ('проста мова') у језик литургије (о чему сведочи појава Пересопницког јеванђеља 1556–1561. на једном од варијетета староукрајинског језика), што тада није заживело. Украјински језик је од тада прошао кроз још неколико кругова језичке демократизације, а тај процес присутан је и данас у западној Украјини.

Вит Бочек (Vít Boček), чешки лингвиста, у раду под називом *On language similarity as a factor in language contact, with a focus on the contact between (Old) Church Slavonic and other Slavonic languages* [О језичкој сличности као фактору језичког контакта, са фокусом на контакту (старо)црквенословенског и других словенских језика] (стр. 45–62) говори о међусобном утицају ових језика са становишта ареалне (контактне) лингвистике, као и о томе колика улога у том процесу припада језичкој сличности. Насупрот традиционалној тврдњи да сличност олакшава трансфер између језика, аутор сугерише да она може деловати различито у зависности од врсте преноса у језичком контакту, као што је то разграничено у теорији језичког контакта коју је развио Ван Којтсем.

Мариола Јакубович (Mariola Jakubowicz), пољски слависта и етимолог, подсећа нас у раду под називом *On the limitations of the role of the Old Church Slavonic lexicon in the reconstruction of Proto-Slavic semantics* [О ограничености улоге старословенске лексике у реконструкцији прасловенске семантике] (стр. 63–71) да, иако у словенским етимолошким истраживањима подаци из старословенских текстова имају приоритет, треба бити опрезан приликом реконструкције семантике речи које се односе на религиозну сферу. На пример неколико реконструисаних прасловенских речи (**nebo*, **grěchъ*, **kajati sę*, **kaditi*, **gověti*) илуструје различите начине откривања првобитног зна-

чења: уз помоћ семантике изведених речи, уз помоћ унутарјезичке реконструкције или уз помоћ еквивалената из других индоевропских језика. Ауторка указује на то да се у многим посведоченим значењима речи чувају трагови њихових претхришћанских значења, међу којима су и она из пољопривредне терминологије.

Светлана М. Толстој (Светлана Михайловна Толстая), руски слависта и академик, у раду *К проблеме сложных слов в праславянском* [О проблему сложених речи у прасловенском] (стр. 73–94) посвећује пажњу апелативним сложеницама ексцерпираним из 41 тома етимолошког речника словенских језика и констатује да су те сложенице дупло чешће од ономастичких. Анализира их са аспекта њихове структуре и „унутрашње синтаксе” и закључује да су оне показатељ развијеног система слагања речи у прасловенском, што олакшава разумевање преузимања грчких сложеница уз помоћ домаћих средстава. Такође омогућава реконструкцију прасловенске синтаксе, именичке и глаголске рекције и реда речи.

Александар Лома, академик и један од водећих српских етимолога, у раду под називом *К этимологии ст.-слав. бракъ* [О етимологији стсл. бракъ] (95–118) предлаже ново етимолошко тумачење ове речи које никако не сматра коначним решењем, већ пре подстицајем за даља етимолошка преиспитивања. Уз констатацију да се ова реч као позајмљеница из црквенословенског јавља само на словенском југу, аутор доноси ново мишљење да је реч постојала у лексичком фонду јужних прасловенских дијалеката и да се изводи од корена глагола **obrekti se*, те да значи договор.

Александар К. Шапошников (Александр Константинович Шапошников), руски етимолог, у свом раду *Способы адаптации церковнославянских лексических проникновений в живых славянских языках: книжные и изустные заимствования* [Начини прилагођавања црквенословенских лексема у живим словенским језицима: књишке и усмене позајмице] (стр. 119–129) указује на могућност уласка многих црквенословенизама у живе словенске језике не књишким путем, већ из говорне базе у коју су доспели захваљујући учењу црквенословенских текстова напамет.

Љубов В. Куркина (Любовь Викторовна Куркина), руски етимолог и лексикограф, у свом прилогу насловљеном *Семантика слов с полногласием и неполногласием как один из источников восстановления внутренней формы слова* [Семантика речи са пуногласјем и без њега као један од извора за обнављање унутрашњег облика речи] (стр. 131–140) указује на семантичко диференцирање речи изведених из истог прасловенског корена: док речи без пуногласја, црквенословенизми, имају значења из апстрактно-духовне сфере, речи истог корена са пуногласјем имају конкретна значења.

Ана В. Алексејевић (Анна Викторовна Алексеевич), белоруски слависта, у раду *Инославянские заимствования в старобелорусском языке на фоне исконной лексики* [Несловенске позајмљенице у старобелоруском језику у домену изворног речника] (стр. 141–152) указује на то да су на старобелоруски писмени језик, поред старословенског, велики утицај извршили и пољски и чешки језик, што се најпре одразило на лексикон белоруског језика. У белоруском паралелно постоје речи које у себи крију јужнословенске рефлексе (усвојене преко црквенословенског) и западословенске рефлексе

(усвојене из пољског и чешког), међу којима је понекад направљена и семантичка разлика.

Галина М. Најенко (Галина Михайловна Наенко), украјински слависта, у раду под називом *Переводы Симона Тодорского и церковнославянский язык в философском дискурсе Украины XVII–XVIII веков* [Преводи Симона Тодорског и црквенословенски језик у филозофском дискурсу Украјине XII–XVIII в.] (стр. 153–162) бави се идентификацијом украјинских црквенословенизама који се налазе у преводу Симона Тодорског (1700–1754) на немачки језик књиге под називом *Чейшири књије йравої хришћансїва* аутора Јохана Арнда (1735). Г. М. Најенко разматра како су украјински елементи представљени у овом преводу и закључује да они не представљају случајне погрешке, већ да се могу сматрати одликама југозападне (украјинске) рецензије црквенословенског.

Бохумил Википел (Bohumil Vykupěl), чешки слависта, у свом раду „*Südslavische Einflüsse*“ auf das Tschechische [„Јужнословенски утицаји“ на чешки] (стр. 163–166) указује на појаве у историји чешког језика аналогне „јужнословенском утицају“ у историји руског и сматра да оне нису биле толико важне у чешком као у историји руског.

Мирослав Вепшек (Miroslav Vepřek), чешки слависта, у раду под називом *On the dative absolute in Czech Church Slavonic and Old Czech* [О апсолутном дативу у чешком црквенословенском и старочешком вернакулару] (стр. 167–177) бави се анализом примера архаичне партиципске конструкције апсолутни датив у старом чешком језику. Иако се ова конструкција везује првенствено за старословенске и црквенословенске текстове, њене потврде у старочешким текстовима покушава да објасни на три начина: као случајне иновације, као реликте архаичне конструкције и као утицаје старословенског. Не одлучујући се ни за једно објашњење као дефинитивно, не оспорава чињеницу да је могуће да се ради о садејству различитих фактора.

Ауторски двојац чешких научница Катежине Волекове и Хане Крајсингерове (Kateřina Voleková – Hana Kreisingerová) у раду *Palaeoslovenisms in the second translation of the Old Czech Psalter* [Палеословенизми у другом преводу старочешког псалтира] (стр. 179–191) износи нека запажања проистекла из рада на новим издањима најстаријих чешких псалтира. Превод старочешког псалтира је настајао у две фазе, а у раду је нарочита пажња посвећена текстовима насталим у другој етапи. У раду се листа црквенословенизама проширује, што сугерише да је усмено црквенословенско предање било јако, а скреће се пажња и на могући утицај словенског манастира Емаус у Прагу.

Наредни радови чешких аутора, Хелене Карликове (Helena Karlíková) *Ein alttschechischer Paläoslavismus mit Übersetzungsfehler* [Старочешки палеославенизам са грешком преводиоца] (стр. 193–198), Јижика Рејзека (Jiří Rejzek) *Is Old Czech hlahol a Church Slavonicism?* [Да ли је старочешко *hlahol* црквенословенизам?] (стр. 199–204), Ирене Фуко и Штепана Шимека (Irena Fuková – Štěpán Šimek) *Old Czech adjectives přěsný/přiesný and přísny* [Старочешки придеви *adjectives přěsný/přiesný и přísny*] (стр. 205–216), Пета Хејдлџија (Petr Nejedlý) *Some names of winds in Early Modern Czech* [Неки називи за ветар у раном модерном чешком] (стр. 217–226), Романа Н. Кривка (Роман Николаевич Кривко) *Гимн „Bogurodzica“: (церковно-?)славянские, латинские и*

германские параллели [Химна „Bogurodzica” : (црквено-?)словенске, латинске и германске паралеле] (стр. 227–252), као и радови Илоне Јанишкове (Илона Јанушковá) *Церковнословенское kľiщьъ и старочешское kľiщьъ ‘aptus’ с точки зрения этимологии* [Црквенословено kľiщьъ и старочешко kľiщьъ са етимолошке тачке гледишта] (стр. 253–258), те Петре Станковске *Выражения для наименования избранных сосудов, их распределение и значение в старославянских и церковнославянских текстах в сравнении со значением в старочешском языке* [Називи појединих посуда, њихова дистрибуција и значење у старословенским и црквенословенским текстовима у поређењу са значењем у старочешком језику] (стр. 259–270) доносе интересантне етимолошке цртице о чешким речима старословенског порекла или њихове значењске интерференције са сличним старословенизмима.

За њима следе радови посвећени утицајима црквенословенског у старосрпском, стандардном српском језику, те у српским дијалектима. У раду Јасмине Грковић-Мејџор, академика и једног од водећих српских палеослависта, под називом *Serbian Church Slavonic influence on the Old Serbian language* [Утицај српскословенског на старосрпски језик] (стр. 271–279) говори се о утицају црквеног језика српске редакције на српски вернакулар забележен у пословноправној преписци. Ауторка истиче да те црте нису насумичне, већ да су биле саставни део норме тог функционалног стила које су том начину изражавања давале ноту узвишености. Марија Вучковић, српски етимолог, у свом раду *Compounds with intensifying component ‘three’ in Serbian and Old Church Slavonic heritage* [Сложенице са интензификатором ‘три’ у српском и старословенском језику] (стр. 281–292) пажњу посвећује књишким сложеницама овога типа и разматра њихов процес адаптације, њихове стилске особине и њихов лексикографски третман у српским синхроним речницима. Рад Марте Бјелетић, српског етимолога, *Церковнословенское наследие в сербских диалектах: существительные среднего рода на -ије* [Црквенословенско наслеђе у српским говорима: именице средњег рода на -ије] (стр. 293–305) доноси причу о девербалним именицама за означавање радње или стања са етимолошког, морфолошког, те функционалног аспекта. Док су те именице у стандардном српском србизирани, у дијалектима се чува њихов архаични облик, као и првобитно значење, али је њихова употреба експресивна и ограничена на поједине здравице, клетве и др. устаљене фразе.

Последња два рада у зборнику посвећена су румунској редакцији црквенословенског језика и утицају који је тај језик извршио на румунски језик. У раду Владислава Кнола (Vladislav Knoll), чешког научника, *The “Romanian Slavonic language” and lexicography* [Румунскословенски и лексикографија] (стр. 307–323) сумира се историја румунскословенске писмености и представља преглед њених лексикографских покушаја са њиховом кратком оценом. У центру ауторове пажње је пројекат израде Румунско-словенског речника који је покренут 1960–1980-их. Хрватска научница Сандра Пожар такође је свој рад под називом *(Old) Church Slavonic compounds in the Romanian language of the 16th and 17th century* [(Старо)црквенословенске сложенице у румунском језику XVI и XVII века] (стр. 325–339) посветила румунском језику. Она је након испитивања сложеница у Очковом *Речнику њојајмљених јужнословенских речи у румунском XVI и XVII века* из 2014. године закључила

да већина забележених сложеница одговара старословенским моделима, а да је мањи број оригиналан. У неким од њих осећају се и утицаји бугарског, а много ређе српског и македонског језика.

Приказ садржаја радова окупљених између корица овог зборника сведочи о томе да је етимологија инспиративна лингвистичка дисциплина, као и о томе да нас она, будући дијахроно усмерена, подсећа на заједничке корење, не само говорног језика, већ и оног писаног, те на потребну интегралног посматрања историје словенских језика.

Марина Курешевић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
marina.kuresevic@ff.uns.ac.rs

UDC 811.163.41'373.7(049.32)

Гордана Штрбац, Гордана Штасни. *Слика њрироде у српском језику*.
Нови Сад: Филозофски факултет, 2022, 340 стр.

Гордана Штрбац и Гордана Штасни показале су у својој књизи *Слика њрироде у српском језику* не само продуктивну научну аргументацију, већ и особиту разборитост у научној расправи, те су своја истраживања засновале и на научном наслеђу као и на савременим постигнућима. Њихова студија представља одговор на различита актуална и нерешена научна питања из лингвокултурологије, семантике, лексикологије, етнографије, когнитивистике, идиоматике, а њихова истраживања осмишљена су и организована емпиријски, па су стога нужно и увек прецизна у закључцима. У том смислу, Гордана Штрбац и Гордана Штасни успеле су у овој студији применити теорију концепата као објективно и методски изведено знање, те су на тај начин истовремено успеле превазићи теоријско-методолошке слабости својих претходника.

У својој књизи *Слика њрироде у српском језику* Гордана Штрбац и Гордана Штасни своје истраживање теоријски фундирају на тези да језик одражава све описане облике мишљења, „односно да је на основу семантике језичких јединица могуће проникнути у механизме сагледавања природе који су својствени српској језичкој заједници, без обзира на то да ли су наслеђени из неког ранијег периода односно заједнички ширем словенском или индоевропском простору“ (стр. 10). Ауторке, наиме, истражују вербализацијске концепте природе у српском језику на примерима лексема *камен*, *земља*, *вода*, *ваздух*, *вајира*, *дрво* и *вук*, и на тај начин своје истраживање постављају у методолошки простор концептосфере културе, баш онакав какав се врло плодотворно примењује и у руској филолошкој пракси од деведесетих

година прошлога века до данас, а који је попунио празнину у односу на постојеће истраживачке modele, као што су ноосфера, смислосфера, логосфера и семиосфера, те и тзв. модела или језичке слике стварности, наивне слике света и сл.

„Сагледан из угла теорије језичке личности, сам језик као систем јединица незамислив је без лингвокогнитивног плана, који заједно с мотивационим регулише његову реализацију у конкретним комуникативним ситуацијама, али и уопште. Тезаурусни и гносеолошки аспект структуре језичке личности подразумевају да између језика с једне стране и мишљења односно стварности с друге постоји непрекидна интеракција” (стр. 18). [...] А како је у овом истраживању основни циљ осветлити слику природног света српске језичке личности и утврдити оно што је у њеној структури универзално односно оно што је национално специфично, полази се од структуре самог језика, тачније од особености њеног лексичког система. Тиме се у центар истраживања постављају номинациона средства српског језика, чија семантика открива својства појмовног система који опслужују” (стр. 23).

Сваки од поменутих концепата, остварен у засебним одељцима књиге – представља истраживачки приступ као синергију културе и језика, односно као интеракцију двају различитих семиотичких система. Студију од триста четрдесет страница чине петнаест поглавља, при чему је дискурзна сегментација подређена идејним акцентима, те су композициони одељци у пуном складу са темом књиге.

У Уводним разматрањима (стр. 9–44) ауторке дефинишу предмет, методе, теоријски оквир и методологију својих истраживања, те и главне тематски и предметно оперативне појмове – као што су *језичка личности; сачејство језика, мишљења и стварности; поглед на свей и њеов ограз у језику*.

Након увода, у коме су – како смо нагласили – објашњени мотиви за избор теме и методолошки поступци, материја се систематизује у четрнаест целина, следи интерпретативно-аналитички и сегментно-дедуктивни део монографије (стр. 45–263), који чине седам поглавља – о лексемама *камен, земља, вода, ваздух, вајра, дрво и вук* – и у којима композиционо-конзистентно ауторке спроводе хијерархијски вођену научну анализу: од традиционалног поимања лексема, преко савременог стања, до њихове значењске структуре, деривационог гнезда, термилошких израза и фразеолошких ликов. Завршна поглавља: *Слика природе у српском језику – синтеза и завршна разматрања* (стр. 265–278), – имају експликативно-синтетички и перспективни карактер.

Из прегледно-теоријског одељка студије – исп.: *Литература* (стр. 296–304) – јасно се читава респект ауторке према научној литератури, с једне стране, али и њихов напор да се представи континуитет научне мисли о теми коју проучавају. Информативност своје књиге и концентрисаност информација на једном месту – ауторке постижу и у прегледно-информативним одељцима, исп.: *Именски регистар* (стр. 305–308), *Регистар деривата* (стр. 309–329), *Регистар термилошких израза* (стр. 330–332) и *Регистар фразеологизама* (стр. 333–338).

Ауторке са теоријско-методолошки јасно дефинисане платформе, и критички-разложно – нуде значајан допринос филолошко-лингвистичкој расправи

о концептуализацији природе у српском језику, о аналогима као когнитивно-методолошким моделима разумевања природних ентитета, па се њихове научне интерпретације кандидују за интегративне словенске студије језика у светлу национално-културног проучавања семантике и наднационалног проучавања концептуализације једнократно реализованих значења, тј. смислова (бахтиновски речено).

„Наведени концепти сагледани су тако што су анализирана њихова номинациона поља, сачињена од језичких јединица које учествују у њиховој вербализацији. У првом реду то су лексеме којима се именују дати концепти: *камен, земља, вода, ваздух, вајра, дрво и вук*. Унутар сваког номинационог поља као посебан подсистем издвојени су: а) деривационо гнездо сваке од наведених лексема, које сачињавају образовања различитог деривационог степена, типа творбе, семантичких обележја, употребних вредности и места у лексикону српског језика (*камењар, скаменији се, земљак, земљорадник, воденица, водњикав, дрвар, дрводеља* итд.); б) терминолошки спојеви које конституишу наведени називи (*грађи камен, хлебно дрво, жутилово дрво, зелена земља* итд.); в) фразеолошки скупови обједињени заједничком саставницом из датог лексичког низа (*камен сјошћцања, разликоваји се као небо и земља, обећана земља*)” (стр. 32–33).

Према томе, тематска структура монографије јасно указује како на истраживачке подухвате које ауторке чине у оквиру ширег предметног опсега, тако и на оне који су посвећени искључиво појединачним питањима или начелима и методологији истраживачких поступака у теорији семантике и лингвокултурологије.

Централно и најразвијеније поглавље студије јесте концептуална анализа поменутих лексема, у којем је испитана њихова семантика, као и деривациона, терминолошка и фразеолошка варијација. Ауторке су, дакле, препознале да речничко-структурни план истиче моделативну функцију, тј. мисаони модел који се поставља према одређеној логичко-говорној ситуацији ових лексема, али су и нагласиле да обухвата лингвистички (и фразеолошки) и логички (и семиотички) ниво. Реални план реализације разматраних лексема ситуативне је и вербатолошко-културолошке природе, и разложив је, такође, на два нивоа: један када поменуте лексеме посматрамо као језичке јединице, и други, али увек у вези са првим, када их посматрамо као архетипове или културе.

У духу картезијанског дуализма који свет дели на онај који опажа ум и онај који опажа мозак (тј. тело), – ауторке показују како се у српском језику категорије материјалног и физикалног могу изразити лексемама или лексемским спојевима чији означени садржај изражава, у прецептивном смислу, интеракционистички дуализам објективног, колективног, националног, с једне стране, и субјективног и локалног, с друге. Тако двоструко конституирана слика човека утиче свакако на развој и различитост спознајних ставова, изражених у језику и језиком – а у вези са човеком, животињама, културом и природом у најширем смислу.

„Разумевање света остварује се као архетипско, митолошко, религиозно, филозофско и научно, а у њему учествују интелектуални инструменти као што су архетипови, анимизам, тотемизам, магија, логичка анализа и поставке, хипотезе, теорије итд. Типови информација добијени на овај начин (емоционално-

-чулна, етичка, естетска, архетипска, митолошка, религиозна, филозофска и научна) складиште се у човековом појмовном систему формирајући концептосферу” (стр. 28).

Отуда ауторке наглашавају да „сва ова именовања која је човек наденуо природним ентитетима, али и онима који су с њима у непосредној вези, откривају погледе на свет српске језичке заједнице односно механизме поимања и повезивања његових природних елемената” (стр. 10). Полазећи од чињенице да се изучавањем језика и његове структуре сагледавају различити аспекти човекове природе, „у првом реду они који се тичу његових сазнајних способности односно перцепције света који га окружује” (стр. 11), – Гордана Штрабац и Гордана Штасни наговештавају да се може говорити о међународном, националном, регионалном и личном фонду концептозначења, као што утврђују да је могуће утврдити конкретне контексте појављивања одређених лексема, тј. утврдити закономерности или принципе који регулишу њихову употребу, и на крају – препознати шта је код њих постојано, а шта смисаоно деливо. Дакле, питање којем се ауторке посвећују тиче се и разматрања реалне анализибилности ових јединица, тј. њихове анализе као реално постојећих факата, или, пак, анализе као привида, замишљеног утиска, асоцијације, као имагинарно истраживање. Између осталог, са овим је питањем скопчан и проблем разграничења терминолошких и нетерминолошки употребљених лексема антропоцентричне провенијенције.

„Појам традиције, чији је носилац етнос, повезује се с представом о културном језгру, које припада колективном несвесном. Постојање тог језгра омогућава усклађеност понашања свих чланова датог етноса у одређеним ситуацијама које су ознака његове културе. То језгро одређује границу промена прихватљивих за дату културу, а прелазак те границе води ка њеном разрушавању [...] Систем етничких константи јесте призма кроз коју човек посматра свет, а он се усваја у процесу социјализације” (стр. 37).

Трагајући за адекватном дефиницијом која би њиховом одређењу предмета обезбедила жељену прецизност и обезбедила му строгу научну дисциплинарност – ауторке настоје да поставе дефинитивне норме анализе оног „лексемског жанра” у којем се – као истраживачи – могу слободно служити теоријским, методолошким и аналитичким средствима која највише одговарају циљу њихове студије. Због тога на књигу *Слика њприроде у српском језику* Гордане Штрабац и Гордане Штасни ваља гледати као на већи пројекат и већу концепцију, са високим степеном општег важења, у којем се сустичу структуралистички, когнитивистички, концептуалистички, лингвокултуролошки и етнолингвистички истраживачки метод.

„Језичка личност или *homo loquens* централни је појам лингвокултуролошких истраживања будући да се проблем међусобног деловања језика и културе најбоље одражава у језику (11) [...] Теорију језичке личности могуће је применити и при испитивању одређене врсте говора, када посебно долазе до изражаја тезаурусни (лингвокогнитивни) и прагматички (мотивациони) аспекти језичке личности” (стр. 14).

Сва та својства, која се у појединим одељцима евидентирају и интегрално описују у књизи *Слика њприроде у српском језику*, показују како је изграђена

семиотичка и прагматичка природа лексикона српског језика, и све се то заједно одсликава глобално на њихову употребљивост, а конкретно, на њихову културолошку информативност, семиотичку структуру и семантичку мотивацију. При анализи непосредног значења (денотата) наведених лексема – показује се њихова недовољна одређеност, највише због колокативних, фразеолошких, асоцијативних и структурно динамичких варијација које допиру до њихових најдубљих структурно-семских слојева.

„У анализи грађе примењене су методолошке процедуре карактеристичне за когнитивносемантички и лингвокултуролошки приступ језику. Будући да се као основни циљ истраживања поставља сагледавање слике природе манифестоване у српском језику, одабирају се оне методе које ће на најочигледнији начин представити механизме спознаје стварности – њено доживљавање (помоћу чула и емоција, моралних и естетских осећаја) и разумевање (у којем учествују интелектуални инструменти), што је уткано у семантику језичких јединица које сачињавају номинациона поља испитиваних концепата: *камена, земље, воде, ваздуха, ватре, дрвета и вука*” (стр. 38).

У суштини, ауторке показују да одабране лексеме као репрезенти анализе могу функционисати као иницијални симболи, на линијама апстрактно/конкретно, неживо/живо, природно/културно, нељудско/људско и сл. Према датом скупу класификација синегдоха се пење вертикално да би постигла већу општост или силази низ мрежу да би добила на специфичности, а метафора се креће хоризонтално и формира све вербализацијске мреже о којима ауторке говоре, и то у различитим концептуалним деловима тоталне структуре антропоморфног модела. Тако, на пример, персонификација *вука* доводи до његовог сврставања под *људско*, чиме се уводе нови семантички маркери. Резултат је да се метафора може посматрати као дупла синегдоха у обрнутом смеру. Представљеним примером односа *вук/човек* налазимо синегдоху која се уопштава све до *живої*, после чега се партикуларизацијом (конкретизацијом) враћа све до *човека*.

„Наиме, у свести говорника српског језика поједине особине природних ентитета веома су истакнуте и заузимају важно место, што се на језичком плану одражава кроз продуктивност експлицитних и имплицитних сема у примарном значењу лексема које се односе на дата својства. Семантичком и концептуалном анализом долази се до закључка да говорници српског језика у првом реду запајају физичка својства природних елемената: чврстоћу, тврдоћу и хладноћу камена; затим бистрину и провидност воде односно непостојаност њене форме; потом неограниченост простирања ваздуха, неухватљивост и његово бестежинско стање; боју, искричавост и топлоту ватре, као и њену разорну моћ и дејство; изглед дрвета; понашање вука. Ове особине служе као извориште за концептуализацију других домена стварности” (стр. 268–269).

Овакво посматрање и других лексема обезбеђује ауторкама три нивоа корисних разматрања што се тиче структуралног односа међу тзв. „лексичким жанровима”. Прво, могу се размотрити начини на које се лексеме које припадају једном семиотичком пољу могу употребити за одређивање других области искуства. Друго, концепте можемо међусобно повезати у оквиру једне културе и размотрити различите семиотичке процесе којима се ови служе и начине на које се употребљавају, или ограничења којима подлежу.

Платон, на пример, наводи списак инваријантних тематских парова на којима су засноване природно-квалитативне подударности речи и њихових семантичких дејстава. У сличном смислу су забележене и речи наших ауторки:

„Најутицајније је чулно средство спознаје природе, које омогућава сагледавања физичких аспеката природних елемената, као и искуство у непосредном додиру с њима, које открива њихову практичну примену у свакодневном животу и науци. Међутим, осим ове димензије која је заснована на реалним карактеристикама природних ентитета, усмереност човека на природу од тренутка његовог постанка па све до савременог доба подстакла је у његовој свести и нешто другачије облике виђења света. То је митско и религијско сагледавање природе, у које су уткани симболички и архетипски механизми мишљења. У језику се они испољавају у различитим формама с обзиром на то да се његове јединице међусобно разликују по својој природи” (стр. 277–278).

Могло би се очекивати да би се на тај начин превазишао етноцентризам који су нам тзв. културе наметнуле као универзалне категорије, и да би се избегло погрешно уверење да нека реч, једноставно зато што постоји, мора да одговара дискретном аспект реалности.

„Откриће ватре и њена примена у свакодневном животу древног човека представљају значајан цивилизацијски помак. Због таквог значаја ватри се приписује различита симболика, те је она заступљена у ритуалним радњама и обредима, и то не само у словенској односно српској култури, него и у светским религијама и веровањима. Ватра, као и вода, одликује се дуалном опозитном семантиком, што ће се одразити и на лексичком плану” (стр. 199).

Из свега реченог провејава утисак да је за испитивача, када већ реши да дефинише концептуални опсег етнобазних лексема, најважније да избегне критеријуме који важе само у једној култури, или у оквиру неколико култура унутар једног културног ареала. Ипак, као незаобилазна методолошка чињеница остаје прилика да се у обзир узме и њихов семиолошки комплекс, тј. садржина, која је зависна од културне средине.

„Интерпретација елемената културе, културне реалије, гради се готово у целини на анализи начина именовања или мотивације термина (назива), чиме се открива оно шта је било од значаја у животу једне заједнице. О томе сведоче деривати, који се уклапају у различите појмовне домене” (стр. 157–158).

Из нешто шире перспективе посматрано, Гордана Штрбац и Гордана Штасни показују нам како одређене лексичке јединице и њихове различите контекстне валенце изражавају општи и глобални став помоћу кога језички колектив показује различите облике реакције на основна питања која се постављају унутар међуљудских односа и односа између човека и природе. Ти глобални ставови или *визије света*, видели смо у књизи, – имају различиту лексиколошку, тагмемску и тематску реализацију.

„Дакле, српска језичка слика света заснована на појму *вода* и његовим дериватима вишеслојна је. Њу чине елементи који настају у резултату чулне перцепције животне околине, те су њен интегрални део називи са значењем особина, стања, активности, просторности итд. (*водогелница*, *водогерина*, *водог-йаг*), а ту су изоонимска и фитонимска образовања мотивисана компонентом станишта дате биљне или животињске врсте (*водењача*, *водњика*, *водоземац*).

Она, такође, садржи трагове народних веровања и предања (нпр. *воденица*), као и елементе из религијског домена (нпр. *водица*, *Водокрст*, *водоосвећење*). Ове лексеме су истовремено показатељи традиционалног начина живота на овим просторима, што потврђују називи делатности који данас више не постоје (нпр. *водар*)” (стр. 158).

Како унутрашње знаковно поље речи, тј. њихова семантика – зависе од спољашњих комуникативно-културолошких варијација, тако је и обрнуто, па њихов узајамни утицај и преплитање нужно утичу на промене семантичке структуре речи, и стога су оне на посебан начин динамичне – иако су језички коначне и функционално, наизглед, конвенционализоване. Уосталом, потреба да човек пронађе увек нова решења противречности своје егзистенције, утиче да изналази и увек више форме *језичкој јединств*а са природом. На пример, у својој најранијој историји човек гласовно имитира природу, позајмљујући од ње све оно што му је у њој познато. Касније се односи мењају, у смислу да човек ствара, не као имитатор природе, него у све већој мери као њен ривал, намећући јој такве облике ознаковљења које она не би садржала у себи без људске интервенције.

„Семантички садржај деривата мотивисаних лексемом *земља* указује на доминацију човекових сазнајних моћи. У поступку семантичко-творбеног варирања веома су активне семе из семантичког садржаја основне речи које земљу одређују као подлогу, површину на којој се одвија живот, затим оне које је одређују као растреситу материју, обрадиву површину и сл. На основу ове мотивисаности настају деривати који денотирају различите врсте активности везане за дату површину, потом особе које станују на тој површини или се баве поменутим активностима, затим грађевине, биљне и животињске врсте итд.” (стр. 111–112).

Тако у једном одељку своје књиге *Слика љирироде у српском језику* – наше ауторке лингвокултуролошки концепт *земље* компоненцијално посматрају кроз два нижеразредна микроконцепта. Први микроконцепт је вишег принципа – у којем се *земља* одређује као „подлога, површина на којој се одвија живот”, а у оквиру нижега – као „растресита материја, обрадива површина и сл.”. Гордана Штрбац и Гордана Штасни, овим предметним поводом – закључују да између ових концепата у српској традиционалној култури постоје извесне сличности, а оне управо потичу из синонимског односа лексема *поглођа* и *обрадива површина* које улазе у семантичко поље дефиниенса лексеме *земља*. Тај измењени однос показује нам да на вишим нивоима стваралаштва човек није више само пасивни прималац информација и комуникација које му долазе из природе, већ постаје и суверен, самосталан извор информација које намеће истој тој природи. У том смислу, и на тај начин, инвентивне капиларне информације постају предмет и садржај речи као колективне комуникације.

Интересантно је да се семантика речи којима се ауторке баве јавља довољно свакодневно, те постоји низ семантичких поља чијим значењем наведене лексеме активно оперишу у својим концептуализацијама: називи животиња, географских појмова и природних појава и стихија; називи предмета из живота; те и топонимија и етнониимија, итд. Предмет семантичког

сусрета у ових лексема редовно је неки апстрактни појам и нека конкретна појава, узета најчешће из живота и природе, а понекад из митологије и историје.

„Као продуктивна реакција лексема *вук* се јавља на стимулусе којима се означавају особине, унутрашња стања и расположења човека, и то по правилу непожељна, што је последица онога како човек поима вучју нарав. Нису узете у обзир асоцијације у вези с личношћу и делом појединих историјских личности, а посебно Вука Караџића” (стр. 262).

Појмовне или сликовите представе из природе у овим лексемама служе да би се што упечатљивије и сугестивније изразиле основне мисли или илустровале неке идеје, без обзира на то што лексиконски посматрано имају и самосталну, дескриптивну вредност. Због тога посматрање природе и њено пројектовање на друштвену егзистенцију води најдубљем спознању: митском или архетипском. Митолошки и архетипски семиолошки материјал, иако супстанцијалан – није статичан и неспособан за семантичку трансформацију. Уосталом, мит није идеалан концепт, није ни схема ни алегорија, већ најпре симбол.

Ево једног фрагмента језичке слике природе које ауторке сагледавају семантичком анализом номинационих јединица окупљених око лексеме *вук*. Овај концепт разматран је на основу њене полисемантичке структуре, асоцијативног опсега, деривационог капацитета и фразеолошке апликативности:

„С намером да се сагледа комплетнија језичка слика природе, поред учешћа основних праелемената, сагледан је и потенцијал зоонимског појма у њеном формирању. Како је животињски свет неизоставан елеменат природе, и како је човек у искуственој вези с њим, нужно се око одређених животиња формирају различите симболичке представе, култне и обредне радње, а неретко се делови њиховог тела користе као ритуални инструменти или имају профилатичку функцију” (стр. 262)

Концептуализацијски трансфер првостепених семантичких форми у другостепене – као што видимо – обавља се најпре уопштавањем значења, а затим прекорачењем семантичког поља које чине састав једне лексеме, и преносом у друге семантичке сфере. Јасно је да пренос сигнификацијске функције из дословне у архетипску област може бити обављен иницијативом једног семантичког елемента или групе елемената у значењском опсегу једне лексеме, или, пак, фронталним померањем. Прво је парцијална, а друго глобална концептуализације. Ауторке су, дакле, показале да су секундарна значења најчешће заснована на механизму метафоре, метонимије или синегдохе, али се каткада јавља и симбол, хипербола итд.

„Анализа показује да су секундарне реализације претежно засноване на принципу метонимије и синегдохе, док су оне са симболичким компонентама подстакнуте метафоричним асоцијацијама” (стр. 157) [...] „Метафоричне асоцијације су продуктивне у случају када је у фокусу човек, првенствено у вези с дериватима који реферишу о каквом стању, осећању, расположењу или карактерној особини” (стр. 200).

Људска способност за ментално виђење и језичку употребу уобичајених релационих схема, заправо, омогућена је процесом аналогije, најчешће појмовне метафоре. Аналошко размишљање је когнитивна подлога способности

уочавања и оцртавања сличности међу контекстима, и стога се сматра једним од најбитнијих предуслова ефикасног означавања. У том смислу, природа, биљни и животињски свет у њој, као и читава литосфера, геосфера, па и космосфера – одувек су представљали важан предмет интересовања људи и њихове вербализације.

„Предмет овог истраживања предодређен је самим његовим циљем. Главни циљ усмерен је на описивање особености слике природе које се рефлектују у српском језику, тј. на специфичности концептуализације природе карактеристичне за представнике српске лингвокултурне заједнице. Имајући то у виду, у центар истраживања постављена је српска језичка личност, у првом реду њен вербално-семантички и лингвокогнитивни или тезаурусни план, а спорадично и мотивациони сегмент њене структуре, који су тичу елемената природног окружења. Будући да је истраживањем било немогуће обухватити све сегменте слике природе, анализи су подвргнути појединачни концепти, и то елементи неорганске концептосфере – *камен, земља, вода, ваздух, вайфра*, биљне – *дрво* и животињске – *вук*. Овакав избор концепата није био случајан: реч је мање-више о универзалним концептима, који су предодређени заједничким условима људског живота – неоргански елементи природног света јединствени су по свом појавном облику, универзални и есенцијални за живот на Земљи” (стр. 30).

Речи са својим значењима – видимо врло јасно из тумачења наших ауторки – носиоци су оних ознака, оног људског печата који човек на неки начин утискује у природу „осмишљавајући” је. Семантички код усклађује сигнале са његовим сигнатуром, и обрнуто, али он није ограничен на „голе номинације”, већ им културолошка стратификација лексичких симбола омогућава релативно слободну варијацију, које су једнако „предвиђене и обезбеђене” кодом језичке личности, како у погледу састава, тако и у погледу правила за комбинације, тј. за тагмемску структурализацију. Управо о тим питањима линеарне конгруентности и парадигматске компатибилности говоре ауторке, а ми ћемо показати на примеру расправе о лексеми *вода*:

„Именовање различитих врста хемијских течности и раствора лексичким спојевима са саставником *вода* веома је продуктивно. Овај лексички процес омогућен је у првом реду архисемом ‘течност’ у семантичком садржају дате лексеме, те се синегдоха шири појам ЗА УЖИ (ИМЕ ТЕЧНОСТИ ЗА ПОСЕБНУ ВРСТУ ТЕЧНОСТИ) показује као доминантан образац. Ове јединице су најчешће формализоване бинарним лексичким спојевима са адјективном компонентом у функцији детерминатора и лексемом *вода* као управним чланом синтагме [...] Фразеологијацији подлежу синтагматски спојеви којима се описују различите животне ситуације у вези с водом, а најчешће су засноване на њеним природним својствима (представи о води као течности одговарајућег хемијског састава), као и на њеној хидрогеографској и хидрогеолошкој улози (представи о води као воденом току или површини)” (стр. 158).

Међутим, лексеме као језички знаци не јављају се изоловано, већ су увек чланови скупа контрастних знакова који функционишу унутар одређеног културног контекста, те су оне преносиоци информације само онда када се комбинују са другим знацима и симболима из истог контекста – како ауторке и теоријски и практично примећују, нпр. говорећи о лексеми *ваздух*:

„Лексички спојеви са компонентом *ваздух* добар су пример за теоријска разматрања о томе где се налази граница између синтагме са термилошким односно нетермилошким значењем. Синтагматски спојеви у односу на појам у функцији управног члана функционишу као појмовно подређени, са статусом хипонима. Када се синтагмом номинује посебна врста мотивног појма, постоје услови за терминологизацију. Међутим, номинациона функција мора бити доминантна у односу на дескриптивну, а појам именован синтагмом мора имати изражену врсту разлику (*differentia specifica*), што се може илустровати примерима *ајмосферски ваздух* (термин) и *иланински ваздух* (без термилошке вредности)” (стр. 171).

Финитни скуп стандардних репрезентација није лако одредити, али наше ауторке у том покушају имају значајан успех. Наиме, обухватајући издвојене лексичке симболе, оне утврђују њихова деривациона гнезда, термилошку и фразеолошку апликативност, и инкорпорацију у паремије као минималне текстовне форме. Наиме, Гордана Штрбац и Гордана Штасни, као и Белић, овде мисле на парадигматску дискрецију, на независност сигнификацијске функције појединачне речи од других. Нпр. *камен*, *земља*, *вода*, *ваздух*, *вајира*, или *вук*, или пак *ја*, *ићи*, *ми* и сл. – организују стварност у семантичке циклусе без потребе да се саме организују у лексичке скупове по формалној сличности. Чак напротив: дивергирају и у категоријама у којима нема видљиве сметње за уједначавање, као што су код наведених именица нпр. род и флексијски типови. Чак и кад су упућене на разгранаване форми ради умножавања лексичког фонда, ни међу семантички најсроднијим речима нема видљиве координације; исп. нпр.: *камен* > *каменац*, *вода* > *воденичар*, итд. Ни формална једнакост не даје гаранцију једнаког склапања у изведенеце. У том смислу, погледајмо шта поводом деривационог гнезда лексеме *дрво* кажу ауторке:

„Чланови деривационог гнезда лексеме *дрво* представљају најобимнији сегмент номинационог поља посматраног појма. Праћење семантичко-творбене везе између основне речи и њених деривата омогућава нам да дођемо до механизма функционисања не само процеса номинације већ и процеса концептуализације који су помоћу њих одражени. Знатан број семантичко-творбених модела који се тиче експлоатације дрвета: његовог допремања, обраде и примене у различите сврхе, с повећим бројем деривата из групе агентивних именица (*дрводељ*) и имена радње (*дрводељство*, *дрворез*), указују на значај овог својства дрвета у стварности и људској свести (236).

Дакле, разматрања Гордане Штрбац и Гордане Штасни у књизи *Слика њприроде у српском језику* – сем феноменолошких одређења имају и лингвистичку подлогу и језичко-културне ефекте. Из тог разлога је концептуалистички метод представљен у виду поступака и операција помоћу којих се осмишљавају аналитички модели, и управо су ради тога подробно описани семиолошки поступци као оператери лингвокултуролошких мисли и идеја. Класификовање и категоризовање тих поступака спроведено је са јасном напоменом да нису сва значења концептуализацијске трансмисије по свом карактеру нити културолошки активна нити архетипски вредна. Ауторке су, стога, лингвокултуролошке елементе узимале као оквир унутрашњег, тј. лингвистичког принципа, уз помоћ којег је тај метод разграничен од свих ненаучних и импровизацијских семантизацијских варијетета.

Према томе, Гордана Штрбац и Гордана Штасни изграђују високофункционалан метадискурс, који је методолошки и теоријски проистекао из оних научних дисциплина које се баве лексичким, културолошким, семантичким, дериватолошким и фразеолошким темама строго научно профилисаним. Њихов научни вербатив у себи је аргументативан и конзистентан, а истраживачки поступак – акрибичан, тачан, поуздан, доследан, прегледан, те и јасан и минуциозан, – и усклађен са темом и унапред задатим методолошким постулатима, што све обезбеђује научну кредибилност књиге. Сходно томе, мисли наших ауторки у књизи *Слика њприроде у српском језику* – представљају добро руководство за одгонетање концептуално-семантичких и лингвокултуролошких проблема, јер су у систематизацији разних истраживачких чињеница полазиле од добро утврђене сопствене научне платформе.

Можемо рећи да је књига *Слика њприроде у српском језику* Гордане Штрбац и Гордане Штасни важан допринос србистици јер се у њој на респектабилан начин, компетентно и прегледно повезује неколико научно-традиционалних дисциплина – лингвокултурологија, лексикологија, семантика и фразеологија. И на тај начин се може објаснити да ова књига представља значајан допринос дериватологији, морфосемантици, лексикосемантици, фразеосемантици, као и когнитивној, концептуалној, етнолошкој и антрополошкој лингвистици.

Да закључимо. *Слика њприроде у српском језику* Гордане Штрбац и Гордане Штасни по научној вредности јесте студија која ће значајно место заузети у академском процесу размене знања, из разлога што представља драгоцен и надасве несумњив допринос српској фразеологији и лингвокултурологији. Зато изражавамо увереност да ће ова студија обрадовати све филологе, етнологе, антропологе, културологе, студенте основних и докторских студија, и све оне које занима српска традиционалност и иновативност у језичком ознаковљењу природе.

Јелена Јовановић Симић

Универзитет у Београду
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
Студентски трг 1, 11000 Београд, Србија
jelenajo@beograd.com

UDC 811.163.41*28(497.6 Šipovo)(049.32)

Слађана М. Цукут. *Српски љовори Шийова*. Српски дијалектолошки зборник LXVIII. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 2021, 158 стр.

Монографија *Српски љовори Шийова* Слађане М. Цукут објављена је 2021. године у *Српском дијалектолошком зборнику* LXVIII, у издању Српске академије наука и уметности и Института за српски језик САНУ. Књига представља прерађену и допуњену верзију ауторкине докторске дисертације, одбрањене 2018. године на Филолошком факултету Универзитета у

Бањалуци пред комисијом у следећем саставу: проф. др Дијана Црњак, проф. др Никола Рамић и проф. др Драгомир Козомара.

Монографију чине следеће целине: I. *Увод* (стр. 7–16), II. *Гласовни сисџем* (стр. 17–69), III. *Акценџи* (стр. 70–97), IV. *Облиц* (стр. 98–121), V. *Из синџаксе* (стр. 122–131), VI. *Заврџне најомене* (стр. 132–133) и VII. *Прилози* (стр. 134–151). На крају су наведени и *Лиџераџура* (стр. 152–157), *Извори на инџернеџу* (стр. 157) и *Summary* (стр. 158).

У уводном делу ауторка износи податке о територији и становништву, затим о досадашњим проучавањима овог подручја, а на крају даје и напомене о овом свом истраживању. Тако наводи да је Шипово „општина у југозападном дијелу Републике Српске и западном дијелу Босне и Херцеговине са површином од 510 км². Цијело је подручје брдско-планинско са просјечном надморском висином од око 800 м и чине га највећим дијелом три географске цјелине – *Јањ*, *Пљева* и *Жуџа*” (стр. 7). Даље истиче да се територија ове општине граничи „са територијама Мркоњић Града на сјеверу и сјеверозападу, Јајца и Језера на сјевероистоку, Доњег Вакуфа на истоку, Гламоча на западу и југозападу, те Купреса на југу” (стр. 7) и да кроз њу пролазе две значајне саобраћајнице – од Бањалуке према Купресу и Гламочу и даље према Јадранском мору. Општина Шипово обухвата 45 насељених места која су распоређена у оквиру 10 месних заједница. Ауторка наводи да се територија ове општине налази у периферном делу Републике Српске и Босне и Херцеговине, „коју су још од прије последњег рата захватили депопулациони процеси” (стр. 8–9). О томе говоре и подаци о броју становника на територији ове општине, који је од пописа из 1971. године у сталном опадању. Као илустрацију, Слађана Цукут наводи податке из последња два пописа становништва (1991. и 2013. године). Тако је према попису из 1991. године на територији ове општине живело „15579 становника – од тога највише Срба, затим око 3000 припадника муслиманског народа, и свега неколико десетина Хрвата” (стр. 9), док је према каснијем попису из 2013. године овде живело „9969 становника – 9302 припадника српског, 578 припадника муслиманског и 26 припадника хрватског народа” (стр. 9). Из ових података се, како закључује ауторка, може уочити драстичан пад броја становника између два поменута пописа. Када је о пореклу становништва овог подручја реч, постојала су два таласа миграција – први у 15. веку, када се у ове крајеве доселило сточарско становништво из Херцеговине, Црне Горе и југозападне Србије и други талас („у млађим миграцијама”), када је у ове крајеве стигло највише досељеника из Далмације, западне Босне и од Унца. Са друге стране, било је и исељавања из овог подручја, што масовнијих и организованих из Јања у Војводину – након Другог светског рата (1945–1948), тако и оних новијег датума из Пљеве и Жупе – за време последњег рата (1991–1995). Све ове миграције довеле су до знатног смањења броја становника у местима ове општине, па ауторка наводи како је практично дошло до гашења села и да у њима данас живи само старије становништво, које се највише бави сточарством и земљорадњом. У наставку је дат преглед досадашњих истраживања овог краја, као и напомене о методологији рада, уз приложену карту (стр. 14) са насељима у којима је сакупљена грађа (укупно 19). Ауторка је грађу прикупила на терену у периоду од краја 2014. до 2017. године (све са накнадним

проверама) и то у непосредном разговору са старијим информаторима, који су снимљени дигиталним снимачем. Само за одређене појединости које нису добијене у спонтаном говору казивача, коришћен је *Уишћник* са унапред припремљеним питањима. Информатори су јој били репрезентативни представници говора овог краја, будући да су цео свој живот провели у истом месту. Иначе, српски говори околине Шипова припадају херцеговачко-крајишком дијалекту, односно, како ауторка прецизира, „источнијој скупини његовог сјеверозападног огранка” (стр. 15).

Друга целина ове књиге посвећена је гласовном систему, у оквиру којег су посебно обрађени *вокализам* и *консонантизам*. Ауторка наводи да су инвентар и дистрибуција вокала *a, e, u, o*, у овим говорима исти као и у стандардном језику, да сонант *p* у слоготворној служби има ширу дистрибуцију него у стандардном језику и да вокалску функцију могу да врше и сонанти *љ, н* и *њ*. Даље истиче да је артикулација вокала углавном стандардна, уз нека факултативна померања, као што су *e^a* (отворенији изговор неакцентованог вокала *e*) у већој мери и *o^a* (отворенији изговор вокала *o*) у мањој мери, која представљају посебне одлике вокализма ових говора. Када су под акцентом, вокали имају стабилну артикулацију. Једна од особина које раздвајају источнију од западније скупине северозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта јесте замена акцентованог вокала *o* вокалом *у*, и то уз назалне сонанте (нпр. *мџ, кџмиџа, мџиџа*). Слађана Цукот истиче да је ова промена у говорима околине Шипова у фази нестанка, пошто је забележена само код најрепрезентативнијих представника, док се код млађих генерација (њихових потомака) не јавља. Замене вокала *јај* најчешће су једнослоложне, а ретко двосложне. „Уз стандарне икавизме и екавизме, забиљежен је невелик број примјера нестандартних икавизама и екавизама, који су уобичајени у српским јекавским говорима” (стр. 48). Вокалске групе када су под акцентом опстају, уметањем сонанта могу се разбити, а када су неакцентоване, углавном се сажимају. Консонантски систем ових говора карактеришу, поред стандардних елемената, и *с* и *з*. Сонант *ј* добро се чува у иницијалној позицији, у интервокалној позицији у групи *-ио* се чује, али као слабо прелазно *ј*, док се у вокалским групама испред вокала предњег реда већином губи. За остале сонанте је карактеристично да се понекад губе, или се јављају као секундарни гласови, а могу се и међусобно замењивати, као последица асимилационо-дисимилационих процеса, мада ауторка за ове две последње особине наводи да су данас ретке у овим говорима. Консонант *х* се већином губи или се замењује (нпр. *дџвџан, снџја, сирџмак*), док консонант *ф* има знатно стабилнију позицију у систему. У знатно мањој мери у односу на блиске говоре, у говорима околине Шипова срећу се: десоноризација финалних консонаната (нпр. *међеиџ, нароиџ, џлуџ*), затим једначења по звучности у предлошко-падежним конструкцијама и у сантхију (нпр. *исџреџ куџе, коџ свеџра; џ џиџ*) и губљење консонаната (*џиџца, чеџа, рџква, џеџ, џеџиџ*). Јавља се и јекавско јотовање, али у нешто мањој мери него у другим западнијим јекавским говорима, пре свега, како наводи ауторка, „због ширења норме књижевног језика, али и због преовлађујућих икавских рефlekса у секвенци *гџ*” (стр. 69), што поткрепљује и примерима (*гџг, кудџа, неџиџа, џонеџиџак*). Секвенца *џџ* јотује се у облицима глагола *џџераџи* и *хиџеџи* (нпр. *гџераџи*).

оћерали, ѿоћерали; һѣли, нѣ һеге), а група *сѣ* јотује се у одређеним формама глагола *сјесѣи* и *сећи* (нпр. *сѣди, сѣдѣ; осекала, ѿосећ се*). Судбина група *-ји* и *-јг* је следећа – група *-ји* се редовно јотује у облицима инфинитива (нпр. *доћ, заћ, наћ, наћи, ѿроћи*), док група *-јг* остаје неизмењена у презенту и још неким глаголским облицима (нпр. *дојгѣ, дојдошѣ, изајди, ѿјдошѣ*). Ауторка истиче да се форме *дојдем* и *дођем* равноправно употребљавају на десној обали Пливе, док су на територији са њене леве стране у употреби само форме са извршеним јотовањем, што представља и на карти 4 (стр. 66). Рефлекс старих сугласничких група **st'* и **sk'* углавном је *-ци*, док је *-ци* заступљеније у облицима глагола (нпр. *ѿѿциһам, наѿѿциһа, криһавали*) и гл. именица (нпр. *криһење*).

Акценти су обрађени у оквиру треће целине ове монографије. Инвентар у говорима околине Шипова одговара оном у стандардном језику и у другим говорима херцеговачко-крајишког дијалекта – постоје четири акцента (кратки и дуги силазни и кратки и дуги узлазни) и поста акценатска дужина, односно краткоћа. Исто тако и дистрибуција акцената је углавном стандардна, а одступања су следећа: појава силазних акцената ван првог слога код сложеница (нпр. *Јуѿославија, ѿољоѿѿвредник, ѿакозванѿ, ѿелевиѿија*) и у генитиву множине појединих именица м. и ср. рода (нпр. *добровољца, комаѿаца, омладинца, домаћинсѿава*), као и губљење акцента код неких заменица, најчешће показних (нпр. *овѿ рѿи, из онѣ воде, у ѿѿј кѿи, с ѿѿјѿм чдеком*). У категоријама у којима су обавезне и у стандардном језику, поста акценатска дужине се чувају добро, чак и онда, како ауторка истиче, када се јаве у више узастопних слогова (нпр. *ваѿѿрѣ, ѿдѿна, наѿѿѿи*). С друге стране, изостају, и то доследно, код неких глагола I Стевановићеве врсте у облицима презента глагола са основом на *-је-* (нпр. *ѿѿѿје, рѿкујеш, чѿје*). Поред тога, јављају се и дужине које се не срећу у стандардном језику, у следећим категоријама: у посесивним суфиксима *-ин* и *-ов/-ев* (нпр. *баѿѿн, ѿѿѿв*), у 3. л. мн. аориста на финалном вокалу (нпр. *враѿѿѿѿѿѿ, доћошѿѿ*) и код неких именичких и придевских заменица на покретним вокалима *а* и *е* (*некоѿа, ѿѿѿа*). У овим говорима често је и преношење акцената на проклитику. Присутни су и стари и нови тип преношења. Такође, јављају се и примери са двојаким акцентом.

Облицима речи (именским речима, глаголима и прилозима) посвећена је четврта целина. Ауторка као архаизме карактеристичне за ове говоре издваја следеће: бележење старих форми генитива мн. именица м. и ж. рода без наставка *-а*, најчешће уз број или уз количински прилог (нпр. *ѿѿно мѿмак, било јеганѿс ѿдѿн*), затим присуство наставка *-ѿје* у лок. мн. именица м. рода у два насеља – Драгнић Подови и Козила, док је наставак *-им* забележен у насељу Прибељци, а наставак *-ом* уопште нема у множинским падежима. Заменице *ми, ви* у дат. и инстр. имају форме старог инструментала *нами, вами*, које су се даље прошириле и на друге падеже. И придеви и придевске заменице, број *јеган* и неки редни бројеви бележе се у старијим формама с наставцима тврдих основа инстр. јдн. и у ген., дат. инстр. и лок. мн. (нпр. *ѿод мѿѿјем, од мѿѿје, добѿѿје, жѿнскиѿје; с јѿднѿјем; дрѿѿѿјем, у ѿѿѿје*). Још се срећу придеви и придевске заменице у формама неодређеног вида (нпр. *боѿа му ѿѿѿова, сѿна ѿжењена*). Као још неке од карактеристика говора Шипова ауторка издваја и: уопштавање наставка *-ом* у инстр. јдн. код именица мушког

рода које се завршавају на палатални сугласник и код истих именица проширење -ов у формама множине (нпр. *кѡнцом*, *с кѡњом*, *йод сачѡм*, *крѣјѡви*, *нојѡви*). Именица *мрав* има наставак -й у ген. мн., а именице *црв* и *зуб* само наставак -ā. Код именица ж. р. на консонант у инстр. јдн. наставак је већином -и, мада се бележе и форме *л̑аћу* и *жѣћу*. Код придевских заменица се срећу и ови облици (*ѡнй̑*, *ѡвй̑*, *йѡѡја̑*, *с йѡѡйм̑*, *кѡкѣ̑*, *ка̑кй̑*, *й̑акā̑*, *й̑акѣ̑*, *й̑акй̑*). Основни бројеви *двй̑е* и *обје* су једини деклинабилни (*двй̑мā̑*, *са обй̑мā̑ ђер̑ма̑*, *р̑азмисли о н̑амй̑ двѡма̑*), док се збирни бројеви чешће завршавају суфиксом -еро, него суфиксом -оро. За глаголски систем ових говора карактеристично је да нема имперфекта, затим присутна је промена -ну- > -ни- у облицима инфинитива, радног гл. придева и футура (*м̑ей̑ин̑й̑й̑*, *кр̑ѣ̑ла̑*, *й̑ла̑н̑ла̑*, *окр̑ѣ̑н̑ће̑* се), глаголи на -й̑ий̑ имају аналошки наставак -и̑ий̑ у инфинитиву, као и одговарајуће облике у радном гл. придеву и футуру (нпр. *ж̑ив̑ий̑*, *раз̑ум̑ий̑*, *ж̑ив̑̑ли̑*, *в̑ид̑̑ћ̑еш̑*). У облицима презента и нешто ређе у облицима аориста и императива глагола са основом *ић̑и*, секвенца -jg- је сачувана (нпр. *г̑ѡ̑јге̑*, *г̑ѡ̑јге̑*, *г̑ѡ̑јги̑*). За глаголе *рећ̑и*, *зна̑й̑и* и *га̑й̑и* је карактеристично да неки њихови облици могу припадати различитим глаголским врстама (нпр. *р̑ѣ̑ч̑ѣ̑*, *р̑ѣ̑кн̑ѣ̑*, *зн̑ām̑*, *зн̑āгем̑*, *г̑āдн̑ѣ̑м̑*, *г̑āгем̑*). Код аориста се у 1. л. јдн. употребљавају форме без морфолошке ознаке (нпр. ја се *з̑а̑й̑осл̑й̑*, *й̑ѡч̑ѣ̑ја̑*, *ја̑ ў̑з̑ѣ̑*, а у 1. л. мн. наставак је -ц̑мо̑ (нпр. *г̑й̑ѡш̑мо̑*, *на̑ђ̑ош̑мо̑*). Код трпног гл. придева среће се нешто шири дистрибуција наставка -и̑й̑ него у стандардном језику, а с друге стране нешто ужа него у осталим говорима северозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта. Ауторка истиче да глаголски прилог прошли није више жива категорија у овим говорима и да је једини његов траг попридевљена форма *б̑ив̑ий̑*. С друге стране, плусквамперфекат је жива категорија у овим говорима, али се не употребљава често. Футур I код глагола на -ћ̑и већином има просте облике (нпр. *г̑ѡ̑ћу̑*, *на̑ћ̑еш̑*, *ў̑ћ̑ѣ̑*), а за футур II је карактеристично да може да се гради од презента глагола *би̑й̑и* и инфинитива свршених глагола (нпр. кад *б̑ў̑г̑ѣ̑мо̑ ў̑р̑ав̑ий̑*, кад *б̑ў̑г̑ѣ̑м̑ ў̑ћ̑ѣ̑*). Потврда за потенцијал II нема. Ове говоре карактерише присуство бројних форми прилога и многи су убичајени и у стандардном језику, а и компарација им је иста као и у стандардном језику. Интересантно је да се именица *чу̑го* може често употребити као прилог *мно̑ѡ* (нпр. *н̑ѣ̑мā̑ чу̑гѡ̑ кѡси̑й̑*, *чу̑гѡ̑ кра̑вā̑*, *ў̑си̑и̑ чу̑гѡ̑ й̑ў̑р̑ѣ̑*, а прилог *н̑āmā̑* (у значењу одмах) може означавати и место (нпр. *н̑āmā̑ ис̑ї̑ѡ̑-ц̑ѣ̑си̑ѣ̑ ѓ̑в̑ге̑ н̑āmā̑ ка̑й̑ се̑ г̑ѡ̑ћ̑ѣ̑ го̑ С̑ў̑ва̑ј̑ѣ̑*).

У петој целини ове књиге говори се о различитим питањима из области синтаксичке проблематике. Посебан одељак посвећен је синџакси њадежа, а посебан синџакси љаџола. Слађана Цукут наводи да је већина синтаксичких појава у испитиваним говорима карактеристична и за друге западне штокавске говоре, а бележи и оне које нису фреквентне у овим говорима, а ретко се срећу и у другим западнијим штокавским говорима: у насељу Герзово употреба предлога *раз* са значењем циља (нпр. *свѣџови дџшли рџз мене*), затим у насељу Брдо у Јању уместо конструкције *с + инсџр.* – употреба *с + ѣн.* (нпр. *нѣ знѣ џџџ ље з дџѣѣ*), па употреба предлога *мимо* уз акузатив (нпр. *џрџџ мимо дџраду*), употреба конструкције *о + акуз.* у значењу узрока (нпр. *д џџџ сам љѣ обџџо*) и конструкције *с + акуз.* уз именицу *сџрана*, уместо *с + ѣн.* (нпр. *з љџрџџ и дџџџ сџранџу кџљљ*) и употреба конструкције *о + лок.* у значењу

средства помоћу кога се врши радња (нпр. *сла̋бо се мо̋ло жи̋в"и̋ у ђво̋ вр"јѣме о зѣм̋ли*).

У завршним напоменама, које чине шесту целину ове монографије, ауторка закључује да говори околине Шипова припадају штокавским јекавским говорима, односно северозападном поддијалекту херцеговачко-крајишког дијалекта и наводи особине које их одвајају од говора југоисточног поддијалекта, затим посебно издваја особине које ову групу говора припајају источнијој скупини северозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта и као треће одређење наводи особине које су у ове говоре дошле услед контакта са икавцима.

У прилозима је дат мали речник лексема (стр. 136–143) које су бележене успут, приликом прикупљања грађе за ово истраживање, као и акцентовани дијалекатски текстови (стр. 144–155) који су врло значајни, првенствено као документарна подлога овог дијалектолошког истраживања, а затим и као основа за различита даља истраживања.

У одељку *Литѣратура* ауторка наводи 114 релевантних библиографских јединица које је користила у овом свом истраживању.

Монографија *Ср̋пски љовори Шипова* Слађане Цукут значајна је из више разлога – најпре, јер је описом ових говора попуњена још једна белина на српској дијалекатској мапи, затим због тога што је ауторка уочила и истакла битне карактеристике које ове говоре издвајају од суседних, као и оне које их повезују и, на крају, јер може послужити као подстицај другим истраживачима да крену у истраживање досад неиспитаних области.

Бранкица Марковић

Институт за српски језик САНУ
Кнеза Михаила 36, 11000 Београд, Србија
brankicama@gmail.com

UDC 37.091.31:811.163'243

Биљана Бабић. *Унутарјезичке грешке у насѣави ср̋пско̋ језика као сѣрано̋*.
Нови Сад: Филозофски факултет, 2021, 325 стр.

Уз контрастивна истраживања, анализа грешака једна је од централних теорија примењене лингвистике у испитивањима учења страног и/или усвајања другог језика. Будући да учење српског језика као страног у домаћем окружењу нема дугу традицију, што се огледа и у врло оскудној литератури која се бави овом проблематиком, велик помак ка озбиљном, научном и стручном приступу у теорији и пракси ове примењенолингвистичке дисциплине јесте монографија Биљане Бабић – *Унутарјезичке грешке у насѣави ср̋пско̋ језика као сѣрано̋*. Како је један од основних задатака анализе грешака то да се прикупи репрезентативан корпус, да се опишу, опишу и систематизују грешке да би се уочили системски закључци при неадекватној рецепцији

и продукцији страног језика – подразумева се да истраживач има, уз добро познавање теорије, и дуготрајна, континуирана, обухватна практична искуства у раду са страним студентима. Синтезу усвојених теоријских знања и готово дводеценијске праксе у овом пољу налазимо код Биљане Бабић, ауторке ове монографије, доцента на Одсеку за српски језик и лингвистику и предавача српског као L_2 при Центру за српски језик као страни на Филозофском факултету у Новом Саду.

У складу с постављеним циљевима, пре свега типом грешака које се испитују – унутарјезичке, истраживања у поменутој књизи окупљена су у пет поглавља – I. *Увод*, II. *Грешке у њворби љајолских облика*, III. *Грешке у коњруенцији између субјекта и љредикаја*, IV. *Грешке у ујојљреби љадежних облика*, V. *Закључна размајрања*. Свако од поглавља грана се на низ потпоглавља и, даље, одељака, при чему се, методолошки врло оправдано, на крају сваке целине даје синтеза уочених и детаљно описаних феномена, што читаоцу омогуђује да се укратко информише о спроведеном делу истраживања. Комплексна природа исказа неизворних говорника српског језика у писаној продукцији на почетним нивоима учења, која се огледа у бројним грешкама унутар ширег контекста (реченице) захтева системски устројене принципе бележења и истицања анализиране појаве. Сходно томе, у књизи се на почетку, уз делове: *Сјисак љабела* (чак седамдесет и две) и *Симболи и скраћенице*, налази и део *Тјјојрафија у љримериа*, где се упуђује на графички вид бележења анализиране грешке, нпр. *Слегеће НЕДЕЉА* ићи ћу у Францускаја – неслагање детерминатора у роду, броју и/или падежу са именицом, истакнуто курзивом.

Анализа грешака, као врло плодносна метода реконструкције настанка кључних проблема при учењу страног језика, заузимала је важно место у примењеној лингвистици друге половине 20. века. Ове постулате ауторка даје у *Уводу* (13–62. стр.), након јасно представљеног *љредмеја*, описаног *корјуса* и кореспондирајућих *исјјјјаника*, те предочених *циљева* и *задајака* истраживања. Временска контекстуализација апаратуре у теорији анализе грешака, те дефинисање њених основних механизма и учења, методолошких поступака, описана је у потпоглављу 1.4. *Присјјуји и мејјоде у анализи љрецака*, конкретније у делу *Шја је анализа љрецака и с каквим циљем може бијји љредузеја*. Описана је хронологија развоја ове теорије – од структуралистичког приступа проблематици учења језика, заснованог на бихејвиоралним теоријама, до каснијих реакција и доминирајућих лингвистичких приступа. Тако се јасно дефинишу феномени ‘међујезички трансфер’, ‘интерференција’, ‘компетенција’, ‘перформанса’, ‘учење језика’, ‘усвајање језика’, ‘грешке’ – ‘систематске’ и ‘несистематске’, ‘омашке’, ‘међујезик’, ‘прелазне конструкције’ итд. Након побројаних теоријско-методолошких постулата, ауторка се у делу *Како сјровесји анализу љрецака* ослања на учења С. П. Кордера и опредељује се за пет конкретних фаза у анализи грешака – *љрикујљање узорка језика ученика* (грађа), *идејјјификација љрецака*, *дескрипција љрецака*, *ексјланација љрецака* и њихова *евалуација*, при чему ће последња фаза у самом истраживању изостати, уз детаљно образложење које се тиче пре свега састава и структуре испитаника. Сваки од ових корака у анализи детаљно је описан и илустрован примерима из истраживачког корпуса на

наредних двадесетак страна. Све фазе предочене су из визуре различитих аутора и теорија, с корелирајућим класификацијама, нпр. у сегменту *гескрипција*, идентификоване су грешке у оквиру неколико типова таксономија – *йовршинске сїраїїеїїје*: изостављање, додавање – двоструко обележавање, уопштавање, просто додавање; *їраїїење*: уопштавање, архиформа, алтернативна форма; *комїарайїивно*: развојне, међујезичке грешке; *комуникацијски ефекаїї*: глобалне, локалне итд. Међу обухватно описаним фазама, за само истраживање, као важан критеријум издваја се *комїеїенција*, где су уврштене ‘унутарјезичке грешке’, које „одражавају опште карактеристике учења правила као што су погрешно уопштавање, непотпуна примена правила и непознавање околности у којима се правила примењују” (стр. 46). Осим теоријског увида у анализу грешака у процесу учења страног језика, ауторка своје истраживање смешта и у оквире постојећих истраживања ове врсте у домаћој лингвистици – потпоглавље 1.6. *Досадашње анализе їрешака у срїском језику као сїїраном или друїом* – вредан преглед истраживања, нарочито српског као нематерњег (тј. другог језика) и 1.7. *Досадашња исїтраживања усвајања срїскої језика као їрвої (маїтерњеї) код деце* – нарочито значајан нови угао компарације грешака у учењу (страног) и усвајању (другог) језика.

Друго поглавље – *Грешке у їворби їлаїолских облика* (стр. 67–134) очекивано је најобимније и методолошки најзахтевније, где Б. Бабић зналачки класификује грешке које се односе на творбу глаголских облика, оних који се уче на почетним нивоима – презент, глаголски придев радни, перфект, потенцијал, футур први, императив, инфинитив. У овом делу истраживања препознаје се како ауторкино детаљно познавање система глаголских облика у српском језику тако и они њихови сегменти који су релевантни за анализу, које је вешто устројила, препознајући их у дугогодишњем раду са страним студентима, о чему сведоче и хипотезе које је на почетку поставила и на крају анализе доказала. Примерено глаголском облику, идентификовани су и анализирани нпр. сегменти основе и наставка (презент, гл. придев радни), те негирани облици, аналитизам и синтетизам (футур први), и то с морфолошког, морфосинтаксичког и синтаксичко-семантичког аспекта. Након сваког одељка анализе дају се закључци с кватификативним подацима (број грешака, њихова фреквенција, број студената, те њихов први језик). Један од значајних закључака у овом поглављу јесте учесталост грешака у творби презента (187 од укупно 414 грешака), што ауторка објашњава комплексним системом наставака за овај облик, бројним гласовним алтернацијама, постојањем двеју основа за творбу гл. облика, те, у процесу учења, првим глаголским обликом с којим се страни студенти срећу у српском језику. Овај, као и други закључци овог обимног истраживања значајни су, пре свега, за даљи теоријски и методички аспект при примени резултата у пракси – уџбеницима, приручницима, наставном процесу.

Треће поглавље, *Грешке у конїруенцији између субјекїа и їредикаїа* (стр. 141–249) грана се на два потпоглавља и припадајуће им разрађене одељке: 1. *Грешке у насїавку за лице и број*, 2. *Грешке у насїавку за род и број*, 2.1. *Грешке у насїавку за род и број у радном їлаїолском їридеву* и 2.2. *Грешке у насїавку за род и број у именском делу їредикаїа*, при чему је анализа спровођена систематски према категоријалним обележјима лица, рода и броја.

Ауторка систематично анализира категоријална обележја лица, броја и рода и то следећим редом, у комбинацијама: (а) грешке у наставку за лице и број; (б) грешке у наставку за род и број (у гл. придеву радном и у именском предикату), дајући примере за све врсте замена, те истичући квантификативни аспект анализе према поменутиим параметрима, које у закључцима, на крају поглавља, сумира. Један од важних, можда очекиваних резултата, јесте упадљива доминација мушког рода јединине уместо остала два рода и множинских форми, и у гл. придеву радном и у придеву у лексичком језгру именског предиката. Узимајући у обзир широку хетерогеност групе студената (18 језика), и ова ће се грешка сматрати унутарјезичком и пажње вредном за даља примењена истраживања у домену наставе српског као страног језика, али, могуће и шире – у психолингвистичким истраживањима и испитивањима менталног лексикона у оквирима како родног прототипа тако и стереотипа о позицији природног рода у колективној свести и одређеној култури.

Четврто поглавље, названо *Грешке у ујојреби њадежних облика* (стр. 251–294), јесте модел за анализу грешака у домену учења падежа и као морфолошке и као синтаксичко-семантичке категорије. Ауторка се оправдано усмерава на анализу замене свих других падежних облика управо номинативом, будући да је он основни облик именских речи, те да се, из ванјезичких разлога, учи први. Спроведена анализа сваког појединачног падежа и његових значења замењених номинативом показује оправданост ауторкиног полазишта: у писаној продукцији чак 560 пута студенти су користили номинатив уместо одговарајућег, потребног облика, при чему се фреквенција замене адекватног облика креће у следећем смеру: акузатив, генитив, локатив, те далеко мање: инструментал, датив и вокатив.

Завршно, пето поглавље – *Закључна разматрања* (стр. 299–210) више је од пуке синтезе статистичких, проверљивих и доказаних података на обимној грађи. Ауторка најпре износи квантификативну страну анализе, из које се даље могу извести закључци на различитим нивоима истраживања:

Преглед свих грешака у наведеним категоријама (укупно 1586; Табела 69) показује да студенти највише слабости показују у слагању предиката са субјектом ($612/1586 = 39\%$), нешто мање у употреби шест падежних облика замењујући их номинативом ($560/1586 = 35\%$), и најмање у грађењу глаголских облика ($414/1586 = 26\%$). Или, нешто другачије речено – тежа им је употреба глаголских облика, њихових допуна и одредби ($1172/1586 = 74\%$) него сама творба тих облика – упркос недовољно јасним и нимало једноставним њеним правилима ($414/1586 = 26\%$) (299. стр.).

Ванјезички фактори којима ауторка објашњава овакве резултате истраживања односе се на временски период када се усвајају (на самом почетку – номинатив, облици мушког рода, презент) и потребама корисника да се изразе најпре из сопствене визууре (1. лице јединине).

Сви аспекти анализе – категоријална обележја рода, броја, лица, падежа, те конгруенција, негација, дистинкција између основе, наставка за облик и наставка за лице, у оном обиму који се односи на почетне нивое учења српског језика, у овој монографији спроведени су прецизно, детаљно, стручно, с врло јасном и истанчаном ауторкином вештином за анализу сваког феномена али и за њихову ваљану синтезу, дескриптивно, квантификативно,

графички педантно представљену. Ово истраживање прва је обухватна студија овога типа и садржаја у домаћој лингвистици, вредна је збирка закључака о учењу српског језика као страног, и, као таква, смерница је за даља истраживања, али и за примену резултата у наставном процесу.

Јасмина Дражић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
jasmina@ff.uns.ac.rs

UDC 811.163.6(049.32)

Pleteršnikova rokopisna zbirka zemljepisnih imen. Znanstvenokritična izdaja rokopisne kartoteke <https://przzi.zrc-sazu.si/>*

На сајту Института за словеначки језик, у одељку који припада Етимолошко-ономастичком одсеку, налази се интернет издање Плетершникове рукописне збирке географских имена (*Pleteršnikova rokopisna zbirka zemljepisnih imen*). Уредници научно-критичког издања ове збирке и аутори пратећих текстова су Метка Фурлан и Миха Сушник, док су рецензенти Марко Јесеншек и Вера Смоле.

На иницијативу Макса Плетершника, који је ушао у историју словеначких лингвиста 19. века и чије се капитално дело *Slovensko-nemški slovar*¹ сматра једним од најважнијих лексикографских достигнућа, а под окриљем Матице словеначке, 1876. године отпочело се са теренским бележењем географских имена. Збирка је, према речима уредника овога издања, недовршено дело, али је истовремено и изузетно богат документ о стању словеначке топонимије на прелазу из 19. у 20. век. Уредници наглашавају да су се, у овом моменту, одлучили за овакав приказ рукописне збирке, у виду базе скенираних листића, са свешћу о томе да би преписивање целокупног садржаја листића био велики и дуготрајан посао (ваљало би нагласити да се то, свакако, планира урадити).

* Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17.01.2023. године који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Једна од уредница овог издања, Метка Фурлан, објавила је и транслитеровану верзију поменутог речника чија се електронска верзија, такође, може наћи на платформи Fran (<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/zbirka/pleter%C5%A1nikov-slovensko-nem%C5%A1ki-slovar>). У предговору овог речника Метка Фурлан истиче да без Плетершниковог речника словеначки језик не би био то што данас јесте. Тврди да је то и даље највећа и најсвеобухватнија збирка словеначких речи. Овај речник, према њеним речима, документује време и извор када се свака реч појавила у књижевном словеначком, највећи је словеначки дијалекатски речник и заштитни је знак Словеније међу славистима свих земаља.

Насловна страна сајта на којој се налази интернет издање *Плетиершникове рукописне збирке географских имена* поред кратког описа саме збирке садржи и шест прозорчића: *Kolofon*, *O kartotečni zbirki*, *Digitalizacija zbirke*, *O iztočnicah*, *Zemljepisno-politična razporeditev občin* и *Seznam krajšev*. Кликом на било који од њих приступа се пратећим текстовима који су веома информативни и корисни за свакога ко би желео да се детаљније упозна са самом грађом. У *Kolofonu* се налазе подаци о уредницима и ауторима пратећих текстова, рецензентима, техничкој подршци, издавачу, као и податак о томе да је прва електронска верзија постављена на сајт 3. 12. 2021. године. Прозор *O kartotečni zbirki* садржи два врло информативна чланка Alenke Šivic-Dular: *Pleteršnikova zbirka zemljepisnih imen pri Slovenski matici* и *Slovenska matica in akcija za zbiranje zemljepisnih imen*. У њима се упознајемо са улогом Макса Плетиершника у теренском бележењу ове врсте података. Истакнуто је његово залагање да „школовани родољуби прикупљају имена села, река, планина, брда и слично у свом месту“.

Кликом на прозор *Digitalizacija zbirke* упознајемо се с радњама које су претходиле процесу дигитализације, са изгледом самих листића као и са тиме како је текао поступак дигитализације. Одабиром поља *O iztočnicah* долази се до текста *Vsebinska predstavitev zbirke po iztočnicah*. Ту је прекуцан абecedни списак свих одредница² које се налазе у грађи. Овај индекс вишеструко је значајан јер се у њему излистава све оно што се налази у картотеци у којој је чувана збирка. Корисник ту може одабрати појам који га занима и уневши га у поље за претрагу, као крајњи резултат добиће скенирани листић са изабраним податком. Недостатак ове стране је у томе што, у овом моменту, не постоји могућност да се одабере одредница са списка и тако дође до листића са тим податком. Верујемо да ће у наредним фазама рада на дигиталној верзији збирке географских имена и та опција бити омогућена. То ће бити нарочито корисно када се буде прекуцао целокупан садржај свих листића јер ће се тада добити и више одредница.³

Када се одабере поље *Zemljepisno-politična razporeditev občin* добија се табеларни приказ општина у којима је сакупљан материјал. Овај списак дат је према Плетиершниковом Записнику о збирци имена, а према стању које је 1917. било актуелно на терену. Историјске области Штајерска, Корушка, Крањска, Горушка и Истра, све осим Трста, деле се на политичке, а затим и на судске целине, а у оквиру њих давале су општине у којима је бележен материјал. Према наведеним подацима, грађа је забележена у око 1 100 општина не обухватајући Прекомурје као део Мађарске.

Уредници овога издања нису пропустили ни то да корисницима дају списак скраћеница до којег се долази кликом на поље *Seznam krajšav*, али напомињу да ће њихов коначан списак бити дат тек пошто се обави комплетна транскрипција ове збирке.

² Овде је акценат на *одредници*, а не на садржају самог листића. Као што су уредници и напоменули у једном од својих пратећих текстова, прекуцавање целог садржаја листића је дуготрајан посао. Сигурни смо да ће, када се и то буде обавило, ова збирка бити још богатија, односно да ће се тада имати потпунији увид у то шта се све налази у прикупљеној грађи.

³ Битно је нагласити да се приликом исписивања података на листиће није увек поштовао принцип један листић један податак, већ се, неретко, један листић попуњавао до краја.

Након што смо приказали до којих информација корисник долази одабиром сваког од шест појединачних поља на насловној страни сајта, осврнућемо се и на два поља која су резервисана за претраживање грађе: *Pregledovalnik iztočnic* и *Pregledovalnik listkov*. Одабиром било која од ова два прозорчића долазимо до истих могућности претраге:⁴ за опцију претраживања целокупне грађе, бирамо *Vse enote*, а уколико желимо претрагу по једној од три целине по којима је корпус класификован, бирамо опције: *Po topoleksemih* (4 262)⁵, *Po izglasjih* (1 888) и *Po slovničnih značilnosti* (719).⁶ Осим могућности да се претражи грађа, корисницима је дато и то да се кликом на опцију *Zapisnik* прелиста ПлETERШНИКОВА бележница која је заправо приказ општина по областима у којима је бележен материјал. Поред ових могућности претраге, остављена је и опција да се унесе одређена реч, или њен део. Претрази се, на исти начин, тј. са истим даљим могућностима, може приступити и преко поља *Preglej zbirki* које се налази на насловној страни сајта.

Овде би се могла скренути пажња на извесни недостатак који се тиче претраживања грађе. Када кажемо недостатак, пре бисмо се ограничили на тренутну немогућност него на недостатак у правом смислу те речи јер се из пратећих текстова види да ово није коначна верзија дигитализоване збирке. Не постоји абecedни списак који би кликом на свако појединачно слово водио до низа података на одабрано слово. Уколико се претраживање врши по једној врсти податка, на пример *Po topoleksemih*, грађа за ту претрагу заузима 43 стране. Не постоји могућност да корисник, на пример, одмах одабере и погледа шта се налази под словом S, није могуће прескакње странице, већ би се морало ићи од странице до странице. Зато је индекс који се налази у пратећем тексту у прозору *O iztočnicah* вишеструко користан. Ту се излистају одреднице и одабрана се унесе у поље за претрагу.

ПлETERШНИКОВА рукописна збирка чува грађу забележену на терену пре више од 100 година. Најбоље би било искористити је за словеначки речник топонима, мада она представља вишеструко значајан материјал не само за лингвисте. Од посебног значаја, у данашње време, јесте то што је објављено њено електронско издање и самим тим је тај део језичког, а можемо рећи и културног блага, дат на увид широј јавности. Поред опште користи која би, најшире гледано, подразумевала коришћење грађе за стручна и научна истраживања, она пружа и подстрек и идеје о томе шта би се и како могло радити са другом грађом овог и сличног типа.

Мирјана Пејтровић-Савић

Институт за српски језик САНУ
Кнеза Михаила 36, 11000 Београд, Србија
Mirjana.Petrovic@isj.sanu.ac.rs

⁴ Једина разлика у одабиру једне од ових двају опција јесте та што уколико се изабере друга, кориснику излазе скенирани листићи, а у случају када се одабере прва, до скенираног листића у вези са изабраним податком долази се у другом кораку, тј. кликом на икону поред самог податка.

⁵ Број у загради представља информацију о броју података.

⁶ Важно је истаћи то да начин на који је омогућена електронска претрага ове збирке представља поштовање историјско-етимолошких принципа по којима је и сам ПлETERШНИК био разврстао сакупљену грађу.

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистичку* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напмени при дну прве странице чланка. Рад који је настао делимично на основу одбраћене докторске дисертације може обухватати до 30% њеног садржаја (не *verbatim*), уз упућивање на докторску дисертацију.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правилник српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистичку* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалифику-

вана рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну прераду или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате

претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се, након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: A4; маргине 2,5 cm;

б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи 1., 2. итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (Грицкат 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (Веџерка 1961: 59–60);

- в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);
- г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);
- д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);
- ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALL 1959; 1962);
- е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;
- ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графичкој;
- з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

- и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968);
- ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитеровати латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

HAHN, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватској инсџруменџала и њихов развој (синџаксичко-семанџичка сџудџија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

ANA KRETSCHMER. Written Culture of *Slavia Orthodoxa* in the Works of Nikita Tolstoy. TANJA MILIČEV. Verb-Final Orders in Slavonic-Serbian: Linguistic Factors. MILAN IVANOVIĆ. Capital Letters in the Ethnonymy of Informal Urban Varieties: Do We Have the Standard and What It Should Be Like. JELENA REDLI. Language Means of Perspectivization in the Original and Adapted Serbian Folk Fairy Tales. ALEKSANDRA JANIĆ, MARTA VELIČKOVIĆ. Recent Adjectival Anglicisms and Their Serbian Equivalents: An Associative Approach. SONJA FILIPOVIĆ KOVAČEVIĆ. English Culturally Expansive Words with Figurative Meanings and Their Adaptations in Serbian: a Cognitive Linguistic View. MIRJANA MIRIĆ, SVETLANA ĆIRKOVIĆ. The Postnominal Position of Modifiers in the Gurbet Romani Noun Phrase: A Corpus-Based Study. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsf1@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs
Редакција LXVI/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 18. маја 2023.
За издавача: проф. др Драган Станић, председник Матице српске
Стручни сарадник Одељења: Милена Кулић
Технички уредник: Вукица Туцаков
Штампање завршено јуна 2023.
Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин
Штампа: Сајнос, Нови Сад
Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
и
Покрајински секретаријат за
високо образовање и научноистраживачку делатност

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику
ISSN 0352-5724
COBISS.SR-ID 9630978